1

לתולדות היהודים בקובנה וסלבודקה

מן העת הכי קדומה עד המלחמה העולמית.

(לזכר יובל 900 שנה להוסד קובנה, 1930 — 1030)

בצירוף תמונות שונות

ועם מבוא בשם „לתולדות היהודים בזאמוט"

ומדור מיוחד לפולקלור המכונה „פרפראות"

בשני חלקים

חבר ע"י

דוד מתתיהו ליפמאן

חלק ראשון

כרך א' מן הסריה „נוסח-ליטא"

קידאן, תרצ"א

בדפוס מובשוביץ וכהן, בקיידאן (ליטא)

ת"ל 50 :תשט"ז

„ LETOLDOT HAJEHUDIM BEKAUNAS "

t. y. Žydų istorija Kaune ir Vilijampolėje

Kauno miesto 900 m. sukaktuvėms paminėti.

Parašė D. M. Lipmanas.

Zur Geschichte der Juden in Kaunas und Slabodka verfasst von D. M. Lipmann.

אין להעתיק או לתרגם מספר זה
בלי רשות המחבר.

הכתבת של המחבר :

D. M. Lipmanas. Čekiškė .

Kauno apskrities (Lietuva)

Kėdainiai, 1931 m.

Movšovičiaus ir Kagano spaustuvė.

Kėdainiai , (Lietuva).

לאמי ז"ל

אורתי

מורתי,

הענוה

והנאוה,

הישרה

והברה,

חנה בת התורני והתלמיד־חכם המצוין ר' שמואל

בר' אריה בקר ז"ל (המכונה "ר' שמואל טויבה'ש",

עסקן בצרכי צבור במסירות ובאמונה ופרנס בעדתו

נמוקשט, בזאמוט)

מוקדש פרי עבודת

בנה מכבדה

לזכר עולם!

לנשמת אבי מורי החרד האמתי והתמים, התלמודי הגדול, הצנוע ובר הלבב, אשר התורה היתה משאת־נפשו כל הימים,

ר' יצחק אייזיק מרדכי ז"ל

[בן הרב הגאון, הדרשן הנעלה, ספרא רבא וצנא מלא ספרא, החובב ציון הגדול וביבליאופיל]

מורנו ר' זבולון ליב בריי"ט ליפמאן זצ"ל

אב"ד דרשוניישוק, גודלבה, פיליפובה, קראוש ופלונגיאן

(בזו האחרונה יותר מעשרים שנה ושם מ"כ)

בר' יום טוב ליפמאן ז"ל

בר' יום טוב ליפמאן ז"ל

[מיקירי קראוש בוואמוט]

יצאה נשמת אבא ז"ל בטהרה ונפטר בשם טוב בעיר מגורו נמוקשט, ביום א', ו' תשרי, התרצ"א, בשנת הס"ו לימי חייו.

תנצב"ה

יזכר ....

את נשמת הנדיב הנעלה מיחידי סגולה,

הטוב ומטיב לכל ועושה צדקות בכל עת

ש"ב מר נחום קוטלר ז"ל

(מנכבדי פטרבורג)

בר' אריה

בר' מתתיהו ז"ל

(מתושבי סלבודקה דקובנה)

שבק חיים לכל חי בברלין

בפברואר 1930

יהי זכרו ברוך!

דברים אחדים

קובנה, עיר ואם בישראל בכלל ובליטא־זאמוט בפרט, מרכז התורה והשכלה, לא זכתה עדין משום מה למונוגרפיה שלה.

ובה בשעה שיתר ערי־ליטא *) הבכירות ממנה תולדותיהן כתובות זה מכבר („עיר תהלה" לבריסק, „עיר גבורים" „ורחובות עיר" לגרודנה, „קריה נאמנה", „עיר וילנה" וספרו של רש"נ נוסנבוים—לוילנה), הנה לבירת־ליטא הנוכחית לא נמצא עד הנה גואל.

ואם אמנם צעירה היא קהלת קובנה לימים לעומת חברותיה הנזכרות, כי על כן היא ערש הזרמים והתנועות השונים שהכו ממנה שרשים לאו דוקא בליטא בלבד, אלא בכל תפוצות היהדות למדינותיהן.

והלא בעיר זו הרה והגה המספר העברי הראשון, בה יסד לו קן מיסד שיטת המוסר, בה חי ופעל ראש הרבנים בדורו, אבי השתדלנים, בה קננו תמיד הישיבות הגדולות, אותם צנורות התורה הכבירים, וממנה יצא הרעש של „מחזיקי הדת" וכו'.

בכן קובנה, ערש ההשכלה, מקור המוסר, שורש העסקנות הצבורית, קן התורה והיראה, זוהי אחת הפנות בגלות שדופק האומה הישראלית דהכה ומכה בה תדיר בחזקה ובלי הפוגות.

משום זה חובה תולדתית היא עלינו לבלי הזניח את זכותם הזכרונות הדלים שיש בידנו להציל משני שר השכחה ולסכם את אותו סכום השפע שקובנה השפיעה בי־ רחבה על היהדות העולמית ומה שהכניסה לאוצרותיה. **)

---

*) והנה ע"ד מערב־אירופה אין כלל מה לדבר, כי שמה אין לך קהלה ישראלית שאין לה מונוגרפיה כתובה.

**) כאן הצטמצמנו בתולדות קובנה עד גירושה בימי המלחמה העולמית, כי הנה קובנה שאחרי המלחמה עם „תור הזהב" שלה, ימי האבטונומיה הלאומית—זה חמר לא רק לפרק מיוחד בלבד, אלא גם לספר שלם, אשר בשם „קובנה החדשה" יכונה.

זאת שמתי אל לבי ונגשתי לאסף ולצבר מכל מה שקים עדין בכתב ובעל פה אודות קובנה היהודית, למען רשום וכתוב זאת בספר לזכרון.

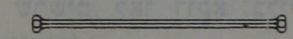
ואינני מדמה חלילה, כי עלתה בידי להגיע למטרתי בשלמותה, כי על כן רק נסיון הוא זה. וגם זאת לדעת, כי תנאי־עבודה קשים נפלו בגורלי, ביחוד במובן צמצום החמר הארחיוני, שהיה ברשותי רק במדה מוגבלת מאד.

כי הנה רק לראשי־פרקים ולחמר וזכרונות לתולדות קובנה שמתי את לבי.

ואם גם הנחתי מקום לאחרים להתגדר בו, בכל זאת — רוצה הנני לקוות — אני את חובתי ההיסתורית מלאתי עד כמה שידי מגעת.

ד. מ. ל.

1930 — „בשנת ויטובט הגדול"

הערה!

כל אלה האישים שזכרם יבא דרך אגב בספר זה, אשר לא מילידי קובנה הם ואשר על בני ליטא־זאמוט יחשבו תולדותיהם כתובות בפרטות בספרי הגדול „ליטא המצוינת", אשר עדין נמצא אתי בכ"י.

הכרת טובה

ובזה הנני מביע את תודתי הלבבית לכל אלה האנשים, אשר הואילו בטובם להמציא לי חמר הן בעל פה והן בכתב, וביחוד לידידי הנעלה מר י ע ק ב בהר"צ ו ו א ל ק בעד הפרטים האחדים שמסר לי.

לתולדות היהודים בקובנה וסלבודקה

תוכן העניינים

לחלק ראשון:

I. מבוא

ע"ד התישבות היהודים בזאמוט

1. מה טיבה של זאמוט?

א. גבולותיה.
ב. אפים של בני זאמוט.

2. מתי התישבו היהודים בזאמוט?

א. הסבות שעכבו את התישבותם שמה.
ב. ראשית ישוב היהודים בזאמוט.
ג. ויטובט הגדול והפריוילגיה שלו.
ד. ר' משה הגולה: חייו, ספריו ומפעליו.
ה. זאמוט בפנקס מדינת ליטא.
ו. עלית הישוב אחרי גזרת ת"ח.
ז. הרפתקאות שונות שעברו על זאמוט.
ח. הקהלות העתיקות בזאמוט (קיידאן, וויזון, בירזש, אניקשט, יורבורג, שבלי, ראסיין, שקוד ועוד).

II. קובנה

א. תאור העיר ומצבה הגיאוגרפי.
ב. פרטים מתולדות קובנה בכלל.
ג. ידיעות סטטיסטיות ע"ד גידול הישוב היהודי בה.

III. התפתחות העיר ויהודיה הראשונים

א. הפרחת העיר ומסחרה אחרי הנצחון בגרינוואלד.
ב. קובנה בימי זיגמונד בן קייסטוט.
ג. קזימיר ויחסו ליהודי קובנה.
ד. המוכסים דניאל ובניו.
ה. זאב ומכאל.
ו. הריאקציה בימי אלכסנדר.
ז. אברהם יוזיפוביץ.
ח. זיגמונד I והשנוי לטובה.
ט. השמאים היהודים בקובנה והמוכס אהרן נחומוביץ.
י. בימי זיגמונד אבגוסט.
יא. המוכס דוד שמרילוביץ, הרוקח דוד והרב טודרוס מקובנה.

IV. תגברת המסחר והתעשיה בקובנה ושאיפת היהודים לישובה

א. מימי סטיפאן באטורי עד חרבן העיר ע"י מלחמת מוסקבה (1575—1655).
ב. ראשית ההתחרות בין הסוחרים הנוצרים בקובנה ובין היהודים מטרוקי.
ג. ר' הער סג"ל, ר' יחיאל סג"ל וחתנו.
ד. יאהאן סאבעסקי וגזרתו כנגד היהודים.
ה. התפשרות היהודים עם הנוצרים (בראשית המאה הי"ח).
ו. התחדשות הרדיפות.

V. התפתחות הקהלה בקובנה

א. המצב במחצית הא' של המאה הי"ח.
ב. הרב ר' עזריאל.
ג. הרב ר' משה.

VI. תקופת הגיטו

(1753—1795)

א. חיי היהודים בקובנה במחצית הב׳ למאה זו.
ב. הגירושים ומלחמת היהודים בעד זכויותיהם.
ג. משפחת סאלאוויציק (א).
ד. הרב ר׳ משה סאלאוויציק ומפעליו.
ה. ר׳ שמואל הקטן, מחבר „מגלת קובנה״.
ו. ר׳ אבא סאלאוויציק ומשפטו.
ז. הרב ר׳ יוסף סאלאוויציק.
ח. זאלקינד הורוויץ.

VII. וויליאמפאל

א. התפתחות הקהלה בסלבודקה ורבניה.
ב. הרב מנחם מנדל סגל.
ג. הרב המגיד ר׳ אורי זק״ש.
ד. הרב ר׳ משה סאלאוויציק הנ״ל.
ה. הרב המגיד ר׳ אריה ליב.
ו. הרב ר׳ יעקב ווילנער.
ז. הרב ר׳ ברוך סג״ל.
ח. המ״מ ר׳ אברהם אבלי רוזאניש.
ט. ר׳ עלינקע ראגאלער.

VIII תקופת המעבר בקובנה

א. בטול הגזירות ומפלת הגיטו.
ב. הרב ר׳ מנדלי.
ג. המ״ץ ר׳ מאיר.
ד. הגאון ר׳ ליבלי שפירא.

IX. נוספות

א. מגלת קובנה בשלמותה.
ב. תעודת אחוד הקהלות.

מבוא

1. ע"ד התישבות היהודים בזאמוט.

1. מה טיבה של זאמוט?

א. גבולותיה.

כפי שנוהגים לחשב, תחומה של זאמוט הוא הנהר נביז'ה *) השוטף דרך אדמת ליטא הנוכחית מצפון לדרום, החל ממחוז וילקומיר, ממעל לפוניבז', וכלה באשדותיו לתוך הנימן, בקרבת "החצר האדומה" ההיסטורית. באופן כזה מחלק הנביז'ה את אדמת ליטא לשנים: מעברו השמאלי תשתרע אדמת ליטא סתם ומימינו – אדמת זאמוט. בכן ארץ זאמוט כוללת את כל השטח מן הנביז'ה עד גבול לטביה, פלך קורלנד מלפנים, המשתרע לארך הנימאן מימינו על פני זרמו התחתון, ומשום זה השם בליטאית "Žemaitija" אשר הוראתו ארץ השפלה או הגליל התחתון, להבדילו מן אדמת הזרם העליון של הנימאן "Aukštečija" בליטאית, שהוראתה הגליל העליון.

וזאמוט מצד עצמה ג"כ מתחלקת לשתים: לזאמוט המערבית אשר תחומה המזרחי הוא הנהר דוביסא, המתחיל לשטף בין ההרים בסביבת בוביה במחוז שבלי ומשתפך אל הנימאן בקרבת סרדניקי ולזאמוט המזרחית הכוללת את השטח שבין הדוביסא ובין הנביז'ה.

אלה הם תחומיה הגיאוגרפיים – אטנוגרפיים **) של מדינה זו, אותה זאמוט, אשר ההיסטוריה המיוחדת שלה במשך של כמה וכמה דורות הטביעה את חותמה גם על אפיה המיוחד של תושביה, הן הליטאים והן היהודים.

---

*) השם הזה מחובר מן המלה Ne והמלה האינדא-אירופית "Wagh" שהוראתה צעק, בכן השם נביז'ה הוראתו – בלי קולות, היינו: נהר השוטף לאט, בלי המולה ושאון.

**) אולם בדרך כלל נהגו לכנות בשם «מדינת זאמוט» את כל החבל של אדמת פלך קובנה מלפנים, המיושב ברובו ע"י ליטאי זאמוט, מלבד השליש המזרחי של המחוז הנובו-אלכסנדרובסקי מלפנים, שבו יושבים בני רוסיה הלבנה ואשר על כן על ארץ זו יחשב.

ב) אפים של בני זאמוט.

תכונותיהם של תושבי זאמוט, שהן פרי אקלימה ותוצאות תנאיה הפיזיים־גיאוגרפיים, נכרות כמעט במדה שוה־וכאן על הצד השוה שבהן הכתוב מדבר־כמו אצל היהודים, ככה גם אצל הליטאים.

ואלה העיקריות שבהן:

1 עקשנות וקשיות־ערף

באו להזאמוטים הודות למלחמת קיומם הכבירה נגד הטבע ואקלימה הקשים ומסירותם הרבה לתרבותם האלילית־לאומית שעונתה בכור הברזל במלחמות ההגנה הרבות נגד שונאיהם ורודפיהם, נושאי הצלב הגרמניים, ואשר הגינו עליה בחרף נפש מאין כמוהו, ולהפך דוקא בשעה שחרב האבירים הונפה נגדם בחזק יד, התגברו הזמודים והתאזרו יותר חיל ובקשיות ערף שאין דוגמתה התנפלו עליהם עד החרימם.

זהו קו אופי המיוחד ליהודים בכלל (אשר מהותם הלאומית התגברה וחתבלטה תמיד יותר ויותר, הודות לקשיות ערפם, דוקא בשעת חירום) וליהודי זאמוט בפרט, אשר עקשנותם נהיתה למשל ולשנינה *).

2 קונסרבטיזם.

במדה זו מצטינים הרבה הז'מודים ששומרים שמירה מעולה אף על מנהג קל שבקלים שהתקימו אצלם מימים עברו, ואפילו הרבה ממנהגי אבותיהם האליליים עדין בידיהם, ומשום זה השתמרה תרבותם בעצם טהרתה עד יום הזה. וזאת באה להם הודות לשתי סבות ראשיות: א) כי תמיד היו עם לבדד ישכן, סגור ומסוגר בתוך תחומו הצר המוקף יערות עבותים ובצות ואגמים לאין מספר, ששמשו בעדם כתריס נגד השפעה מלבר.

פרפראות

*) מספרים הלצה על דבר פתגם יהודי אוקרינה אדות יהודי־ליטא „דער ליטוואק איז אַ צלם־קאם". מפני מה? – משום שהיהודי הליטאי, כשרוצה להגיע למטרתו, אינו מתרפה גם להשטתח בכל גופו לארכו ולרחבו. ... [ער לייגט זיך אין דער ליינג און דער בריייט, און פירט אויס זיניקע ....]. ולדעתי טעם הכינוי הזה הוא פשוט, כי בזה רצו החסידים, נוחי ההתלהבות ובעלי הרגש להדגיש את חסרונם של יהודי־ליטא המתנגדים, היינו: קרירותם ואדישותם, כי הם צנומים וחסרי רגש והתפעלות, כמו אותם הצלמים־הפסלים הנפוצים כל כך הרבה על כל פרשת דרכים, ביחוד בליטא הזאמוטית.

יש אומרים, כי כונת חסידי אוקרניה בזה היא, כי הליטאים המתנגדים הם אפיקורסים גמורים, ומשום זה הם כעובדי ע"ז בעיניהם.

ב) כי מעולם לא חדר לתוך גזעם יסוד עם זר כובש ומכניע, כי אף פעם לא כבשם ולא הכניעם עם אחר וגם להם בעצמם לא עלתה זאת בידם בנוגע לעמים אחרים, ממילא לא היה כאן מקום להתבוללות עמים וגזעים שונים ותערובת דמים, כמו שאנו מצינו במדינות אחרות, כגון ברזומה של רוסיה.

והאם איננו רואים בכל זה הד מטבע עם היהודים בכלל וממדת המשמרים שיהודי ליטא בפרט מצטיינים בדה כ"כ הרבה?

3 סבלנות דתית.

מצטיינים בה כזאמוטים כיהודים, כי אלה ואלה טעמו את טעמם המר של רדיפות דתיות.

4. אדישות, רצינות, צמצום המחשבה וחותם העצבות

באו להזאמוטים הודות לתנאי אקלימם הקשה, המצטין בריבוי הגשמים ועניני עפרת, מפיצי עצבות ו„מרה שחורה", וברוחות צפון הסוערות. מלבד זה בתור עם אכרים, עובדי אדמה, אשר חייהם תלויים תמיד מחקי הטבע, היו מעולם עמוסי דאגת יום מחר ואשר במלחמת קיומם הארכה הוכרחו כל הימים להתגבר על מכשולים ואבני נגף שונים שנתקלו בהם על כל מדרך כף רגלם או לפחות להסתגל אליהם.

אלה הם שרטוטים, אשר חותמם נכר בצורה בולטת וברורה גם אצל יהודי זאמוט, שהצטינו ומצטינים תמיד ברצינות, ברגש אחריות, הגובלת עם עצבות וסגופיות *)

5 שקידה ואהבת העבודה

בהם מצטינים גם היהודים, גם הזאמוטאיים.

6 הקטנוניות והקמצנות.

שוב תכונות משותפות לשני אלה העמים השכנים, הודות לתנאי־קיום מצומצמים ומוגבלים.

זהו הצד השוה שבהם בתור בני ארץ אחת ושמים אחדים ובתור שכנים שחיו במשך של דורות רבים ביחוסי גומלין הדדיים ואשר הצטינו תמיד ומצטינים גם עתה ביחוסי אחוה וידידות.

*) בפרטות אודות זה מדובר אצלי במחברתי „חסידי זאמוט" אשר אתי בכ"י.

כמובן כאן הכתוב מדבר רק אודות אותן התכונות הלוקליות, אשר הן פרי התנאים הגיאוגרפיים־פיזיים המקומיים, ואשר הן פחות או יותר נכרות כמו אצל עם־הרב ככה גם אצל עם־המעוט, אולם לא נדבר כאן על אותן התכונות היסודיות שהן תוצאות התרבות המיוחדת של הגזע או העם המיוחד, כי ישנן תכונות המיוחדות רק לעם אחד, וחסרות אצל העם השני.

הנה למשל כתוצאה מתכונת הקטנוניות והקמצנות התפתחה אצל הזאמוטים נטיה לריב ומדון ואהבת המשפטים והסכסוכים גם לרגלי דברים של מה בכך, תכונה החסרה לעם היהודים.

ככה מצטיינים יהודי־זאמוט בחמצה עילויית, וכשרון החריצות (אונטערנעמונגס־פייאיגקייט), אשר על זה מעיד האחוז הגבוה של בעלי הכשרון ובני העליה השכיח אצל יהודי־זאמוט במדה אשר איננו רואים כזאת במקום אחר.

ועוד תכונות רבות כאלה, אשר אין כאן המקום לפורטן.

2 מתי התישבו היהודים בזאמוט?

תולדות היהודים בפנה זו הן עדין בבחינת קרקע בתולה, שכמעט לא עבדה כל עקר, מלבד אי־איזה מאמרים בודדים שטפלו במקצע היסתורית חשובה זו.

סבת החזיון הזה לדעתי הוא העדר שרידים תרבותים־היסתוריים מהתקופה הראשונה להתישבותם כאן, כי במאות הראשונות לישוב היהודים בזאמוט לא הספיקו ליצור עדין אי־איזה מרכז חשוב, לא במובן הכלכלי, ולא במובן התרבותי־הרוחני *). הלא בתחלה היה מספר היהודים כאן פעוט וממילא חסרה להם בימים ההם הסגולה גם ליצר אי־איזה מרכז לתורה וחכמה.

---

*) הגאון, החכם ר' יוסף שלמה דילמידיגו־יש"ר מקנדיא, הוא רופא הנסיך ראדזיוויל בווילנא (בשנות ש"פ־שפ"ד) – אשר סבב ובקר את ערי ליטא והיה הראשון להפצת השכלה ודעת במדינה זו, כי למד לכל מי שרצה והפץ לדעת־לא יכל שאת את רוח האכזריות המתחוללת שמה, ואת ענני הבערות השוכנים בין יושביו, כי העם היה פרוע וחסר דעת את מנהגי המוסר ודרך ארץ.

ובמכתבו המפורסם בשם „האחוז" אל החכם הקראי, ר' זרח בר' נתן הטרוקי, הוא כותב בין יתר דברים: „כי הוא נמצא בארץ, אשר אין לו שמה שום משא ומתן עם אנשים מלומדים".

ואמנם, החכמים הקראים הבינו את ערכו בתור מלומד יותר מאחיו הרבנים.

ורק החל ממאה החמישית לאלף הששי – היינו לפני ג' מאות שנה בערך – מופיעה על במת ישראל שמשה של יהודי־זאמוט, וקול יעקב מכאן מתחיל לאט־לאט לעלות מעלה מעלה, עד כי ברבות הימים תופש לו קבוץ־יהודי זה את מקומו הראוי לו בשדה ההיסטוריה הישראלית: כאחד הקיבוצים הישראליים הכי־פוריים ושופעים יצירה תנובתית ממקורות הראשונים.

ומתי התישבו היהודים כאן?

קשה באמת לתת תשובה ברורה על שאלה זו, היינו להגביל בדיוק את זמן התחלת ישוב היהודים במדינתנו; ככה אי־אפשר לקבע באיזה ממקומותיה התישבו היהודים בראשונה.

אמנם זוהי עובדא, כי הישוב היהודי בזאמוט, היינו, בצפונית־מערבית של ליטא, מתחיל בזמן הרבה מאוחר מזה של הישוב היהודי בגלילותיה הדרומיים – מערביים, כמו וואהליניען ושכנותיה.

כפי שחושבים, התישבו היהודים בגלילים הנזכרים של ליטא הקדמונית (היינו טרם היותה לממלכה ובשעה שהליטאים עוד חיו בתור שבטים בודדים) כבר במאה התשיעית לספה"נ *), בזמן, אשר גם לפולניה לא באה עדין דריסת רגלו של היהודי **)

לגלילים האחרונים, היינו: וואהליניען ושכנותיה, באו היהודים מקרים – טברידה הידועה, שאל אדמת ויזנטיה נחשבה אז – וגם מחבל הקיובי ***), אשר שמה באו היהודים דרך ארץ הכוזרים שעל גבולו.

וכאשר כעבור איזה זמן פרש מינדובג, אחד הנסיכים הראשונים של ליטא, את ממשלתו בחבל קיוב היינו: בראשית

---

*) עיין מאמרו של ש. קצינלינבוגן בקובץ «ליטא» חוברת א'.

**) כי כידוע הגירת היהודים מבוהמיה (ביהם או פיהם) לפולניה במדה נכרת מתחלת בימי המלך וולאדיסלאוו געדמאן (1102—1082). כי כאשר רדיפות היהודים בבוהמיה הגיעו למעלה ראש, ברחו אז היהודים משם בשנת 1098, וחלק מהם נמלט לפולניה, לכתחלה בסילזיה הסמוכה, ומשם עוד הלאה לפולניה הגדולה.

***) יש ראיות מוכיחות, כי קיוב נבנתה ע"י הכוזרים במאה השמינית ונקראת על שם שלשת האחים בני «קיובא» או «קיאבא» והכוזרים לאחר שנתגיירו הביאו לעירם זו את היהודים ממדינות ביזאנטא, קרים ופרס, לפי דעת תיאופאנוס, היתה בקיוב קהלת יהודים רבה עוד במאה הנ"ל, בכן קדמה לפ"ז ישיבת היהודים שם לישיבת הרוסים שהחלה רק בשנת 865. כאשר נלכדה קיוב בידי הויאריאגים נמלטו היהודים לארץ כוזריא ולהמדינות שעל הוואלגא והדאן, ואחר שנפלו הכוזרים בידי חיל סוויאטאסלאוו, נסיך רוסיה, בשנת 969, יצאו היהודים לקרים, ואולי אז התפזרו גם לגבול ממשלת ליטא.

המאה הי"ג, כמאה שנה אחרי הלכד את ארץ וואהליניען ונסיכות פאלאצק *), כבר מצא את הגלילות הללו מיושבים ע"י יהודים.

בכל אופן ידוע, כי אחרי אשר גורשו היהודים מאוקריינה — היינו, ממדינת או הבהנת של הכוזרים — הגיעו עד גדות הנימאן העליון במחציתה של המאה הי"ב בערך, זהו בימי כבושיהם של שבטי הליטאים שם, כמאה שנה בערך טרם נוסדה הממלכה הליטאית (במחצית המאה הי"ג).

ככה התנועעו היהודים לאט לאט מקצות הדרום לעבר הצפון, לפלכי גרודנה, מינסק (בריסק, פינסק והוראדנא), וילנא.

שונה הוא המצב בנוגע ליעוב היהודים במדינת זאמוט. כאן התישבו היהודים בכל אופן לא קודם המאה הי"ד **) = (1400).

א) הסבות שעכבו את התישבות היהודים בזאמוט.

כאמור מתחיל הישוב היהודי בזאמוט רק במאה הי"ד, באיחור של כמה דורות לעומת ישוב היהודים בליטא העליונה.

מה הן הסבות לחזיון זה? — אין כל ספק, כי יד גורמים היסתוריים — מדיניים וכלכליים — היתה באמצע.

מנקודת השקפה היסתורית־פוליטית לא היה כאן מקום להתישבות היהודים בדורות הקדומים, יען כי זאמוט עם יעריה העבותים ואגמיה לאין מספר גובלת מצפונית־מזרחית את ארץ רוסיא מלפנים, נסיכות פאלאצק ונובגורוד, מקומות אשר ליהודים לא היתה שמה דריסת הרגל מקדמת דנא, — ומצד דרומית־מערבית היא גובלת את אדמת פרוסיה, אשר בה התחזקו הטעווטאנים ואשר גם שם לא דרכה רגלו של היהודי. כי נסיך פולניה אחד, ושמו מאזאוועצקי, אשר סבל הרבה מתגרותיו של השבט הליטאי, הפרוסים, קרא לעזרה עוד במחצית הראשונה של המאה הי"ג (1230) את האורדן הטבטוני הגרמני. זה האחרון נחל זמן מועט לפני זה מפלה רבה בפלשתינה ונם גורש משם. משום

---

* גדימין כבש בפעם השניה את דרום רוסיא עם קיוב בשנת 1320 וספחם לגבול הממשלה הליטאית, בזמנו נתרבו שמה היהודים והוא נתן להם זכויות שונות, גם נסיכות פאלאצק נספחה לליטא בשנה זו בפעם השניה.

** כן גם אין זכר לליטא בספרי השו"ת עד המאה הט"ו ור ק במאה זו נזכרת כבר הקהלה גארדיטא (עיין „לקורות היהודים בליטא ופולין" לב. כץ, כנראה משובשת מהשם גארדינא—גרודנה בליטאית.

זה נענה תיכף לקול קריאתו של הנסיך מאזוועצקי ויעלה על פרוסיה. כאן עלתה להאבירים הגרמנים לחשף את זרוע עוזם, ובזמן קצר כבשו את השבט הליטאי, את הפרוסים, ויהומום ויאבדום ויבוללום עד אשר רק שמם בלבד נשאר לזכר בחבל הזה *)

מובן מאליו כי ליהודים לא נמצא מקום בין אלה הקנאים דקתולים, שואפי־קרבות. ואמנם כן, כאשר נסו היהודים בעוד מאה שנה אחרי זה – בראשית המאה הי"ד – לחדר לתוך ארץ פרוסיא, בא האדיקט משנת 1309 ויסגר את הדרך בעדם. האורדן הגרמני, אשר החל בימים ההם לשלח במסחר ידו, הביט על היהודים כעל בעלי־התחרות מסוכנה בעדם, ומשום זה לא נתן להם עוד מבתחלה להתאזרח בתוך גבולו.

ובצפונית־מערבית לזאמוט, בליפלנדיה הנוכחית, על גדות הים הבלטי, תקע אהלו עוד קודם לכן (בשנת 1185) אורדן גרמני אחר, האבירים הליבונים, הידועים בשם „נושאי החרבות", שבאו לכאן תחת הנהלת הנזיר מינגורד, ואחרי מותו מלא את מקומו בשנת 1200 הביסקופ אלברכט בוקסהבדן.

מובן, כי גם בממלכת של אלה המסיונרים הנלהבים לא נמצא אף יהודי אחד. בכן נשארת להגירת היהודים לזאמוט רק אותה דדרך הסלולה והכבושה מלפנים והיא מקצות הדרום לעבר צפונית־מערבית היינו מערבות קרים ואוקרינה לאדמת וואהליניען, „רוסיה הלבנה" – רייסין – וגלילות ליטא הנזכרים עד זאמוט, ומשם התנועעו עוד הלאה, החל ממאה הט"ז, עד לקורלנד. **)

בימים הראשונים היה ישוב היהודים בגלילות האחרונים דל ופעוט, זעיר שם, זעיר שם. עפ"י ברשדסקי בספרו „היהודים בליטא" עלה מספר האוכלוסים היהודים הכללי בליטא במאה הט"ז (וזאת לדעת, כי אז כללה ליטא בתוך גבולותיה גם את כל הגלילות הרוסיים, אשר גרו שם יהודים, וזוהי ארץ „רוסיא הלבנה") רק מעשרת עד שנים עשר אלף נפש.

נקל לשער עד כמה פעוט היה חלקו של הישוב היהודי בזאמוט במאה זו.

---

* מתוך מאמרו של ק. גוקאווסקי: „בספר הזכרון" לפלך קובנא, 1898.

** עיין תולדות ישיבת היהודים, בקור לנדעמ, 7.

מספר יהודים קטן כזה בליטא בכלל בודאי לא יוכל היה להצטיר לו הגיעו לכאן שני גלי־האימגרציה הגדולים מאירופה המערבית — והן ההגירות בימי מסעי־הצלב במאה הי"ב והמגפה השחורה במאה הי"ד (1349)—אשר הגיעו רק לנקודות המרכזיות בפולין בלבד.

ואמנם במשך של כמה וכמה דורות מיום שהנסיך הגדול ויטובט נתן את אגרות־הזכויות ליהודי טראק, בריסק וגרודנה לא נכרת שום התפתחות ועליה בחיי הערים בליטא.

גם ערים עתיקות כווילנה וטרוקי ג"כ לא יכלו להחשב אז — עפ"י ברשדסקי — בתור ערים במובנה של מערב־אירופה.

מובן, כי הודות לתנאים אי־מסוגלים כאלה לא יכלה ליטא עד המאה הט"ז למשך אליה במדה גדולה את יהודי־אירופה המערבית, אשר ברובם התעסקו אז במסחר. ורק החל ממאה הנ"ל נכרת הגירה פחות או יותר חשובה, אשר התגברה עוד יותר במאה הי"ז ע"י עלית יהודי מערב־אירופה *) וביחוד מפולין.

ישנה עוד סבה לזה שגלי וההגירה היהודית לליטא פסקה בווילנא וטראק וכמעט לא חדרה הלאה לפנים זאמוט, ועל צד היותר טוב, היתה חדירתה לשם רק במדה זעומה למאד.

אלה הן המלחמות הרבות והרצופות, אשר נלחמו אורדני האבירים עם הזאמוטים, בשאפם לבלעם חיים. תחת מסוה המסיון להפצת הדת הנוצרית בין עובדי אלילים, ובעקר לשם כבוש ארצות ושוקים חדשים, התפרצו האבירים לתוך זאמוט משני עבריה: מצד צפון „נושאי החרבות" כאמור, זהו האורדן הליבוני, ומצד דרום — אורדן הטבטונים. לשם מטרה זו התאגדו שני האורדנים הללו ויהיו לאגודה אחת בשנת 1237.

שדה המלחמה היתה זאמוט כולה, יען כי חבל הארץ הזה שהפסיק בין שני האורדנים הללו — האחד מליפלנדיה והשני מפרוסיא — היה כמחיצה וכקיר מפסיק ביניהם, ביחוד סבלו הזאמוטאים מהטבטונים, אשר לא חדלו מהתנפל עליהם בתקופה

---

* ע"ז מעידים גם השמות הספיציאליים של יהודי אשכנז הנפגשים בתעודות, וביחד אתם החלה להתפשט גם בליטא השפה המדוברת, יהודית-אשכנזית.

של יותר מ 200 שנה, החל משנת 1200, ע"י הביסקופ בוקסהבדן הגזכר, וכלה עם מפלתם הגמורה בגרינבלד (ב 35 לח' יולי 1420 *) — ע"י הכחות המאוחדים של ליטא, פולניה ורוסיא, תחת הנהגת, וויטובט ויאגלה, אשר אז התנערה זאמוט מעול האבירים הזרים האכזרים ועברה עפ"י חוזה השלום בטארון (1411) לרשות עצמה.

במשך תקופה ארכה זו היתה זאמוט לשדה־מלחמת דמים בלי הפוגות. היו ימים — אחרי מפלתם בשנת 1345 ע"י קיסטוט ואולגרד — אשר הגרמנים עזבו את שטח המלחמה הצבאית והחלו להסתפק בהתנפלויות פארטיזאניות, ובמשך זמן קצר בערך (1345 — 1377) מונים כשבעים תגרות גדולות מצד פרוסיא ושלשים מצד ליבוניה, ולפעמים התנפלו גם במשך שנה אחת פעמים אחדות עד שמנה במספר, וכמעט בכל אביב־ואביב חדשו באופן סיסתמתי את התנפלויותיהם.

הרג, אבדון ובזה במלוא מובן המלים היו מנת חלקם של הזאמוטאים בתקופת הדמים הלזו. פעם נצחו האבירים, ופעם יד הזאמוטאים עם נסיכיהם הגדולים: מינדובג, געדימין, קיסטוט וויטובט בראשם היתה על העליונה.

מובן מאליו, כי בתנאי חירום כאלה לא היתה כל מטרה לנודד הנצחי להתישב על הרי־געש אלה בצפונית־מערבית של ליטא.

מלבד סבה היסתורית־פוליטית זו היה עוד גורם היסתורי־כלכלי לעכובו של ישוב היהודים בזאמוט.

היהודים בתור המעמד הבינוני, המתוך והסוחר מצא לו בימי הבינים כר נרחב לעבודה — אם אפשר להשתמש במבטא זה — באותן הארצות, אשר המשטר הפיאודלי התקים בה בצורה בולטת; בין האבירים, הכהנים והמושלים — המעמד העליון — מצד אחד ובין העבדים והמון עם הארץ — המעמד הנמוך — מצד שני, היה לו מקום ליהודי — המעמד הבינוני — להזון מהם ולהתפרנס על ידם, בתור מתוך, או לשרת במסחר ובמלאכה ידיו במרכזי מסחר ותעשיה גדולים וחשובים.

---

* זכר הנצחון הזה תגגה ליטא השתא, למלאת 500 שנה למאורע רב — התוצאות הזה.

לא כן היה המצב בזאמוט שבימים ההם, אשר המעמד העליון חסר שם כמעט לגמרי, ואם התקים בצורת אי איזה נסיכים קטנים דלים ובודדים, הלא גם צרכיהם היו פעוטים וקלי הערך. אולם רוב העם נמצא אז עוד במצב פרימיטיבי עד למאוד וחי רק על קשתו ומחרשתו, וממילא גם מצב המסחר נמצא בימים ההם על הדיוטא התחתונה.

שינוי לטובה בעד ישוב היהודים בזאמוט מתחיל מימי ויטובט הגדול והתפשטות הנוצריות ולרגלה גם התיסדות הערים והעירות הראשונות, אשר הטיבו מעט את המצב הכלכלי ויצרו תנאי־צרך חדשים ומרובי הגונים. וביחוד בא שינוי כביר בנידון זה אחרי האוניה הלובלנית בשנת 1569, אשר הביאה אתה את הפרחת הפיאודליזם ותגברת כת בעלי – האחוזות והכמרים גם בזאמוט.

ב. ראשית ישוב היהודים בזאמוט

הנה כאמור מתחיל הישוב היהודי בזאמוט בסוף המאה הי"ד, אולם בוילנה הסמוכה נמצאו כבר יהורים עוד קודם לכן, ועוד בשנת 1326 היה שם להם בית מקח וממכר מיוחד בשבילם

כפי שמובא בהיסטוריה הזמין הנסיך הגדול גדימין, [זה אחד ממיסדי מדינת ליטא ובוניה הכי חשובים (1316-1341) אשר למרות היותו עוד עובד־אלילים, הצטין בסבלנות דתית מרובה *)], עוד בתחלת בנינו את וילנא אומנים ובעלי מלאכה שונים.

הוא הכריז והודיע בכל הערים הקרובות והרחובות לבא להתישב בעירו החדשה שבנה. ויחלק לדם שדות וגנים וישחרר

---

*) ההיסטוריונים מספרים, כי כאשר פנו אליו בשנת 1324 שליחי האפיפיור בהצעה להכנס בבריתה של הדת הנוצרית, ענה להם גדימין כדברים האלה: אני אינני מפריע לא בעד הנוצרים לעבד לאלקיהם עפ"י מנהגיהם ודתיהם; לא בעד הרוסים–לפי נימוסם הם; ולא בעד הפולנים–לפי דתם הם; ואנחנו עובדים לאלקים לפי רוחנו אנו: לכולנו רק אל אחד שבראנו, מובן, כי השליחים שבו ריקם כלעומת שבאו. האם לא נכרת כאן השפעת היהדות ע"ד אחדות הבורא, שבאה לו הודות הסוחרים היהודים בדרומה של ליטא, אשר גם על הכוזרים השפיעו השפעה יסודית?

אותם ממסים וארנוניות במשך של 10 שנה. גם פטר ממסים שונים את האכרים והסוחרים ויתן להם חפש־המסחר.

אז נענו לקול קריאתו הרבה רוסים ואשכנזים, והעיר וילנא עלתה כפורחת, ויש יסוד לחשב, כי אז הופיעו לשם גם היהודים*)

וככה היא גם דעת הפר. יאנולייטיס: בספרו הליטאי „היהודים בליטא" (1923) הוא אומר, כי בין האומנים והסוחרים שבאו מאירופה עפ"י הזמנת גדימין נמצאו גם יהודים. בין יתר הענינים התעסקו שמה גם במסחר העבדים, כי היו מוליכים מליטא את שבויי המלחמה למכרם בתור עבדים. בשנים המאוחרות גדל מספר היהודים בליטא ע"י הפליטים מאונגריה ומגרמניה מסבת הרדיפות שרדפום שם.

ג. ויטובט הגדול והפריוליגיה שלו.

עליה נכרת בישוב היהודים בזאמוט מופיעה בימי הנסיך הגדול ויטובט (1392-1430). במלחמותיו הרבות את התתרים לקח מהם הרבה בשביה **) ויושיבם בוילנא במגרש לוקישאק וברחוב התתרים, ובקובנה ברחוב התתרים מלפנים וכעת רחוב קאנט.

הוא היה הראשון שהביא בשנת 1396 מקרים ***) לליטא את הסוחרים הקראים ויושיבם בטרוקי, זוהי בירת ליטא השניה אחרי נובגורוד, וגם בקובנה, לפי דברי ההיסטוריונים הפולנים. ויש לשער, כי ביחד את הקראים באו גם יהודים סתם, או כמו שקוראים אותם „רבניים" בכדי להבדילם מן הראשונים.

ויטובט היה לא רק איש קרבות מצוין שהצטין במלחמותיו את בן־דודו יאגאילה וביחוד את אורדן הטבטונים, אלא הצטין גם בתור בעל־חוש פוליטי מפותח וידע פרק גם בהלכות הכלכלה המדינית, כיאות למושל חכם ונבון. משלשת העמים, אשר שאפו

---

* „קריה נאמנה" עמ' ו.

** ישנה סברה, כי במבצר קובנה מת בתור שבוי הכהן של אורדת התתרים הקיפצייסקית, ושמו אחמאט.

*** אחרי שכרת ברית שלום זמני את אורדן האבירים, התנפל ויטובט בשנת 1396 על התתרים וילכדם ויביא מהם הרבה שבויים מאזורו בקרים, אשר הושיבם מקצתם בקובנה ובוידז, במחוז נובואלכסנדרובסק מלפנים. בכלל לקח ויטובט בשביה 483 משפחות של קראים: 330 משפחה הושיב בעיר טרוקי החדשה שהוא בנה, ויתר 153 המשפחות הושיב בנקודות אחרות על אדמת נסיכותו, וביניהן נזכרת גם פוניבז' עם סביבתה. [„אבני — זכרון" לפירקוביץ ח"ב]

בימיו לכבש את מצבו של המעמד הבינוני בערי־ליטא, והם הגרמנים, הפולנים והיהודים, בחר דוקא באלה האחרונים, יען כי בשעה שאת שני העמים הראשונים נהל מלחמות בלי הפוגה, מלחמות בעד הקיום הלאומי, היו היהודים דוקא אותו העם, אשר היה בידו להביא לו וגם למלכתו תועלת חמרית מרובה וממילא גם פוליטית, בתור עם מסחרי מפותח ולאום שוקט ובוטח כל הימים.

בימיו החלה ליטא להתפתח בכחינה כלכלית; בכן באה אז השעה למלא את המקום הריק שנתגלה בין שני המעמדות הפיאודליים, הנסיכים והאצילים מצד אחד, והאכרים עבדיהם מצד שני.

לפי דברי הסופרים הליטאים, היה הוא הראשון בנסיכי ליטא, אשר נתן את אגרת החרות ליהודים גרי מדינתו, בטראק (בשנת 1388) גם ליהודי בריסק נתן ב 2 ליולי 1388 רשיון לכונן עדתם ולבנות להם בית־תפלה ולקנות מקום לבית־קברותם *) וליהודי לוצק (בוואהליניען) נתן בשנת 1408 חרתיה חדורת רוח הישר והצדק ובנידון זה שמשה לו למופת הפריוילגיה, אשר נתן להודי פולין בוליסלב IV הישר (בשנות 1207 - 1203) ואשר אושרה אחרי כן ע"י קאזימיר הגדול מלך פולין.

גם ליהודי־ליטא הגדולה, בגליליה הדרומיים־מזרחיים כמו בגרודנה וביעלסק וכדומה היו מכבר זכויות ואפשרויות התפתחות שונות.

עוד מלפנים ומשנים קדמוניות גרו היהודים בדרומה של ל־טא הגדולה בקהלות קטנות, ומאות בשנים ישבו שמה בימי האליליות של הליטאים, בעוד שחסרה לה אפילו תרבות שבכתב. הלא הליטאים היו מהאחרונים שבעמי אירופה להתנצרות, וקבלו את הדת הנוצרית בשנת 1386! הרבה שנים אחרי שקבלוה גם הסלבים. ממילא לא ידעו היהודים בליטא זמן יותר רב מרדיפות הקתולים, מביתר ארצות אירופה. הליטאים היו אמנם עובדי־אלילים, אולם עכו"ם ישרים וטובים. ההיסתוריונים מימי הבינים תארום בתור אנשים בעלי אופי סבלנותי ודמוקרטי — גם בנוגע

*) „אוצר ישראל", ערך בריסק.

לעניני דת ואמונה. אפילו כהניהם לא יצרו אצלם שום מעמד או כתה מיוחדת *).

כבר הזכרנו לעיל את סבלנותו של הנסיך הגדול גדימין. כואת אנו רואים גם אצל בנו יורשו הנסיך הגדול קיסטוט, אשר בימיו נתפל שלטון ליטא לשנים: את החבל המזרחי – הליטאי־רוסי – לקח לו אחיו אולגרד, זה שהרחיב את גבולות ליטא עד הים השחור, ובגורלו של קיסטוט נפל החבל הליטאי הלאומי המערבי – זאמוט.

סבלנותו של זה האחרון היתה כ"כ גדולה, עד כי גם אל צורריו הכי קשים התיחס ברחמנות **)

ובנו יורש עצרו, ויטובט, ירש מאביו גם תכונה זו, כי גם הוא הצטין בסבלנות דתית, כמו ביחס אל היהודים כן ביחס אל הרוסים וליתר העמים.

אולי אפשר לבאר הופעת תכונה זו ע"י סבת היותם בעצמם תמיד נרדפים על דתם מצד מפיצי הנוצריות. הודות לרדיפות שהם סבלו, התפתח אצלם הרגש של סבלנות וירארת הכבוד לבני דת ואמונה אחרת, חזיון הנראה עוד יותר בולט אצלנו היהודים.

הנה כי כן עוד בליטא הקדומה חיו היהודים חיי אזרחים חפשיים; וכאשר ממשלת ליטא התגברה ועלתה למדרגה של ממלכה אבירה (כימי גדימין, אולגרד וויטובט) אשרו להם את הזכויות הקודמות לא מחמת ממונם ***), אלא ביחוד מפני זה שהיו שמה לתושבים עוד מקדמת דנא. עוד הרבה ימים לפני ויטובט היה רגיל

---

* מאמרו של קצינל ינבוגן הנ"ל.

** מושל אלילי תמים זה הלא גלה במלחמותיו את אבירי האורדן הטבטוני ישר –לב מאין דוגמתו ואנושיות ממדרגה הראשונה. להפך ממעשי האבירים – היה הוא מודיעם תמיד קודם ע"ד צאתו למלחמה עליהם, ודרכו היה לבלי להתנפל על השונא לפתע פתאם כשוודר. ולא פעם הציל את האבירים השבויים מידי אנשי חילו נוקמי נקמתם ששאפו להקריבם חיים לכבוד האליל פעקליץ [הוא אליל הרע, המות וגיהינום].

*** פרופ' יאנילטים חושב, כי רק מחמת בצע נתן ויטובט את הפריוילגיה ליהודים, ובזה הוא מדמהו לשאר מושלי־אירופה בימי הבינים והנה מלבד מה שבזה הוא מכתים את שמו המזהיר של הנסיך הגדול, הנה גם זולת זאת זה אינו לפי רוחו הוא בכלל ולא לפי מצב הענינים בימים ההם.

ומדוע קשה להעלות על הדעת, כי ויטובט עשה זאת אך ורק לקרב את היהודים כמו שאנו רואים בימינו כי המדינות הרוצות למשך אליהן אמיגרנטים, נותנות להם פריוילגיות יתרות כמו ברזיליה וכדומה?

בפי הליטאים הפתגם: „ההורג את היהודי, כהורג אציל", שמצא אחרי כן את בטויו החוקי בפריוילגיה של ויטובט.

בכל אופן זוהי עובדא כי בליטא הקדומה (היינו טרם התחברה עם פולין) לא נחשבו היהודים מעולם בתור עבדי המלך או „עבדי החצר" (קאמער־קנעכט) כמו שנהג ביתר ארצות אירופה ופולין בתוכם אותו ויטובט הגדול השתדל (בערך 1423) גם – עפ"י דוגמת מלכי פולין ונסיכי־ליטא אחרים – אצל האורדן הגרמני להרשות ליהודים לבא לסחר בדאנציג.

בכן, אם גם לפני ויטובט, עוד במאה הי"ד נמצאו יהודים בוילנה, טרוקי וקובנה, בכל זאת אפשר לכנותו בצדק בחור הפטריאינט הראשון של הישוב היהודי בזמוט. וכאשר חגגו השתא את יום הזכרון של חמש־מאות שנה למותו, חגגנו ביחד עם זה את יובל החמש־מאות שנה ליסודו של ישובנו בזאמוט, אשר חל כמעט באותה עונה.

ויטובט הגדול, הוא הראשון אשר נתן צורה קבועה למצבם של היהודים במדינתו, הן המשפטי והן החברתי, וע"י הזכויות שחלק להם נשתוו בהרבה פרטים לאזרחים הקתולים, וגם למעמד האצילים.

ד. ר' משה הגולה

(1448 — 1529)

יש לפעמים שנשתומם כשיופיע לעינינו לפתע בארצות הצפון פרח בעל שלל צבעים ורב הגונים, אשר מקומו בדרום יותר לו יאתה, ומשתאים אנו שואלים לנפשנו: מאין בא לנו אורח חביב כזה? – ואולם הלא זה מעשה הרוח ודרכו, אשר לפעמים ישא על כנפיו אבקת הזרע ויטלטלנה למרחקים. מקום יעזבנה לנפשה. והזרע בנפלו על אדמת דשן וברכה, יתערה בה כאזרח רענן עד אשר יציץ ציץ וישא פרחים למכביר.

כמחזה בעולם החמרי, ככה גם בעולם הרוחני. ומזאת חי כזה אנו רואים באישיותו של ר' משה הגולה, אשר לכאורה נתמה

ונשאל: א־ך בא הנה עוד בימים קדומים כאלה אדם גדול כזה ב ז א מ ו ט השוממה מאין יושב יהודי והחרבה מבני אדם, איש אשר באופן יצירותיו הרוחניות הוא יותר קרוב לטפוס של משוררי חצי־האי הפירינאי וחכמי ספרד, מלטפוס הלמדן המפולפל־הסכולסתי שבארצות בוהמיה ופולניה. בבחינה זו שמש ר' משה זה בתור גשר רוחני בין ספרד שבדרום ובין זאמוט שבצפון.

בכל אופן בצדק נוכל לחשבו בתור הפרוטוטיפ של הגניוס היהודי־הזאמוטי הן במובן עבודתו הספרותית והן במובן מעשיו ומדותיו. תולדות האדם הגדול הזה – אותו הזמיר הראשון לגדולי ליטא בכלל וזאמוט בפרט – הנה מלבבות למאד וגם מומנטים דרמתיים לא יחסרו בהן, עד כי כדאי להקציע בעדן מדור מיוחד *).

הרב ר' משה הגולה, בן ר' יעקב, בן ר' משה, או כמו שרגילים לכנהו ר' משה מקיוב השני (להבדילו מן ר' משה מקיוב הראשון, שהי במאה הי"ב והיה תלמיד רבנו תם), נולד בעירה שאדובה **) בזאמוט, ביום ג' ט"ו כסלו, שנת ר"ט (1448) ***) וכנוהו בכנוי „הגולה" ע"ש גלותו ונדודיו הרבים ממקום למקום. הרכבי אומר עליו, כי הוא הוא המחבר הראשון בליטא מן הידועים לנו, אבל למעשה היה הראשון לא רק לגדולי ליטא לחוד, אלא גם לפולין ****). ועם זה הוא היחידי בזאמוט בתור תורני גדול כמעט בתקופה של מאתים שנה, היינו עד המאה הי' בערך.

מאין בא אביו לזאמוט בעת קדומה זו, אשר עקבות התישבות היהודים כאן כ"כ מטושטשות, אי ידוע לנו. המאשכנז

---

* מפני חשיבותו של אותו הענק, אשר לו משפט הבכורה בין מצויני ליטא, נצא הפעם מגדר המסגרת הצרה של המבוא ונאריך בו מעט יותר.

** מענין הדבר, כי בשעה שבנוגע לישוב היהודי בשאדובה יש לנו כבר ידיעה קדומה כזו, הנה בנוגע לישובה הכללי הידיעות אודות מתחילות רק משנת 1539, שאז היתה כבר, לפי דברי הס' „זשמודסקאיא יעפארכיא", עירה הגונה.

*** „באוצר ישראל" בערכו נאמר, כי נולד ט"ו כסלו ר"ט 1449, וזוהי סתירה, יען ט"ו בכלו ר"ט יוכל היות רק 1448.

**** כי הנה הוא קדם גם להרה"ג ר' יעקב פאלאק, אבי החלוקים והפלפול, שנולד בערך 1470 ואשר נחשב כידוע לראש התלמודיים בפולין [עיין „קריה נאמנה" עמ' 56].

בא, ואשר אולי משום זה כנו את בנו בשם „האשכנזי" ? *) או אולי בא לזאמוט מקרים ביחד את הקראים והיהודים שהביא ויטובט לליטא ואשר התישבו בערים הסמוכות לשאדובה **) ואולי ע"י מוצאו מקרים, מרכז הקראים, נוכל לבאר את סבת שאיפתו של בנו ר' משה אל הקראים ותורותיהם ***).

מה היה מעשהו של אביו בעירה נדחת זו אשר ישוב היהודים בתוכה דהיה בלי שום ספק פעוט וזעיר למאד – ג"כ כחדה סתומה לנו. הבן בהקדמתו לספרו „אוצר נחמד" מכנהו „הנשא והנעלה"; אולי נשא איזה משרה אצל הממלכה הליטאית, בתור חוכר מסים, אשר בימים ההם חכירה זו היתה כידוע מצויה לרוב בידי היהודים ונחשבה לאחד העסקים המכובדים והטובים, כי אז היתה הממשלה מוסרת ליהודים גבית המסים לאו דוקא מהיהודים בלבד, אלא מכל התושבים, כיהודים כנוצרים, כי בסביבות שאדובה על שפת דויגיוועגא השתרעו עוד מכבר כפרים אחדים גדולים ומרובי האוכלסין.

יש לשער, כי אביו היה מן האמידים, עד כי יכל לתת לבנו חנוך תורני הגון לפי תנאי הימים ההם, וגם ספרים כנראה לא חסרו לו בבית הוריו. בעיר מולדתו זו בלה ר' משה את מבחר שנות נעוריו בשקידה בתורה וחכמה. מי היו רבותיו? האם מפי אביו או מפי מורים אחרים שמע לקח? – זאת אחת היא לנו. העובדא, כי ר' משה התמכר ללמודים עוד משחר טל ילדותו

*) הוא היה נקרא גם „משה מרוסיה", גם „משה האשכנזי", יען כי בשם „האשכנזים" נקראו אז כיהודי רוסיה, כיהודי ליטא.

**) עפ"י סולטאנסקי הושיב ויטובט 330 משפחות בטראק ועוד 153 – בפוניביז', ויהי כאשר צר להם ברבות הימים המקום כאן, התפשטו בערי פאסווּאל, סאלאט, פושעלאט, בירז, שאט וקראני. [עיין התקופה, ט"ז, במאמר „לקורות הקראים בפולין"].

***) שיכותו להקראים היתה כ"כ נברת, עד כי אחדים חשבוהו לקראי, וגם ספרו „אוצר נחמד" נמנה בס' „גובלות חכמה" ליש"ר מקנדיא בין ספרי הקראים וגם בס' „אמונה אומן" [אפולוגיה על הקראות לכ"ר אברהם בכ"ר יאשיהו הירושלמי הקראי] נזכר פעמים רבות. והחכם אבן יש"ר [אברהם בן יוסף שלמה] הלוצק הקראי מצא לנחוץ להוכיח, כי איננו מהקראים ומשום זה לא הובא „בארח צדיקים" לכ"ר שמחה יצחק בכ"ר משה הלוצקי הקראי, ברשימת ספרי הקראים. אולם כל הוכוח אך למותר הוא, כפי שיוכח הקורא הלאה, כי ר' משה זה רק מן הרבנים היה, ועוד יעידו וכוחיו בלוצק וטרקי וגם מפעליו בפיאודוסיה, מקום היה רב לא אצל הקראים כי אם אצל הקרימצ'קיים.

וביחוד הגה אז בפירוש הראב"ע על התורה ובמפרשיו *). ולמרות מה שהיה כבר חלש וחסר אונים לא חדל מעסק בתורה, שהיתה משאת נפשו.

ככה ישב ר' משה בשאדובה על התורה והעבודה עד שנת הל"א לימי חייו; וכאשר צר לו המקום בעיר מולדתו זו ולא יכל להרוות יותר את צמאונו לתורה ודעת, מחמת כי חזון הישיבות עדין לא הית נפרץ בארץ לאו דוקא בזאמוט בלבד, אלא בכל ליטא ופולין בכלל, אז גמר אמר לעשות צעד קשה ומלא אחריות ויצא בדרך ארכה ומסוכנה לפי מצב הדרכים בימים ההם וילך ללמד תורה בקושטא **) בשנת (1480) למרות מה שמצב בריאותו היה רופף ונאלץ לחיות חיי עוני ומחסור. כנראה הלך בעקבות אלה הקראים מטראקי, אשר בהריחם ריח התורה בליטא, הלכו לקושטא ללמד אצל בישמאצו.

שמה למד חכמת התכונה אצל הקראי המלומד הידוע, אליהו בישיצי, (מחבר "אדרת אליהו", פירוש על המצוות ומכיל גם עניני תכונה וסדר העבור, קונשטנטינא 1531), ומשם הלך לאדריאנופול. שמה נשא לאשה בת מורו אברהם הצרפתי ***) ואח"כ שב לליטא ויתישב בקיוב ובימים ההם, היינו במאה הט"ו,

---

* וזוהי לשונו בהקדמתו לס' "אוצר נחמד": ודע כי מימי חרפי הייתי הוגה בדברי השלם ר' אברהם אבן עזרא ז"ל בפירושו לתורה עם כל הפירושים, אשר תחת יד יכולתי להגיעם אל ידי מכל מפרשי דבריו. מזה נראה, כי גם הרבה ספרים נמצא אז תחת ידו בעירתו זו.

** כי הנה באותה תקופת הרדיפות שעברה על היהדות בארצות אירופה המערבית, הופיעה תרכיה בתור אי-מפלט ליהודים, וכבר בשנת ריי"ד (1444) ערך ר' יצחק הצרפתי, איש-אונגריה, שהתיישב בתרכיה קול-קורא ליהודי המערב ובו מודיעם "כי תחת ישמעאל יושבים לבטח, איש תחת גפנו ותחת תאנתו. בואו ורשו את הארץ, אשר ה' נותן לכם". קוה"ק הזה עשה רשם עז, ולתרכיה נהרו יהודים מכל המקומות שרדפום. ככה נהיתה גם למרכז רוחני חדש. כנראה קול השמועה הזו חדר גם לזאמוט והגיע עד אזני ר' משה הגולה.

*** עפ"י עדותו של אבן רש"ף מובאה בהברמל ח"ב 39. היה ר' משה שלנו חתן ר' אברהם הצרפתי. אבל זוהי לדעתי טעות גדולה יען כי האחרון הוא הוא רבנו אברהם משאנץ, אבי ר' יצחק, הריצב"א, ורבנו שמשון משאנץ, שניהם מבעלי התוספות עיין "כבוד הלבנון", שנה X חוברת ב'. ואיך יתכן שר' משה הגולה שנולד בשנת 1448 היה התן ר' אברהם הצרפתי, אשר חי זמן רב קודם לכן ונפטר 1210, וכבר בשנת 1370 בערך העתיק אברהם מקינון את ספרו "חמיד השחר"? אין זאת, כי אם זה מתיחס לר' משה מקיוב הראשון הנ"ל, שהיה הלמידו של ר"ת, ואז יעלה חשבון הזמן היטב, כי הנה גם גיסו, ר' שמשון בר' אברהם משאנץ הנ"ל (נולד 1150 ומת בערך 1230) היה גם כן תלמיד רבנו תם.

ואם נקבל עדותו של רש"ף בזה, עלינו להגיד, כי היה עוד אברהם צרפתי אחר, בימי ר' משה הגולה.

היתה קיוב לעיר ואם בישראל *) עם ישיבות לתורה וחכמה עד שהיה לפתגם, „כי מקיוב תצא תורה ודבר ד' מסטא־אדוב" **) ויבחר ר' משה לשבת בה ויש יסוד לשער, כי גם נתקבל כאן לרב ***) ופה כתב את השגותיו על ס' „גן עדן" להקראי אהרן האחרון מניקומידיה. כאשר נפלה קיוב בשנות 83-1482 בידי הטטרים, היה גם ביתו של ר' משה לבז, כי שדדו את כל רכושו וספריו וגם את בניו לקחו הטטרים בשבי וימכרום לעבדים בעיר כיפא, זוהי פיאודוסיא בקרים, (עי' „חדשים גם ישנים" להרכבי ח"ב 14). אולם ר' משה ניצל מידם ויצא בגולה וילך מעיר לעיר לקבץ נדבות לפדיון בניו השבויים. בדרכו עבר גם את מרכזי הקראים, לוצק וטראק, ויתוכח את חכמיהם, וחודה לפניהם את דעתו נגד הס' „גן עדן" הנ"ל. אז פנו הקראים לבשיאצי ולאפונדופולו להשיב מצדם על השגותיו, ובישיאצי נענה לבקשתם וישלח לקראי לוצק את תשובותיו על השגות ר' משה (בשנת 83-1482). אחרי נדודים רבים שב ר' משה לעיר מולדתו שאדובה ויתישב בה. בשנת 1495 החל כאן לכתב, את ספרו „שושן סודות", אשר בו הלך בדרך הקבלה של הרמב"ן, אבל קפץ עליו רוגזו של גרוש היהודים מליטא ע"י אלכסנדר יאגעלאן (1495) ****) וילך בגולה עם יתר אחיו, אשר ברובם נמלטו לפולין. בשנת (1506) כג' שנים אחרי הגרוש בהיותו כבר בן נ"ו שנה, הלך משאדובה ללידא, אבל הפעם לא נמלט מפח, כי הטטרים שבאו להלחם בליטא תחת

---

* ודוד לחנו בחקדמתו לסדור הקרימי הידוע מתארה בתאר „עיר גדולה לאלקים של חכמים וסופרים".

**) בסרוס מקרא זה „כי מציון תצא תורה וכו'" היו משתמשים לפעמים כשרצו לתאר אי־איזה מרכז של תורה. ככה מצינו פתגם כזה אודות העיר אוטרונטו בדרומה של איטליה, במקום היתה בראשית ימי הבינים ישיבה מפורסמה: „כי מבארי תצא תורה, ודבר ד' מאוטרונטו". למטרה זו משתמשים ג"כ בתאר „ירושלים", כמו „ירושלים דליטא" — לווילנא, ובזמן האחרון דחלו לתאר גם את קובנה בתאר „ירושלים דזאמוט".

***) רמז על זה אנו מוצאים בהקדמת הסידור הקרימי. שם נאמר, כי בשעת גירושה יצאו כל הקהל ועטרת מלכם בראשם הר, המקובל האלקי הדיין ר' משה.

****) בהקדמתו לס' „שושן סודות" מזכיר ר' משה גם את „גרוש קיוב וערי ליטא". ולפי דעת הרכבי גורש ר' משה מקיוב בשעת הגירוש הכללי, ולא משאדובה. כנראה הספיק לשוב לקיוב לפני הגירוש.

פקודת החאן אחמאט, שבוהו ויובילוהו לעיר ממלכתם סולכת, הנקראת גם „קרים הישנה". אולם יהודי־קרים, המכונים קרימטשאקיים ביחד עם הקראים, פדוהו שם מידי שוביו. מסולכת הלך ר' משה לכפא, מקום נמכרו עוד בשנת 1483 בניו, ספריו וכתבי ידו. וקהלת כפא קבלתהו בכבוד גדול. אז נתקבל ר' משה לרב בעדתם בכפא. לדאבונו מצא שמה אי־סדרים הרבה במנהג התפלות, כי סדור תפלתם של הקרימצאקים היה לכתחלה עפ"י נוסח הגאונים, היינו הבבלי, וברבות הימים החלו להתפלל בנוסח רומאניה; באופן כזה יצא להם נוסח משונה מכל הנוסחאות, כי היה מעורב מנוסח ספרד—הרומאני — וסדור רב עמרם גאון (ע"ז מעידה רשימה בדף הראשון של הסדור בכ"י שנמצא אצלם). וכאשר באו לשם הרבה פליטים מגורשי קיוב ויתר ערי ליטא, ההלה ההתפרדות, כי אלה הקרימצאקים רצו להתפלל בנוסח הקדמון אשר להם, ואלה הבאים מקיוב וליטא חפצו בהנוסח האשכנזי, אשר הביאו אתם מארצות גלותם, ובפרט כי בין הגולים היו, מלבד ר' משה הנ"ל, גם גאונים ותלמידי חכמים אחרים, כמו הרב ר' אשר הכהן ור' קלמן אשכנזי, בכן נתהוו אז בכפא שלש כתות, אשר התפללו בנוסחאות שונות: אלה הקדמונים—בנוסח הבבלי, אלה—בנוסח רומאניה, ואלה—בנוסח אשכנזי. המחלקת הגיעה למדרגה כזו עד אשר רצו לבנות להם בתי־תפלה מיוחדים, אז קם ר' משה ויאסף אספה רבה לבהכ"נ בכפא ויעוררם לשלום ולא נח ולא שקט, עד כי עלתה בידו להכריחם בכח השפעתו הגדולה להיות לאגודה אחת ויתקן להם י"ח תקנות שקבלו עליהם ועל זרעם אחריהם בחרמות ונדויים. בין יתר התקנות התקין, כי בדיני איסור והיתר והלכות קידושין וגיטין יתנהגו עפ"י מנהג האשכנזים, אלא בנוגע לתפלה יתפללו כפי מנהג בני רומאניה במחזור „החזניא", אשר בידם עפ"י הסדור אשר תקן בעדם ונודע בשם „מחזור מנהג כפא" וכן בשאר דברים וענינים כפי מנהגם הקדום. וכאשר נתנלה מעשה הדפוס בעולם, ערכו גם הם בית־דפוס אצלם, אולם עפ"י רב הדפיסו בו רק את סדר התפלה הנ"ל.

כעת בא „הגולה" שלנו אל המנוחה ואל הנחלה וישב שוב על התורה והעבודה. ומה גדלה שמחתו, שמחת איש־הספר האמתי, במצאו כאן המון ספרים רבים כ"י אשר זה כמה ערגה נפשו אליהם

בארץ מולדתו, ולא השיגם. אמנם חלק מספריו אשר חבר קדם צאתו בגולה, נאבד ממנו בימי נדודיו. אולם תחת זה היתה לו כאן האפשרות לשוב לחדש ולחבר. אז יכתב את ספרו הגדול „אוצר נחמד", והוא באור לפירוש אבן עזרא על התורה, אשר החל לחברו בשנת „טהרני" (1415), בהיותו בן ס"ו, והשלימו בשנה שלאחריה. בכן אותם הרעיונות, אשר הרס והגם בימי נעוריו, בהיותו עדין בשדובה, מצאו כאן את תקונם ובטוים הנכון. כי היה כידוע מושפע הרבה מהראב"ע, ולאו דוקא בשטתו בחכמות הנגלה והנסתר, אשר צדו את נפשו הפיוטית. כי אם גם ברוח השירה, אשר פעמתהו ואמנם בהקדמתו לס' האחרון ישנו שיר (והוא מובא בס' „משא קרים"), אשר בתבניתו ידמה הרבה לשירי ימי הבינים.

ובתור דוגמא על עז לשונו ופשטות סגנונו נביא כאן אחד משיריו הנמצא בסדר תפלה ליהודי קרים, בכ"י, ומובא בס' „משא קרים" הנ"ל:

„לרבנו משה הגולה *);

אלהים חי ואל נורא שמע קולי ביום אקרא וחנני ביום צרה;
נפוגותי ונדכיתי, ונהמתי בשאגתי, עלי ערשי ומטתי
יעירוני מזימותי לבקש על עונותי וכל ימי ולילותי:
מחה פשעי בחסדך והושיעה לעבדך דמעי שים בנאדך
שמע קול תחנתי בהתחננו בצרתי עלי ארצי ונחלתי
הלא אתה בחרתנו ולמה זה עזבתנו ביד אויבים מסרתנו
הלא תשוב תחיינו ומן קמים תרימנו ועל סלע תקימנו
גמול אויבי ומעשיהם מגינת לב תנה להם ואל ישעו בשקריהם
ואגידה גדולתך לכל; בא גבורתך ראיתי אז בנקמתך
למען דם עבדיך בטוחים על חסדיך והם זרע ידידיך
השיבנו ונשובה שמחנו ברוב טובה עדי זקנה וגם שיבה:

ככתוב: „השיבנו ה' אליך וכו' ".

האם איננו מקשיבים מהמית מיתוריו הד אותם הפגעים הנוראים, אשר עברו עליו בימי חלדו ואשר שתה ומצה את קבעת כוסם לרויה?

---

* הוא חתום בראשי החרוזים: „אני משה הגולה".

„משיר של פגעים" זה עולה ובוקעת אנחת הפיטן על צרותיו הוא ועל צרות הכלל, בכיו על גלות השכינה וחרפת עמו בלאומים גם געגועיו לארץ אבות.

אולם גם נטפי נחמה ותקוה לא יחסרו בשירו, ובחרדת קדש תבענה שפתותיו תפלה לעליון: „הלא תשוב תחיינו ומן קמים תרימנו ועל סלע תקימנו" ואז „אגידה גדולתך לכל". לא נגזם גם נאמר, כי ראוי הוא שירו זה הקטן, המצטין אגב במשקל רטמי מצוין, לתפש מקום דגון בין שירי־תפלה הקלסיים של פיטני ימי הבינים *).

ומצטין זה האיש משה גם בשלמות פנימית אמתית, ותמימותו ונעימותו משוות הוד לזיו פניו חמזהירים. איזה תם וישר מבצבצים מבין שורותיו בהקדמתו לס' „אוצר נחמד"! וככה דבריו: „ואינה מדרך המוסר להתקשט אדם בפאה נכרית לאמר שהיא שלי, כן ליחס מאמר או ביאור לעצמו לאמר חדשתיו ולא קדמהו אדם בו, לכן אני מודה ומודיע, כי עשרה מפרשים (על הראב"ע) היו בידי רזוכם אכלתי קפתם זרקתי וכו'. האם אין בזה מופת לאמתות והתגלות לב תמימות?

ואלו הם ספריו אשר חבר:

א) „אוצר נחמד"; ב) השגות על „גן־עדן"; ג) פירוש על התורה, אשר כתב לפי הנראה בעונה אחת עם „האוצר נחמד"; ד) פירוש על קהלת (נשארו ממנו בכ"י על קלף רק שלשה דפים בפורמט $\frac{1}{2}$ הגליון); ה) „יסוד העבור"; ו) ספר דקדוק **) (מזכירו רייפמאן ב„הכרמל" ח"ג עמ' 208) – כל אלה נזכרים ב„אוצר נהמד"; ז) „שושן סודות", בו תרנ"ו סמנים כמנין שושן (כ"י גינזבורג ואוקספארד) ומסי' תס"ד מתחיל בו הפי' לס' יצירה; מאלה שני האחרונים אי ידוע היה מי מחברם עד שבא אבן רש"ף והוכיח, כי זהו ר' משה הגולה; ח) „אוצר ה", נזכר כמה פעמים ב„אוצר נחמד" ו„בשושן סודות"; ט) שני מכתבים שכתב

---

* ואמנם כן: צונץ מונה אותה בין הסליחות, ל"ג עמ' 388.

** בו הוא גם כן מזכיר פירושו עה"ת ועל קהלת. עיין עפשטיין: בהאשכול ח"א 46 – 150.

להקראי יוסף בני (המזכיר ח"ב 97; י). ו„שערי צדק" הנזכר ביחד את „יסוד העבור" „ואוצר ה'" בספרו „שושן סודות".

בימיו האחרונים השתוקק מאד ר' משה לעלות לירושלים, אבל לא נתקימה מחשבתו זו בידו, ומשה עלה למרום בכפא זקן ושבע ימים, בשנת 1529, בשנה הפ"א לימי חייו.

הוא היה מכובד למאד בין יהודי קרים ויקשיבו לעצתו כל ימיו. וגם אחרי מותו יכבדוהו, כי קבלו את שיריו לתוך סדורי תפלותיהם לשוררם בקהל רב, וברגלים מזכירים את נשמתו בין יתר רבניהם וגדוליהם עד היום הזה.

אלה הם בקצרה תולדות היהודי הגדול הראשון בין אנשי השם בזאמוט אשר קים בעצמו המאמר: „האמת והשלום אהבו!" [1])

ה. זאמוט בפנקס מדינת ליטא

התפתחות הישוב.

כשנעיין בעיון הראוי בדברי הפנקס – אותה המצבה החיה מדורות קדומים – נראה איך התפתח ישוב היהודים בזאמוט לאט לאט ובהדרגה ידועה.

כי הנה בועד המדינה הראשון (שפ"ג) ברשימת ההערכות של מס הגלגלת נזכרות אמנם „זאמוט [2])"; טראק, [3]) בירש" [4]), אבל יחד עם זה לא הוקבעה אצלן מדת המס שעליהן היה להכניס לתוך קופת ועד המדינה—בה בשעה שלהרבה קהלות וישובים

---

[1]) ביבליאוגרפיה:

„משא קרים", „אוצר ישראל" בערכו וערך „קיוב"; אנציקלופציה עברית לברקהויז עפראן ערכו וערך בישיאצי ועוד; „אוצר הספרים" בערכי ספריו.

2) „זאמוט" הכונה כאן על כל מדינת זאמוט, אשר בה היו כבר פזורות קהלות קטנות, כמו קידאן, ראסיין ועוד, מלבד בירז, אשר בה כמו בטראק ישבו אז כידוע קראים ואשר נבנעו בענין תשלומי מסים לועד המדינה, ובנידון זה הושוו ליהודים כתם. ואולי הכונה כאן במלת „זאמוט" על קידאן, מרכז זאמוט וסביבותיה ואחת הקהלות הראשונות בה. אולם ויזון לא נזכרה עדין כלל, כי, כידוע, קהלה זו נוסדה בזמן מאוחר קצת. לכתחלה היתה זאמוט לגליל אחד ורק אח"כ באה ההתחלקות לשלשת גלילים ראשיים.

פרפראות

3) הפתגם חיהודי „הוא עבר דרך טראק ווילנא" אולי מתיחס לאותו זמן, בשעה שבכל המדינה שלנו היו הן הערים הכי גדולות והשובות. אולם הפתגם „הנני שומע בקולו כמו בטראק" כנראה מתיחס לזמן מאוחר, לימי המחלקת והמדנים בין הקראים והיהודים.

4) את האורתוגרפיה אנו משאירים בכל מקום בלי שנוי, כמו שהוא בפנקס ואפילו עם השגיאות הדקדוקיות.

אחרים המפורשים כאן, הוקצב גם גודל הככומים. זה מראה לנו, כי באותו זמן עדין לא היה למנהיגי הקהלות הראשיות מושג ברור מגדלו של הישוב היהודי בזאמוט. ואמנם גם ברשימת ה„גבולין" ו„הסביבות" של ג' הקהלות הראשיות (בריסק, פינסק והוראדנא) שהובאה בפרטיכל של ועד זה לא נזכרה אף אחת מקהלות זאמוט. ככה גם בהערכת מס הפאוואראטני (מס הגירוש) [1]) שנעשתה בועד זה נזכרות אמנם „זאמויט... טראָק"... ונשאר מקום פנוי בעד מספר הסכום, על מנת למלאו אחרי כן כאשר יתברר הדבר [2]) וככה הוא גם בהערכת הועד משנת שצ"א.

והנה בהערכת הועד משנת ת"ד נאמר: „טראקא זאמויט לווילנא". יוצא מזה, כי זאמוט נעשתה אז נכנעת לווילנא בענין המסים ולה היתה מוסרת את התשלומין, כי מה שנאמר קודם בהערכה זו „ק"ק ווילנא עם הסביבות ק' שאקלי" (ליטא) [3]), זהו כנראה פולל גם את זאמוט וטראקי. וכן כאשר קרה ענין פדיון בת יוסף מזאמוט נאמר ע"ז בתקנות הוער משנת ת"ז, כי נתנו [4]) קוויט לק' ווילנא על ק' זהו' (זהובים) [5]). בכן בכל הענינים הנוגעים לזאמוט הן בנוגע להכנסות והן בנוגע להוצאות בא ועד המדינה במו"מ לא ישר עם זאמוט, כי אם באמצעות וילנא.

ממילא אין מה לדבר ע"ד השתתפות זאמוט בועד המדינה ע"י אי איזה בא כח. ואם אמנם מוצאים אנו בין החתומים בתקנה שנעשתה בשנת ת"ח ביריד גראמניץ בלובלין גם את הר"ב ר' צבי הירש סג"ל הורוויץ, מי שהיה אח"כ לאב"ד ג' גלילות זאמוט, הלא זה יוכל היות, כי מלא כאן את מקום אביו הר"ב יהושע משה

---

1) ההערות והבאורים חבאים מוסגרים בסמני ההסגר נעשו בכל הפרק הזה ע"י המחבר.

2) ובכדי לעשות סדר בעסקי הגביות ולהעמידן על יסוד ברור נתקנה בועד שפ"ג תקנה צ"ט האומרת: „עלה ונגמר שאוף מוהרר יואל סג"ל מק"ק בריסק יצ"ו ילך ויסע משוט בארץ ומתהלך בה לארכה ולרחבה, הולך וסובב את כל גבול קהלות מק"ק בריסק וסביבו[תי]ו, עירות וכפרים כל מקום שיש שם ישוב יהודי עד מקום אשר שבט יד ק"ק בריסק יצ"ו שולטת ומגעת בהם, ויגבה למספר בני ישראל וכו'. ואחרי כן שוכלל ענין הבקרת עוד יותר, וזה שנמר בתקנה קכ"ה מועד שפ"ז: „אחרי ראינו גביות המדינה שבסביבות שאינם עולי' כהוגן, כי נעלמים ונסתרים מנגד עינינו ואין אתנו יודע עד מה השגת יד של כל אחד ואחד וכו' ויצא לנו בגזירה וחק לשלח שלוחים מטיבי לכת וכו', שלשה אלה ילכו משוט בארץ ומתהלך בה לארכה ולרחבה דרך כל הארץ ליטא וכו'".

3) שאק ליטא זהו בערך $1\frac{1}{4}$ דולר אמריקני או $12\frac{1}{2}$ ליט.

4) כלומר: ראשי המדינה.

5) זהוב פולין זהו בערך $\frac{1}{2}$ דולר אמריקני.

אהרן, שהיה אב"ד הוראדנא ומאי איזה סבה לא יכל הפעם להשתתף בועד, ויבא בנו תחתיו. הוא היה אמנם נקרא „אב"ד ור"מ דג' קהלות זאמוט", אבל ראשי תבות ר"מ, הוראתן כנראה לא „ראש מדינה", כפי שנהוג בפנקס, כי אם „ריש מתבתא". 1)

שנוי בנידון זה, היינו בקביעת סכומי המסים, נכר כבר אחרי ת"ח, אשר אז החל לעלות ישוב היהודים בזאמוט. ואמנם כן בהערכת הועד משנת ת"י, מוצאים אנו: „ק"ק ווילנא שמנה ושמונים שוק לי' כד"ג (כ"ד גרוש) 2), עוד ז' שוק עבור אנשי זאמוט" בכן כאן הוקבע בפעם הראשונה סכום מיוחד בעד זאמוט 3) וגם זה נכנס לקפת המדינה ע"י וילנא.

ואם גם בהערכת הועד משנת תי"ב שוב לא הופרש הסכום בעד זאמוט ווילנא, אולי זה יתבאר ע"י עלית המוני הפליטים מרדיפות ת"ח והערבוביה שבאה על ידם בקביעות מספר האכלוסין שמדי. משום זה נמנעו מלקבע את הסכומים. אולם כעבר זמן קצר הוברר הדבר, ואמנם עליה זו של זאמוט בולטת עוד יותר בחשבון החובות מועד תי"ב 4) כי בו נאמר, „ארץ זאמוט ויושבי עירות וכפרים השייכים להם שני אלפי' ושלש מאות ושמונים זהו' וחצי". כאן יש לנו ענין עם ארץ אשר לה ישובים יהודיים בעירות ובכפרים ואשר הספיקה כבר לחוב לקפת המדינה 2380 זהובי פולין 5).

---

1) כנראה היתה לו הרשאה על הרבנות מג' הרבנים דג' ראשי הקהלות יען כי בתקנת הפנקס תל"ד משנת ת"ז נאמר: „גם עלה המוסכם: מי שלא תפס ישיבה מימיו הן שהוא מפולין, הן שהוא ממדינת ליטא, לא יתקבל במדינתנו ליטא לר"י, אם לא שיהי' בידו כתב הרשאה על הרבנות מג' גאונים הרבנים משלשה ראשי הקהלות דמדינות ליטא והרב של ראש ב"ד שלו יהיה הראשון"; או אולי היה כבר ראש ישיבה קודם.

2) הנה אחרי כי גם בווילנא נתרבה אז הישוב ע"י הרבה פליטי חרב מאוקראינה, משום זה עלה גם הסכום שלה (בועד שפ"ג היה יחס בריסק לווילנא בענין הסכומים — 140: 70, ובועד ת"י היה כבר היחס! 100: 88).

3) מה שביחס לסכום בריסק עם הסביבות הוא — 7: 100.

4) היא השנה, אשר בה העמדה וילנא ברשות עצמה בתוך קהלה ראשית רביעית והושותה בזכויותיה אל ג' הקהלות הראשיות הראשונות.

5) אגב ננסה להפיץ מעט אור בחשכת החשבונות הסבוכים והמסובכים אשר בפנקס במה שנוגע לזאמוט. [בפרטיות עוד יבא להלן בסוף ח"א בנוספות].

הנה בפרטיכל חועד משנת תט"ו, שבו נזכר החוב של זאמוט בסך 2380 זהובי פולין, נאמר אחרי כן: ארץ זאמוט אלף ארבע מאות זהו' נתקבל". זהו' נכראה לסלוק החוב הזה. בכן נשאר חוב 980 זהו'. הלאה נאמר: אלו הן החובות שחיבו המדינה יצ"ו להגאון אב"ד דק"ק בריסק ע"ז קיבל שבעה מאות זהו' פו' ממדינת זאמוט". בכן נשאר חוב זאמוט רק 280 זהובים פול'.

לעומת זה, בהערכת הועד משנת תט"ו נאמר: „ארץ זאמוט ששה שאק לי' ח"ג (ח' גרוש), אבל לא נזכרה וילנא כלל, אולי מסבת המאורעות בשנות תי"ד ותט"ו, שאז כידוע חרבה וילנא במלחמת מוסקבה".

הד ההגירה שבאה לרגל חדירת הצבא הרוסי לווילנא בשנת תט"ו אנו מוצאים בתקנת הפנקס (תקי"ו) מועד של השנה הזאת אשר בה נאמר: „אנשי מדינתינו ליטא המגורשים ממקומם מפני רעש מלחמות בכל קהלה וישוב שירצו להתיישב לפי שעה עד שתשקוט הארץ, אין ביד הקהלה והישוב ההוא למחות ולעכב כלל".

עקבות ההגירה מוילנא לרגל מאורעות תט"ו אנו מוצאים גם בהערכה משנת תכ"ב שם נאמר: „ק"ק ווילנא דהיינו המתגוררים בארץ זאמוט ויושבי ק"ק ווילנא ויושבי עיר מעמל באשר המה מפוזרים לע"ע ב' שאק כו"ג". סכום קטן כזה הוא בעד הפליטים שמצאו להם מפלט בזאמוט, אולם בעד זאמוט עצמה נאמר בהערכה זו לחוד: ארץ זאמוט שני שוק כדגל (כ"ד גראש ליטא).

מסבת המהומות בווילנא החלה בריסק לפנות לזאמוט בדרך ישרה, בלי אמצעות וילנא: זה מוכח ממה שבחשבונות ועד תט"ו נכלל גם חוב זאמוט בין החובות שחיבת המדינה לאב"ד דק' בריסק.

וכן בחשבונות ועד תכ"ד נאמר בנוגע לחובות בריסק, כי נתפרע לאלופיה תשלומין שונים „ובתוכם מאה שוקלי' של גליל דזאמוט"; ממשמע שזאמוט היתה נכנעת לבריסק.

היחס ההדדי בין המטרפולין וסביבתה התבטא בזה, שהיו משולחי בריסק ובתוכם גם האב"ד שלה באים לפרקים לזאמוט לסדר שמה ענינים שונים בכלל ואת הגביות והחשבונות בפרט. ולהפך משולחי זאמוט היו באים לבריסק בדבר השתדלויות ולמצות את הדין וחשבון.

שלוחי זאמוט נזכרים גם בועד תנ"א:

„להאלופים המשולחי' ממדינו' זאמוט ניתן שנים עשר ספרים ש ע ר י א פ ר י ם בסך שנים ושבעים זהו', ומחוייבי' לשלם סך הנ"ל". כנראה נתנו להם הספרים הללו ע"מ לחלקם בין

הקהלות. גם נוכרים המשולחים מגליל קידאן, אשר ראשי ק' הוראדנא תבעו אותם לדין בדבר ה י ש ו ב י ם ש א ח ו ר י ה נ ה ר נ י ע מ ן, אשר אודותם יבא עוד להלן.

היוצא מכל אלה כי החל מועד ת"ל הולך ונעשה בולט הישוב בזאמוט, וצפיפותו והפרחתו נראות הן בעלית סכומי המסים (בהערכת מס הגלגלת בועד זה מופיעות מדינות זאמוט בסך ס' זהובים) והלואות הגדולות שזאמוט הלותה או נתנה מראש לועד מדינה בצורות שונות ע"ח הועד.

ואז מופיעות על במת הועד, מלבד קידן ובירז, גם ויזון בתור מרכזים גליליים, והתחלקות אדמניסטרטיבית זו מראה לנו על התרבות הישובים והסתעפות רשת הנקודות שנמצאו תחת רשות ועד המדינה עד כי מן ההכרח היה לברא מרכזים לכל חבל ו ח ב ל ב מ ד י נ ת זאמוט עצמה.

ו) עלית הישוב אחרי גזרת ת"ח

ישוב היהודים בזאמוט, אשר התחיל בסוף המאה הי"ד בערך, נשא עד ראשית המאה הט"ז חותם של מקריות ובדידות. גם חסר עד אז אי־איזה סדור וארגון בצורת הסתדרות קהלתית כי רק יהודים בודדים היו פזורים פה ושם אם בתור חוכרי המכסים השונים ואם בתור פקידי הממשלה וחוכרי „מחיות" שונות; לכל היותר התקימו באי איזה נקורות ישובי יהודים פחות או יותר קטנים, אולם לא זכו עדיין להיות קהלות בישראל.

לפי דברי פ. מרק („תולדות ישראל ברוסיא", הוצאת „מיר") נגע גירוש יהודי ליטא ע"י הנסיך אלכסנדר, בסוף המאה הט"ו, רק בחמש קהלות בכל ארץ ליטא. ואם גם נניח, כי הוא מכון רק על הקהלות הגדולות בערך, בכל זאת עלינו להודות, כי אמנם מהקהלות הקטנות שבסביבותיהן, ומה גם בזאמוט, אין לנו כמעט כל זכר מהימים ההם.

יודעים אנו למשל, כי נמצאו במאה הט"ו יהודים בשאדובה וכדומה, אבל נעלמו מאתנו עקבות קיומן של הקהלות. יוצא מן הכלל היא רק פאלאנגן, אשר כפי שמוסרים, נוסד שמה בית הקברות בזמן קדום, בשנת רמ"ז (1487) *).

והנה אחרי הגירוש, החל משנת 1503, נכרת אי איזה תנועה הגירתית וצמיחת הנקודות הראשונות בזאמוט. כי כאשר החלו המגורשים לשוב למקומות מושבותיהם, הותרה הרצועה ויבאו אחריהם או נלוו אל המגורשים גם יהודי פולין. ביחוד אחרי שנת 1506, שאז היה נסיך ליטא, אלכסנדר, למלך פולין, ארץ אשר ישיבת היהודים בה לא הופרעה, ומכיון שבפולין היתה ישיבת היהודים ותנועתם מותרת, הוכרח להתיר את התנועה גם בחלק אחר שבגבול ממלכתו — בליטא.

היסוד להתישבות היהודים בזאמוט הונח כנראה ע"י היהודים החוכרים מבריסק, טראק ועוד, אשר החזיקו אצל הממשלה חכירת המסים בזאמוט החל מראשית המאה הט"ז (XVI).

ככה מוצאים אנו מזמן מאוחר קצת, כי זיגמונד אבגוסט מסר בשנת 1569 ליהודי בריסק, אברהם דלוגאטש, ר' יצחק בארדאקי, ר' דוד ור' ליפמאן, בני שמריהו, ור' יוסף בן שלום, עסק יציקת המטבעות עם חכירת מכס הגבולים מלבד ווילנא, מינסק ושאר ערים, גם ב ז א מ ו ט.

יש יסוד לשער, כי לרגל התרחבות שדה עבודתם הוכרחו להחזיק במקומות שונים, וזאמוט בתוכם, פקידים יהודים משלהם בתור באי כחם וממלאי מקומם.

*) עיין „תולדות ישיבת היהודים בקורלנד" עמ' 132.

חכירת מסי המכס מהדונג, ממלח ועוד מסים נשארה בזאמוט במשך כל המאה הט"ז בידי יהודים למרות התלונות כנגד זאת מצד השליאכטה הזאמוטית בישיבות הסיימיקים הארציים שלה *)

אגב, המתישבים הראשונים נחשבו גם אח"כ לתושבי אותם המקומות אשר משם יצאו ואשר נהנו שם מזכויות של תושבים אזרחים.

בין כך מספר יהודי זאמוט עלה כנראה גם מסבת גירוש היהודים מוילנא בשנת 1527 כי הנה עלתה לעירוניה במלחמתם נגד היהודים להשיג מהמלך זיגמונד I פריוילגיה, אשר על פיה נאסרה ליהודים הישיבה והמסחר בעירם. בתקף חרתיה זו גורשו היהודים מוילנא, ואז עלו כנראה גם לזאמוט השכנה.

גם גירוש היהודים מקליפעדא (מעמל), הסמוכה מצד מערב, גרם בלי שום ספק לרבוי אוכלוסי היהודים בזאמוט. בשנת 1567 יצאה שם פקודה לגרש את כל היהודים **), ומאין מוצא נאלצו בודאי מוצאי גולה אלה להאחז בעירות זאמוט השכנה.

הודות לקרבת פרוסיה החלו במהרה יהודי זאמוט להתעסק – מלבד עסקי הכירות המכסים – גם בענפי מסחר אחרים וביחוד בחובלת עצים, תבואות ועוד מיני סחורות בלתי מעבדות לארץ גרמניה השכנה ומשם היו מביאים כלי ככף וזהב, סחורות מנופקטורה, יין ועוד.

באופן כזה כבר הספיקו להתהוות כאן עד המחצית המאה ד"ט"ז אי איזה קהלות פעוטות, כמו קידאן, בירז (שתיהן אחוזת הנסיכים לבית ראדזויל ***).

התרבות זכויותיהם של האפרתים, שבאה בתור תוצאה של האוניה הלובלינית (1569), השפיעה הרבה לטובה גם על התישבות היהודים בזאמוט. בעלי אחוזה הגדולים, למרות התנגדות מצד בעלי האחוזה הקטנים והעירונים, הנה מלבד מה שלקחו חלק באופן ישר בישוב היהודים וביסוד העירות, עוד נתנו אפשרות לקהלות החדשות להתארגן ולהבנות (נתינת רשויות לבנין

---

* ידועות התלונות מצד השליאכטה בשנות 1550, 1573.

** ורק בשנת 1812 הותרה ליהודים לשוב שוב למעמל.

***) באותה תקופה נזכרת כבר מערעץ (1551), ויורבורג מובאה בספרי השו"ת משנות 97–1593 ביחס עם גבית עדות שנעשתה שמה.

בתי כנסיות והקצעת קרקעות לבתי הקברות), גם הבטיחו להם אחריות גמורה לשמירת זכויותיהם של היהודים ופריוילגיותיהם שנתנו להם.

הנה כי כן נוצרו הנקודות הקטנות הראשונות, אשר תקופת התחזקותן והתגבשותן עד למדרגה של קהלות נמשכה כמאה שנה בערך, היינו עד ראשית המאה הי"ז, שאז הספיקו כבר להכנס לתוך רשת של הקהלות הנכנסות לועד המדינה.

במשך של המחצית הראשונה מהמאה ה XVII נוצרה הודות לתנאים כאלה שורה של קהלות חדשות (ויזון, גארזד, וראסיין *) הקהלות הכי חשובות בזאמוט בימים ההם היו קידאן וראסיין, אשר כבר בימים קדומים ישבו אצלם רבנים מפורסמים.

התקופה של התהוות והתגבשות הקהלות השאירה לנו ידיעות במדה זעומה למאד, ועד גזירת ת"ח החמר ע"ד מצב הקהלות הנה לקוי לגמרי. שנוי כביר בנידון זה בא אחרי הטבח של מחנות חמלניצקי באוקראינה ופולין, אשר כידוע לא נגעו בזאמוט לרעה, וגם וילנא והוראדנא לא סבלו ממרד הקוזקים. זה גרם לעלית הישוב היהודי כאן והתפשטותו. מחנות פליטים שעלתה בידם להנצל מחמת חרב הצורר ברחו לכל עבר ורוח **): מי לארצות המערב, ומי לגלילות ליטא וזאמוט, ובוילנא כ"כ נתרבו אוכלוסי היהודים ע"י מחנות הפליטים מאוקראינה, וואהלין ורייסין עד כי מוצאים אנו, כי כאשר עלה על כסא המלוכה בפולין יאהאן סאבעסקי (1676), שלחו היהודים את ציריהם לקראקא לברכו, לעומת זאת שלחו אז אזרחי וילנא הנוצרים גם את ציריהם הם וערכו בפיהם את טענותיהם לאמר: היהודים נאחזו בעיר שלא כדין בתוך השוק ובונים להם בתים בעיר ובמגרשיה, ובכל יום ויום מספרם הולך הלוך וגדול, כי באים הם מאוקראינה, וואהלין ועוד ***).

ובריסק, המרכז הפוליטי והרוחני של היהדות בליטא בימים ההם, המטרפולין, אשר קודם לכן שלחה את פארותיה לפינסק,

*) באנציקלופדיה של ברוקהויז אפרון בערך „זאמוט", נחשבה גם פאלאנגען ביניהן, אבל כאמור מוצאים אנו עקבות קהלה זו עוד מזמן קדום הרבה.

**) פנקס מדינת ליטא מלא וגדוש מתקנות שונות שהותקנו לרגל עלית אלה ההמונים שברחו על נפשם ובקשו מפלט בליטא.

***) „אוצר ישראל" ערך וילנא.

נאווהאראדאק ועוד, הורדה ג"כ מכסאה ע"י מאורעות ת"ח, כי היתה לבז ומשסה ע"י מחנות ההיידאמאקים ונהרגו בה כאלפים נפשות מדלת העם שלא הספיקו לנוס מן העיר. אז עברה גדולתה לוילנא הצעירה ממנה, אשר עלתה אז למעלה, ומשנת תי"ב נמנתה כבר בועד המדינה בין הקהלות הראשיות כידוע.

גם לגליל ויזון, אשר עד הנה חסרו כאן היהודים לגמרי, חדרו פליטי ת"ח ומלחמת מוסקבה, יען כי גם בחבל זה לא-נגעה יד הצורר, והשקט ומנוחה שררו פה באין מפריע. ההגירה לכאן שמה פניה ביחוד לצד צפון, באותו החלק של הפלך הויטבסקי מלפנים, הידוע בשם „אינפלנטיה", ואשר עד אז לא היו שמה יהודים כל עקר.

ואם גם השליכטה הפעוטה הרימה לעתים בועדי הסיימיקים קול מחאה נגד הגירת היהודים בזאמוט, בכ"ז מן הנמנע היה לעצר בעד הזרם. הקולוניזציה היהודית הלכה בדרכה לצפון ולצפונית מזרחית. וגבולותיה היו בצפונית מערבית ובצפון – קורלנדיה וליפלנדיה, ובצפונית מזרחית – הגבול של המחוז הפאלאצקי מלפנים.

אז נוצרו בזאמוט הקהלות שקוד, וידז, פאקראי שוועקשנע ועוד.

הד התנועה ההגירתית מימי גזירות ת"ח עולה ובוקע זעיר שם, זעיר שם הן בספרות הרבנות והן בזכרון העם. ושמות רבני זאמוט מן הראשונים הידועים לנו הם לא קודם מעונה זו. כשברחו היהודים מאוקראינה יצאו בתוך יתר הגולה גם הרבה רבנים ומלומדים וכאשר נמלטו לזאמוט ומצאו כאן נקודות ישוביות קטנות אשר נתרבו ונתגדלו עוד יותר ע"י התישבות הפליטים, בהרו להם גם הרבנים לשבת שמה על כסאות למשפט.

יש יסוד לשער, כי אלה הם הרבנים הראשונים בזאמוט *)

*) השערתנו זו בנויה על שלש הנחות:

א) בקבצים לחדושי תורה שהופיעו במאה זו בערך כמו „אדני פז", וכדומה אין אף זכר למאמרים מגאוני זאמוט; גם בקבץ „אמרי בינה" הערוך ע"י מאסף ליטאי (הרב ר' משה אב"ד דהורדנא) משנת ת"פ, אשר לקט ואסף חדושי תורה מל"ו גדולי הדור, רובם מרוסיא, פולין וליטא, אין ביניהם אף אחד מגדולי זאמוט, אם גם בימיו כבר נמצאו אי איזה רבנים מפורסמים.

ב) כי גם ממחברי זאמוט אי ידועים לנו קודם ת"ח, ואחד המחברים

אחד מהם הוא כנראה הרב מנחם מענדל *), אשר בא לזאמוט בשנת ת"ח (1648), בברחו מפני חמת המציק והיה לרב בשוועקסנא והגליל. שני לו הוא הרב ר' צבי הירש הלוי הורוויץ, אשר היה במאה הי"ז אב"ד ג' קהלות זאמוט, קידאן, ויזון ובירז, כאמור לעיל, וחי בשנת ת"ח, ובהקדמת ספרו נמצא מעשה רב ממה שאירע לו בשנות ת"ז ות"ט. הוא היה כנראה גם ראש־ישיבה הראשון בזאמוט והיה הותם: אב"ד ור"מ בג' גלילות דמדינת זאמוט. אי ידוע לנו באיזה משלש הקהלות הנ"ל ישב. צריך לשער, כי מקום מושבו היה בקידאן, אחרי כי היתה הכי חשובה מכולן. אולם אם לכל ג' הגלילות די היה רק אב"ד אחד, אות הוא כי לא רב היה עדין הקהל היהודי בזאמוט, עד כי יכלו להסתפק ברב אחד לכולן. מהאי טעמא עזב אחרי כן את זאמוט וקבל את הרבנות בזאבלודובה (אשר ג"כ היתה שיכת לנסיכים מבית ראדזיויל ונחשבה על הנסיכות הבירזית). זה היה אחד התלמודיים הגדולים בימיו ויחבר את חספרים „גאון צבי" על מסכתות וגם שו"ת (יצא לאור ע"י נכדו הרב דובער **) ונדפס בפראג תצ"א) ואת הס' „אספקלריה המאירה" (פיורסט 1776), והוא פירוש על הזהר. הרה"ג ר' צבי פנה בשאלותיו גם אל האב"ד דוילנא, ר' יצחק מפוזין, כמובא בס' „גאון צבי" הנ"ל והיה לו ענין עם קבלה ***). כחדשים לפני מאורעות ת"ח, השתתף בועד הארץ בלובלין

הראשונים, מלבד ר' משה הגולה ובעהמ"ח „גאון צבי" הנ"ל, היה כנראה ר' אברהם ליסקער, מי שהיה רב בראסיין וחבר שני פירושים על המשניות בשם „באר אברהם" „ומי באר" (על סדר זרעים. נדפס בשעם הראשונה בפרנקפורט דאדר תכ"ה);

ג) גם בין המסכימים על ספרים לא נמצא אף רב אחד מזאמוט עד ת"ח, וכנראה המסכימים הראשונים במדינתנו הם הגאון יהודה זונדל אב"ד קידאן והגליל (הסכים על המשניות עם „באר אברהם" הנ"ל) והרה"ג ר' הלל בר' נפתלי בעל בית הלל", אב"ד קידאן והגליל (ג"כ הסכים על המשניות הנ"ל, שנדפס תמ"ג).

---

*) נכדו של הרב זה, אהרן בר' יוסף הלוי הורוויץ, היה רב בשקוד, האזענפוט ומדינת קורלנד.

**) נכדו זה, אשר גר בקאמענץ מתאונן בהקדמה על אי־איזה מלחמה [כנראה כונתו על מלחמת התורכים, עם הפולנים שכבשו בימיו את העיר קאמענץ (99—1672) אשר הפריעה בעדו מהוציא לאור את ספרו של זקנו.

פרפראות

***) ושם מעתיק נכדו בהקדמת אחדים מחלומותיו של זקנו ומעשי נפלאותיו ומספר, כי היה לו מגיד, בתמונת איש זקן עוטה מעיל, שהיה מתגלה אליו ומוסר לו מן השמים כמה תקונים וענינים.

ביום ד' ב' ניסן ת"ח וחתום הרביעי: „צבי הירש בלא"א מו' הגאון מוהר' יהושע משה אהרן ש"ן סגל". כנראה מלא כאן את מקום אביו שהיה אב"ד דהורדנא. והיה משתתף בועד ארבע הארצות בתור בא כח מליטא.

ובבירז והגליל היה רב באותה המאה הי"ז ר' שלום ז"ק בהקדוש ר' ישראל מקדושי ראזינאי שנהרגו ע"י עלילת דם ב' דראש השנה ת"ך (1659).

ובפומפיאן והגליל *) היה במאה זו רב ר' יחיאל (מקום קבורתו וקבורת אשתו הרבנית שרה בפומפיאן), אשר זקנו בעל ה„תוספות יום טוב" היה כידוע מגולי ת"ח.

ובזכרון העם עוד נשאר לפלטה ספור המעשה ע"ד ר' ברוך פאטקעווער **) שברח מאוקראינה ובא לזאמוט מסבת הגזרות

*) מלבד הגלילות המרכזיים ראשיים, קידאן, בירז, ויזון, היו עוד גלילות שניים במדרגה, כמו קראזש והגליל, פומפיאן והגליל, אניקשט והגליל ריטובה והגליל, שוועקשנע והגליל ועוד. אלה היו קהלות מעט יותר חשובות, אשר הכניעו בפרטים ידועים, כמו בענין רב וביה"ק את הקהלות הקטנות מהן אשר בסביבותיהן.

פרפראות.

*) האגדה מספרת ככה: כבר בהיותו בן עשר, נתפרסם בתור עלוי.

ויהי בישבו אצל אביו שה"יה רב מפורס בפוזנא, התחתן את הנער אחד הגבירים מלובלין, שרצה לקחת לו לחתן לבתו ויבטיח לתת לו הרבה מהר ונדה. זה היה בשנת ת"ח קודם המרד ויביאהו המחותן לחג השבועות לובלינה לחדות את פניו בחברת בתו הכלה. פתאם פרצו פרעות הקוזקין ויצורו גם על לובלין ויהרגו שמה הרבה מבני ישראל, וביניהם נפל חלל גם המחותן של ר' ברוך, ורק אשתו ובתו הכלה הספיקו לנוס ולהמלט על נפשם. בין הנסים היה גם הנער החתן, אולם בדרך הדביקהו אחד הקוזקים וירמסהו בפרסות סוסו (ומסבת הרשם שנשאר על מצחו בצורת פרסת סוס כנוהו בשם „פאטקעווער"). ויתעלף הנער מרב כאב והקוזק בחשבו אותו בטעות למת, עזבו לנפשו. כעבר רגעים אחדים שבה אליו רוחו, ויתעורר הנער ויחגר את שארית כחו וקם וינס ככה רץ לעבר הצפון עדי הגיעו ביחד את שאר פליטים, עד לקלוריה, אשר על גבול זאמוט. ובעת ההיא חי בקולריה עשיר אחד, נדיב וטוב לב, אשר הצר

וכמה עובדות ומעשים המעיד ם ע"ד מפלט הפליטים בזאמוט לא מצאו את תיקוניהם בספרים ובאגדה ונמחק זכרונם וברבות הימים נשכחו כליל.

מחנה הפליטים עוד גדל ונתרבה ע"י מאורעות תט"ו (1655). כי כאשר הצאר הרוסי אלכסי מיחילוביטש נענה לבקשת הקוזקים המורדים ועלה אתם על פולין, אז בעברו עם חילותיו דרך וילנה, עשה בה שמות, והרבה יהודים החישו למו מפלט באשר מצאו אז גלתה וילנה ובראשה רבניה: הרה"ג משה רבקה"ש, בעל „שער אפרים", הש"ך, הרה"ג ר' שמואל קידנובר ועוד. מאין ברירה הוכרחו לשים את פניהם לעבר זאמוט. אמנם גם כאן שרר אז פחד המות, מפני כי השוועדים פשטו אז בגבוליה. אולם הם כנראה הסתפקו רק ברקויזיציות, מסים וארנוניות בלבד, כי לקחו את הרכוש ובנפש לא נגעו. מי שעלתה בידו לעבור ימים, נדד לארצות המערב, אולם המון הפליטים הוכרח מפני חסרון אמצעים ומאין דרך אחרת לנוד הלאה – להשאר בזאמוט.

בצרת עמו ויחמל על האמללים הרב"ב שנהרו לעירו, ויפתח את דלתות ביתו לרוחה לכל קשה יום ומר נפש ויאכילם וישקם כאות נפשם. בין הבאים היו גם הרבה מגדולי התורה והחכמה, וביתו נהיה בין כך לבית ועד של חכמים וסופרים והיו יושבים ומפלפלים בחדושי תורה ובחדודי דשמעתתא, וגם הנער ברוך בתוכם, והיה יושב ומקשיב לדבריהם ושותק, פעם אחת לא יכל להתאפק ויתערב בשיחתם וישמיע את דעתו, אשר הפליאה את הגדולים, ויהי זה לנס, וימצא העלם חן בעיני כל המסובים, בראותם את חריפות שכלו הבהיר ורב גדלו בתורה, וישאלוהו: בן מי אתה הנער, ומאין באת? ולא ענם, כי מרב התלאות שעברו עליו בדרך שכח את לובלין ואת כל הקורות אותו, ויואיל הנדיב לקחת אותו לחתן לבתו ויתן לו נדוניה רבה, כיד הנדיבים הגבירים. ובהגיע תור האירושין ויעש הנדיב משתה גדול מאד ויחג את חג החתונה ביד רחבה במשך של שבוע תמים, ובליל יום האחרון עוד הגדיל, כי הזמין את כל העניים והאביונים מהפליטים שברחו על נפשם ויפזר להם מתנות הגונות וישמחו האומללים ויתענגו על רב טובה. רק שתי נשים, אם ובתה, ישבו בפנה, כי לא התערבו בשמחה ופניהם עצובים, וגם טעום לא יטעמו מהמגדנות

הודות לגורמים הנזכרים גדל והתפשט למאד הישוב היהודי בזאמוט וכשהופיע על הבמה ועד מדינת ליטא כבר מצא כאן רשת של נקודות יהודיות שונות. לכתחלה נכנסו הקהלות הזאמוטיות לרשות וילנא, ואח"כ עברו לרשות קהלת בריסק, אותה המטרפולין של ליטא, מלבד הקהלות שמעבר לנימאן וקובנה בתוכן, אשר נכללו בין הקהלות אשר ברשות גרודנה.

ורק ברבע השלישי של המאה הי"ז (היינו: אחרי מאורעות ת"ח) התבדלה זאמוט מתוך הכלל בתור ארץ מיוחדת, הידועה בשם „מדינת זאמוט" שהיתה מחוברת מג' גלילים ראשיים: דרומי־מערבי—גליל קידאן, הגליל הכי גדול וחשוב; צפוני־מזרחי—גליל בירז ומזרחי—גליל ויזון, אשר כלל בתוכו גם את החלק הצפוני מערבי מפלך פולוצק, הידוע בשם „אינפלנטיה".

בכ"ז למדינה עומדת לגמרי ברשות עצמה, כמו רייסין, לא עלתה לזאמוט, ונשארה במובן ידוע תלויה בדעת בריסק, כי צריכה היתה להשתתף במשכרת של הרב הראשי בבריסק, בהוצאות מסעיו

והמטעמים. וירא זאת אחד הקרואים וישאלן לסבת הדבר. ותען לו האם: איך יערב לנו אכול ושתות, בשעה שרואות אנו, כי בעל השמחה גוזל מאתנו את חתן בתי, אשר כבר ארש לה. ויספר האיש את המעשה למסובים וגם עד אזני המחותן הגיע הדבר; בין כך נזכר ברוך ע"ד האירושין בלובלין ויגש אל הנשים ויכיר ביניהן את ארוסתו ויתחרט על מעשהו וימאן להנשא לבת הגביר. ותקם מהומה גדולה בבית באמצע המשתה והשמחה הופרעה. והעיר קלורידה נבוכה. ויגיע הדבר עד לפני בית דין, כי האשה הפליטה טענה, כי אירושי בתה קדמו לאירושי בת הגביר, והגביר טען, כי מזלה גרם ונסחף שדה. והרבנים רצו לפשר ויחליטו כי התנאים הראשונים בטלים, מפני כי קצרה יד האלמנה למלאות אחרי דברי התנאים וגם המחותן איננו כבר בין החיים. אולם הנער החתן ישר הלב לא אבה שמוע בקולם ויעזב את בית הנדיב ואת עשרו ורוב קניניו וישב לו את כל מתנותיו, ובו בלילה נשא לאשה את הכלה הראשונה העניה, מלובלין ויקחה וישב עמה בגורזד, אשר בקצה זאמוט במערב עד יומו האחרון.

לזאמוט וביחד עם זה היתה לה זכות הקובלנא לפני הראש מדינה בבריסק.

ככה נבנתה ועלתה זאמוט, אחרי חרבן היהדות באוקראינה ופולין.

ז. הרפתקאות שונות שעברו על זאמוט

הרבה פורעניות שונות נפלו בגורלה של מדינתנו בתקופת מאות שנים האחרונות, תנאי האקלים הקשים, רבוי אדים ולחלוחיות בצורת משקעי האטמוספירה השונים, חליפת האויר ותמורתו לעתים תכופות, נוסף לזה חסרון הידיעה מלפנים ע"ד כללי ההשתמרות וחקי ההיגניה, למען הזהר מן הרעה בעוד מועד, — כל אלה פעלו את פעולתם הקשה ושמשו גורמים עצומים לרבוי המחלות השונות והתפשטותן כאן, ביחוד בדורות הקודמים, בשעה שתורת המדיצינה עמדה עדין בשפל המדרגה.

מובן מאליו, כי היהודים, יושבי הערים והעירות בצפיפות ובדחק, לא היו יוצאים מן הכלל, ורשמי השפעתם של פגעי הזמן לא נמנעו תמיד מלהראות גם עליהם אם בצורה זו או אחרת.

בכלל שני מיני פורעניות באים לעולם: יש מהן שבאות בידי שמים, בשעה שהטבע משנה ר"ל את תפקידה, ויש מהן הבאות בידי אדם, בשעה שמלחמת עמים תתלקח או שתתגבר שנאת עמים לעם אחד, מסבת קנאת הדת „הזעומה" או לרגל קנאה של התחרות.

כדאי להזכיר נשכחות ולרשם את המאורעות וההרפתקאות הכי חשובות, שעברו על זאמוט, עפ"י סדר זמן הויתם, באופן כרונולוגי.

I פורעניות מן הסוג הראשון:

בשנת 1464 שררה מגפה בליטא, זולת קובנה, אשר לאשרה נצלה אז ממנה.

בשנת 1550 לוקתה במגפה „אינפלנטיה" שבחבל פולוצק וגם סביבות פוניבז'.

בשנות 71—1569 ובשנות 89—1588 עשה שמות בזאמוט דבר נורא מאד.

בשנת 1657 תיכף אחרי מלחמת מוסקבה, פרצה המגפה „השחורה" בכל זאמוט וביחוד בסביבת קידאן ותבל"ע הרבה קרבנות אדם.

בשנת 1692 (תנ"ב) נטבעה על יד חוף הים הבלטי לא הרחק משודיה, ספינה עם כמה מבני ישראל שנסעו בה מהולנדיה לליטא *)

בשנת 1710, בימי „מלחמת הצפון" עשתה הדזומא שמות בקידאן וסביבתה.

בשנת 1807 התחולל" החלי רע בחבל קידאן, ולפי עדות פנקס הח"ק גחש"א דקידאן מתו שמה במשך ירחים אחדים מיהודים בלבד 397 נפש.

בשנת 1814 התפשט החלי רע בפלונגיאן וסביבותיה **)

בשנת 1831, בימי המרד הפולני הראשון, התפשט שוב החלי רע בזאמוט ***)

ככה גם 1838, ביהוד בשבלי ****)

בשנת 1843-44 היה רעב גדול ברוסיה וזאמוט בתוכה, ואז חלקה המכשלה הלואות לכפרים ולקהלות, ותמיכה זו היתה נקראת בפי העם בשם „דמי דגן".

---

*) „שאגת אריה" דפוס סלוניקי סי' י"ט ובהערת הד"ר סימסון ב„תולדות ישיבת היהודים בקורלנד" להרב אבצ'ינסקי.

**) ויהי כאשר חדלה המגפה, הציגו שמה התושבים הנוצרים עמוד גבוה ועליו פסל מ„קדוש", מגן המגפות והשרפות לפי אמונתם, לאות תודה על הנצלם מן המגפה.

***) בהקדמת הפנקס של ח"ק ביאסטון, אשר העתקתו היתה לנגד עיני, נאמר ככה: באנו לחרוט בעט ברזל ועופרת בל תהי אמרת נעדרת לספר רוב התלאות אשר עברו על ראשינו בשנת צרה וצוק גדול מאוד [תקצא—1831] בקיץ העבר אשר מחוץ שכלה חרב ובחדרים אימות מות ותחלואי תוצאות רחמנא יצילנו מן החולאת אשר סיבב החובה [?—אולי: הקב"ה] בעו"ה בכל מדינתינו שהי' נקרא בשמה חאלערא אשר המוכה בשלול והקאה על פעם אחת בין לילה הי' ובין לילה עבר בעו"ה מאתנו והלך לעולמו ושבק חיים לכ"ח ובפרט בעירנו עיר קטנה ואנשים בה מעט ולא היה נמצא מי שישתדל בעד החיים והמתים החיים לבקרם והמתים לקוברם כולם הי' יראים מליגע בחולה פן גם הוא ממנו יחלה ופשיטא מלדרש אל המת"ם כי אמרו כולנו מתים לבן קמנו ונתעודד אנחנו הח"מ וכו' הלאה ע"ד יסוד בית הקברות שמה לרגל החלי רע.

****) שבלי סבלה מחלי רע מלבד זה גם בשנות 1850, 1853, 1872, 1893.

בשנת 1848 עשה שוב החלי רע שמות בליטא (עיין „מדור לדור" לצבי קולפ עמ' 60).

בשנת 1866 התחוללה מגפת החלי רע בקובנה: בחלי זה מת כאן גם הסופר הנודע ר' יהודה אידל ש ר ש ב ס ק י.

ועל כולם הרעב הנורא ששרר בכל זאמוט והביאה לידי מצב של יאוש בשנות 1867-69, שבא מסבת יבול זעום ולקוי. ועד העזרה שנוסד אז בקובנה בחת הנהגת הרה"ג ר' יצחק אלחנן ז"ל פעל גדולות למאד, במדה שלא ידעו עוד עד הימים ההם, כי הספיק לאסף בעזרת הרב המיינצי, ד"ר מ. לעהמאן, חברת כי"ח והרב המעמלי, הד"ר רילף, סכומים כבירים: זה האחרון בלבד המציא ליד הועד 175,000 רובל, סכום עצום למאד, לפי מצב הימים ההם.

בשנות 1889-91 היתה שוב מגפה נוראה בקובנה (עיין במחברת היובלית של בית החולים בקובנה).

וכן בשנת 1894 שרר בתקפו החלי רע בקובנה ונמשך עד סוף דצמבר ש"ז, זוהי רק טפה אחת מכוס התלאות שזאמוט שתתה לרויה בתקופה ארוכה זו, ורק המעט ממנת גורלה שנשמר בזכרון העילונו על הגליון.

II פורעניות מן הסוג השני

א) מ ל ח מ ו ת

בנוהג, כשאיזו צרה באה לעולם, הנהו היהודי תמיד „השעיר לעזאזל", מבלי שים לב אם הוא ראוי לעונשין אם לאו, ואפילו אם גם בעקר הדבר לא היה לו שום מגע ומשא עם גורמי המאורעות עצמם.

בשנת 1655, בימי מלחמת מוסקבה עם פולין, התפרצו לתוך זאמוט השודים בדרכם לפולין ויכבידו הרבה מאד על היהודים במסים וארנוניות שונים*).

*) ואלה דברי הג' ר' משה רבקה"ש ז"ל בהקדמתו לחבורו «באר הגולה», אשר גם הוא היה בין הבורחים מוילנא ביום ה' כ"ד תמוז תט"ו: «ובאנו לקצת מדינות זאמוט סמוך לגבול פרייסין וגם שם כא שקטנו מחרב מלחמת חיל מלכות שוויידן עורנו מעלינו הפשיטו עד אשר מפני הדחק זו הלחץ נכנסתי גם אני עם קצת מבני ביתי וגם שאר אנשים בספינה בלב ים ושמנו פנינו לבוא לאמשטרדם".

והנה במלחמה זו, *) בימי המלך השוועדי גוסטב, בשנת 1656, שם שר צבאו מאגנוס עם חילו הרב מצור על ק י ד א ן, והנצורים הוכרחו ברובם מסבת לחץ יד השונא החזקה, לברח על נפשם וינוסו לקניגסברג ושאר מקומות. ובעל אחוזת קידאן, הנסיך יאנוש ראדזיויל, אשר ברשותו נמצאו רק כאלפים אנשי חיל בלתי מלומדים די צרכם, נס בעצמו מלפני השודים ויחלה מסבת מפלתו זו וכעבר זמן מועט מת בטיקטין (1656).

לא הספיק עדין להטשטש במוח היהודים זכר אותן התלאות, והנה ח ד ש ו ת מקרוב באו.

„במלחמת הצפון" הגדולה (1715—1700) שוב הופיעו לכאן השודים ויעשו חרבן גדול בזאמוט **). הרבה סבלו היהודים ע"י התאכסנות חילותיהם בעברם דרך כאן לעתים תכופות; גם טעמו אחב"י את טעם הרקויזיציות הרבות, אשר דלדלו לגמרי את מצבם החמרי. ושוב נפל הגורל על ק י ד א ן, כי הגנרל השוועדי לעווענהויפט בעברו דרך כאן בשנת 1704 שם גם הוא עליה מצור, אולם הפעם לא שחקה השעה לשוועדים, כי נחלו פה מפלה רבה מאד. לפי המסורה, בא לקידאן גם המלך קארל הי"ב בכבודו ובעצמו, ביום 15 דצמבר, שנת 1704, ומכאן עבר בראש חילותיו לקובנה.

כמאה שנה בערך לא ידעה זאמוט ממהומות מלחמה, והנה קפצה עליה סערת נאפוליאן. ואמנם לא מעט סבלה מתגרת יד באנאפארט בימי מלחמתו הגדולה (1812), כי חילות שר צבאו מאקדאנאלד שטפו את כל זאמוט והחריבו באשר מצאו. הצרפתים לא חסו גם על בתי הת׳פלה לנוצרים והפכים לאורוות סוסיהם, עובדות כאלה ידועות מקידאן (בבית התפלה הקלוניסתית), בזאגר

*) עקבות מלחמה זו עוד נשארו לזכרון בסביבת פלונגיאן, כי לא הרחק ממנה, בדרך העולה קולה, מתרומם הר גבוה הנושא את שם הכפר הסמוך גונדינגה (במקום זה עמדה לפי המסורה העיר גונדינגה, אשר נחרבה ע"י אורדני הטבטונים). ועליו עוד נראים היו לפני זמן לא כביר שרידי חורבות של ארמון מצודה. גם היו מוצאים כאן שרידי חפצים עתיקים, כמו קרדמות, פטישים, חרבות, כדורי ואבני יריה עם פתוחי כתבות. המסורה מספרת, כי כאן עמד ארמון מצודה של הנסיכים הזאמוטיים, וכפי הנראה כל ההר הזה היה מעין מבצר פורטיפוקציוני, שנערך בימי מלחמת השוועדים.

**) בין יתר החורבנות נחרבה גם העירה התשובה אופניקי, אשר ע"ב סוועגסא 18 קילומטר מינובה, לא הרחק מהויליה. כשבעה קילומטר ממנה נמצאה המצודה סאנטאקי, אשר השודים החריבוה וביחד אתה גם את העירה הנ"ל.

ישן (שמה החריבו גם את ארחיון בית הכנסיה) ובבית התפלה לנוצרים בסאפיזישקי (העתיק יותר מה׳ מאות שנה ונחשב לראשון בין בתי תפלותיהם שנבנו תיכף אחרי הכנס הליטאים עובדי האלילים בברית הדת הנוצרית) וראים עוד סמני ההריסה והחרבן, שנעשו ע״י הצרפתים, על רהיטי הבית הזה.

מובן מאליו, כי גם בתי התפלה של היהודים לא נמלטו מידי המחריבים. לפי המסורה העמיד נאפוליאון את סוסיו בבית הכנסת הישן בקובנה בעברו דרך שם.

מרכז מפקד החילות היה בעירה הקטנה קאלטינאן (מחוז ראסיין), ומשם נפוצו על פני זאמוט כולה.

אולם לדאבוננו נשאר מעט לזכרון מגורל יהודי זאמוט בימי מלחמת אירופה זו, ועקבותיה ברחוב היהודים כמעט שנטשטשו לגמרי.

ידועות לנו רק עובדות אחדות:

הנה מספרים ע״ד הסתרותו של הקיסר נאפוליאון בבית יהודי אחד על יד י נ ו ב ה, בברחו מפני הרוסים, בשעה שעל דעת היהודי עצמו לא עלה מי הוא המתאכסן אצלו. ורק אחרי עזבו את ביתו, כאשר התפרצו לשם אנשי חיל הרוסים ויחלו לחפש את באנאפארט המסתתר, נגלה לו סוד זה. הנה כי כן זכה יהודי מזאמוט להיות למגן שלא במתכון בעד הקיסר, החולש על גויים.

עוד ידועה עובדה ע״ד יהודי תורני אחד מ ו י ל ק י, אשר נשלח לארץ גזרה, לסיביר, בעון חשד שחשדוהו פקידי רוסיה —אותה הממשלה הקלסית בענין הטלת חשדים על עם ישראל—כי הוא מרגל חרש לטובת השונא הצרפתי. עניו ומרודו הלא הם כתובים בעצם ידו עברית בזכרונותיו (ראיתים בכ״י בקולקציה הארחיונית של ההסטוריון ש. דובנוב). זהו מקרה בודד הידוע לנו, אבל כמה סבלו אחב״י מחשדים כאלה בלא יודעים!

לעומת זאת מוצאים אנו גם שם יהודי שזכה להצטינות במלחמה זו, הלא הוא א ל י ע ז ר ז ש מ ו ד ס ק י *), אשר מלא בדיוק פקודת יורש העצר קונסטנטין וזכה לשתי מדליות, אחת של זהב ואחת של כסף. ואם הממשלה הרוסית, שהיתה כידוע

*) בנראה נקרא כן ע״ש מוצאו מזאמוט.

רחוקה מאהבת היהודים, מצאה לנחוץ לרוממו ולנשאו על פני כל אח"ו, אות הוא, כי ראוי היה אותו האיש לכבוד ולתהלה.

הנה כי כן עברו גלי המים הזידונים של אותן המלחמות העצומות במשך תקופה ארוכה זו גם על אדמת זאמוט השקטה, וישטפו ויהרסו כל מה שעמד על דרכם ויקחו להם מכל הבא בידם.

ב) מרידות

במרידות הפולנים, אם גם היהודים עמדו מן הצד ולא הראו שום נטיה לכאן או לכאן בכ"ז לא יצאו נקיים ובלי קרבנות. הנה במרד הפולני הראשון, בשנת 1831, נשפך לא מעט דמי היהודים חנם.

וזה דבר מרד הפולנים בש' 1831 בנוגע ליהודי ליטא:

באספת מורדים אחת שנערכה בחשאי קודם המרידה הובעה הדעה ע"י אחדים מהמשתתפים בה, האופיצר קודרביטש והאקדמאי וואויטקביטש, כי היהודים בליטא אחת דתם להמית. אולם רוב האספה הי"ד נגד זאת מפני טעם אוטיליטארי: והוא, כי היהודים בתור נרדפים מאת הממשלה הרוסית, יעמדו בודאי על צד המורדים. ובכן יש לקוות, כי עוד יביאו להם תועלת.

בליטא פרצה המרידה בסוף ח' מרס ובהתחלת אפריל, השנה הנ"ל. ועדי המורדים המחוזיים פנו אז בכרוזים אל הצבור היהודי לבא לעזרתם. אחדים מקולות־קוראים אלה נשתמרו בארחיון הממשלתי בוילנא, וביניהם נמצאים גם מהועדים בטעלז, ראסיין ושאוועל. זה האחרון קרא ליהודים לעבד בצותא חדא עם המורדים ויתן להם גם הוראות איך ובמה לעזור להם. פרט זה הודגש עוד ביתר עז באינסטרוקציה שנשלחה ביחד עם הכרוז מאת „השלטון הפולני הזמני" בשבלי אל האינספקטור של הפרפיה האוזוועניטית, בכדי לפרסמו בין הקהל היהודי.

וזאת לדעת, כי הועדים המחוזיים לא פעלו על דעת עצמם, כי אם עיניהם היו תלויות לווארשא. לכתחלה נקראו שלטוני המורדים הזמניים בשם „הממשלה הזמנית של מלכות פולין" ואח"כ כאשר באו לליטא חילות פולניה, העמדו כל „השלטונות המקומיים" ברשות הממשלה המרכזית בווארשא. ואלה הן התעודות הנוגעות לענינו:

מאת השלטון הזמני של מלכות פולין במחוז שבלי אל הקהל באווזוענט:

הנה ידוע לכם, בני ישראל, כי אנחנו מקריבים על מזבח החפש את רכושנו ונפשותינו. ואתם, אשר תהנו ביחד אתנו מן החרויות הללו, הנכם מחויבים לעזר לנו עד כמה שידכם מגעת. משום זה מטיל עליכם השלטון חובה מחלטת לרגל את הרנועעות חיל השונא ולהודיע מזה באמונה אל השלטון והקומנדנט של כחותינו המזוינים. ביחוד זה מוטל על ראשי הקהל שמחויבים להועץ את חברי הקהלה ולקבע את הסדר, איך לרגל ולחקר את מצב הדברים, שהוא לטובת הכלל, ולהודיע מזה בהקדם הכי אפשרי. ביחד עם זה מזהיר השלטון, כי בעד כל הופעה או התנפלות פתאומית של השונא בלי אזהרתם יהיו ראשי הקהל אחראים בכל חמר הדין הן בגופם והן בממונם.

„הראש... פשעטישעווסקי".

וזוהי הכתובת אל האינספקטור הנ"ל:

„את הכרוז הצרוף לכאן אל הקהל האווזוענטי מציע לפניכם השלטון לפרסם באזני ראשי הקהל, אחרי שתזמינו אותם בסוד, ולחייבם לחתם על הכרוז עצמו, כי הם לוקחים א"ע אחריות עצמית הכי חמורה בעד כל התנפלות פתאומית או בעד הופעת השונא בלי אזהרה מצדם. את הכרוז הזה עם החתימות להמציא בהקדם אל השלטון".

בארחיון הנ"ל נשתמרו גם נוסחאות של שבועה, אשר המורדים המנצחים בתחלתם לקחו מאת היהודים במקומות שונים:

בגארזד, למשל, הציעו לפניהם נוסח זה:

„לא נגלה לשונא לא שום סוד ולא שום חדשות; להפך, מבטיחים אנחנו להודיע ע"ד תנועת השונא".

נוסח השבועה שהוצעה לפני הקהל הפלונגיאני, ארוך ביותר ומלא מליצות ודוגמאות לקוחות מתנ"ך.

והנה עוד תעודה:

„פלוגת המשטרה במחוז טעלז.

צוו להדפוטט, כי היהודים ישבעו עפ"י נוסח השבועה המצורפה, וחתימות ידיהם ע"ד קבלת השבועה תושבנה אל המשטרה הנ"ל.

המזכיר קשיזשעביטש".

וזהו נוסח קבלת השבועה:

„אנחנו החתומים מטה, ראשי הקהל בלאיזעווע נותנים את חתימתנו לראיה ועדות, כי קראנו את פקודת השלטון הזמני של מלכות פולין במחוז שבלי נומ' 765 ונמלא אחרי דבריה.

שלמה זלקינד בן צבי –
ישראל כן זאב וואלף –
עזריאל בן צבי
(החתימות בעברית ובתרגום פולני)

מובן כי לא בכל מקום סמכו המורדים על שבועה גרידא. במקומות אחרים פרסמו גם אזהרות חמורות, כזו למשל:

„השלטון הפולני הזמני הקים בראסיין.

מצוים אנו, כי הקהל הראסייני יזהיר לקהלות הסביבה לשמע בקול השלטון הנוכחי. כל פקודותיה מחויבות כל הקהלות והסוב־קהלות לקיים, באיום של ענש מות".

היהודים נמצאו אז, כמו תמיד במקרים כאלה, בין הפטיש ובין הסדן. וסוף דבר היה, כי כאשר נוגפו המורדים לפני חיל הרוסים, החלו לשפוך זעמם על היהודים ולנקם בדם נקיים, כיד רשעתם הגדולה.

ככה נתלה בטעלז ר' מאנוש לוקניקער (הוא אבי הגנרל היהודי ראזען), יען כי הפולנים חשדוהו בעון מרגל. עדה למעשה נורא זה היתה ארוסתו של הסופר שניאור זק"ש, ששבה אז דרך טעלז לפלונגיאן.

ובפנקס הישן של קהלת ביסאגולה מוצאים אנו רשימה זו:

„בשנת תקצ"א היה הרעש הגדול בכל מדינת פולין וזאמוט מדבר וחרב–כי פולין מרדה ברוסי'–ופה נתלו שני יהודים על ידי עלילות נבזות והיינו במצור ובמצוק והי' זה בחדש אייר, ואח"כ בחדש סיון התחיל הנגף הגדול שעבר בכל העולם בעתות האלו ובא לפה מדינתנו מארץ רוסיא ע"י אנשי המלחמה".

הרבה עלתה ליהודי פוניבז, כי הנה אחרי אשר הגנרל הרוסי שירמאן השקיט שמה את המורדים ויצא עם חילו לשבלי להראות גם שמה את ידו החזקה, הרימו שוב הפולנים את ראשם אחרי צאתו משם. אז באו הרבה סטודנטים פולנים מוילנא ויחלו לתלות יהודים נקיים. ברם זכורים לטוב זאלוסקי

וסטארשעווי"ץ ממנהיגי הפולנים, אשר הופיעו למקום ההרגה ויספיקו עוד להציל אחדים מהנדונים לתליה בשעה שהחבל כבר היה קשור על צווארם.

גם עדת ישראל בקידאן היתה שרויה בפחד גדול. הפעם בימי המרידה בהתכנסם בבית הכנסת העתיק להתפלל ערבית, נרתעו לפתע ממקומם לקול שריקת כדור שהתפרץ דרך הקיר המזרחי של בית הכנסת ויעף במעלה על ראשם בקול רעש גדול. מענין הדבר, כי הכדור בדרך שבא כן יצא דרך הקיר המערבי שממולו ולא נגע בשום איש לרעה. זה היה מעשה חיל הרוסים שעמד מעבר לעיר וימטיר כדורי־מות על המורדים הנמצאים בתוך העיר. החור שנקב הכדור בכתלי בית הכנסת לא נסתם, כי השאירוהו לזכרון לאות על הנס שנעשה למתפללים שנצלו מאסון. גם בקיר אחד הבתים שבשוק נשאר זכר מימי המרד הראשון, והוא כדור עופרת שנתקע שמה בשעת הכנעת המורדים. מספרים גם ע"ד שני קרבנות מהיהודים, והם חלונה פרגמנט ומרדכי קאוועדזאנץ, אשר בשעת לכידת קידאן ע"י הרוסים התחבאו מפחד באחת העליות, ודנה כאשר הוציאו את ראשם ונסו להציץ מבעד החור אשר בעלית, ירו בם הרוסים בחשדם, כי מרגלים הם לטובת הפולנים, וימיתום.

ובשבלי, אשר שמה הסתערו האינסורגנטים הפולנים הסתערות עצומה למאד, קרה אסון עוד נורא מזה, כי הנה קבוצת יהודים שנסעו בעגלה משבלי לשמחת חתונה הומתו בדרך באופן אכזרי למאד ע"י פלוגת ליגיאונרים. מעשה הרצח הזה הרגיז את רוח הקהל היהודי בזאמוט, וגם נמצא משורר אחד בשבלי ודמיה שמו, שהביע את רגשות צערו בדברים נמרצים ורשם לזכרון את פרטי המאורע הנורא הזה בספר „ענבי רוש" (1833), שנשאר בכתב יד בקולקציה של ס. צייטלין מלייפציג.

לבסוף למטרת השלמת הציור מימי המבוכה האלה כדאי למסר לקוראים גם ע"ד מאורע מענין זה: אחרי הדברים האלה, כאשר השקט המרד ובתי דין הרוסים היו מלאים עבודה לקנס ולהעניש, כתב מטעלז ביום 14 לדצמבר 1831 שר הגליל של ארבעת מחוזות זאמוט (ראסיין, טעלז, שאוועל ופאניוועז) הגנרל —מיור שירמאן אל הגוברנטור הצבאי לפלכי וילנה, גרודנה

וביאליסטוק, הנסיך דולגורוקוב, ע"ד חקירה ודרישה שנערכה בבית דין הארצי התחתון בראסיין. וזה דבר האשמה: ב 17 למרס 1831, כאשר הופיעו המורדים ביורבורג, הלשינו לפני מפקד המורדים סטראווינסקי ראשי הקהל טעוול בר' מאיר דאנילעוויטש, לייזר בר' שמערל שערשאווסקי, בערל בר' מרדכי לייפציקער ואליהם נלוו עוד ג' יהודים: אייזיק שעפשעלאוויטש, חיים לייבאוויטש ושמערל בר' מאיר שערשאווסקי —כי תושב יורבורג ראובן רוזנפלד הוא ממצדדי הממשלה הרוסית. הם האשימו אותו, כי נמצא ביחוסים עם הפקידים הרוסיים שבבית המכס ביורבורג וביחוד עם הפקיד נארוטאוויטש אשר בשעה זו כבר ישב בתפיסה אצל הפולנים. שניהם — נאמר במלשינות — מתפארים לכונן ביחד עם תושבי יורבורג קונטר־ריבולוציה נגד המורדים. גם גרמו כביכול לזאת, כי בית המכס וחיל משמרו נסוגו אחור לפרוסיה.

מלבד אשמת המלשינות, האשימו עוד את דאנילעוויטש הנ"ל, כי בשובו מאת סטראווינסקי, מהאחוזה היורבורגית, מעון מפקדי המורדים, נפגש ברחוב הגדול, נכח ביתו של תנחום מאיראוויטש, עם רוזנפלד ויוכיחו על פניו על כי הוא איש־תהפוכות ואינו נאמן למורדים. התלקחה מריבה בין שניהם במעמדו של מאירוביטש. אח"כ רץ דאנילעוויטש שנית אל האחוזה, לסטראווינסקי ומאנגירר, והגיד, כי רוזנפלד מתהלך על פני הרחוב ומצוה לתושבים להכין מזון בעד 500 אולאנים רוסיים, שיופיעו בודאי בקרוב אל העיר, בכדי להשקיט את המרד. רוזנפלד, כביכול, שמע ע"ד זה מאת הפקיד נארוטאוויטש על יסוד זה נאסר רוזנפלד ב 18 למרס והובא אל האחוזה כעבר שתי שעות הוציאוהו מכאן ביחד את נארוטאוויטש ויגידו להם, כי מובילים אותם, תחת משמר חילים, לבית — הדין בראסיין. בדרך השיגום מורדים מזוינים. בין מנהיגיהם היה אחד ושמו קאלינאווסקי וד־שליאכציץ יורי לאוודאנסקי. חילי המשמר התיעצו ביחד עם המנהיגים האלה, ויחליטו, עפ"י דרישת לאוודאנסקי ביחוד, להמית את הנאסרים; ויקחו את נארוטאוויטש ויובילוהו לתוך היער ויתלוהו שמה. בפעם הראשונה נתק את החבל ויפל מהעץ ארצה, אולם תיכף תפשוהו ויקשרו את ידיו לאחוריו ויתלוהו שנית וימיתוהו בשתי יריות. אז נגשו

אל רוזנפלד שנשאר בינתים על יד העגלות ויתלוהו אצל תלית נארוטאוויטש וגם אותו המיתו ביריות *). אח"כ כאשר השקט המרדי ובתי דין הצבאיים ברוסידה החלו את עבודת הקנסות, ישבו עדיין לאוודאנסקי ודאניל־עוויטש ביורבורג. חמשת חדשים התהלכו כבני חורין, עד אשר הלשינו אודותם לפני השלטון הרוסי. אז נעשתה חקירה ודרישה אודותם. חוקר הדין, באַגדזעוויטש, הודיע בחות דעתו, כי העובדות הללו אושרו ע"י עדים וכי גם לאוודאנסקי בעצמו אינו מכחיש, כי היה באותו מעמד בשעה שתלוהו את נארוטאוויטש ורוזנפלד. מלבד זה האשימו את לאוודאנסקי כי הוא הכה את שטשיגלינסקי, מנהל האחוזה של גראף זובאוו; גם רצה להכותו בחרבו, אלא שיהודי אחד ושמו חיים ליבאוויטש הצילהו מידו

הרצאה כזו שנשלחה אל הגוברנטור הצבאי בוילנא שלח שר מדינת זאמוט ב 12 ליאנואר 1832 גם למפקד של הגדוד הוואליני הליבגווארדי שהתאכסן בראסיין. אולם המפקד ענה ע"ז תיכף כעבר חמשה ימים, כי בעיניו אין הענין ברור כל צרכו, ומשום זה אין אפשרות לשפטם אצלו במהרה. משום זה נמשכה החקירה הלאה. ורק ביום 1 לח' נובמבר 1832 יצא פסק־הדין מהאודיסאריאט הצבאי שעל יד השטאב הראשי של הארמידה הראשונה (מחלקת עניני האזרחים, המעון הראשי בקיוב). בית הדין עיין ומצא: אין ראיות די מספיקות, כי לאוודאנסקי לקח באמת חלק פעילי במרידה ובתלית נארוטאוויטש ורוזנפלד וכי דאניל־עוויטש גרם ע"י מלשינותו למיתתו של רוזנפלד. הנאשמים בעצמם לא הודו על חטאם. מראיות צדדיות נכר רק, כי לאוודאנסקי היה בין המון המורדים, בשעה שתלו את נארוטאוויטש, וכי דאניל־עוויטש התאונן לפני המורדים, כי רוזנפלד עשה לו עול. לא הוכח גם כן, כי בהזדמנות זו הלשין דאניל־עוויטש באמת על נארוטאוויטש ורוזנפלד, כי יש להם כונות רעות על המורדים. עוד זה מצא בית הדין, כי אם גם לאוודאנסקי ודאניל־עוויטש ישבו כל העת ביורבורג, בכ"ז אבי המומת, יונה רוזנפלד, לא חשדם אף פעם ולא האשימם כלום. עוד יותר

*) פתגם הפולני היה: „לתלות — ואחר לחקר ולדרש"!

מזה, האב באר, כי כל זה נודע לו מתנחום מאירוביטש, והאחרון שוב לא אשר כל זארת בתכלית הדיוק.

על יסוד כ"ז שחרר האודיטאריאט הצבאי את לאוודאנסקי ודאנילעוויטש אחרי אשר ישבו אסורים במאסר 15 חדש.

די דהוא הציור הנוכחי להפיץ אור בדהיר על תנאי החיים ברחוב היהודים ועל סבכי בית הדין הרוסי ונפתוליו בימים ההם.

לא מעט היה מספר החללים היהודים גם במרד חפולני השני, בשנת 1863. בזכרון נשארו פרטים רק ממקרים בודדים*). הנה ידוע למשל ע"ד מות ר' „בערעלע מתמיד" ממאלאט שישב בפרישות בוילנה על התורה והעבודה. באותה העה באה לו ידיעה ע"י שליח מיוחד, כי אשתו מקשה ללדת ומבקשת, כי ימהר לבא אליה. ר' בערעלע קם תיכף לחפש אחרי עגלה. ברב קושי השיג עגלת אכר (כי יראים היו האנשים לצאת בדרך בשעת סכנה זו) וישב בה ויסע בדרך העולה מאלאטה. ויהי כאשר באה העגלה באמצע דהדרך ביער, הופיעו פתאם ליגיאונרים ויפסיקוה ויעמיסו עליה כלי זין ויסעו הלאה. ור' בערעלע יושב לו ואינו שם לב לכל הענין ומזמר לו מזמורי תהלים. ככה נסעו דרך כל היער, ויהי בצאתם מן היער, קפצו עליהם לפתע קוזקים שארבו שמה. הלגיונרים. שלו את העגלה ברחו וימלטו תיכף, ואת העגלה הטעונה כלי זין הביאו הקוזקים ביחד עם ר' בערעלע לוילנא, וימסרום לבי"ד הצבאי הרוסי.

מורביוב, אותו „התלין המושבע", צוה תיכף לתלות את היהודי השבוי שהוביל כביכול כלי זין למורדים. לא הועילה השתדלותו של המ"ץ בוילנה, הג' ר' יענקעל קאוונער, ור' בערעלע נתלה בלי חקירה ודרישה, על לא עון בכפו.

גם הסופר יל"ג ששמש בימים ההם ברתור מורה בבית ספר עברי בשבלי, מספר בזכרונותיו, כי שרי פעמים ניצל בימי דהמרד ממות בדרך פלא. פעם נסע משבלי לוילנה ובדרך סר בביסוגולה ללון. בין חפציו נמצא גם מכתב חשוב הנוגע למעשי המרד, אשר נתן לו אחד הפקידים מידידיו בשבלי על מנת למסרו לשר הפלך בקובנה, ויל"ג למרות רצונו הוכרח לעשות את רצון ידידו. והנה פתאם הופיעו

*) גם בפנקס דנאוואהרדאק נמצא ספור הסתורי מענין, מימי הגאון מרן הגריא"ס בהיותו אב"ד שם, ביחס אל מרידת הפולנים.

לגיונרים במלון ויחלו לחפש בכל החדרים, וגם נסו להכנס לרחוץ אותו החדר אשר יל"ג ישן שמה. אולם בעל האכסניה קרובו הופיע כאן כמלאך מושיע בעדו ויחסם לפניהם את הדרך, בהבטיחו להם על ישרת לב האורח הידוע לו היטב, ככה ניצל מסכנת מות איומה. וכאשר שב כעבר שבועות אחדים הביתה, נמצא שוב בסכנה כי בדרך לא הרחק משבלי עצרתהו פלוגת צבא רוסי ותחשדהו, כי מרגל הוא, ורק בקושי ובעמל רב נמלט מידיהם.

שוב מספר יל"ג בזכרונותיו אלה ע"ד חובש יהודי אחד אשר הפולנים המיתוהו ביריה לא הרחק מראסיין בעון חשד שחשדוהו, כי מרגל חרש הוא.

היו גם מקרים, אשר היהודים עשו הרבה חסד עם הפולנים. הנה מספר ע"ד היהודי דוד הקולטוניאני מן "הקנטוניסטים", כי הוא הציל בחכמתו פריצים פולנים אחדים שכניו מחרב מורביוב, כי בידו עלתה לפעל עליו להחליף להם את התליה במלקות. והיה אומר אליו: מוטב לעשות להם "לפי שטתנו", כלומר כמו שנהגו אתו שרי הצבא הניקולאיים. אולם הפולנים הגאיונים שכחו במהרה את דבר הצלתם ע"י יהודי ויזכרו לו רק את חרפת המלקות שנלקו בעצתו.

זוהי רק טפה אחת מים הצרות הכללי, אשר משבריו הקוצפים שטפו ועברו גם מעל ראשי זאמוט השקטים.

לאשרנו יש לציין כי בימי המהפכה הרוסית, בשנת 1905, כאשר עברה דרך זאמוט "הפלוגה המרחפת" תחת הנהלת הברון אסקער–סאקען בדרכה מקורלנד (אשר שמה עשתה שמות וגם הרבה מהיהודים נפלו חלל בלי עון, ביחוד בטוקום ועוד), לא נגעו בזאמוט השקטה בערך בשום איש לרעה, והקהל יצא ידי חובתו רק בפחד בלבד שהפילו עליו.

ג) פרעות ועלילות

ליטא בכלל היתה תמיד למופת ביחסה האנושי לתושביה היהודים, וזאמוט בפרט נחשבה מעולם לארץ מטיבה את חסדה ליהודיה. ואמנם יש הרבה מן האמת בהשקפה זו, יען כי בפרטים רבים עלו כאן תנאי חיי היהודים לטובה הרבה יותר מאשר במדינות וארצות אחרות. מדינתנו לא ידעה משנאת יהודים במדה כזו שהיתה נהוגה באוקראינה ואפילו בפולין, אולם בכ"ז היו

מומנטים, אשר גם שמי זאמוט הטהורים והבהירים הוכתמו לפעמים ע"י כתמי עבות וענגים שחורים. ביחוד קרו מקרים כאלה בימי ה... שלה הצארית. כמובן אין כאן להאשים את עם הזאמוטים כולו, כי כאמור הזאמוטי מטבעו הוא סבלן בדעות ועניני אמונה, ושנאת עמים רחוקה מנפשו.

אולם תמיד בכל מקום ובכל זמן נמצאים אי איזה כחות טמירים ונעלמים היודעים לעשות במחשך מעשיהם, לעורר מדנים בין עמים ולגרות אותם לריב ומשטמה.

הבה נציג כאן מצבה על „קבר אהים" שסבלו חנם אך ורק מפאת יהדותם, מסבת היותם בנים נאמנים לעם הנצחי.

מאורעות והרפתקאות בזאמוט דהנזכרות בפנקס מדינת ליטא.

א) „והיום יו' ג' טו"ב אלול תז"ל (ת"ז לפרט) נתנו קוויט לק' ווילנא על ק' זהו' ל ס י ו ע פ ד י ו ן ב ת י ו ס ף מ ז א מ ו ט" (תקנה תמ"ט מועד ת"ז)

ב) בתקנות ועד ת"ל נאמר: „גם עלה במוסכם (גם זה נוגע לזאמוט) ע ל ע ל י ל ת ש ק ר ז ו ס מ א ן כהו' נחשב רק ארבעה מאות זהו' ובאם שיצטרכו להוציא עוד יוציאו לפי תיקון המדינה, ובוועד להבא לקבל".

ובועד תל"ג נאמר:

ג) „עוד ניתן כתב לגליל בירז על פדיון אשה ובני' על נ' שוקל' ".

מפני מה נאסרו אלה הנשים? ע"ז עוברת ההיסתוריה בשתיקה. אבל יש לשער, כי זה היה מעשה בעלי האחוזות האפרתים שדרכם היה לתפש ולהושיב בכלא את הנשים בעון בעליהם שלא יכלו או לא הספיקו להכניס להם את תשלומי המסים והחובות. או לפעמים נענשו גם בלי עון בכפם ורק הודות לתעלולי הפריצים ושובבותם.

מלבד זה ידוע, כי בימים ההם שררו חוקים מוזרים ומשונים וביניהם חוק כזה כי בשט"ח מותר היה לרשם גם סעיף זה, כי אם הבע"ח היהודי לא יסלק לפריץ את חובו בזמנו, אזי הרשות להאחרון לקחת בתור משכון את אשת הבע"ח ובנותיו עד סלקו את החוב. משום זה נתקנה תקנה בועד המדינה, כי אסור בגזרת

נח"ש ללוות כסף מפריצים וכמרים בלי ידיעת הקהלה והסכמתה על זה.

ובתקנות הועד משנת תכ"ד מדובר עוד ע"ד חוב המדינה ל ק ע ל ם. הדבר הוא ככה: בקעלם היתה עלילה אשר בשבילה הוכרחו יהודי קעלם להוציא משלהם סכום כסף ידוע. והנה לפי תקנות ועד המדינה הוכרחו כל הקהלות בליטא להשתתף בהוצאות במקרה של עלילת דם („עלילת ממזר" בפנקס) או „לחם מגואל" (עלילה, כי היהודים טמאו את ההאסטיעס היינו „רקיקי הקודש" שלהם), מחמת כי לקהלה קטנה הלא אי אפשר להוציא משלה סכומים כבירים הדרושים למטרת בטוי עלילות כאלה, ואם קרה המקרה, כי הקהלה הסובלת הוציאה מכיסה בתורת הלואה יותר מכפי העולה על חלקה, אזי היו יתר הקהלות משיבות לה את המותר ע"י קופת המדינה.

אל המאורעות שנזכרו בפנקס יש להוסיף עוד אלה שהובאו במקורות אחרים:

במאה הי"ח עוללו עלילת דם על זקנו של ר' משה בר' ראובן מ י ו ר ב א ר ג (מחבר ס' „נאדר בקדש" הוא באור על „חובות הלבבות", הוראדנא תק"ן), והנאשם הומת מות קדושים עפ"י העדאת עדי שקר *). תכן העלילה וסופה שמשו נושא לספור „שבט אלוה" (וילנא, תרכ"ג) לסופר מרדכי פלונגיאן, וגם נכד הקדוש מרמז ע"ז בספרו הנ"ל.

גם הקראים, אשר בדורות הראשונים לא היו מבדילים ביניהם ובין סתם היהודים, לא נקו מעלילות, וידועה העובדא, כי עוללו גם עליהם עלילת דם, בעיר מושבם ש א ט.

בשנת 1698 חתחוללו שערוריות נגד היהודים בקידאן. ובשנת 1809 הומת מות קדושים מ נ ח ם מ ן בר' אריה מ ו י ז ו ן. הוא היה רבו של גר הצדק הידוע הגרף וואלענטי (אברהם) פאטאצקי, כי ישב אתו בבית המדרש באיליה, אשר על יד וילנא ולמדו תורה יומם ולילה. ויהי כאשר נגלה אחרי כן לכמרים ע"י מסירת אחד החיטים בא ביתם ע"ד הגר (אשר במקרה התקוטט עם בנו של החיט), החלו

פ ר פ ר א ו ת

*) מסופר, כי גם ברגעיו האחרונים דובבו שפתותיו מתוך התרגשות פנימית את „שיר היחוד", ממש „עד כלות הנפש".

לחפש גם את היהודי, אשר הסיתו להמרת הדת, ויודע להם כי ר' מנחם זה היה מלמדו וגם מפרנסו. אז אסרוהו תיכף ויוציאו משפטו לשרפה, ובשבעה עשר בתמוז תקס"ט העלו את ר' מנחם, והוא כבר בן שבעים, על המוקד *). מותו עשה רשם כביר למאד, ונזכר בתפלה אשר חברוה רבני וילנא ונשארה לזכר בסדור כ"י הנמצא בביהכ"נ הגדול בוילנא. גם בן-עירו זי"ש פרסם בזמן האחרון קונטרס בשם „הקדוש ר' מאנע".

בשנת 1761 היתה התנפלות על היהודים בקובנה, שבאה, כמו במקרה קידאן הנ"ל, בתור תוצאה של מלחמת העירונים, דהיינו האשכנזים והפולנים, נגד היהודים.

בשנת 1827, בימי ניקולאי 1, התקים אותו משפט עלילת דם הידוע בשם „הפרוצס הטעלזי" והנה כאן נראה אח"כ בעליל, כי העלילה בשקר יסודה, וכי לא היהודים, כי אם רועים נוצרים המיתו את הילד הנוצרי.

בשנת 1861 קמה עלילת דם בשבלן, מחוז שבלי, וזה הדבר: שני ימים לפני חג הפסח תרכ"א מצאו שמה תחת הכפור, על יד חלון בית נוצרי אחד, גוף עלמה נוצרית מתה, אשר נאבדה כשלשה חדשים עוד קודם לכן, ויקומו אנשי בליעל ויוציאו קול, כי זהו מעשה היהודים הזקוקים כביכול לדם נוצרים לפסחם. שוטרי העיר ג"כ הקשיבו אזן לדבה ויאסרו תיכף את הרב ועוד חשובי העיר ויושיבום במאסר. ופחד נפל על כל יהודי העירה ויראו לצאת לרגל עסקיהם אל הכפרים ולבא במשא ומתן את הנוצרים. אז פנו אל ראשי עיר וילנא. ודלגציה מטובי העיר פנתה לעזרה אל הגנרל גוברנטור נזימוב, אשר לבו היה טוב ליהודים. הוא התענין מאד ע"ד העלילה ויבטיח לחקר את הדבר וישלח תכף שלוחים שאבלאנה, את אחד הפקידים טולסטוי ואת הסופר העברי ל. לעוואנדא, לחקר את הענין במקום המעשה, והנה אחרי חקירה ודרישה הגונה גלה

פרפראות

*) האגדה מספרת, כי כאשר נגשו אליו קרוביו לקחת ממנו ברכת הפרידה לפני מותו, בקש מהם, כי כאשר יציגו מצבה על קברו, אל יחרתו עליה את האותיות הי"ד (אשר פירושן: ה' ינקום דמו) ויוסף לבאר, כי זה נמשל כאלו היו אומרים לעשיר גדול, כי ינקם מאחד אשר גזל ממנו פרוטה. „דיה לי זכיה זו-כלה את דבריו האחרונים-שגלוי לפני, כי נשמתי תתחבר בעולם האמת עם נשמה של אותו צדיק כר' אברהם בר' אברהם . . . "

לפניהם אחד מהמון בנ"י ושמו איציקסזון, כי נמצאו אחדים מן הנוצרים, אשר הסיתוהו להעיד, כי ראה בעיניו, איך היהודים המיתו את העלמה. כשמע הג"ג נזימוב את הדברים האלה הבטיח לשים לאל את דברי הגלילה. אולם האציל הפולני אדוני העירה, אחז בכל האמצעים לסבך את הענין עוד יותר ויותר, עד כי נפסלו חוקרי הדין השלוחים מקובנה, והחקירה וררישה נמשכה כחמש שנים, כי עלתה ביד צוררי ישראל להרחיק את החקירה עד העיר פסקוב, מקום נוסדה ועדה לברור הענין. ובין כך ופחד המות רחף עדין לעיני הנאשמים, אז פנו לבסוף אל הרה"ג מרן ר' יצחק אלחנן ז"ל, כי ישתדל בעדם.

והגריא"ס לא נח ולא שקט וירבה לאסף אספות מטובי קובנה ונכבדיה, בכדי לטכס עצה, עד אשר עלתה בידו להוציא כנוגה אור המשפט ולשחרר את הנאשמים, אחרי חמש שנות בהלה, בשנת 1866.

בשנות השמונים של המאה העברה, בימי הצורר איגנטיוב, בשעה ששורה ארכה של פרעות נוראות עברה בסערה על יהודי דרום רוסיה, הנה באותה העת כמעט לא נוגעו יהודי זאמוט כלל, וכשם שהחבל הצפוני מערבי מיושב ע"י הרבה יהודים, משום זה מסר הגרף טוטלבן, נציב ליטא ורוסיה הלבנה, מודעה כי הפורע פרעות בגבול שלטונו נקה לא ינקה, ולא קמה רוח באיש לפרע פרעות כאן. ואמנם בכל החבל הזה וזאמוט בתוכו לא ירעו משערוריות, מלבד בעיר פ ר ע ן, מחוז מרימפול, אשר ממנה הגיע מעין הד של מגפת הפרעות ועם זה באיחור זמן קצת, בג' ל"ח, אבגוסט 1882.

במקום הפרעות הסתפקו בליטא רק בתבערות, ושורה של שרפות התפשטה בקיץ 1881 גם בהרבה ערי זאמוט ובינידין ק ו ב נ ה, פ ו נ י ב ז ו ז א ג ר ועוד. ויש יסוד לשער, כי יד נעלמה ערכה את המוקד הענקי במצות ה ב ו ל ש ת ה ח ש א י ת.

בשנת 1900 בשעה שהעלילו בוילנה על היהודי בלאנדעס נמצאו אנשים חשוכים, כנראה מבין הנוצרים היונים האורטודוכסים אשר בסביבה, שנסו לחולל פרעות בעירה ל ו ק נ י ק, מחוז טעלז. הם הפיצו שמועה, כי עלמה נוצרית מלוקניק הגרה בוילנה

נגזרה ע"י היהודים לגזרים... היהודים שרו כאן בפחד נורא. אולם השלטון הפלכי התערב תיכף בענין וימהר לשלח הבטחה להורי העלמה, כי לבתם לא אנה כל רע. אז קם השאון לדממה והרוחות חסוערים נרגעו.

עוד לא עברה שנה, והנה ביוני 1901 התפרצו פרעות נגד היהודים בישוב היהודים החקלאי בכפר פאמוש, שבסביבת לינקובה, מחוז פוניבז. אולם הנגועים הגישו קובלנא על הפורעים לפני בית הדין, והמשפט התקיים בחדש מרץ, שנת 1902, בסיעה הנודדת של הפלטה המשפטית מוילנא. אז הופיע בתור תובע מצד אחד הנגועים העוה"ד הידוע מר ע. פינקלשטיין מקובנה. נאום האשמה שלו שהצטין בהתלהבות והיה מבוסס כראוי, עשה את הרשם הדרוש, והפורעים נענשו ע"י הפלטה.

ובחג הפסח שנת 1905 נערכו פרעות נגד היהודים ב ד ו ס י א ט, מחוז נובו-אלכסנדרובסק, ע"י אכרי הכפרים הסמוכים, אשר ברובם הם מבני רוסיה הלבנה.

וזה הדבר: נפלה תבערה בעירה. כשם שבשעה זו נשבה רוח לעבר רובע הנוצרים, התפשטה השרפה ביחוד בבתיהם, ומבתי היהודים נשרפו רק אחדים. הודות לקרבת הפסח החלו אגיטטורים לדפיק תעמולה, כי יד היהודים בתבערה. ויתפרצו הפרעות. אמנם אלה לא היו פרעות במובן הרגיל הבאות מתוך יחוסי שנאה בין עמים, אלא פשוט פרעות מקריות לשם נקמה לרגל מקרה מוזר. מהאי טעמא לא שם אז הצבור היהודי בליטא, וביחוד בקובנה, לב כדוגן אל הפרעות הללו. כי לא ראו בזה צרך להכניס ערבוביה ביחוסים הטובים בין היהודים והליטאים לרגל מקרה לא טדוור יוצא מן הכלל. אולם בכל זה החרבן הידה גדול, כי שבעים משפחות יהודים סבלו מדהפרעות, וגם קרבנות אדם לא חסרו. וכאשר 63 הפורעים הושבו על ספסל הנאשמים ונקראו למשפט בביה"ד בנובו-אלכסנדרובסק, אז יצא לתבוע את עלבונם של היהודים נגועי הפרעות העו"ד הידוע ד"ר ש ל מ ה ח ו ר ו נ ז י צ ק י, אשר עוד קודם לכן נשלח לדוסיאט מטעם „הועד להשגת הזכויות" לעשות חקירה ודרישה במקום המעשה.

המשפט שמשך אליו תשומת לב הקהל היהודי הרחב, ארך

שבעה ימים. בעזרת שו"ת מחוכמות עלתה ביד העו"ד המוצלח להוכיח כי שקר בפי העדים. תוצאות המשפט היו, כי חמשה מהנאשמים נענשו לעבודה קשה ב„פלוגת הנאסרים" וחמשה עשר מהם למאסר וכו'.

אלה הם אגלי הדמע, אשר נפל בגורלם של יהודי זאמוט להוריד ביגון לתוך אותו „נאד הדמעות" הכללי של האומה הישראלית המעונה.

ח. הקהלות העתיקות בזאמוט

מטרתנו בתולדות זאמוט כזו שבתולדות קובנו: ראי זו כראי זו. לא נהין להקים בנין היסטורי שלם, כונתו רק לצבר לבנים לבנין. והבאים הם יבנו מחמרים חמרים של חמר רב הגונים, שיוצע לרבים, את „היכל העבר" של היהדות הזאמוטית; הם יקוממו משרידי פליטי חורבות הזמן ומהריסותיה את אותו „הארמון" ההיסטורי, אשר יבריק בברק זהבו כמגדל המאור בחשכת הליל: אז יופיע לעיני כל מראה ההוד וההדר של חיי הרוח בליטא–זאמוט ההסתורית.

כלל גדול בדברי הימים: אין כותבים תולדות איזה קבוץ או עם, כל עוד שאין מן המוכן מונגרפיות ממונגרפיות שונות לכל מקצעותיהן ולכל מחלקותיהן. וכעמודים לבנין הגשר הנשען עליהם ככה המונוגרפיות הבודדות לבנין ההיסטוריה, אשר עליהן היא תומכת את יתדותיה.

ואנו בני ליטא וזאמוט דלים ורשים במסכתות היסטוריה מעין אלה *). משום זה עלינו לטפל בקהלות קהלות בודדות, יען כי ממוזאיקה זו ישוכלל בעתיד בנין עברנו, ואיה מקום כבודם של יוצרי התרבות בליטא? איפה ישבו על האבנים וכלי יוצר בידיהם? –הוה אומר: אותן הפנות החשכות, אותן העירות והנדחות, העזובות והשוממות? במקום שהדר הטבע בכל יפעתה, עזוזה ורוממתה גלוי ומתגלה לכל רואה, ועל כל צעד ושעל „שמים מספרים כבוד אל" במלא גדלם ורחב אפקם.

*) אם לא נחשב אי איזה נסיון מאחד המחברים לכתב על ספר תולדות רבני קידאן וראסיין ואי–איזו ביאוגרפיות של אחדים מבני עליה במדינתנו.

„בעירות הקטנות עלתה תמיד היהדות כפורחת. וכבר העירו חז"ל על ההשפעה המבלה ומכלה של הכרך, כאמרם: „אל תדיינני כיושבי כרכים"... כלל גדול: הציויליזציה מתרכזת ב מ ט ר פ ו ל י ן, בכרך – אולם תרבות, צורות חיים לאומיות לאמתן – היצירה העממית – הוה אומר: מקום מולדתה וגידולה הוא דוקא בישובים הפעוטים. ואם בכלל ככה, קל וחומר בנוגע אלינו, עם ישראל, הנה הציויליזציה – סם המות, טשטוש הפרצוף, ולהפך, תרבות – משמעותה: חיות וחיים" (מתוך דברי ביאליק באחד מנאומיו בקובנה, בטבת התרצ"ב).

„ליטא – זאמוט" נודעה בתבל למעין מפכה יהדות מקורית בלי הפוגה וכדאי וראוי לעמד על אפיה. כי הנה, כאמור לעיל, יצר לו הקבוץ היהודי בליטא טפוס מיוחד שונה לגמרי מהטפוסים שיצרו הקבוצים בפולין, אוקראינה וגליציה: במקום שלטון הרגש והתפעלות הלב אצל האחרונים, התגבר שלטון השכל והרציונליזמוס אצל הראשונים. ויסוד אופי זה התבטא אצלם בצורה הכי בולטת בזרמים ובתנועות השונים שנולדו או מצאו כאן קרקע ליניקה והתפתחות. א י – פ ו ר י ו ת ש ל מ ש י ח י ו ת השקר, אם גם נעשו נסיונות להפצתן (עיין להלן), ה ה ת נ ג ד ו ת ל ח ס י ד ו ת, ה ש ק י ד ה ב ל מ ו ד ה ת ו ר ה, ה ת פ ש ט ו ת ש י ט ת ה ג ר "א, ה מ ו ס ר – על כולן טבוע חותם תגברת השכל וההגיון על הרגש ושרירות הלב, ויסוד הרציונליזמוס מתנוסס עליהם וחודרם כחוט השני.

וכשם שיד „הראש" „והמוח" היתה כאן תמיד על העליונה, בכן נעשו הודות לזאת למרכז החיים ותעודתם. ומשום זה למוד התורה והקירזה – מטרת החיים. כי אין לך פנה בתבל שכ"כ הרבו לשקד על התורה כמו בליטא, ואין לך מקום שכ"כ המיתו א"ע באהלה כמו כאן.

עוד משכבר הימים בתקופת האבטונומיה הראשונה, היה מטעם ועד המדינה על כל רבני הגלילות להחזיק בחורי ישיבה ולהפיץ תורה בין בני הנעורים. וכשהאבטונומיה הלכה במחצית הב' של המאה הי"ח הלך והתנונו, אז רוח והצלה יעמד ליהודי ליטא ממקום אחר – בעולם הרוח. אז הופיעו על הבמה גאוני עולם כ„השאגת אריה" ור' רפאל המבורגר עם ישיבותיהם; וכאשר הגר"א האיר לעולם באורו, מצאה כאן תורתו כר נרחב להתפשטות. הרבה הועילו בזה תלמידיו הרבים מבני זאמוט, ועוד יותר מזה גרמה לזאת

ההסתעפות הרחבה של יוצאי חלציו ובני משפחתו בליטא–זאמוט. ואחרי הגר"א– הגר"ח עם ישיבתו בוואלאזין. הצד השוה שבהם, שכולם העמידו תלמידים הרבה שחרתו על דגלם את הלאזונג: „והגית בו יומם ולילה!"

הודות לגורמים האלה התבצרה כאן היהדות התלמודית כבמבצר איתן וחזק, מה שהביא לידי תוצאות נכבדות: הקמת דורות שנתקיימו בהם „וכל בניך למודי ה" ויצירת תריס נגד החסידות ההמונית המפרזה. ותחתיה באה חסידות מסוג אחר „חסידות זאמוטית", חסידות רצינית, של השבון הנפש והשתעבדות לעול מלכות שמים, חסידות של יחידי סגולה מטפוסה של רבה, החסיד מוילנא, אשר הקבלה לא היתה אצלה כיסוד–היסודות אלא שמשה רק בתור תכלין למאור שבתורה.

דעת הגר"א, כי מי שיד לו בחכמות היצוניות–עשר ידות לו בהבנת התורה, גרמה לזה ששמו כאן לב גם אל חכמת הדקדוק והבנת פשוטו של מקרא, גם ללמוד חכמת החשבון, ההנדסה והאלגברה בתור מפתחות לשערי התורה. מצב דברים כזה נמשך כמעט בכל המאה הי"ח.

וכשנפלה מלכות פולין, וליטא–זאמוט עברה לרשות ממשלת רוסיא, בא שנוי כביר גם בחיי היהודים. וכאשר בראשית המאה הי"ט החלו הקהלות בערים להתרחב ע"י התישבות יהודי ה„ישובים" המגורשים, החלו לעלות גם החיים הרוחניים של הקהלה.

וכבר בימים ההם מוצאים אנו מרכזי תורה רבים בזאמוט: בווילי אמפאל, וילקומיר, קידאן וכדומה. ובימי ניקולאי I, למרות המצוקות, הרדיפות והגזרות שירדו כברד על ראשי היהודים, הלך דוקא למוד התורה הלוך וגדול: הלחץ מבחוץ גרם לגיוס הכחות מבפנים. בתקופה זו, תקופת הרקרוטים ועבודת הצבא נעשה למוד התורה מעין „מלוי חובת הצבא" כלפי „ה' צבאות מלך עליון". ואכן החל משנת תקפ"ז–1827 (השנה שבא יצא החק ע"ד חובת עבודת הצבא ליהודים) החלו להוסד ישיבות מישיבות שונות, החל מוילנא בירת ליטא מלפנים, וכלה בערי השדה הפזורות בליטא–זאמוט, כמו זאגר, סלאנט וכדומה. עפ"י ההק הזה נתנה הרשות „לקהל" לסדר את עניני הרקרוטים, וכשם שברובם היו ראשי העדה מגדולי תורה ומחזיקיה, לכן חמלו על בני תורה והצילום מעבודת פרך, ונקטו כלל זה בידם „כל המקבל עליו עול תורה, מעבירים ממנו עול מלכות". אמנם לא כל

התורנים הסכימו ל„יושר" כזה, להקריב את בני ההמון קרבן תמורה לטובת המיוחסים *), אולם מצב העניינים לא נשתנה ע"י זה.

בין כך ולמוד התורה עלה כאן למעלה ראש. ולמדו בשקידה עצומה ועלו הרבה במדרגת ההצטינות, ונתחדדו המוחות והופיעו „עילויים" ובעלי כשרונות פנומנליים ממדרגה הראשונה. כל אלה השפיעו הרבה על הצבור באישיותם האצילית, המוסרית והעשירו עשר רב את הספרות הישראלית: הרבנית (הלכה, פלפול ודרוש) החקירתית והפילוסופית, המוסרית, הקבלתית, התנכי"ת (באורי המקרא וכדומה), הדקדוקית, הבלשנית והספרות המדעית והחנלונית, עד כי נוכל להחליט בצדק, כי פוריות ספרותית כזו לא מצאנו בכל מקום בגולה, מלבד ספרד. **)

וכאשר נבעה פרץ בחומת היהדות ההיסתורית ע"י הריפורמות של ניקולאי I בשנות הארבעים ובתור הופעה בת לויתה באה ראשית צמיחת ההשכלה בישראל, — אז נולדה בתור ריאקציה תורת שיטת המוסר של הגרי"ס וסיעתו, ששמה לה למטרה להשיב את עטרת היהדות ליושנה.

תגברת השקידה בתורה ארכה עד מחצית המאה הי"ט, עד הופעת „המלך של חסד" אלכסנדר II בערך, אשר הודות לליברליזם שלו הלכה רוח ההשכלה הלך והפיח רוח חיים ותנועה ברחוב היהודים, עד כי כבר בשנות הששים מתאונן הגאון ר' יחיאל העלער בהקדמת ספרו „עמודי אור" על ירידת הלמוד והתרופפות עמודי אור התורה. פרק זמן זה של מלחמת ההשכלה בעד חפש ואור נגד הקנאות הקיצונית הקפואה לא ארוך ביותר: ימיו כימי הליברליזמוס של אלכסנדר. ובפרץ הפרעות בישראל בראשית השמונים, ותפקחנה עיני המשכילים בעם ויחזרו בתשובה על חטאם שחטאו ומעלם שמעלו בלאומיות ישראל, אז קמה תסיסה עצומה במחנה היהודים: אלה מזה דורשים לציון ותחית הלאום, ואלה מזה מחזקים ומבצרים את מבצרי הדת העתיקים. מצד אחד אגודות,

*) כידוע ערער ע"ז מאד והתרעם הרבה הגאון בעל „נודע ביהודה" באחת מתשובותיו, על כי מנהיגי הקהל היו משחררים מהקאנטוניסטים את בני העליה והיחש וחוטפים במקומם את בני העניים.

**) כאן המקום להעיר על נחיצות בספריה מרכזית לפחות מכל הספרים של מחברי ליטא־זאמוט, אשר מספרם מגיע עד לאלף בערך, והיו משמשים בזה למקור נאמן לחקירת תולדות הספרות הישראלית בליטא בכלל ותולדות חיי היהודים לצורותיהם השונות בפרט. נסיון כזה החילותי כבר לעשות בעצמי.

אגודות של חובבי ציון בליטא–זאמוט, ומהצד השני יסוד ישיבות גדולות בסלבודקה וטעלז (בשנות תרמ"א–תרמ"ב), שעלו למדרגת מרכזי תורה חשובים.

על כל אלה הזרמים והתנועות שזאמוט עמדה בראשם, או לפחות השתתפה בהם שכם אחד, עם יתר קבוצי היהודים, היה תמיד חותם הקיבוץ הליטאי טבוע עליהם, וזהו: הגיון, רצינות וחשבון הנפש. זהו הצד השוה שבהם לעומת ההתלהבות וההתרגשות שיצאה מתוך דמיון נלהב ונרגז שהיתה להופעה במרכזי החסידות, הקבלה וההזיה.

וכשנחל לטפל בדורות שעברו ובאישים מחוללי התנועות ומניעי גלגלי החיים החברתיים, ונגש להסיר את שכבת האבק והעפר מעל כתבות הקעקע של מצבותיהן הטמונות וחבויות עמק בקרקע, אל נא תהי מלאכה זו קלה בעינינו. ואם נזכיר את שמותיהם, אל נא תחשב זאת „להזכרת נשמות" גרידא של אנשים אשר נשכחו כמת מלב; והיה זה להפך מעין „תחית המתים" לאלה, אשר גם במיתתם קרויים חיים, כדברי החכם הגרמני „האנושיות אינה נכללת מן החיים בלבד, אלא, הוה אומר: האנושיות זהו סכום הכולל מהחיים והמתים גם יחד". כי מלבד מה שבחייהם התמידו להשפיע על בני דורם ולהטביע את חותמם על החברה והסביבה שבה חיו ופעלו, הנה רשמי השפעתם אינם נמחים גם אחרי מותם. האנושיות ותרבותה אינה „מעשה בראשית" שמתחדש בכל דור ודור, אלא זוהי תמצית התרבות של הדורות הקודמים נוסף למה שמתהוה ומתחדש בכל דור ודור. כי האנושיות היא נצחית. על במת חזיון התבל – משחקים לאין מספר: זה עולה וזה יורד וחוזר חלילה – ושיר נצחי בפי כולם – שיר הגעגועים וכלות הנפש לרום, לאידיאל נצחי ולקדמה. היחיד אמנם כלה, ואין הדור כלה ובלה. הנושא מסתלק – והנשוא קים לעד. „הצבור אינו מת" כבר המליצו בעלי התלמוד.

וכשם שמטרתנו – חמר לבנין דברי ימינו, משום זה חשוב לנו למאד גם סדר רבניה, ראשיה, טוביה, מחבריה וכו'. גם לסדר היחש יש ערך רב לחקר סודות הירושה הרוחנית, והפסיכולוגים ימצאו כאן חמר רב ענין לחקירת השתלשלות והתפתחותם של ירושת הכחות הנפשיים במשפחות מצוינות במינן.

בכן מטרתנו לרכז את קוי הזהר הפזורים למרכז מאור אחד, ומקוים בודדים ליצור תמונה כללית. והיה זה מעין "סך הכל", בלאנס, מספרי החיים והמתים גם יחד.

וכשם שמאריס לאצארוס קובע את יעודו של שבט הפרוסים ומקומו בין יתר שבטי הגרמנים בזה, שעפ"י מהותו הרוחנית וסגולותיו הוא תמציתו ומסלתו ושמנו של כל העם הגרמני, מה שנותן לו הזכות לקחת בידיו את ההיגימוניה על כל יתר שבטי הגרמנים, — ככה נוכל לקבע את מקומו של הקבוץ היהודי בליטא, שהוא בבחינת "מרכז רוחני" בגולה בזעיר אנפין, ביחס אל יתר קבוצי ישראל בכל תפוצותיהם.

סוף דבר אם גם היינו רוצים להראות לכל העם את "יפיה" הרוחני של "הוד מעלתה" — היהדות הזאמוטית ולו היינו חושבים כרוכל את מעלותיה וסגולותיה, בכ"ז לא היינו מספיקים לגמר עליה את ה"הלל" כולו, ורק אפס קצהו יראה ל ע י נ י ה מ ת ב ו נ נ.

ואלה תולדות הקהלות:

אניקשט

הקהלה עתיקה, בת ג' מאות שנה ויותר. וכבר בסוף המאה הי"ז התקימה בתור קהלה גלילית שנכנעו אליה הקהלות הקטנות שבסביבתה. יש יסוד לשער, כי כאשר נתבטל גליל ויזון בשנת 1764, עבר גם הוא לגליל אניקשט. פנקסיה נאבדו כנראה בשעת השרפות המרובות, ובפנקס של ח"ק הנמצא כעת אין שום חומר היסתורי חשוב.

בש' 1704 בערך עבר דרך כאן וזאמוט *) א ב ר ה ם ב ר' ל ו י ק ו א נ ק י מחברון שנסע בתור שד"ר מא"י ובקר את רוב קהלות אירופה. הוא היה מסידי כת שבתי צבי והרבה לעשות תעמולה בתקופת החסידות של חיים מלאך וסיעתו שהשפעתם היתה גדולה ביחוד בפ' הורדנה, ארץ מולדתם. אין ספק, כי נסה קונקי לצודד נפשות לטובת ש"ץ גם בזאמוט. אבל כפי הנראה לא הצליח במשלחתו זו בזאמוט הפקחית—פכחית.

גידול מספר אוכלוסיה נראה מזה: בש' 1798 היתה הכנסת

*) בהקדמת ספרו "אבק סופרים" (1704) נאמר, כי גם עבר דרך "גליל א ו נ י ק ש ט וגליל ב י ר ז א וגליל ק י ד א ן ומדינת ז א מ ו ט".

האחוזה הממשלתית ממס הקרקע (צינש) ומס פאדימני מהנוצרים 307 רובל 85 קופ. ומהיהודים רק 190 רובל 89¼ ק. זהו משום שברשות היהודים נמצאו נכסי דלא ניידי פחות מאשר אצל הנוצרים; מלבד דמי חכירה בעד מכירת יי"ש (כמובן ג"כ מהיהודים) 645 רובל.

לפי הרויזיה משי 1834 היו כאן עירונים נוצרים 284 ויהודים 678 נפש, וביניהם שני סוחרים מהגילדה א' וב'.

בערך 1906 היו כאן שני בתי כנסיות עם ששה קלויזים. מספר אוכלוסיה היה 5148 ורובם מבני ישראל. כאן היה מפותח בסביבה גידול הפשתה. והיו בה תעשיות לנקוי שער החזיר ולמעשה אנפילאות שנמצאו בידי היהודים.

אניקשט סבלה הרבה מתבערות ושרפות. שר האש נתגלה כאן לעתים קרובות בכל כחו וגבורתו: מלבד השרפות שנזכרו, עוד התפרצה תבערה גדולה בש' 1870 שעשתה שמות. ובין התומכים הצטין אז הנדבן הידוע ז. ויסוצקי שנדב לטובת הנשרפים סכום הגון. באור ליום 8 ליוני ש' 1891 נשרפה כל העיר וביניהם 418 בתי ישראל עם שני בתי כנסיות: 3000 נפש נשארה אז בלי גג. בש' 1894 פרצה שוב תבערה, ונשרף מרכז העיר כולו. בתור תוצאה מיה נוסדה אז חברת מכבים מתנדבים. גם בשנות 1900, 1902 היו כאן שרפות. הרבה החריבה זו האחרונה ביחוד: 160 בתים במרכז העיר עלו אז על המוקד ושש מאות נפש היו מנגועיה.

אולם העיר התנערה בכל פעם מאפר חרבנותיה ושבה שוב לתחיה.

מרבניה:

א) במאה הי"ח ישב כאן על כסא הרבנות הרב ר' ג ר ש ו ן (זכרונו בא בפנקס א), אב"ד כמה קהלות, בן הפרנס של ד' ארצות הגאון ר' אבלי איסרליס מלובלין. הרב ר' גרשון הוא אבי הרה"ג ר' שלמה אב"ד פוסבול, אבי גאון הדור ר' אבלי פוסבולר.

ב) חג"מ „ א ר י ' ל י ב בהגאב"ד החוב"ק אניקסט ומצ"פ בגליל ויזון" *) בן הגאון ר' נתן נטע אב"ד בראדי בהגאון אריה ליב אב"ד סלוצק והורדנא. (עיין להלן עמ' 75 בהערה).

*) ככה חתום בהסכמתו על ס' „חיי הנפש ונצחיותה" (1787).

ג) הרה"ג ר' אברהם ליכטשטיין, אחי הרה"ג ר' מרדכי אב"ד באלטרומנץ, ממשפחת יוחסין. חבר הרבה ספרי חקירה ומליצה שונים ושמש בהוראה יותר מנ"ד שנה באחת עשרה קהלות שונות והיה לפי עדותו הוא „נרדף מפגעי הזמן".

ד) הרה"ג ר' יעקלי בהג' ר' אברהם עמדן בהג"מ ר' יעקב הלוי שור אב"ד קראז והגלילי.

ה) הרה"ג ר' אליהו *).

ו) הרה"ג ר' משה אליהו במו' חיים (הסכים תקצ"ה על הדפסת ש"ס וילנא).

ז) הרה"ג ר' משה יואל הכהן גוריון בן הגאון ר' מאיר שלום אב"ד מאלאט.

חבורו „ראשי בשמים" (וילנא תרמ"ד) מפורסם בעולם הלומדים. שמש כאן בתור רב בשנות השבעים והשמונים מהמאה העברה. בנו הרה"ג ר' שמריהו הכהן גוריון היה מפורסם לעלוי, והיה חתן הגאון ר' איצעלע שירווינטער, מ"ץ דוילנא.

ח) הרה"ג ר' שלמה בהר' יעקב שלאסבערג נתקבל כאן לרב בש' תרנ"ו ומכאן בקאפוליא ומשם למאנטשעסטער. חבר ס' „אור יעקב" שו"ת וכו', „גן הדסים" (דרוש).

ט) הרה"ג ר' אברהם אהרן בורשטין שמש כאן ברבנות עד תרנ"ט בעיר (עיין טבריג).

י) הרה"ג ר' שמואל אבגדור פיבלזוהן. שמש כאן מתרנ"ט עד תרס"ה (עיין פלונגיאן).

יא) וכעת יבלח"ט הרה"ג הישיש ר' אליהו דוב שור.

ממצויניה:

א) הרב ר' ליב לורי"א אניקסטער בהרב ר' יצחק מויזון בעל שם. התיחס אל האר"י הקדוש והיה ד"ץ בבמ"ד של מעלה בוילנא והיה דורש בבי"מ דז"ץ שם. נפטר תקצ"ח.

ב) דהרה"ג יהודה ליב במו"ה צבי, המכונה אניקשטער, היה בין המסכימים על הדפסת ש"ס וילנא, תקצ"ה.

ג) הרב ר' מאיר קאמיקין „אניקשטער". בש' תרמ"ב עלה לירושלים והיה שם למנהל כולל וילנא. נפטר תרמ"ה.

---

*) לפי „עיר ווילנא" שמש כאן ברבנות הגאון ר' עלינקי ראגאלער, והרב ר' הלל מכאן היה מקודם רבו. אולם „בתולדות" אליהו" לא נזכר מזה כלל. ואם כך הדבר, אזי ישב כאן קודם תקפ"ד, היא השנה שנתקבל לסלבודקה.

ד) אשתו ר ב ק ה בת הג"מ ר' משה מישל לוריא אב"ד קרקינובה, נסעה לא"י בש' תרכ"ב בערך וחברה ע"ז קונטרס בעברי-טייטש שנעתק אח"ז לעברית בשם „ז כ ר ע ו ל ם", וזכה לשתי מהדורות (תרמ"ב ותרמ"ד)

ה) הר' מ ש ה א ב ר ה ם מ"מ דאניקשט, בערך תרכ"ב, בן הר' צבי יהודה אב"ד שידלובה.

ממשכיליה:

בש' 1844 *) נולד כאן הסופר ו ה ת י ר ז א ב שור. הוא השתלם בעצמו כאן ואח"כ בקובנה ויתרועע בנעוריו גם עם הפרופיסור ה' שפירא. אח"כ בא לוינא להשתלם, אבל לבו נשאהו לתירות ויעבר בארצות הקדם: מצרים, הודו, סינים ואיי פיליפינה, בשובו לוינא פרסם שורת מאמרים ב„השחר". גם הדפיס ס' „מ ח ז ו ת ה ח י י ם" הכולל רשמי נסיעותיו. בש' 1888 בא לאמריקה ויו"ל עתונים עבריים: „ה פ ס ג ה" (בניו־יורק ובבלטימורה)" „ו ה ת ח י ה" בשיקאגה. גם חבר את הס' „נ צ ח י ש ר א ל". נמנה בין חובבי ציון ובתקופת הציוניות היה לציוני והשתתף בקונגרס החמישי. נפטר בש' 1914.

בירז

עד 1796 נחשבה על הפוביאט האופיטסקי (הפוניבזי). בתחלתה היו תחומיה העירה והאחוזה הסמוכה לה. אח"כ היתה לנסיכות ועברה לרשות הנסיכים לבית ראדזיויל .**) וכבר בש' 1630 היה ההטמאן כריסטוף רדזיויל נקרא בשם הנסיך מבירז ומדובניקה. קהלת היהודים פה עתיקה, אולם ע"ד ראשיתה חסרות לנו ידיעות מפורטות, כשם שפנקסיה העתיקים נאבדו וביניהם פנקס הגליל שנאבד בערך תר"ס. ***)

---

*) זהו לפי אנציקלופ' ברוקהויז עפראן. אולם „בלקסיקון ציוני" נאמר, כי נולד 1840 בעיר וויטיאן (?) פ' קובנה.

**) לזכר אחד מהם, והוא הנסיך יאנוש ראדזיויל, שמת בטיקטין 1656, הציגה הממשלה הליטאית מצבת זכרון כאן בשנת 1931.

***) נשתמרו רק שני פנקסים דק, בירז מזמן מאוחר, הנמצאים בארחיונו של ש. דובנוב (האחד מתקכ"ב—תקצ"ב והשני מתקס"ד—תקס"ז). רק פנקס של ח"ק גחש"א מש, תקס"ב נמצא עדין כאן. אולם ערך היסתורי כמעט שאין לו.

ע"ד יהודיה הראשונים ידוע לנו כבר מראשית המאה הי"ז, כי אז נסו יהודי בירז לחדר לריגא לסחר בה כנגד החק, וההרצוג ראדזיויל מבירז עמד על צדם. הנה ידועה העובדא, כי באותו זמן ישבו על יד שערי ריגא, אצל נייערמילן, שני יהודים מבירז, בתור חוכרי המכס, והיו גובים אותו ביד חזקה ובתקיפות. זה גרם גם לסכסוך עצום עם הבישוף מוועגדען. יום אחד ועבדי הבישוף הובילו את תבואותיו העירה וידרשו מהם החוכרים לסלק את המכס. ויהי כאשר ענו להם האכרים, כי תבואותיו של הבישוף הם, התנפלו עליהם בזלזולים על שם הבישוף ואת עבדיו הכו מכות רצח, עד כי הוכרחו להביא להם את "גלב העיר" (שטאט-בארביר), כי בימים ההם מלא הגלב גם את תפקיד של רופא וחובש. הענין הובא עד לבית המשפט, ושני היהודים הושבו במאסר. אולם ההרצוג רדזויל הגיש קובלנא ע"ז. אז הצטדקה לפניו מועצת העיר באמרה, כי היהודים נאסרו במצות הבישוף. וכשם שבפרטי-כל של "דלאנדפאגט" אין זכר מזה יותר, יש להחליט, כי היהודים יצאו זכאים.

והנה עוד עובדא: מועצת העיר בריגא הוציאה פקודה, כי כל יהודי הבא לריגא מחויב לשלם לראש העיר שני רייכסטאלער תמורת החסות הנתנת לו. אז פנה ההרצוג ראדזיויל בדרישה לשחרר את יהודי בירז מן המס. המועצה לא הסכימה ע"ז ומסרה ע"י שליחה הודעה כזו: כבר משנים קדמוניות נהג כי כל יהודי הבא הנה לסחר, מחויב להשליש מטבע אונגרית, בכדי שבעבור זה יוכל לסחר כאן במשך זמן ידוע מלא בטחון והגנה. לולא זאת לא היתה ריגא-העיר החפשית מכבר-נותנת כל עקר ליהודים להכנס בה. יען כי זהו עכ מנאץ אלקים ונוכל, אשר בכמה ארצות נוצריות אינם סובלים אותו כלל וגם מבדילים אותו ע"י סמנים ידועים וחוקים שונים. ואם חלילה יהודי בירז ישיגו חרות זו, אזי "כל יהודי ליטא ופולין יקראו בשם אחד ויתראו בתור יהודים מבירז". אי לזאת אין כדאי להרצוג הרחמן לצדד בזכותם כלל. (ממאמרו של הד"ר יפה "ע"ד ראשוני היהודים בחבל הבלטי")

הידיעות הראשונות ע"ד ה ק ה ל ה הן מתחלת המאה הי"ז

(בועד המדינה הראשון מש' תפ"ג היא, כידוע, כבר נזכרת). ואז ישבו כאן גם קראים, כאמור לעיל. (עמ' 27 בהערה).

הרבה עלתה ליהודי בירז בתקופה הראשונה להתישבותם, כי הנה בש' 1662 גורשו משם, והנסיך באגוסלב ראדזיויל פרסם אגרת שבה הוא דורש להכריז בירידים, כי אין כבר יהודים בבירז. וזאת לדעת, כי הנסיכים לבית רדזיויל, בתור פרוטסטנטים, היו בכלל נוחים ליהודים, אולם לא בכל עת ובכל זמן יכלו להגן עליהם נגד משטמת העירונים והנוצרים הקתולים. אמנם היהודים נסו לשוב לאט לאט למקומות מושבותיהם ולהאחז שם שוב אבל גם שונאיהם ורודפיהם, עירוני בירז, לא נחו ולא שקטו. וכעבר 21 שנה, עלתה בידם בש' 1683 להשיג שוב מאת השלטון פריוילגיה האוסרת את התישבות היהודים כאן ורכישת נכסי דלא ניידי.

סוף כל סוף עלתה ביד היהודים להאחז ולהתבצר כאן וגם ליצור קהלה חשובה. וכבר בראשית המאה הי"ח מוצאים אנו עומדים בראשה רבנים חשובים, כהג' ר' שלום ז"ק זבנו. ובדקרטים של הטריבונל משנות 1700, 1711 נזכרים גם הגבאים של כיהכ"נ בבירז. וזה הדבר: בש' 1700 יצא עליהם פסק דין לאינפמיה (שלילת זכויות אזרח) ולשלם להאחים גאן את החוב עם הפני. ובש' 1711 היה ענשם עוד יותר חמור כי נדונו לאינפמיה, למיתה ולסלוק החוב עם הרבית לכנסיה האיבנגולית בבירז. ועפ"י הדקרט הטריבונאלי מ 21 לאפריל 1717 נדונה כל הקהלה לאינפמיה וגם לשלם מס הגלגלת בסכום של 1500 זהוב, שנועד לשמ החזקת הדגל הטריבונלי, מלבד המס המיוחד לטובת ההטמן הגדול בליטא, בסכום של 350 זהוב ג"כ למטרה זו.

סמוכה לבירז נמצאת על גבול ליטא־קורלנד העירה שינבורג (אשר עד תר"ל היתה בענין ביה"ע זקוקה לבירז). עוד מקדם היתה מפורסמת ע"י שוקיה הגדולים. ולימי השוק הגדול החל בתחלת אבגוסט היו מתועדים מדי שנה בשנה כמה וכמה רבנים מסביבותיה מזאמוט וזקורלאנד, בכדי לברר שאלות משאלות שונות הנוגעות לדת. והיו ימי השוק האלה בפרט ידוע – אם גם בזעיר אנפין – כעין הירידים, אשר בתקופת ועד מדינת ליטא מלפנים.

ואלה תולדות רבני בירז:

מרבניה דראשונים *) :

החל מראשית המאה הי"ח עד סופה בערך ישבו כאן ביחוד רבנים ל מ ש פ ח ת ז"ק **)

א) הראשון הוא הג"מ ר' ש ל ו מ ז"ק בנו של הקדוש ר' ישראל שנהרג על קדוש השם בראזינאי (פ' הוראדנא) ב' דר"ה ת"ך (1659) כאמור לעיל ***). הג' ר' שלום עלה כאן על כסא הרבנות כנראה בשנת תע"ג, אחרי אשר מחותנו הג' ר' יחזקאל עזב את זאמוט ונתקבל לאב"ד אה"ו (אלטונא, המבורג, וואנזבעק) ****). הוא היה גיסו של "החכם צבי" אשכנזי, כי שנידם היו חתני הג' ר' שלמה זלמן מירלס, אב"ד המבורג. הג' ר' שלום ישב כאן כנראה עד יום מותו בש' ת"ק, 1740. נוסח מצבתו נמצא בס' "אגודת פרחים".

---

*) אמנם הג' ר' יחזקאל קאצינלבוגען בעה"מ "כנסת יחזקאל" שנתקבל בש' 1704 בקידאן, היה חותם א"ע "אב"ד ור"מ קידאן בירז והגלילות". אבל מקום מושבו היה בקידאן, יוכל היות, כי טרם היותו רב בבירז, פרש הוא ארץ מצודתו גם על גליל זה, עד אשר עלה על כסא הרבנות בבירז מחותנו הג' ר' שלום ז"ק, בספ' כ"י הנ"ל סי' ס"ד ישנה תשובה להאחרון, והמחבר כותב אליו: "למחותני הגאון ר' שלום ז"ק אבד"ק בירז". ובסוף התשובה מוסיף: אם יסכימו המאורות הגדולים א ר י עילאה הנשר הגדול [הוא הגאון ר' אריה ליב אבד"ק סלוצק והורדנא], וכהן גדול מאחיו אשר בתורתו מ ש מ ח אלקים ואנשים [הוא הג' ר' שמחה ראפאפארט אבד"ק הוראדנא] ו ש ו א ל כענין ומשיב כהלכה כקטורת דקה מן הדקה, [הוא הג' ר' שאול אבד"ק בריסק והגלילי] המה הגאונים דראשי הקהלות יצ"ו, ו א ש ר שמנה לחמו זו תורה, ראוי להיות עליו שכינה שורה [הוא הג' ר' אשר גינצבורג אב"ד ויזון] ו ש ל ו מ בתורתו, אשרי יולדתו [הוא הג' ר' שלום ז"ק אב"ד בירז] המה המאורות הגדולים ד מ ד י נ ת ז א מ ו ט אף אני אהיה עמהם סניף לצותא בסימא, הקטן והשפל, יחזקאל לבית קאצינעלינבויגין חונה בק"ק קידאן והגלילי". מזה נראה כי גאוני מדינת ואמוט הג' ר' שלום ור' אשר, נצטרפו לחשבון והעמדו בשורה אחת עם הגאונים דראשי הקהלות סלוצק, בריסק והוראדנא.

**) ז"ק, זקהיים הם ר"ת "זרע קדש" (המה), על כי יוצאי משפחה זו התיחסו אל קדושי ראזינאי, ר' ישראל ור' טוביה.

***) בס' "30 דורות של יהודי פולין" מובא, כי יתומיו, ביחד עם יתומי הק' ר' טוביה, נתחנכו על חשבון ועד מדינת ליטא, כשם שנכסיהם הוחרמו ע"י אדוני העיר, אולם בפנקס המדינה מדובר רק אודות יתומי הק' ר' טוביה בלבד.

****) רבני גלילות זאמוט בימיהם נמצאו ביחוסי משפחה, ע"י התחתנותם זה עם זה: הג"מ ר' צבי כץ רפאפארט אב"ד וילקובישק והגליל היה חתנו של הג"מ ר' שאול גינצבורג אב"ד ויזון והגליל. בנו של האחרון, הג"מ ר' מאיר גינצבורג אב"ד ויזון, התחתן עם הג"מ ר' יעקב הלוי שור אב"ד קראו והגליל. והאחרון היה חתנו של הג"מ ר' יחזקאל קצינלינבוגן אב"ד קיידאן והגליל. הג' ר' יחזקאל התחתן עם הג"מ ר' שלום אב"ד בירז והגליל, כי בנו הג' ר' דוד קצינלינבוגן אב"ד קידאן היה חתנו של הג"מ ר' שלום ז"ק. הג"מ ר' יחזקאל היה גם גיסו של הג"מ ר' אשר גינצבורג אב"ד ויזון והגליל, כי אחותו של הג"מ ר' יחזקאל היתה אשתו של הג"מ ר' אשר.

אחיו של הג׳ ר׳ שלום, הג״מ ר׳ מנחם נחום ז״ק בהק׳ ר׳ ישראל, היה אב״ד פילא ופלאצק, חתנו של הג״מ ר׳ יצחק אב״ד פוזנן ווילנא. (הסכים על „נחלת בנימין", אמשטרדם תמ״ב)

ב) אחריו עלה בשנת ת״ק בנו הג׳ ר׳ ישראל ז״ק וישב כאן על כסא הרבנות עד תק״ה. מקודם היה אב״ד בואבלודבה עד ת״ק.

חתנו היה הג׳ ר׳ צבי ברודא אב״ד בכמה קהלות וראב״ד בהוראדנא. חותנו של הג׳ ר׳ ישראל היה הגאון הצדיק המפורסם ר׳ יוסף יוסקי אב״ד דובנא רבתי שהיה נכד הגאון, דיין ונאמן הקהלה יוסף יוסקי מלובלין בהרב ר׳ צבי סבא, חתן מהר״ל מפראג.

ג) אז עלה אחיו, בנו השני של הג״מ ר׳ שלום, הוא הגאון בדורו ר׳ חיים ז״ק, והיה לאב״ד בירז והמדינה.

ואלה שלשת בניו: הג״מ ר׳ יצחק יורש כסאו, הג״מ ר׳ משולם זלמן ז״ק אב״ד פאקראי והג״מ ר׳ ישראל אב״ד בירז והמדינה.

ד) אחריו בנו הג״מ ר׳ יצחק ז״ק אב״ד פוסבול ובירז. בנו הרב צבי הירש ז״ק היה אב״ד שקוד (נפטר תקמ״ח), הוא אבי הר׳ יצחק ז״ק, אב״ד שקוד מתקמ״ח עד תקס״א מחבר הס׳ „פרי יצחק".

ה) אחריו: חתנו הגמ׳ ר׳ אברהם שלמה בהר׳ גרשון אב״ד פוסבול ובירז, והוא אבי הגאון ר׳ אבלי פוסבולר.

ו) אחריו: אחיו של הג״מ ר׳ יצחק הראשון והוא הג״מ ר׳ ישראל ז״ק חריף אב״ד בירז (הסכים תקכ״ו על ס׳ „עמודי בית יהודא". הוא הוא *), אשר ביחד עם עוזרו הדיין נתן אברהם מבירז ועוד חמשה אנשים, נסע במאי 1764 דרך מיטוי לפטרבירג בישיון הקיסרית יקטרינה II, בכדי לסדר את ענין התישבות היהודים ב„רוסיה החדשה" (בדרומה של רוסיה). זה היה הרב האחרון כאן לבית ז״ק.

ז) אחריו הג״מ ר׳ נחום קאצינלינבוגן

*) אמנם בס׳ „געשיכטע דער יודען אין פאלען אונד רוסלאנד" נאמר „הרב ישראל חיים אב״ד בירז", אבל כנראה כאן טעות וצ״ל „ישראל בר׳ חיים", כי הוא היה באותה העת לרב כאן.

אב"ד בירז והגליל, בן הג"מ ר' אברהם קצינלבוגן, אב"ד סלוצק ובריסק, נכד הג"מ ר' יחזקאל ק"ב. ר' נחום נתקבל כאן בעודנו צעיר. ויהי בסבבו את ערי הגליל שלו ובבואו לפומפיאן מת שמד מיתה חטופה *). בערך תק"ל. הספד עליו נמצא בס' „זכר החיים" להר' חיים כהן רפאפארט. אשתו של הג' ר' מנחם נחום בנשואיה הראשונים, מרת רחל, היתה בת הג"מ ר' יצחק הלוי הורוין אב"ד אה"ו.

בנו של הג' ר' נחום, הר' משה קאצינעלינבויגן חבר ס' „אלפא ביתא". והוא מפתח מכל דברי חז"ל כס' א"ב עם פירוש (נדפסו ב' כרכים א–ד פ"פ דמאין תרט"ו–טז) וגם ס' „התורה והמצוה" כולל תרי"ג מצות (דפ' שטעטין).

להג' ר' נחום ק"ב היו שבעה אחים רבנים, וביניהם הג"מ ר' דוד קאצינליבויגן אב"ד וילקובישק.

בנו השני של הג' ר' נחום הוא הג"ג משולם זלמן ק"ב אב"ד קידאן. בימיו חי כאן הר' יצחק זעלקא בר' זאב מבירז. חבר ס' „יסוד התלמוד", חידושים על מס' (זאלקווא תקט"ו).

בתקופה זו בערך היה כאן ספרא ודיינא הישיש ר' דוד בר' חיים (סו"ד דק"ק בירז) בעהמ"ח "שירה לדוד" על שיר השירים (הוראדנא תקנ"ז).

ומ"מ ומ"ץ כאן היה אז הגאון המקובל ר' אברהם בר' שלמה זלמן (הסכים על ס' "נאדר בקדש", הוראדנא תק"נ). כנראה אין להחליפו על בן דורו, הג"מ ר' אברהמ'לי בעל "מעלות התורה", אחי הגר"א, אחרי כי לא מצאנו בשום מקום ששמש כאן בהוראה.

ח) הג"מ המפורסם בדורו ר' עזריאל זיו אב"ד בירז ואגפיה, בן דורו של הג"מ ר' אבלי פוסבולר. הוא בא

פרפראות

*) האגדה מספרת, כי בבוא הרב ר' נחום לפומפיאן לא בקר את רב העיר, הגאון הישיש ר' יצחק אייזיק, ויצו להשמש להכריז, כי רב המדינה ידרש ביום השבת, ויודע הדבר למרא דאתרא, ויחר עליו אפו מאד על אי־התחשבו אתו, וברגזו המליט מפיו: „ידרש, אם רק יתנו לו לדרש", ויהי כשעלה הר' נחום על הדוכן ופתח את פיו בדרוש, הפך את פניו אל ארון הקדש ויאמר: „מתים בקשו רחמים עלי" ותיכף שבק חיים לכל חי.

בכתובים עם הגאון ר' מרדכי ראבינער מבויסק בספרו "גדולת מרדכי". בימיו חלה גזרת הרקרוטים (1827), אשר מסבתה נפטר בלא עתו *). הנ"מ ר' עוריאל היה בן הרב ר' גרשון מענדיל. בן הגאון הישיש ר' יהודא ליב זיו אב"ד פלונגיאן, בן הג"מ ר' עזריאל אב"ד קובנה. אחיו של הר' עזריאל אב"ד בירז היה הג"ט ר' משה בעהמ"ח "מחשבת משה" על מנין המצות.

ט) הג"מ החסיד ר' שמעון מערקיל שפירא (אבי זקנו של העסקן האורטודוכסי מקיבנה ר' שמעון מערקיל) בהרב הגדול ר' אברהם שוועקסנער הנודע בשם ר' שימעלע בירזער והיה מבאי בירזו של החסיד ר' שמואל מקעלם. הוא נחשב לחכם מדיני והיו מזמינים אותו לפשרות ולד"ת חשובים. בש' 1852 שולח במלאכות פלכי רוסיה הלבנה אל ועדת הרבנים הראשונה בפט"ב. חתנו היה הג"מ ר' שמואל סלאנט, אשר אח"כ בזיווגו השני היה לחתן הצדיק ר' יוסף זונדל מסלאנט. (עיין במלואים בסוף החלק א').

י) אחריו שמש כאן בכתר הרבנות, כנראה זמן קצר, הרב ר' שלמה זלמן המפורסם בשמו ר' "זעלמעלע פרומק". נולד תקע"ד ונפטר בניסן תרל"ו, בן ס"ב שנה. מכאן נתקבל לרב בלוקניק ואח"כ בקרטינגן.

יא) בימיו היה כאן רב ומ"ץ הרב ר' משולם שרגא סג"ל. שקדן גדול, אולם הקטרנים הורידוהו ביגון שאולה בדמי ימיו, בש' תרמ"ט.

יב) אחריו: חתנו של הג"מ ר' שימעלע בירזער, הוא הגאון ר' אשר ניסן בהרב יהודא ליב לעווענזאהן מד"א במרימפול, בהגאון החריף ר' מנחם נחום בהגאון המקובל מוהר"ר דוד. הג"מ ר' אשר ניסן נתמנה כאן לרב בש' תרי"ב ונסתלק בש' תרל"ט. הוא חבר ספר מצוין „גן נעול" על הלכה (וילנא,

---

פרפראות

*) מספרים, כי כאשר ראה בפעם הראשונה צעיר מבני ישראל שנלקח לצבא ומגבעת הרקרוטים על ראשו, נבהל ממראה עיניו, ויקח את המגבעת וירץ לבית הכנסת ויפתח בחפזה את ארון הקודש ויצעק בקול מר: „רבש"ע, הכר נא הכרנת בנך היא!" ויתמרמר בבכי עד שנחלה מרוב צער וימת.

1873) וס׳ „לקוטי שושנים" (בכ״י) ו„אפיקי יהודה" קצור דינים מגמרא וראשונים עם חדושי בנו העילוי, אשר האב קוראו בשם „רבי". גם חבר ס׳ „צפנת פענח" מכיל דרושים והספד על בנו ר׳ נחום המפורסם בשמו „העילוי מבירז", בעל כשרונות פנומנליים. נולד תר״ד ונפטר בן ח״י שנה ג׳ מנחם אב תרכ״ג *).

יג) אחריו שמש בכתר הרבנות כאן הרב ר׳ יוסף זונדל, בעהמ״ח „זרע יצחק", כולל כללי דרבנן, שו״ת ודרושים. (וילנא 1876). בראש הס׳ נמצא מכתב שלוח אליו מהצדיק ר׳ יוסף זונדל בהר׳ בנימין בינוש מסלאנט, שהיה דודו זקנו של המחבר.

היה קודם רב בקראק ובינובה ואח״כ נתקבל כאן בערך תרמ״ו. נפטר בש׳ תרנ״ז.

יד) בימיו היה כאן רב ומ״ץ לעדת החסידים מפה הרב ר׳ פנחס בר׳ יהודא ליב לינטאפ. מקודם רב בוואבאלניק, ותרמ״ח נתקבל כאן. היה בעל זכרון נפלא וחבר ס׳ „פתחי שערים" לבאר את הקבלה ע״ד הפשטיות (נדפס תרמ״א) ובכ״י היו לו עוד „שערי הלכות", „שערי אמונה" ו„שערי התקוה" ומאמר אחד ממנו נדפס ב„כנסת הגדולה" לי. סובלסקי.

טו) וכעת—יבלח״ט הרב ר׳ יהודה ליב ברנשטין.

ממזוניה:

א) הרב הסופר ההכם ר׳ יהושע יוסף פריל. נולד כאן תרי״ח ולמד תורה מפי הרב דמתא הרה״ג ר׳ אשר ניסן הנ״ל. בן י״ד התודע אל בן עירו החכם זוסניץ, וזה העיר בלבו תשוקה לחכמות ומדעים וילמד שפ״ע ואשכנזית וספרי חכמה רבים. שמש ברבנות קראק והרבה לכתב מאמרים בעתונים שמשכו אליו תשומת לב הקהל, כי הצטינו הן בתכנם ההגיוני והן בסגנונם המצוין. חבר ס׳ רב הערך בשם „אגלי טל" המכיל חקירות ביהדות. נפטר בדמי ימיו בן ל״ח שנה בש׳ תרנ״ו ומ״כ בקובנה.

פרפראות

*) כבר כבן י״א שנה היה כל כך גדול בתורה, עד כי החל אז ללמד את אביו, כי עלה עליו בידיעותיו. וכאשר נפטר היה אבל כבד מאד. באו מכל זאמוט 65 רבנים להספידו. את ארונו החזיקו על הבימה ד׳ ימים, ובכל יום הספידוהו כמ, הספדים וכאשר נשאו את ארונו לבית עולמו, נתנו בעד הזכות להיות מנושאיו, סכומים רבים ועצומים לצדקה.

ממשכיליה:

א) יוסף ליב זוסניץ, קנדה לו שם בתור תוכן וחוקר. נולד כאן בש' 1837 ונתחנך בסביבת חסידים. כבר בנעוריו היה מנהגו לנסע אל הרבי מליובביץ וכשהיה שב משם נלהב ומושפע, היה מוסר את רעיונותיו והגיונותיו לפני חוג חסידיו—מקורביו והיה מלהיבם ומביאם עד לידי אכסטזי. תחת השפעתו החלו ל„סדר" תעניתים, סגופים וכדומה. בעל בית אחד ושמו ר' חייקל לוריה, מי שהיה אחרי כן לחותנו, התבונן אל כל זה וראה, כי חסידי העיר החלו פתאום להנזר ולהתרחק מכל העולם ולערך התבודדות. „מהפכה" זו היתה כחידה בעיניו. מה עשה?—קם ולקח את אחיו שהיה מחסידי „החדר" של זוסניץ, הובילו מחוץ לעיר ויכריחהו לגלות לו את כל הדבר. כשנתגלה לר' חייקל ע"ד „הכתות הנסתרות", אשר זוסניץ מיסדן, שלח תיכף לקרא לו ויתנפל עליו בחמה עזה, כאלו הפץ לקרעו כדג. הצעיר זוסניץ בוש ונכלם ויברח מכאן לשינבורג הסמוכה. כאשר נשתתק הדבר התפייס גם ר' חייקל אתו ולבסוף לקחהו לחתן לבתו. ויתישב זוסניץ בבויסק הסמוכה והיה נכנס ובא לביתו של רבה הגאון ר' מרדכי עליאשבערג (שנתקבל שמה בש' 1862). אמנם ר' מרדכי'לי היה מתנגד לדעותיו של זוסניץ שהיה חשוד מעט ב„אפיקורסות". בכ"ז מצא חן בעיניו בתור אישיות, משכיל ונבון.

זוסניץ חבר ס' „אכן יש ד'"*). שם הספר בלבד דיו להטיל ספק ביראתו של המחבר. משום זה רדפוהו האורתודוכסים וגם שרפו את ספריו בכ"ז היתה גדולה השפעתו בבויסק, וייסד שמה בית אולפנא לתורה וחכמה. אולם גם זה לא מצא חן בעיני החרדים הקנאים וישטמוהו וימררוהו „במלחמת מצוה". לאשרו עמד על צדו האינספקטור לעניני בית הספר ובעזרתו נשאר בית אולפנא שלו קים.

זוסניץ היה גם מתמתיקון גדול. באותה הערת קבע הפוליטכניקום בריגא פרס בעד פתרון איזה שאלה מתמתית קשה,

---

פרפראות

*) מתנגדיו התלוצצו ע"ז וקראו עליו את כל הפסוק: „אכן יש ד' ואני לא ידעתי"...

וזוסניץ פתר אותה באופן מוצלח. וכאשר הציגוהו לפני הפרופסורים, השתאו למראה עיניהם, בהופיע לפניהם יהודי לבוש ז'ופיצה קרועה. הפרופיסור נוביק בהתודעו אליו, קרבהו מאד ויפתח לפניו את דלתות הספריה של הפוליטחניקום, מה שאפשר לזוסניץ להשתלם הרבה במדעים. הוא היה שקדן גדול. ולמרות כשרונותיו המצוינים, היה תמיד עני ומחוסר לחם. „עשיר" זה, אשר לא הספיק לו אפילו להוצאה על נר למאור, היה שמח בחלקו. וכשהיה יושב עד חצות הלילה ומעמיק בספרי השכלה, היה משתמש באור הלבנה.

מלבד ספרו הנ"ל חבר זוסניץ כמה וכמה ספרי מדע שונים והרבה מאמרים פרסם בעתונות, גם היה לעוזר במערכת האנציקלופדיה „אשכול" בווארשא. בסוף ימיו עלה לאמריקה וימשיך שמה את עבודתו הספרותית.

ב) הסופר נחמיה דוב הופמאן, תושב בירז, חבר ס' „אוצר נחמד", כולל מאמרי מדע שונים, גם פרסם הרבה מאמרים ע"ד הטבע „בהצפירה" „המגיד" ועוד. השתקע אח"כ ביוהניסבורג שבאפריקה ושמה הוציא לאור עתון בשם „דער אפריקאנער איזראעליט" עד יום מותו בש' 1928.

---

*) בכדי שלא יסבל הצד הארחיטקטוני של הספר ע"י התמתחות מופרזת של המבוא, מן ההכרח להפסיק כאן בתאורי הקהלות השונות (המסודרים אצלי עפ"י סדר א"ב) שמקומם יותר מתאים במונוגרפיה מיוחדת, ולעבר לעצם הענין.

II קובנה

א. תאור העיר ומצבה הגיאוגרפי.

קובנה העתיקה, המבורכת „ביפה נוף משוש כל הארץ" ליטא, משתרעת בבקעה ארכה וצרה, אשר מדרום ומצפון יכתירוה כמו בצורה מקבילה שני הנהרות הגדולים המצוינים ביפי תארם והדרם, ה נ י מ א ן והויליה (נריס מלפנים), המתאגדים זה עם זה בקצה העיר ממערבה ומהוים הודות לזאת משולש גיאוגרפין מעין חצי אי, ארוך וגוץ.

ומאחורי הנהרות הרים סביב לה, לקובנה, משלשת עבריה — הרים וגבעות רמים ונשאים עטופי ירקרק דשא וחורשות מצלים על צלעיהם השטיחות; וחתוכים הם וגזורים ע"י נקרות ובקעים לאין מספר. אלה הם שרשרת הרי אלקסוט, על שפת הנימא, השמאלית מדרום; הר ויטובט (פטרובקה מלפנים) ממזרח והרי „הירוק" „ושל הכביש" על גדות הויליה השמאליות מצפון.

מאחורי הר ויטובט תשתרע „בקעת מיצ'קביץ" הנודעה (ע"ש המשורר אדם מיצ'קביץ, אשר חבה יתרה היתה נודעת לה ממנו), הרבודה מרבד ירוק ומרוקמת רקמת שלל פרחים; היא היא אשר הלהיבה את רגשות המשוררים מיצ'קביץ, סורוקומלה (קונדרטוביץ) ופאל ועוררה את נימי בת שירתם לשיר לכבודה שירי תהלה ותפארת, וירוממוה ויעריצוה.

מראה העיר ממרומי הריה יהיב עין המתבונן מסביב; בכל פנה שהוא פונה מבט עיניו נתקל בירק דשא, שיחים רעננים וגני חמד, אשר סביב שתו זר ועטרת תפארת לעצם העיר, המשתטחת בבקעה ותפוז בהמון בתיה הנהדרים, היכליה, טירותיה, ארמנותיה וראשי מגדליה, אשר בשיא גבהם יעלו מרום.

ומה נהדר המראה בעלותך על פסגת הרי אלקסוט כפנות יום קיץ בהיר וצח, וגלגל החמה תתגלגל ותרד מטה, מטה בפאתי מערב —, אז שמש אש אדומה מדם תשקע ותטבל בבדלח מימי הנהרות, ומנוגה נגדה יתפזרו על פני מראת המים קרני זהב לאין מספר ותפץ קוי אור וזהר מסביב לרבבות על פני גלי המים

השקטים, ויפזו הנהרות ויבריקו באלפי נגוהות ושברי ניצוצות פז למכביר! והיו שלל צבעי הקשת וגוניה להרמוניה נפלאה מקסימת עין!

האח! מה נהדר מראך, הנימאן, במערב, כערב יום בין הערבים!

או בהעפילך בליל ירח מבריק על אחד מראשי „הר הירוק" ותפנה לאחוריך—, אז לפתע יתגלה לעיניך מראה מקסים, מקרין ומרהיב נפלא: הנימן השוקט נהפך כולו לארכו ולרחבו לשביל כסף ארוך, ממושך וממורט ע"י גלים קלילים ופזיזים המפזזים ומכרכרים באלפי אלפים זיוי נגהות חורורים ופניני כסף מאליפים—, והיית בעיניך כחולם בהקיץ!

הודות למצבה הגיאוגרפי—טבעי המוצלח זכתה קאונא לשלשה כתרים: כתר החיים והתנועה, כתר כהונה וכתר שם טוב. הא כיצד?

א) במובן הכללי—שני נהרותיה הרווים שמשו לה עוד מימים קדמונים לגשר מאגד בין מזרח ומערב, הינו בין ליטא העליונה וממלכות נובגורוד ומוסקבה מצד אחד, ובין פרוסיה ויתר ארצות אירופה המערבית מצד שני, יען כי דרך הנימן וחברתה היו עוברות תמיד אורחות של אניות וספינות טעונות סחורות מסחורות שונות, שהיו מפליגות לערב מערבן אל ארצות רחוקות.

ב) במובן האדמיניסטרטיבי—היתה קובנה תמיד למרכז הסביבה: לכתחלה בתור עיר הגליל; בימי הרספובליקה הפולנית—למרכז הפוביאט (בבויבודסטבה הפולוצקית) ולבסוף לעיר הפלך *), וכעת—לבירת ליטא הנוכחית.

ג) במובן הנוי והרומנטיות: היא העניקה תדיר ביד רחבה מהדר טיבה ומזיו טבעה רבת הגונים ועשירת הצבעים את נפשות טובי בניה, משורריה וחוזיה, אשר כמובן לא נשארו כפויי טובה לעיר מולדתם ושבתם, הורתם

---

*) וכאשר עלתה בש' 1843 בדעת הקיסר ניקולאי I להפריד את החלק הצפוני מערבי מפלך וילנה וליצור ממנו פלך מיוחד, והיו בין שריו כאלה שהציעו לזכות את ראסיין בזכות זו, בתור עיר השוכנת במרכזה של זאמוט—נתן בכ"ז את משפט הכבורה לקובנה אך ורק הודות למצבה הגיאוגרפי המתאים, בתור אם הדרכים הרובצת על המשפתים.

ומניקתם מלשד שדותיה ומאירתם בזיו פניה, ויביעו לה את רגשות עוזם במבחרי יצירותיהם הנעלות בפרוזה ובשיר.

כבר בימי הבינים משכה קובנה את עין המבקר בהדר זיוה ונועם יפיה, וכאשר התיר הצרפתי Gilbert de Lannoy סיר את ליטא בש' 1413 רשם לתוך פנקסו כדברים הללו: „עברתי על פני עיר נחמדה למראה ושמה "Caune„, המוקפת חומה ומעוטרת בארמון נהדר".

המשורר מיצ'קביץ שחי בקובנה בשנות 23-1819, בתור מורה לשפות באחד מבתי ספרה, הקדיש לכבודה את אחד מפרי שירתו הנמלצה, שבו מצייר בצבעים מלאי עודן ורוך את „הגי", מקום אשד הויליה, העורגת ונוהרת אל הנהר הגדול, הנימאן, לחבק את זרועותיו ולהמוס בו, בהשתפכו לתוכו. אחד ממקומות טיולו של מיצ'קביץ החביבים לו ביותר היו הרי אלקסוט. אין כל ספק, כי בת שירתו הושפעה מחמדת המקום הזה, ואמנם עקבות השפעה זו נכרות בציורי הטבע שלו.

גם המספר־המשורר העברי א. מ א פ ו, כמעט בן דורו של מיצ'קביץ, אוה למושב את גבעות אלעקסאט. באחד ההרים האלה, שעל שם „אלילת האהבה" *) אצל הליטאים הקדמונים, בחרה לה בת שירתו למעון, שהיה לה למעין נובע ומפכה „אהבת ציון" וירושלים.

כבר ידוע ומקובל, כי מראה ההוד הנשקף מעל ראש ההר הזה היה לנגד עיני המשורר בצירו את המחזה המרומם שנגלה מעל הר הזיתים לעיני הנאהבים והנעימים, אמנון ותמר (בפרק י' של „אהבת ציון").

כי בעיני דמיונו של מאפו—מעיר בצדק בן קובנה, המבקר הקלסי „בעל מחשבות"—היה הנימאן—לירדן, חורשת ההר—להר הזיתים, והמגדל המתנשא לראש ממולו—למגדל דוד.

כאן על יד „סכת נפוליאון" ההיסטורית **) ארג משוררנו את אותו המטוה השקוף ועדין ושזר את חוטי האהבה הטבעית

*) „אלעקסאטא"—אלילת האהבה, שלשמה היה מוקטר, מוגש ביחוד בקובנה וסביבתה.

**) שהוקמה ביוני 1812 וממנה השקיף הקיסר החולש על גויים, בשעה שחילותיו עברו את הנימאן, כשהוא מתענג ומתפעל ביחד את שריון על מראה הסביבה היפה.

בין בני העם העתיק בארץ עברו, ובצלה שחמד חלם את חלום האידיליה הישראלית בימים מקדם.

וכמו „יהודה ועוד לקרא" בא הרב א ר י ה ל י ב פ ר ו מ ק י ן (ששמש קודם בתור רב באותה אלעקסוט ואח"כ עלה לארץ ונמנה בין בוניה הראשונים בתור רב ואכר בפתח תקוה), גם נשמתו הפיוטית של היהודי הנלהב הזה ספגה לא מעט מזהר הסביבה המקסימה הזאת. כבעל נפש מרגשת רכה ועדינה ציר בצבעים נאמנים עשירי הגונים את הדר ארץ אבות שזכה לחונן עפרה, וברום לשונו ועזוז מליצתו יגיע ציורו לפרקים עד למדרגה של שיר הטבע נעלה, כמו בשלל צבעיו ובתאוריו הלוקחים לבבות, ככה בסגנון שפתו הרעננה—עד כי בלי משים יולד הרעיון, כי רק למשורר שחי באותה סביבה, מקום גידולה של יצירת מאפו, יאים הדברים הללו, אשר הד צלצולם של שירת „אהבת ציון" בוקע ועולה מבין שורותיהם. *)

שירי תהלה לכבוד טבע קובנה וסביבותיה לא נפסקו עד ימינו אלה. על זה יעידו משוררי הזמן האחרון ל. נידוש, זינגמן, דוד פראם וחבריהם, אשר נסו להלל ולשבח בשיריהם הצליליים את הדר הנימאן ותפארתו, שהוא יחיד ואין שני לו בכל הנוף הצפוני—מערבי לנוי, רוך, עדנה ונועם המתלכדים יחד להרמוניה שלמה, נפלאה ורוממה.

ב. פרטים מתולדות קובנה בכלל.

דברי ימי קובנה הכלליים מימי קדמתה עד המלחמה העולמית מתחלקים לחמשה פרקי זמן שונים.

1. התקופה הלפני היסתורית—(1030-1280).

תקופה זו בת 250 שנה בערך היא הלגנדרית, יען כי בכללה היא לוטה בערפל. אמנם כפי שמוכיחות התגליות

*) עיין ציורו המצוין מהדר ירושלים וסביבותיה המובא „בס' היובל של פתח תקוה", אשר עקבות ההשפעה האלקסוטית והד מליצת בן עירו המשורר מאפו נראים לעין.

הארכיאולוגיות שנתגלו כאן וכפי שנכר ממראה טבעה, היתה אדמת קובנה מיושבת עוד זמן רב קודם למאה הי"א – אלא שחסרים פרטים היסתוריים, והכל נשאר במצב אי ברור ומטושטש.

והנה ההיסתוריון נרבוט, בהשענו על מסרת הכרוניקות, אומר, כי קובנה (קרי: ארמון המצודה) נוסדה בש' 1030 ע"י הנסיך קונאס, אשר השאיל לה את שמו, והוא בן המושל הליטאי האגדתי פאלימון-ליבון, אבי הדינסטיה הליטאית הכי קדומה. לאחרון היו שלשה בנים: בארקוס – המיסד של יורבארק; קונאס הנזכר, וספערא – מיסד איזו עיר במעמקי זאמוט, על יד איזה יאור בשם ספערא.

קונאס נפל חלל במלחמתו את נסיך רוסיה הגדול, ירוסלב בן ולאדימיר, על יד סלונים, בש' 1040, ומאז עד שנ' 1280 לא בא יותר זכר קובנה בספרי הרשומות.

2. תקופת מלחמות האבירים הגרמנים–(1280-1410).

בתקופה זו בת 130 שנה, שבימיה עלתה מלחמת הליטאים והגרמנים לנקודת הגובה, מלאה קובנה תפקיד סטרטגי חשוב ממדרגה הראשונה. לפיכך היא נפגשת מעתה תכופות בתעודות היסתוריות שונות ביחס עם המאורעות וההרפתקאות הרבות.

כי הנה לא פעם נפל בגורלה לשמש שדה קרבות עצומים, וגם שמשה לפעמים גורם דמלחמות עצמן. כמה וכמה פעמים היתה עדת ראיה למפלות וירידות שונות ולא פעם אחת בלבד השתתפה בשמחת המנצח ואבלו של המנוצח.

לעיניה כבש רובה של המדינה ע"י האבירים נושאי החרבות, אלה שבחרבם ובקשתם שמו לשממה את עריה והתפרצו לבסוף גם לעיר הראשה, לקובנה גופא–,עם כל זאת נשארה תמיד בידי אותו העם, אשר בניו יסדוה ויכוננוה, בידי הליטאים.

בתור עיר המשתרעת על גדות שני הנהרות המשמשים דרך לאניות וספינות, הרובצת על אם הדרכים המובילות לשתי בירות ליטא מלפנים, וילנא וטראק–שמשה קובנה נקודה סטרטגית חשובה למאד. משום זה כבושה–משאת נפשם של הטבטונים. הליטאים הרגישו זאת ויתבצרו. ולאט לאט קובנה מקבלת צורה של מבצר ערוך ומתוקן כראוי, עם בנינים פורטיפיקציוניים משוכללים, מגדלים, חומות, מחלות מתחת לנעריס וכדומה.

ביחוד מתחילה קובנה להזכר תכופות בדברי הימים ובספרי הרשומות החל מסוף המאה ה XIII.

בתקופה זו הרת המאורעות לא פעם עברה קובנה מיד לידי וכדאי וראוי למכר אפיזודים מעניינים אחדים ממלחמת עמים זאת:

ויהי כאשר מת בש' 1316 נסיך ליטא ויטען, אחי גדימין, בן הנסיך ליוטובר שמשל באירגולה, והמדינה נשארה בלי מושל ומנהיג, עלה בדעת המגיסטר של אורדן הטבטונים ושמו קרל בעפארט להושיב על כסא הממלכה בליטא את בן הנסיך טרוידען, הוא „הפרטינדנט" פעליוזא, זה שהתחרה עם גדימין, בדבר המלוכה ונמצא תחת השפעת האורדן. ויקם בפרט ויעל על זאמוט וילכד את יורבורג ויחריב את מחוז מדניקי (ווארנא) ויצר על קובנה (בש' 1317).

זוהי התנפלות הגרמנים ה ר א ש ו נ ה על עיר זו. הנסיך הגדול גדימין הושיב אמנם במבצר קובנה מבתחלה את אחד משרי צבאו, ושמו גאסטולד, אולם זה לא יכול לעמד בימי המצור בפני השונא, שעלה ע"יו הרבה בכחותיו, ויוכרח להכנע לפניו. הטבטונים הרסו אז את חומות קובנה באילי הברזל ויהרגו את תושביה ויקח שבי את שארית הפליטה ויעברו הלאה על פני הנביז'ה וילכדו הרבה ערים. כתוצאות נצחון זה היה כבוש זמני של החלק הכי חשוב מזאמוט.

כעבר זמן קצר עלתה ביד גדימין אחרי נצחונותיו ברוסיה להכות את הגרמנים ע"י ז י י ם (1320) וגם ללכד שוב את קובנה וסביבתה (1340). וכאשר כעבור שנה (1341) נפל הנסיך חלל בתגרה על יד ועליאָן, חדש האורדן את התנפלותו על זאמוט וילטש שוב את עיניו על קובנה. אז שלחו שבעת בני גדימין את גדודיהם לקובנה להתאגד שמה ולנקם את נקמת דם אביהם המומת. ויתאספו בקובנה 40.000 אנשי חיל תחת הנהלת הבכור מונטביד. חלק מצבאו שלח לקורלנדיה, בכדי לחסם את הדרך בפני האורדן הליבוני, ואת שאר החיל חלק לשני מחנות ויעל על הגרמנים, אחרי לכדו את המבצר הטבטוני, בייערנבורג (על יד ועליאָן). התנועע הלאה עד לתוך כבושי האורדן ויחרימם. והמגיסטר רודלף קניג נכנע לפניו ויבקש את שלומו. אולם שלום אמתי ונכון לא

יכל התקים בין שונאים גמורים כאלה. המלחמה מתחדשת, והנצחון נוטה פעם לכאן ופעם לכאן.

קיסטוט בן גדימין עלה בערך 1344 פעמים אחדות על הטבטונים, גם נפל פעמים שבי בידיהם, אולם נמלט מהם באופן מוצלח. והאבירים שמו לאט לאט את זאמוט לשממה ע"י התנפלויותיהם העצומות ויכוננו את מבט עינם הצמאה לכבוש אל עבר הויליה משמאל, אל ליטא העצמית, שקובנה היתה לה כפרוזדור. בינתים והאפיפיור אינוקטי VI החל להזכיר את הטבטונים אודות המיסיה הדתית המוטלת עליהם וע"ד הצרך לכלות את תושביה או להכניסם בברית הדת הנוצרית. והימים ימי מפלת מסעי הצלב בפלשתינה ואשר מאז שעשעתם תקוה למצוא תקון לפגומם בארצות הכלטיות — בכן קמה התעודדות במחנה האבירים.

והנה בחרף 1361 קבל הקאמאנדאר הראגניטי, הנריך שנינגן, פקודה מאת המגיסטר וינריך קניפראדע לתור בעזרת מרגלי חרש את מצב מבצרי קובנה לכל פרטיהם ולעשות את ההכנות הדרושות בשביל התנפלות חדשה, „גנרלית" על קובנה. אל האבירים נוספו עוד אנשי בריתם מארצות המערב: צ'חיה, איטליה, אנגליה ודניה. נקודת הכנוס היתה קראלעוויץ (קניגסברג), ומכאן זז לעבר ליטא אותו החיל העצום, עם מחנה הטבטונים בתור אבנגרד בראש. ובאביב 1362 החלה מלחמת המצור לכל פרטיה ודקדוקיה עפ"י כל טכסיסי מלחמה שבימים ההם: אילי ברזל, מכונות קלע, סוללות, מגדלים מטולטלים, קני רובים ויתר כלי משחית ואבזיריהו — הכל עמדו ברשות האבירים. אולם הגרניזון, תחת הנהלת הנסיך וואידאט בן קיסטוט עם מחנה של 5000 מבחירי החיל, הגין על המצודה בכל כחותיו. חיל הליטאים נלחם בחרף נפש ובאמץ רוח וגבורה נפלאה. גם קיסטוט ואולגרד הופיעו בראש חילותיהם לעזרתם, אולם לשוא. המבצר נלכד סוף סוף ע"י האבירים: חיל הליטאים במספר של 1100 איש הומת ועוד יותר מזה עלה על המוקד ורק כ 36 חיל עם מפקדם האציר בוידוט בראש, שנסו להתפרץ דרך מערכות האויב, אחרי הרסם את שרידי המגדלים והחומות ואחרי הבעירם אש בעיר, נפלו שבי.

נצחון זה עלה לאבירים בדמים מרובים: 6000 איש

מחילותיהם מצאו כאן קבר. אז נתצו הגרמנים את המבצר וישרפוהו ויסוגו אחור.

כעבר שנה בנו הליטאים עיר אחרת בשם „קובנה החדשה" על יד אשד הנביז'ה לתוך הגימאן ויבנו גם גשר עליו, אולם הגרמנים הרסו בש' 1363 גם מצודה זו ויקוממוה אחרי כן מחדש למטרתם הם ויקראוהו בשם גאטעסווערדער (אי אלהים). אז הופיע אולגרד וקיסטוט עם חילותיהם וילכדו את גאסטברדר ויגשו לקומם את קובנה „הישנה" מחורבותיה. מצודת האחרונה היתה לאבירים כעצם בגרון וישימו עליה בש' 1376 מצור מחדש בעזרת ההונגרים והפולנים, אולם לא יכלו לה ויסוגו אחור.

ויהי אחרי מות אולגרד, זה שהרחיב הרבה את גבולות ליטא מצד מזרח, פרץ סכסוך בין אחיו קיסטוט ובין בנו יורש עצרו, יאגילה. במצב פרוע זה השתמשו האבירים ויתנפלו שוב על זאמוט. אז עברה לרשותם כל החבל מן הים הבלטי עד הנהר דוביסה עפ"י החוזה מש' 1382 שנעשה עם יאגילה, אשר התכונן לבצר ע"י זה את כסא ממלכתו. קיסטוט, שלא יכל נשא את הבגד שבגד בן אחיו עליה עליו עם חילו, אולם במהרה (1383) נתפש בערמה ויושם במבצר קרעוא, אשר במחוז אשמינה, ושם החניקוהו חילים גרמנים, עושי רצון יאגילה.

ויהי אחרי מות קיסטוט ויתפרצו תגרות בין יאגילה וויטובט, בן־דודו, ויעלו האבירים שוב על קובנה וילכדוה שנית אז בנה המגיסטר קונרד סולדט את המצודה מחדש ויושב שם קאמטורה (פלוגה) של האבירים ויתן בידיהם גם הרבה צדה ונשק.

והנה ויטובט בן קיסטוט התאמץ בכל כחו להפריע בעד יאגילה בן־דודו לעצר בכל ליטא ויעל עליו במלחמה, שנמשכה זמן רב. וברצות ויטובט לבצר את הממשלה בעדו, קם ויכרת ברית שלום עם האורדן, אשר על פיה עברה קובנה עם כל ארץ זאמוט לרשות הטבטונים. אז נגשו הגרמנים במאי 1384 לקומם הריסות קובנה לפי כללי החכמה שבזמן ההוא. עבודת הבנין, שבה היו עסוקים לפי המסורה ששת רבוא איש, נגמרה במהרה, במשך חדש וחצי, והמצודה קבלה שם חדש „ריטערס ווערדער" (אי־האבירים). אולם יחוסי השלום לא ארכו זמן רב, וכעבר חדשים אחדים, עלתה ביד ויטובט, באבגוסט אותה השנה, להוציאה שוב מידי הגרמנים וינסה להתגנב עם חילו לתוך חומת העיר בערמה. ויהי כאשר

נגלה להגרמנים סוד זה ע"י אחר הכוגדים ומחשבת ויטובט הופרה. אז כרת ברית התאגדות עם יאגילה ויגשו שניהם בסוף ספטמבר לשים מצור על קובנה זיוצ'אוהו לפועל לפי כל כללי מלחמת המצור וטכסיסיה שלמדו משונאידם גופא. וכעבר חדש ימים עלתה בידיהם בעזרת כלי תותח להרס את החומה ולהכניע את הגרמנים (ב—25 לח' אקטובר 1384). עפ"י חוזה השלום שנכרת ביניהם אמנם נשארה קובנה בידי האבירים, אולם רק לזמן קצר. בינתים פרצו סכסוכים בין ויטובט ובין יאגילה עם סקירגאילה אודות כתר הנסיכות הגדולה, ויוכרח ויטובט לפנות שוב לעזרת האבירים, וקובנה שנמסרה לרשותם שמשה לויטובט בסיס במלחמותיו עם שונאיו החדשים, ומכאן היה מגיח ועולה בכוחות מאוחדים עם האבירים, עד למעמקי ליטא.

לבסוף עלתה בש' 1391 לנסיך הנריך מזובצקי, שנועד ע"י האציפיור לבישוף הפולוצקי, לתוך בין מושלי ליטא ופולניה, ויהיו אגודה אחת, ויטובט, שהשיג אז עפ"י חוזה השלום את ליטא עם זאמוט, נתק תיכף את יחוסיו עם הגרמנים.

אז הופיע לפתע (1392) עם גדוד עצום לפני שערי קובנה וידרש מהגרמנים לתת לו בתור איש בריתם להכנס לתוך הארמון לנוח, ויהי כאשר אך הורד הגשר ושערי המבצר נפתחו לפניו, ויתפרץ פתאם ויטובט עם כל חילו לתוך המצודה, ואת האבירים עם הסוחרים לקח בשביה.

אז צוה ויטובט לשרף את הגשרים שעל שני הנהרות וגם לתוץ את המגדלים, ובעצמו מהר לגרודנה מוכתר בכתר של נסיך ליטא הגדול. אולם נצחון זה עלה לויטובט במחיר עצום, כי האבירים נקמו את נקמתם משני בניו, שנמצאו ברשותם בקרולבץ בתור ערבון, וירעילום.

ועדין לא אמרו הגרמנים די, כי ביולי 1394 הופיע ע"י קובנה המגיסטר הגדול, קונרד יונינגן ביחד עם סוידריגאילה, שבקש תואנה לרשת את כסא נסיכות ליטא, והרבה מבני בריתם מצרפת, סילזיה ואבסטריה נלוו אליהם, והקומנדאר בעצמו עלה עם מחנהו מעלבינג בדרך יבשה. שתי המחנות הללו התאגדו בי' 13 לחדש אבגוסט, לא הרחק מקובנה, ויעלו על העיר החרבה ויכבשוה.

ויהי כהודע להם אודות התקרבות ויטובט עם חילו הרב,

מהרו לסתם את הפרצות ולגדרן ולבצר את החומה מחדש. אולם לא הספיקו. ותתלקח שוב מלחמה עצומה וכמעט שויטובט הממם לגמרי, לולא החיש לעזרת הגרמנים אורדן הליבונים מלפלנדיה. ויהי כאשר ירא ויטובט פן יקיפוהו, וימהר לסוג אחור לוילנא אמנם האבירים נסו לעלות בעקבותיו גם על וילנה ולשים עליה מצור, אולם נחלו מפלה רבה מתגרת יד הזאמוטים ויסוגו אחור לגרמניה.

אז כרת ויטובט ברית שלום זמני עם שני האורדנים (בשנת 1396), וקובנה עברה לרשותו. באותה שנה עלה על קרים וילום את מלחמתו עם התתרים ויכם ויקח הרבה מהם בשביה, וביניהם גם קראים ויהודים, אשר הושיבם מקצתם בקובנה ומקצתם בערי הגליל.

אלה היו היהודים הראשונים — מבשרי ישוב יהודי בליטא-זאמוט, שקמה לתחיה.

כעבר שנתים ימים (באוקטובר 1398) נחתם חוזה השלום הגמור עם האורדן; ותוצאותיה: קובנה הישנה נשארה בידי הליטאים, ו„קובנה החדשה" (על יד „הטירה האדומה") עם כל חבל זאמוט עברה לרשות האבירים.

אחר הדברים האלה לא נסו יותר האבירים ללכד את קובנה. אז הרס ויטובט את המבצר, והארמון הוכשר לתשמיש צבורי.

בכן אבד לקובנה ערכה הקודם בתור נקודה סטרטגית; ואכן אחרי מפלת האבירים הגמורה ע"י חילות המאוחדים של יאגילה וויטובט בקרבת הכפרים גרינבלד וטננברג, בש' 1410 (אשר גם הגדוד הקובנאי המצוין השתתף בתגרות הללו) — לא היה עוד כל צרך במבצר.

ובש' 1413 נחתם בקובנה החוזה גם ע"ד שיבת זאמוט לליטא. היא היא השנה, אשר בה הוכנסו ע"י ויטובט ויאגילה בראשונה תושבי קובנה, ואחריהם גם תושבי יתר ערי זאמוט, בברית הדת הנוצרית-קתולית.

ובזה נגמרה תקופת הדמים של ימי המלחמות.

3. תקופת השלום 1795—1410

תקופה ארכה זו בת 385 שנה עברה לקובנה כמעט בחיים של

שלום ושלוה, מלבד ההפסקות הקצרות של שעת חירום והן: מלחמת מוסקבה ושבדיה עם פולין (61–1655) ותקופת החרבן שאחרי השרפה (1750–1731). במשך תקופה זו התפתחה קובנה באופן הגון, אם גם בצעדים אטיים ומדודים, ועלתה עד למדרגת מרכז מסחרי–טרנזיטי חשוב ונכר.

4. תקופת בין הזמנים—(1842–1795)

בתקופה זו המתחלת מיום עבר ליטא מרשות פולניה לרשות ממשלת רוסיה, לא רק שלא נכרת עלית קובנה במדה מהירה, אלא, להפך, רואים אנו בה ירידה לרגל מלחמת 1812. (עין להלן בפ' ג') אולם כה הונח היסוד לצמיחתה ולהפרחתה בעתיד הקרוב ע"י היתר הישיבה ליהודים, שעזרו הרבה להתרחבות העיר ולצמיחת מסחרה, כדרכם תמיד בכל מקום ובכל זמן, בתור יסוד תוסס ומניע.

5. תקופת העליה—(1915–1842)

בתקופה זו קובנה מתחילה להתפתח בצעדים מהירים הן במובן הכלכלי והן במובן האדמיניסטרטיבי.

מן עיר פרובינציאלית פשוטה *) היא נהפכה לעיר הפלך, (1842) בעלת מוסדות אדמינסטרטיביים הרבה, ששמשו מקור לפרנסה

---

*) וככה היתה מדת העיר ומצבה בש' 1840: רוב השטח של התכנית החדשה היה שומם ומכוסה יער. ומקרנות הרחובות "לייסוועס" ו"כביש וילקומיר" עד ביתו של וולף ברחוב פרוזדנט (רחוב פט"ב מלפנים) № 4 הפסיק אגם גדול ועמוק מלא בצה קשת המעבר, עד כי העגלונים המובילים משאות מוילקומיר וינובה לקובנה היו מוכרחים לעמד כאן באכסניה ולהחליף את סוסיהם העיפים באחרים שבעזרתם יוכלו להוציא את עגלותיהם השקועות בבוץ. ורק מאחורי האגם לצד מערב החל עצם "העיר". ומראה העיר לצד מזרח היה כזה: החל מרחוב מאפו לעבר "העיר החדשה" לא נמצא יותר מבתים אחדים, במקום בית המשפט הגלילי כעת, היה בית הקברות אשכנזי, ובמקום גן העיר—בית הקברות קתולי. באמצע "שדרת החפש" הנוכחית עמד רק בית עצים אחד קטן לשומר היער, על יד בנין האוניברסיתה I כעת (ברחוב מיצ'קביץ) היתה אחוזה שנשארו ממנה כעת רק שני בתי עץ, אשר אחד מהם היה ביתו של הסופר א' מיצ'קביץ. הם שמשו אח"כ לקיטנות בעד אמידי העיר, כי חזון "כולא טובא" עוד טרם נפרץ בארץ . . . גם במקום בנין הסאבאר היה אגם גדול, אשר הצידים הלכו לצוד שמה את ברי האוז הפראיים. הלאה כל החבל עד קרמליטה היה מכוסה יער ארנים גדול, ושפת הנימאן, מקום רחוב קיסטוט כעת—ביער של עצי עלים גדול. מובן, כי חסרה כל מרצפת ברחובות. ומן עצם העיר עד קרמליטה היה מרחק גדול, והוצרך לנסע בעגלות דרך גלי חול וסבכי יער עבות.

ככה היה מראה הכרך כעת מלפני תשעים שנה בערך. שהתקים בצורה זו בערך עד ראשית שנות השבעים למאה העברה.

בעד מספר אוכלוסין יותר גדול וגרמו בתור מרכזי השלטון וההנהגה להתרבות תושביה מיום ליום.

מלבד הגורם האדמיניסטרטיבי והגורם העקרי הקבוע—מצבה הגיאוגרפי מסחרי הנוח—היו עוד גורמים ארעיים לעלית העיר בתקופה זו: א) סלילת הכביש פטרבורג־קובנה־ורשה (1840) *) ב) בנין חלק העיר החדש המכונה בשם „התכנית הו דשה" (1843) ג) מלבד הגורמים האלה, הפנימיים, היה עוד גורם אחד, חיצוני פוליטי והוא הבלוקדה לרגל מלחמת קרים (1853—55) וזה הדבר: מלכי הברית צרפת, אנגליה ותורגרמה סגרו את חפי ים הבלטי וים השחור בפני אניות מסחר מרוסיה, וכשם שמסלת הברזל טרם היתה בארץ *), אחז לו מסחר החוץ את דרכי היבשה וביניהם הכי חשוב, הכביש פטרבורג—וארשה, דרך קובנה, ופרוסיה, שעמדה אז ניטרלית, שלחה את סחורותיה באניות על הנימאן עד קובנה ומשם בחזרה. הימים הללו ידועים בשם „ימי המעשה" („מאכערי"), אשר רבים מבני ישראל הפיקו במקרה תועלת מ„הקוניונקטורה" הנוחה והתעשרו.

כל אלה הגורמים חלו כמעט בעונה אחת (1840—55) וימציאו עבודה מרובה לאלפי פועלים ובזה נתנו דחיפה עצומה להתפתחות העיר וגידולה בפסיעות גסות למאד.

נוסף לזה בנין מסלת הברזל פטרבורג—ורשה (1863) ואחרון אחרון חשוב—הקמת המבצר ממדרגה הראשונה בשנות התשעים שהעבידה והעסיקה אנשים לאלפים, הוא המבצר, אשר שמש גם אח"כ, הודות לגרניזון הגדול הקבוע, למקור מחיה ופרנסה לכמה וכמה משפחות, וביניהן הרבה מבני ישראל.

*) הכונה כאן על הנוף הצפוני־מערבי, אולם ברוסיה המרכזית הקדים בנין מסילת הברזל: המסלה הראשונה ברוסיה היתה בין פטרבורג ומוסקבה ונפתחה ביום 16 לח' מרס שנ' 1836.

פרפראות

*) זקני הדור קראו ע"ז את המקרא: „סלו סלו המסלה סקלו מאבן" [ישעיה ס"ב י']

ג. ידיעות

סטטיסטיות ע"ד גידול הישוב היהודי בה.

בשנת	הערות	בקובנה		בכל המחוז	
		מספר התושבים הכללי	מספר היהודים	מספר התושבים הכללי	מספר היהורים
1723	. . . . .	28.000			
1766	עפ"י ספירת שנה זו נחשבו ב„קהלת" קובנה.	. . .	969		
"	באותו החלק של הפוביט הקובנאי השיך לזאמוט.	. . .	. . .	703	
"	בכל הפוביאט הקובנאי משני עברי הניאמן.	. . .	. . .	6148	
1796	במשך המאה הזו ירד מספר האוכלסים מסבת השרפות והחרבנות.	8.000			
1797	רק עירונים נוצרים בקובנה ביחד עם המחוז.	. . .	. . .	2.701	
"	39 סוחרים + 1508 גברים עירונים + 1476 נשים, והמספר הכללי 3.023 כולל גם את הקראים.	. . .	. . .	3023	
1812	מסבת עלות נפוליאון עם חילו הופחת המספר הכללי משנת 1796 עד לשליש בערך.	3.000			
1842	זוהי שנת בנין של „התכנית החדשה".	8.500			

משלמי מס הגלגלת

בשנת	הערות	בקובנה		בכל המחוז	
		מספר התושבים הכללי	מספר היהודים	מספר התושבים הכללי	מספר היהודים
1847	עפ"י ה„רויזיה" של אותה				
	השנה „בקהלת" קובנה בלבד.	. . .	2.013		
"	וסלבודקה " "	. . .	2.973		
"	39355 גבר +			בכל	הפלך
	42150 אשה.	. . .	. . .	. . .	81.505
1857	בערך.	. . .	12000		
1864	לפי דברי הספר „ארץ				
	רוסיה ומלואה" היו בקובנה				
	בשנת 1864—11.000 יהודי.				
	כנראה המספר הזה אינו				
	מדויק.	. . .	16514		
1876	. . . . .		30000		
1885	זהו 80,4 % מכל המעמדים העירוניים	. . .	. . .	. . .	285676
1887	*)				
1894	18348 גבר + 16632 אשה.	65429	35180		
"	161182 גבר + 158755 אשה.	. . .	. . .	1659013	320237
1897	**) 101290 גבר + 101940				
	אשה, זהו 13,11 % מכל				
	התושבים.	. . .	. . .	1544564	212230

*) בש' 1887 היו בקובנה בעלי „לאכה יהודים: מומחים 5479
ועוזרים 1143 +
בס"ה 6622

ביניהם: חיטים—445; רצענים—380; עושי פפירוסים—366; קצבים ודיגים—330; אופים—445; בעלי עגלה 505. והשאר נגרים, פחמים, בונים ושאר בעלי אומניות.

**) קשה לבאר את הסתירה בין מספרת של מחלקת הסטיסטוקה שע"י שלטון הפלך מש' 1894 ובין של הספירה והרשמית מש' 1897, אבל יש לשער, כי האחרונה יותר מדויקת.

בשנת	הערות	בקובנה		בכל המחוז	
		מספר התושבים הכללי	מספר היהודים	מספר התושבים הכללי	מספר היהודים
1903	בקובנה ביחד עם סלבודקה. המספר עולה ליותר ממחצית של המספר הכללי.	73713	37196		
1905	. . . . .	. . .	. . .	1690627	315105
1908	הינו 41,2%.	79145	32928		
1923	*) 12319 גבר + 12725 אשה.**)	92446	25044		
1931	ליום 1 לח' נובמבר.	118297			
1932	כנראה עליה זו אפשר לזקף על חשבון הרחבת גבולות עיר קובנה***).	127614			

*) אולם לפי חלוקת הדתות נר שמו 25621 יהודי (12658 גבר + 12963 אשה). מזה נראה, כי קרוב ל 600 יהודים לא הראו על לאומיותם היהודית ויסתפקו רק בתוראה, כי הם בני דת משה. בלבד

באותה שנת 1923 היה מספר היהודים בכל ליטא 153743 [בערים 97618 + בעירות 48087 + בכפרים 8038]

**] הירידה של המספר היהודי היא מסבת המלחמה העולמית.

***] אולם בלי הכפרים הסמוכים היה מספר תושבי קובנה הכללי ליום 1 לח' יאנואר 1933 בס"ה 101.065 לרגל עלית המספר למאת אלף ומעלה. הוכנסה קובנה השתא [1933] ברשימה העולמית של כרכי התבל.

III

התפתחות העיר ויהודיה הראשונים

א. הפרחת העיר ומסחרה אחרי הנצחון בגרינבלד.

עוד ממאה הי"ג—הינו תיכף אחרי הוסד מלכות ליטא—שמשה קובנה בתור נקודה מסחרית טרנזיטית לסחורות של מדינות הים וארצות המערב המובלות דרכה לוילנא, מוסקבה ונובגורוד ולהפך. וכבר בימי קיסטוט מלאה קובנה תפקיד טרנזיטי חשוב בעד סחורות של ליטא, פרוסיה וארצות שמעבר לים. וגם בחוזה המסחרי שנעשה בין קיסטוט ובין יאגילה נזכרת קובנה; כי הודות למצבה הגיאוגרפי המתאים, שמשה תמיד לנקודת מעבר חשובה. ואפילו בשעת חירום לא בטל ערכה המסחרי לגמרי.

והנה כאשר שקטה הארץ ממלחמה אחרי הנצחון ע"י גרינבלד-טננברג (1410) וע"י זה נוצרו תנאים כלכליים יותר מתאימים, החלה גם הפרחת המסחר והתעשיה בעיר, והתפתחותם הלכה הלוך וגדול. עוד משכבר הימים התקימה כאן, בתור עיר סמוכה לפרוסיה, פקטוריה (בית מסחר) גרמנית. סוחרי פרוסיה היו מביאים לכאן מנופקטורה, מיני תוצרת שונים, מלח וכדומה והיו מוציאים מהכא להתם עצים, דגן, פרוות ועורות של חיות היער עם תבואות הארץ.

ויטובט, ברצותו להרחיב עוד יותר את המסחר ולהגדילו,*) הושיב כאן כידוע את התתרים עם הקראים. וכפי שמשערים, באו הנה גם יהודים מוילנא וטראק. ואלה ביחד עם „האורחים הקרואים" הפיחו רוח חיים במסחר העיר, שזה עתה התנערה מעפר שפלותה.

בימיו היו באים לכאן גם סוחרים מאנגליה. ויפאר את העיר בכמה בתי חומה יפים, כמו בית התפלה שעל שפת הנימאן, שהוקם על ידו (1400) לזכר הנצלו מידי התתרים במלחמתו ע"י וורסקלה

*) וכבר בש' 1398 זכה את הסוחרים הגרמנים, ביחוד של ההנסה, בפריוילגיה מיוחדת, המשחררת את סחורותיהם ממכסי ההובלה וההוצאה, וכי יש להם הרשות ליסד בנקודות הגדולות, קובנה ווילנא, מחסנים מיוחדים.

(1399) בקרים ונושא את שמו של ויטובט, גם שוכלל הבנין של בית המסגד לפרקונס מלפנים ועוד.

ובכדי לתת אפשרות לעירוני קובנה לסדר בעצמם את עניני משקיהם, אשר מחדש את הפריוילגיות הישנות שתעודותיהן אבדו בתבערה, וגם זכם במשפט המגדבורגי (בש' 1408, ויש אומרים בש' 1418), זהו היסוד דהפרוטוטיפ לשלטון העצמי בקובנה, אותה פריוילגיה שנתחדשה ונתרחבה עוד יותר ע"י המושלים הבאים*). ויטובט לא נמנע מלהגן תמיד על אינטרסי המסחר, וכאשר המיסטר הגדול של מסדר האבירים שם מכשולים על דרך המסחר עם קרולבץ, ביחוד בהספקת מלח לליטא, אז הגיש בש' 1419 קובלנא עליו.

ובכן החלה לקובנה עם זאמוט תקופה חדשה, תקופה של רסטברציה, תקופת הבנין וטפול של המסחר והתעשיה.

ב. קובנה בימי זיגמונד בן קיסטוט.

אחרי מות ויטובט (1430) עלה על כסא נסיכות ליטא, בעזרת מפלגות הליטאים הלאומיים והרוסיים (מתנגדי האוניה ההורודולסקית מש' 1413) סוידרי גילה, אחי יאגילה. הוא הוא שהתנגד בכל כחותיו נגד אחודן של ווליניה ופודוליה עם פולניה, אשר יאגילה הניח את יסודה, וילך בדרכי ויטובט. למטרה זו הבין להפיק תועלת מאת חוכרי המכסים היהודים וימסר בחכירה את הכנסת העיר ולדימיר–ווילינסק בידי היהודי שכנא, זה שמצא חן בעיני ויטובט וימלא תפקיד זה עוד בימיו וגם רוממהו וינשאהו; ואת הכנסות העיר בוסק (בגליציה) ליהודי יאצקא (יצחק). אבל ימי נסיכותו של סוידריגילה לא ארכו הרבה, רק שנתים (1430-32), כי נוצח ונאנס לברח לרוס הדרומית מערבית ע"י מתנגדו אחי ויטובט, סיגיזמונד בן קיסטוט, ראש המפלגה הקתולית־פולנית, שצדדה בזכות האוניה.

---

* ואפילו בשעה שע"י הקונסטיטוציה מש' 1776 בטל המשפט המגדבורגי ב 150 מערי ליטא, נשארה בכ"ז קובנה בין 11 הערים, שבהן נשארו המגדבורגיות שרירות וקימות.

מעט ורעים היו ימי שבתו של סוידריגילה בליטא הצפונית, וממילא אין לנו ידיעות כל עקר ע"ד יחסו לקובנה וליהודי החבל הזה.

אז התנשא על כסא הנסיכות זיגמונד, אשר וילנא וגרודנה פתחו ברוחה את שעריהן לפניו.

בנוגע ליחסו אל היהודים, הנה אעפ"י שאי־ידוע משנאתו להם, בכ"ז בתור מושפע מן הקתוליות לא רצה להעריך את ערכם לטובת הכלכלה המדינית ולא התענין בהם כלל. כעלותו על כסא הנסיכות (בש' 1432) הוציא אגרת (גרמטה), אשר על פיה השתחררו עירוני וילנה, הפולנים והרוסים, מתשלומי מכס (מיטא) ושאר ארנוניות ומסי המסחר בבואם לסחר בהרבה ערים, כמו סמולנסק, קיוב, מינסק, לוצק וגם קובנה בתוכן. אולם היהודים לא נזכרו כאן.

בנוגע לקובנה עצמה פעל זיגמונד הרבה. הוא הרשה לשלטון העיר לכונן מאזני צבור, בית התכת דנג עירוני, בירת חרשת לארג, הרחיב את נחלאות העירונים מעבר לנימאן וגם יסד יריד גדול וירבה להרחיב את הזכויות המגדבורגיות של העיר, אשר שלטונה התבצר והתחזק על ידי כך.

ג. קזימיר ויחסו ליהודי קובנה.

ביחס המלך קזימיר בן יאגילה אל היהודים יש להכיר שתי תקופות. לכתחלה, מעלותו על כסא נסיכות ליטא בש' 1440 עד 1454 היה נוטה ליהודים לטובה, אולם אח"כ בא שינוי ביחסו להצבור היהודי בכלל. כעבר שנה לנסיכותו זכה (בש' 1441) את יהודי טראק במשפט המגדבורגי עפ"י אותם התנאים, אשר משפט זה ניתן לנוצרי טראק, וילנה וקובנה. צינש שלמו יהודי טראק באותה מדה ששלמו העירונים הנוצרים. ממסים מיוחדים לא ידעו שמה היהודים. גם שוחררו מכל המכסים (מיטים), מעבודה בשדה ועוד חיובים גבריים לטובת המלך. וכמו ליתר העירונים, הותרה גם להם התנועה בין ביבשה ובין בנהרות, באין מפריע.

ולקראי טראק המציא קזימיר אבטונומיה עוד יותר רחבה כמו בעניני דין ומשפט, ככה גם בעניני הקהלה. דברי ריב בין

היהודים עצמם היו נחתכים ע"י „הוואיט היהודי", אשר הפקיד הבויבודה הטראקסקי בהסכם המלך. לטובת היהודים הוקדשה מחצית ההכנסות מן העיר, מלבד זה נמסר לרשותם גם שטח אדמה הגון. וזאת לדעת, כי נסיכי ליטא (והוא הדין גם יתר מושלי אסיה וארופה בימים ההם) לא הבדילו בין הקראים ובין התלמודיים, ולכולם קראו בשם „יהורים" סתם („זשידי" או "Judaei"). בימיו היו מוכסים יהודים גם ב מ ע ר ע ץ. הסוחרים היהודים פתחו אז את מסחר הארץ עם מחוזות הבאלטיים ועם פרוסיה. ובימיו חי, כאמור לעיל, ר' מ ש ה ה ג ו ל ה מ ש ד ו ב ה.

אולם ליהודי קובנה, אשר מספרם כנראה לא היה גדול בערך (לולא זאת היתה בודאי השפעתם יותר גדולה ונכרת והיו זוכים לאותה פריוילגיה כזו של יהודי טראק)—התיהס אחרת.

בפריוילגיה שנתן לעירית קובנה אסר על היהודים לגור בה, ורק ב ו י ל י מ פ ו ל שמעבר לוויליה, שלא נכנסה לתחומה של המגדבורגיה הקובנאית, הותרה להם הישיבה.

בכן, כפי שמשערים, הניח קזימיר את היסוד להתישבות היהודים בקובנה ווילימפול, אם גם שיצר באופן כזה מעין ג י ת ו לקובנה בצורת פרור מיוחד ליהודים כזה ששמשה קזמירזש בנוגע ליהודי קראקא.

ובכן נהג כאן כמו שנהג בטראקי, אשר אף על פי שנתן ליהודיה שלטון עצמי עם וואיט בראשו, בכ"ז לא נתנם להשתתף במגיסטרט העירוני הנבחר ע"י נוצרים, והיהודים הוכרחו לגור ברובע מיוחד הדומה לגיתו. גם בוילנא וגרודנה ישבו אז היהודים בגיתות מיוחדים.

איסור הישיבה בקובנה ליהודים נשנה וחזר ונשנה כמה פעמים, אבל לא מתוך שנאה ליהודים הוא בא, כי הלא לאו דוקא על היהודים בלבד חל האיסור, כי אם גם על בני חו"ל אחרים, אלא הסבה העקרית היתה כונתו לתמך בידי עירוני קובנה, ומשום זה צדד בזכותם וימלא את דרישתם *)

ובנוגע לקובנה בכלל הקדיש קזימיר תשומת לב מיוחדת לגורלה. הוא הרחיב עוד יותר את הזכויות המוניציפאליות של

*) והראיה, כי יואן סאבסקי עשה את"כ בש' 1683 הבדל בין בני חו"ל ובין היהודים (עיין להלן).

העיר. ובפריוילגיה שנתן בש' 1444 בבריסק דליטא ק ו ב נ ה כבר נזכרת בין הערים הגדולות שבנסיכות ליטא הנהנות מזכויות מגדבורגיות. גם מזכיר בה את החבורה (צח) של עושי הסנדלים, כי כידוע התאגדו אז האמנים לאגודות, אשר מלבד האשכנזים והליטאים נכנסו לתוכן גם האמנים היהודים.

ואחרי אשר הוכתר בכתר מלכות פולין בשם קזימיר IV (בש' 1447) אשר בפריוילגיה שניתנה בהוראדנא (1463) גם את זכויות ק ו ב נ ה שניתנו לה מאת הנסיך זיגמונד הקודם לו וגם הוסיף עליהן כהנה וכהנה. הוא מסר גם לרשות העיר שטח עוד יותר גדול משדות אלקסוט, אשר מעבר לנימאן.

חבה יתרה נודעת לקובנה מאת המלך קזימיר והיה מבקרנה תכופות. וכן גם בשנ' 1464, בשעה שמגפה איומה התפשטה מליפלנדיה לליטא ועשתה בה שמות, ביחוד בוילנא וגרודנה, וקיבנה נצלה אז בארח פלא, בלה כאן המלך ביחד עם המלכה כמעט כל החרף.

יש רגלים לדבר, כי גם יהודי וילנא וגרודנה בנוסם מן המגפה מצאו למו מפלט בקובנה—וילימפול, מקום שהישוב היהודי החל זה עתה להתפתח, בקוותם, כי שמה לא יאונה להם כל רע.

כאמור היתה ראשית ממלכתו של קזימיר יאגעלאן טובה ליהודים. וכאשר נשרפה בפוזנן בש' 1447 (היא שנת עלותו על כסא מלכות פולין) תעודת הפריוילגיה האוריגינלית שנתנה ליהודים מאת קזימיר הגדול—אשר קזימיר IV לפני באי כח קהלות אחדות את הפריוילגיה ההיא על יסוד העתקה ממנה. בין יתר הדברים נאמר בה בתמימות מיוחדת שהדגישה בכל מקרה שבא לידו: „ר צ ו נ נ ו כ י ה י ה ו ד י ם, א ש ר א נ ו מ ג י נ י ם ע ל י ה ם ב י ח ו ד ב ז כ ו ת צ ר כ י נ ו ו ל ט ו ב ת א ו צ ר ה מ מ ל כ ה, י ר ג י ש ו א "ע מ נ ו ח מ י ם ב י מ י מ מ ש ל ת נ ו ה מ א ו ש ר ת ", גם כאשר קבל בש' 1451 בקובנה את פני שליח שליחם „פיליפ הטוב", ההרצוג מבורגונדיה ואלפונס מלך ארגוניה בספרד, שנשלח אליו למען דבר על לבו שישתתף במסע הצלב אל פלשתינה, לא שמע בקולו, בענותו, כי הוא מפחד מהתפרצות התתרים, והשליח פטר וואשקעץ שב ריקם. גם הי"ה קזימיר כידוע ממתנגדי עלילת הדם (1453).

פוליטיקה טולרנטית כזו ביחס ליהודים ארכה רק עד 1454, כי הנה באסיף 1453 הופיע לפולניה וליטא הנזיר הקנאי קפיסטרנו שהחל בתעמולה אנטי יהודית עצומה. והמפלגה הקלריקלית, עם הבישוף הקרקובי אולסניצקי בראש, התקוממה כנגד מחשבות קזימיר הטובות ודרשה במפגיע (בש' 1454) לבטל את פריוילגיות היהודים.

קזימיר, אשר בתחלה לא שם לב לתוכחות שונאי ישראל, נשתנה לגמרי אחרי מפלתו שנחל מאת אורדן הטבטונים (ספטמבר 1454), בשעה שהכמריות, דרשה, כי זהו אצבע אלקים על אהבתו ליהודים. אנוס על פי הדבור, הוכרח לבטל אז רצונו מפני רצון הכמרים, ובתקנון הנישאיבייי, שהוציא אותה השנה, כבר נמצא סעיף המבטל את זכיות היהודים.

בכ"ז יחסו הטוב ליהודים פרטיים נשאר בכל תקפו, כפי שנראה בפרקים הבאים.

ד. המוכסים דניאל ובניו.

את עקבות ישוב היהודים בקובנה במחצית הב' של המאה הט"ו אנו מוצאים דוקא בשורת היהודים האמידים, בעלי ההון, חוכרי המכס הממשלתי.

ה י ה ו ד י מ ק ו ב נ ה ה ר א ש ו ן שאת שמו אנו מוצאים במטריקה הליטאית, הוא החוכר של מכס הגבול הקובנאי, ד נ י א ל.

מוצאו ממשפחה יהודית מפורסמת מטראק. ידוע גם אחיו טאביי (טוביה), אשר המלך קזימיר IV נתן לו במתנה אחוזה שלמה (פולברק) על יד טראק ביחד עם היאור „אפזשייס". דניאל השיג בש' 1457 מאת המלך קזימיר את האחוזה קילטינישקי עם שדות על יד היאור דאמאנטישקי וחמש משפחות אכרים משועבדים. בנידון זה לא היה דניאל יחיד במינו, כי בימים ההם נמצאו בליטא הרבה יהודים בעלי אחוזות, אשר לפעמים נמצאו ברשותם כפרים שלמים ביחד עם אכריהם. דניאל החזיק בחכירה את בית המכס בקובנה זמן רב והצטין למאד במקצע זה. הסוחרים היו שבעים רצון מהנהגתו והיו מציגים אותו למופת אח"כ בימי שעוריותיהם של המוכסים הגרמנים.

דניאל מת בערך 1470, ועסקי המכס שלו שהתרחבו ברבות הימים עברו בירושה לבניו אחריו. ואלה הם: ז א ב (בקובנה), מ י כ א ל (החזיק זמן רב חכירת בירת המכס בווילנה ומינסק); סאדקא (סעדיא) ושאמאקא [זהו כפי הנראה צמח *)] החזיקו חכירת בתי המכס בקיוב, ופוטביל בסמולנסק. שאמאקא גר עד הגירוש בטראק, ובימי הגירוש נתנו אחוזותיו ע"י המלך אלכסנדר במתנה להנסיך מיכאל גלינסקי. אולם כתם הגירוש מסר המלך לשאמאקא את חכירת בית המכס בלוצק.

בנו, צמח דאנילאוויטש, נתמנה בש' 1486 ע"י קזימיר, ביחד עם היהודים שמחה קאריייטשיק, צדוק ועוד אחדים, למוכסים בערי קיוב, וישעגאָראָד וז'יטומיר על משך ג' שנים. בסוף המאה הט"ו אנו מוצאים את צמח בתור מוכס בסמולנסק ובשנת 1507—בקיוב, ואח"כ בלוצק.

ה. זאב ומיכאל.

אחרי מות אביהם דניאל עברה חכירת בית המכס בקובנה לאחד מבניו, ושמו ז א ב, המכונה בתעודות המטריקה בשם „זובעץ" או „זוב" **) ואחיו מיכאל החזיק זמן רב את חכירת בית המכס על הוויליה סמוך לווילנה (1490) ובמינסק. זאב ישב בקובנה כל העת עד גירוש היהודים מליטא בש' 1495. מלבד החכירה התעסק זאב גם במסחר, והיו לו עסקים גדולים עם חוץ לארץ. לזאב היה בית גדול בקובנה, שערכה עלה עד למאתים שאק (קאפ) גרושים ***), סכום גדול למאד בימים ההם. מלבד זה היו לו הרבה נחלאות בגליל קובנה. גם אחד ההרים הגדולים שבין הנהרות נימאן ויעסא עם שדות ואחו היו לו. זאב נמנה בין האמידים שבאמידים בליטא ונחשב בעיני הממשלה לבטוח גדול. והיו מקרים, כשהיו אחרים רוצים לקחת איזה חכירה, היו נזקקים

---

*) יש שהעתיקו „שאמאקא"—„שמי".

**) השם זוב שהוא מן זאב מראה על מקורם מיהודי המזרח שרק הם השתמשו במלה העברית להוראת החיה זאב, מה שאין כן יהודי אשכנז שהיו משתמשים בהעתקתה הגרמנית „וואלף", ולא במקורו העברי.

***) זהו בערך 250 דולר אמריקני.

לערבותו של זאב, שישרה בעיני שרי המלוכה. ומזה אורת על רצונו לעשות חסד עם אחרים. לפעמים אנו מוצאים בתעודות פקודות מאת המלך לסלק את החוב לזאב בשוה כסף, כמו דונג, תבואות או דבש מבתי אוצרות המלך. כי דרכם של החוכרים היהודים היה להלוות כסף למלך, ומסי המלך מארת העם היו נגבים בימים ההם „בתוצרת הטבע", הינו בשוה כסף. בשנת 1490 מוצאים אנו להפך, כי זאב שלם למלך חמורת כסף בשני גזרי ארג מרוקם זהב וארבעים פרוות של סובול.

זאב ומיכאל נהלו מסחר גם עם פרוסיה המערבית, וכאשר רצו לנסע לדנציג (ושמה עפ"י רוב לא הורשה להסוחרים היהודים לבא לעיר פנימה, כי עליהם היה לפרק את סחורותיהם מחוץ לעיר), —אז פנו בבקשה אל המלך קזימיר, כי ישתדל בעדם לדהרשותם לבא לסחר שמה. קזימיר, אשר לבו היה טוב ליהודים, מלא את בקשתם ויפנה בש' 1476 בבקשה נידון זה אל האורדן האשכנזי ואל המגיסטרט הדנציגי.

וזהו תכן הבקשה המענינת, כתובה בנוסחה חדורת הסבלנות: *)

„אל הבורגמיסטער החשוב וחבר המועצה (ראטס הער) של עירנו דנציג.

אהובינו הנאמנים!

קזימיר, בחסד עליון מלך פולניה, ההרצוג הגדול של ליטא, יורש עצר של רוסיה, פרוסיה וכו' וכו'.

ידידים נאמנים וחשובים!

לזאת שמנו תמיד לב, ובזה מעיננו כל הימים — לדאג כפי האפשרות לטובת נתינינו.

וכשם שהסיועים ההדיים הם למקור אשר רב הן בעד העם והן בעד הממלכה מפני שע"י עבודה משותפת הולכות הכנסות המלוכה הלוך וגדול.

גם לא־קלה התועלת שהממלכה מפיקה מאת אותם האזרחים

*) תעודה זו כתובה לטינית מצאו בארחיונה של עירית דנציג, כשעברה אחרי המלחמה העולמירת למלכורת פולין בתור עיר חפשית, והעתק ממנה נתפרסם בשעתו בעתון הארגנטיני „אידישע טאגעס־צייטונג".

העמלים ביגיעה רבה ונודדים מעיר לעיר וממדינה למדינה על מנת להעשיר בכל מקום את אוצר הממשלה.

– לפיכך נענינו לבקשת היהודים, זאב ומיכאל, להשתדל לפניכם שתרשו להם לעבר את ארצנו לארכה ולרחבה עם סחורותיהם ולסחר בה כדרך כל הסוחרים.

והנה ידוע לנו, כי הם אינם מתעסקים בנשך ובמרבית ומתפרנסים רק ממסחר ישרים וצדק.

כותבים אנו בנידון דידן גם אל המיסטר הראשי שבפרוסיה ומבקשים ממנו לתת להם הרשיון לעבר ולנוד בעריו ובמבצריו באין מפריע.

בכן מבקשים אנו מכם, נאמנינו, כי תרשו להם במוקדם לסחר ולעבר עם סחורותיהם בעריכם, כדרך יתר הסוחרים בארצכם. ומבקשים אנו מכם גם לתמך בידיהם בעצה ובמעשה ובעד זה תפיקו ממנו רצון רב.

ניתן בהיכל מרינבורג, יום הרביעי, בשלישי לח' יולי, שנ' 1476.

מזה אנו למדים: א) כי תמיד דאג קזימיר לגורל נתיניו בלי הבדל דת ולאום כעדות עצמו, גם אחרי בטלו מתוך אונס את הפריוילגיות של קהלות היהודים. ב) כי יחסו היה נובע לא מתוך רגשי רחמנות, אלא מתוך הבנה נכונה בעניני הכלכלה המדינית. ג) כי העמיד את היהודים בשורה אחת עם כל אזרחיו וגם כנם בשם נתינים ואזרחים, זהו פרט פוליטי חשוב אפילו בימינו אלה, ובפרט בימי הבינים החשוכים.

והתוצאה היתה כי לזאב ומיכאל הורשה לבא לדנציג ונמנו בין היהודים הראשונים, יוצרי המסחר הבין–ארצי בעיר זו וסביבתה.

זאב היה אח"כ לאחד היהודים הכי חשובים בליטא, וגם בעיני המלך היה ערכו גדול למאד. ועפ"י השתדלותו נתמנה אח"כ בש' 1507 בן אחיו אברהם בתור וואיט יהודי (בא כח הממשלה) בשלטון הקהלה בטראק, שהיה כפי הנראה ג"כ מן האמיצים ובעלי השפעה כיתר הוואיטים היהודים בטראק.

מלבד דניאל וזאב אנו מוצאים בין יהודי קובנה בעת ההיא גם את ר' משה מטראק.

ו. הריאקציה בימי אלכסנדר (1492—1506)

אחרי מותו של קזימיר אביו שוב נפלגה ליטא לזמן מועט מעל פולניה. בה בעת שהאחרונה בחרה לה למלך את בנו בכורו של קזימיר, יאן אלברכט, הועל בנו הצעיר, אלכסנדר, על כסא נסיכות ליטא בעזרת אותם החוגים והמפלגות שהיו ממתנגדי התאחדות הממשלה האישית של שתי הארצות, פולניה וליטא.

בימי הנסיך הזה, קל הדעת ונוטה לקנאות דתית נפרזה, באה שואה על יהודי נסיכותו. ברצותו להפטר מהיהודים נושיו אשר חב להם סכומים ככירים, הוציא לבסוף בש' 1495 פקודת גירוש של כל יהודי ליטא.

גזירה זו באה כשוד משדי לפתע פתאם הודות לגורמים שונים שגרמו לשינוי במהלך מחשבותיו של נסיך מושפע זה, אשר בתחלה עוד אשר את פריוילגיות היהודים הקודמות. אולם בנוגע לקובנה התראה יחסו השלילי עוד מראשית נסיכותו, יען כי עוד בשנה הראשונה לממשלתו (1492) נתן למדינת זאמוט חרתיה הידועה בשם „זעמסקאַיַא פריוילגיה" ובה אשר כל הזכויות של ע י ר ק ו ב נ ה, ביחוד בנוגע למסחר, אולם נאמר בה מפורש כי ל ה ס ו ח ר י ם ד׳ י ה ו ד י ם ו ל׳ ה כ ו פ ר י ם א ס ו ר ל ה ת י ש ב ב ק ו ב נ ה. יוצאת מן הכלל היתה טראק, כי ליהודיה אשר באותה שנה (1492) את הזכויות המגדבורגיות שהיו לה. כי על יהודי טראק וזכויותיהם הביט כעל עובדא שאין לה תקנה, בכן הלכה ומורין כן, אבל בנוגע לישוב חדש כמו בקובנה עדין אפשר היה לתקן את המעוות בעוד מועד. לכתחלה.

לעומת זאת דאג אלכסנדר להפרחת המסחר בקובנה והצלחתו. בימיו נוסדו שמה מחסנים לסחורות וגם נקבעו ירידים אחדים. ובכדי להגדיל הכנסות המגיסטרט חוברה אל העיר נחלה (וואלאסט) שלמה, וכפי שמוכח מתעודות היסתוריות אחדות היתה קובנה מקום ב י ת ה מ כ ס ה ר א ש י, ביחוד לסחורות היוצאות לפרוסיה.

אלכסנדר צדד בזכות העירונים הנוצרים שהיו מושפעים ע"י אגודת ההנסה *), צוררת היהודים. משום זה התקנא בעשירים

*) כידוע התקימה בקובנה כבר באחרית ימי הבינים לשכה של „הגילדה ההנסית", וקובנה עמדה בקשרי מסחר מלאי תנועה עם דנציג, אשר היהודים לקחו בו חלק הגון.

חוכרי המכס היהודים, אשר זאב הקובנאי היה אחד מהם. ויקם ויגזר אמר להפסיק למפרע את התרבות היהודים הסוחרים בקובנה לטובת הסוחרים הנוצרים, ביחוד הגרמנים.

וכאשר יצאה גזרת הגירוש מלפני השליט הקשה הזה בניסן רנ"ה—1495, אז עברה כוס היגון גם על היהודי האמיד ז א ב הנזכר, שהיה כ"כ חשוב בעיני המלך קזימיר, אביו. כי רק המטלטלין בלבד הותר למגורשים לקחת אתם, אולם נכסיהם דלא נידי, הינו בתים, שדות ונחלאות החרמו לטובת אוצר הנסיך הגדול ומקצתם נמסרו לרשות המנזרות, שאר מוסדות קתוליים ולכמרים.

זאב מאס בזכות שנתנה לו ע"י השלטון להגאל מפורעניות ע"י המרת הדת ולחסות אז בצל כנפי האפוטרופסות של הנסיך הגדול. אולם הוא לא בגד בעמו, וישתתף ביגונם וחרפתם בלאומים, וכמו יתר אחיו בליטא לבש כלי גולה ומקל נודדים בידו וינדד באשר נדד.

זאב גמר את חשבונותיו עם שרי דמלוכה ויצא ביחד את אחיו לערי הגבולין שבפולין דה.

וקובנה, ביחוד ויליאמפול, אשר זה עתה נראו בה נצני הישוב היהודי, נשארה שוממה וגלמודה מאין יושב יהודי. אולם גירוש זה לא נמשך הרבה, רק כשמנה שנה. וכמו שבא פתאם, כך בטל מבלי משים. בש' 1503 כשנתים אחרי עלותו על כסא פולין הותרה שוב ליהודים דישיבה בליטא, מפני הטעם דהמובא לעיל (עמ' 38) ועוד סבות אחרות, דיהודים שבו למקומות מושבותיהם הקודמים: הוחזרו להם בתידם, חנויותיהם, גניהם בתי שלחני שלהם. אלא בנוגע לנכסי דלא נידי שכבר הוחזקו ע"י אי יהודים, הוכרחו היהודים לפדותם במחיר, כלומר לסלק לבעליהם החדשים את אותם הסכומים שהם שלמו לאוצר המלוכה בשעת קניתם. אז שב לאחוזתו ונחלתו בקובנה גם ז א ב המוכס ואף הגיש תביעה להשיב לו את ב י ת ו, שהחרם ע"פ פקודת המלך לטובת אוצרו. ונמסר ליד הגרמני גאנוס בארוער בכלל לא הלך אלכסנדר בדרכי אביו ויבטל את כל הפריוילגיות שנתנו ליהודי פולין מאת המלכים בולסלב, קזימיר הגדול וזולתם. ולפי דברי ה' יאקאב זברובסקי, היה ברצונו לגרש גם את כל יהודי פולין, אלא שהמורת קדמהו.

ז. אברהם יאזעפאוויץ

נולד בש' 1449 למשפחת החוכר הקיובי ראבבי או ראבטשיק *). אחרי כבוש קיוב ע"י התתרים בש' 1482, יצא ראבבי אביו ללוצק ואח"כ לבריסק וגם שמה המשיך את חכירותיו. משלשת בניו: אייזיק (יצחק), מיכאל ואברהם נתפרסמו ביחוד שני האחרונים. הראשון, אייזיק, היה עסוק בראשו ורובו רק בעסקיו. מיכאל נתמנה אח"כ ע"י המלך סיגיזמונד I לראש יהודי ליטא (סניור) וגם בתור „רב הכולל". אולם ביחוד נתעלה אחיו, אברהם, שזכה לעלות למדרגת שר הכספים בליטא. בשנות השמונים למאה הXV, כבן שלשים ויותר לחייו, עזב אברהם את עמו ודתו ויכנס בברית הדת הפרבוסלבית, אולם לא חתרחק מאחיו. **) מצוין בכשרונות אדמיניסטרטיביים נעלים, החל לעלות מעלה מעלה על-סולם הפקידות, ולאו דוקא המרת הדת היתה סבת עליתו, כי אם ביחוד—כשרונותיו המצוינים (ברשדסקי).

עוד קודם לכן, לפני הגירוש מלא אברהם תפקיד של ראש העיר (סטרוסטה) בקובנה, ובתור בא כח הממשלה סדר את חשבונותיו של החוכר זאב עם אוצר המלוכה. ובשנת 1505 היה לסטרוסטה בסמולנסק ***). באותה עת לקח אברהם בחכירה את הכנסות בתי המכס. הוא השיג גם את התואר אפרתי (שליכטה) ביחד עם אחוזה מאת המלך אלכסנדר (1505), אשר הראה חבה יתרה למומרים בכלל, ומשום זה נתן אותות כבוד ויקר גם לאברהם יוזפוביץ. המרתו לא הפריעתו בכ"ז להשתדל לפני המלך ביחד עם המומר אשייקא (אייזיק ?) מטראק ועוד אחרים, להשיב את רוע הגזרה ולהשיב את אחיו בני עמו לשעבר אל אחוזתם ונחלתם בליטא.

---

*) שמו האמתי היה יוסף. משום זה כנוי בניו יעזאפאוויץ. רביי זהו כנראה שם הרזאר „רבי" ומזה יצא הכנוי „ראבטשיק" וגם באופן משוכש מעט „רעבינקאוויטש" או „ריאבישקאוויטש", אולם עפ"י רוב נקראו בשם „יאזאפאוויטש".

**) להפך הוא המשיך לנהל את עסקיו ביחד עמהם וישתתף גם בגורלם ובעניני משפחתם.

***) כידוע נשארה סמולנסק עצמה גם אז בידי הליטאים, אפילו בשעה שגלילה עבר לרוסיה עפ"י אמנת השלום שהוכרתה בין הנסיך הגדול אלכסנדר ובין המלך המוסקבי, איון III.

בראשית ימי נסיכותו של סיגיזמונד חפש אברהם מקום חשוב למאד בין השליכטה הליטאית הנושאת משרה. עסקי חכירותיו הלכו הלוך וגדול, ולרשותו עברו מלבד חכירת בית המכס בקובנה, גם חכירת בתי המכס במינסק, נובגורד, סמולנסק ופולוצק.

חכירות הכנסות הממשלה שהתקימו ביחוד במאה הXV והXVI היו מן העסקים הכי מכניסים אצל יהודי ליטא. עד תקופת זיגיזמונד פרחה רק חכירת בתי המכס, וזו היתה צורתה: לבית המכס הראשי בחבל היו קוראים „הלשכה המכסית" (מיטנא קנטורה); לשערי העיר — ראגאטקות בלע"ז — ממדרגה השניה היו קוראים —„פריקאמארקי". מס המכס היה נקרא „מיט" (בשם זה היו מכנים גם גליל בית המכס) והחוכרים היו קרואים — „מיטניקי". בפריקאמארקי הינו על יד השערים — היו גובים את המכס פקידים, שהיו ממונים מטעם החוכרים. מובן מאליו, כי גם הפקידים דהיו עפ"י רוב יהודים.

בעלות זיגמונד (אחרי מות אלכסנדר אחיו בש' 1506) על כסא נסיכות ליטא, הודיע אל המרשלק בקובנה, כי אחיו, המלך אלכסנדר, ביחד עם שררות המועצה (הראדע) של נסיכות ליטא הגדולה מסרו לאברהם יצאפאוויץ בחכירה את בית המכס בקובנה. הוא היה נקרא „הויפטמאן מקובנה וסמולנסק" גם „וואיט ממינסק". וביום 1 לח' יולי שנ' 1507 נתן לו התאר אפרתי בצירוף כנוי הכבוד „לעלעווא". אח"כ היה כאמור לשר הכספים בליטא הגדולה.

וזה דבר התמנותו למיניסטר: בימי זיגמונד (1508) התפרץ מרד של בעלי האחוזות תחת הנהלת אחד מהם ושמו גלינסקי, אשר כרת בריתּ אמנה עם מוסקבה לצאת למלחמה נגד ליטא. גם מיניסטר הכספים הליטאי, פעדקא כרעפטאוויטש, נתן ידו לפושעים, ואברהם להפך מסר את נפשו לטובת מלכות פולין בימי מבוכה זו. אז נתן לו המלך לאות הכרה במתנה את האחוזה וואידוני במחוז וילנא ביחד עם כל האכרים אשר בה.

אברהם רכש לו אמון עצום מאת המלך זיגמונד, אשר מנהו בש' 1510 לזעמסקי פאדסקארבי (מיניסטר לפיננסים) בנסיכות ליטא הגדולה, ואמנם המלך יכול היה לשבע רצון משרו זה, אשר

סלל לו מסלה חדשה ושם לו נר לרגליו את העקרונים הללו: א) להבדיל בין הכנסותיו הפרטיות של הנסיך הגדול בעצמו ובין הכנסותיו של הנסיכות. ב) לעשות סדר בענין המטבעות ג) להחליף שטת החכירות בשטת שלטון והנהגה. גם מלא תפקידים ושליחיות שונות של המלך סיגיזמונד והיה לחבר בבית המשפט המארשאלי ונחשב בין שררות (המגנטים) של הראדע. במטריקה הליטאית נמצאת גם תעודה משנ' 1515 המכילה יפוי כח לא' יוזפוביץ למסר לאחד האזרחים ושמו וואסילי זשאבא נחלה בבולוסט הרומשיסקית (ע"י קובנה).

יש רואים בהמרת דתו לא „תכלית" (קיריזם בלע"ז) בלבד, (כשם שעליתו באה הודות למרצו הרב וכשרונות פיננסיים מצוינים שחונן בהם), אלא נוחיות אסימילציונית גרמה לזאת, יען כי היה מצוי עפ"י רוב בסביבת השררות הנוצרים. בש' 1518, כשנה לפני מותו עזב את משמרתו בתור מיניסטר, ואברהם מת בשנת השבעים לימי חייו, בש' 1519.

עד תקופת זיגמונד התפתחה חכירת בתי המכס: ועסקים עצומים בחכירה זו נהלו שלשת האחים למשפחת יוזיפוביץ-רבינוביץ, אברהם, אחיו מיכאל ויצחק הנ"ל.

אולם ברבות הימים כאשר התדלדלו נכסי הממשלה, והיא החלה למסר בחכירה את זכות גבית המכסים לאנשים שונים, החלו הכנסות בתי המכס לרדת מטה מטה, ביחוד אחרי אשר האפרתים שוחררו מתשלומי המכסים הן בעד סחורותיהם המובאות והן מתעשיותיהם שהוצאו לחו"ל.

משום זה החלה הממשלה בראשית המאה ה XVI, תיכף אחרי הגירוש, הינו בימי זיגמונד I', להנהיג חכירות אחרות ממלח וביחוד ממשקאות, אשר החלו להתרחב החל משנות ה 30 למאה הנ"ל (ידועים אח"כ החוכרים בזאמוט יצחק ברודבקה, שאול וואהל בקידאן ועוד).

ולמרות איסור ההתישבות ליהודים חדשים שיצא מאת הנסיך אלכסנדר, היו הסוחרים היהודים באים הנה לקובנה במשך של המאה הט"ז על אפם וחמתם של סוחרי קובנה הנוצרים.

ע"ז מעידות הרבה תעודות מתקופה זו.

ח. זיגמונד I והשנוי לטובה.

אחיו הצעיר של אלכסנדר, זיגמונד (1506-1548) חדש את ימי ויטובט למדינה בכלל ויהודיה בפרט. אם גם היה מאדוקי הקתולים, בכ"ז היה רחוק מפנטיזמוס ושנאת היהודים. להפך הוא הראה ליהודים אותות חבה ומבלנות מרובה. בימיו הוטב המצב המשפטי של היהודים בהרבה. גם אשר את הפריוילגיה היסודית של ויטובט. (נכנסה בראש ספר החקים שלו, „הסטאטוט הליטאי", מש' 1529). בש' 1514 השוה את היהודים בנידון המסים ביחד את יתר העירונים ויתן להם חפש המסחר והמלאכה. כדוגמת המלכים הקודמים השתמש הרבה בחוכרים היהודים האמידים, שהיה מקבל מהם בהלואה סכומים כבירים ובתור גמול היה מוכם בפריוילגיות מיוחדות.

שנוי לרעה בא בשנות 40-1539: אז החלו להאשים את יהודי ליטא, כי הם מסיתים את הנוצרים להמרת דתם, אולם כאשר הוברר, כי לעלילות אלה אין יסור, לא נמנע מלהגן עליהם ולרומם קרנם בכבוד.

המלך זיגמונד הוא הוא, אשר בימיו החלה להבנות האבטונומיה היהודית בליטא. אולם בימי ממלכתו האחרונים כסו שמי יהודי ליטא הבהירים בעננים כבדים, הודות להפרחת הריפורמציה, הרימה ראש הריאקציה מצד היזואיטים, שהחלה להתגבר ולכונן חצי המשטמה גם נגד היהודים שנואי נפשם.

וביחס לקובנה הראה המלך זיגמונד תשומת לב מיוחדת: הוא הוציא בשנות 08-1507 שלש חרתיות מיוחדות ובהן אשר את כל זכויות קובנה הקודמות, אשר נאבדו ביחד עם הפריוילגיות המגדבורגיות.

בגרמטה מש' 1516 הרשה זיגמונד לכונן בטראק שני יריידים שנתיים וגם צוה על הסוחרים, כי בעברם מ ק ו ב נ ה ווילנא יסעו דוקא דרך טראק ולא בשום דרך אחרת: זאת היתה תוצאת השתדלותם של העירונים ו„כל יהודאי דטראק", אשר התאוננו לפניו על התרושתם. וכאשר ברח למוסקבה ראש המורדים הנסיך מיכאיל גלינסקי הנ"ל (1508), מסר המלך לקובנה במתנה לצמיתות את אחוזת המורד עם אכרים, שדות ויערים.

באחת התעודות מש' 1535 קובנה מכונה בתור „בית אוצר טרנזיטי" לסחורות היוצאות מוילנא לפרוסיה.

בש' 1540 אשר המלך זיגמונד עוד פעם את אלה הזכויות וגם הרחיבן, והודות לזאת נעשתה קובנה לאחת הערים המתוקנות.

על המגיסטרט הושם לבחר בועדת בקרת לשם בדיקת הכנסותיו והוצאותיו, גם לדאג לנקוי התעלות ובורות המים שבעיר *) ליסד מלבנה עירונית, שתמציא חמר לבנינים ולבדק חומות העיר, ולהחזיקה במשטר וסדר.

ותושבי העיר צוו גם כן להקים בנינים על המגרשים הרקים והשוממים, גם לקומם את הבתים ההרוסים, והכל יעשה בזמן קצר בערך, במשך של י"ג חדש וחצי, באיום שאם לאו, יחרמו הנכסים לטובת העיר. אולי היתה כאן הכונה גם על בתי היהודים האחדים שנשארו במצב עזוב מימי הגירוש.

בימיו נמסר לרשות העיריה האי הפעוט שנמצא מאחורי המנזרה הברנדירסקית (במקום כעת הסמינריון לכמרים), וכאן היה בית התכת הדנג העירוני. ההשתמשות במעברות על פני נהרות העיר הורשתה לתושביה חנם אין כסף. והאזרחים העקריים יכלו ליהנות מזכות קדומה לצוד דגים בגבולי נחלאות של העיריה.

אסור היה לרכש נכסי דלא ניידי בעיר, לו גם עפ"י ירושה, אם לא נכנע הרוכש לפני חקי שלטון העיריה.

ג"כ אי אפשר היה לשום איש לצאת ממעמד העירונים בלי ידיעת העיריה. ולהאחרונה היתה הרשות להרחיק מתוך העיר את כל הממרה את פיה.

הוואיט העירוני (זהו בא כח הממשלה בעיריה) רשאי היה לעשות כאדם העושה בתוך שלו רק בענינים קלי הערך, ובנוגע לענינים יותר חשובים היתה מתכנסת למטרה זו המועצה.

הפרת חקי המגדבורג היתה נענשת בכל חומר הדין. מענינת התקנה, כי לקרובים ואפילו לבני אחים אסור היה להבחר ביחד אל המגיסטרט וגם לישיבות בית דין הוואיטי.

בנוגע לסוחרי פרוסיה שסחרו בקובנה על יסוד יחוסים אינטרנציונליים נתקנה בימי זיגמונד I תקנה, כי יש להם הרשות

*) אחת התעלות היתה שרידת המבצר שחפרוה עוד הטבטונים, והיא נמשכת לרוחב העיר מוליה אל הנימאן דרך הרחוב „יאטקעווער" [דויקשא כעת].

לקנות בקובנה רק סחורות המובאות לבתיהם הם, אבל אסורה היתה להם הקניה בשוקים; ובמקרה של עבירה, היו סחורותיהם מחרמות ע"י הפקידים הממונים על זאת.

כנראה נתקנה תקנה זו בכונה להגן על צרכי הסוחרים הפעוטים, שדרכם לחזור בחוצות ובשוקים לקנות שמה סחורות מסחורות שונות ולמכר את"כ ברוח פעוט לסוחרי פרוסיה, ופרנסתם בכך.

גם נמצאה בפריוילגיה הנ"ל תקנה ע"ד המרחצאות ובתי משרפות הי"ש, שיבנו רק מעבר לתחום העיר, הינו על גדות הנהרות, והכונה בזה היתה זהירות וסיג לשרפות.

בש' 1541 הוצאה עוד פריוילגיה, אשר הגינה על זכויותיהם של סוחרי קובנה המקומיים כנגד התחרותם של סוחרי חו"ל וביחוד מפרוסיה.

מלבד זה שוחררו הסוחרים הקובנאיים מתשלומי מכס בעד הסחורות המובלות בכל רחבי מדינת פולניה.

ט. השמאים היהודים בקובנה והמוכס אהרן נחומוביץ.

בפריוילגיות של זיגמונד I היתה גם תקנה, אשר על פיה נוסד ונתאשר מכון השמאים היהודים (בראקערס), עובדתם של שמאים מושבעים אלה היתה להאמיד ולהעריך את ערכם של כל מיני הסחורות ששולחו ע"י הנימאן מקובנה לפרוסיה, ביחוד מיני עצים שונים ותוצאותיהם כמו אשלג (או יותר נכון, אפר הגחלים, שהשתמשו בו לעשית בורית), ואם הוערכו הסחורות פעם ע"י השמאים, שוב לא נזקקו יותר לבדיקות והערכות אחרות.

ערכם של השמאים לטובת הפרחת המסחר היה גדול למאד, יען כי ע"י זה נקבעו סוגים ומדרגות לסחורות שונות, מה שגרם להעלאת מחירן, לפיכך נמצאו השמאים תחת חסותו של המלך בעצמו, וגם עירוני העיר הסבירו פנים אליהם ולא הפריעום מהתישב בקובנה.

מלבד השמאים זכו להתר ישיבה התוכרים היהודים, כאמור.

ככה ידוע לנו, כי ע"פ פקודת המלך זיגמונד I מיום 25 לח' אוקטובר שנ' 1528 נמנו היהודי א ה ר ן נ ח ו מ ו ב י ץ והנוצרי

אנדרי פרוקופוביטש למוכסנים על שעוה ומלח בקובנה („במטריקה ליטובסקיא" סודבניך דעל סי׳ 4 דף 20 ע״ב).

מלבד המוכסניות ועסקי הלואות קבלו יהודי קובנה ווילימפול כבר במאה הט״ז רשיונות לפתח בתי מזרח. (עפ״י ביטשונס)

יתר היהודים גרו מעבר לויליה, היינו מחוץ לתחומה של המגדבורגיה הקובנאית, ב ו י ל י מ פ ו ל, ששמשה מקום מפלט להמון היהודי, שזה מקרוב בא להתאזרח כאן.

הרבה הרפתקאות עדו על יהודי קובנה המעטים, ולמרות הפריוילגיות והזכויות שבכתב, היו מקרים שהשלטון גם מרר את חייהם הדלים.

והיה אם ירשו ליהודי את הישיבה בעיר, יאסרו עליו בכ״ז לרכש לו נחלה שמה או לבנות לו בית תפילה, ורק בווילימפול הותר להם לבנות בית תפלה ולהניח בזה את היסוד לבנין הקהלה היהודית העתידה. *)

י. בימי זיגמונד אבגוסט
(1544—1572)

עוד בחיי אביו, זיגמונד I, עלה זיגמונד אבגוסט II על כסא נסיכות ליטא הגדולה (בש׳ 1544). הוא אוה למושב לו את וילנא הבירה, ולא עזבה גם אחרי אשר הכתר (בש׳ 1548), אחרי מות אביו, בכתר מלכות פולין, וישב בה עד שנ׳ 1569.

היא השנה, אשר בה הביא לידי גמר ע״י האוניה הלובלינית את התאחדות ליטא עם פולין, בתור גוף מדיני מאוחד, בשם „רז״ץ פוספוליטא"; ומאז חדלה ליטא מהיות נסיכות בפני עצמה ותהי כחלק ממלכת פולין בלבד, וכתוצאה ממצב זה באה הגירה המונית מפולניה לליטא.

זיגמונד אבגוסט דאג הרבה להפרחת המסחר והתעשיה ויביא מקראקא לוילנא אומנים ובעלי מלאכה במספר הגון ובעקבותיהם

---

*) ככה היא דעת ביטשונאס בספרו ע״ד קובנה. אבל מסופקני, אם כבר בימי זיגמונד I הורשה ליהודים לבנות בית תפילה. הלא גם בוילנא אסורה היתה התישבות היהודים ובנין בית הכנסת קודם האוניה הלובלינית מש׳ 1569, ורק בש׳ 1573 (של״ג) הוכרה ע״י החלטת הקונפדרציה הזכות לכל שליכטיץ להרשות לבנות על אדמתו בתי תפילה כמו לנוצרים, ככה גם ליהודים.

הלכו גם סוחרים מבני עמים ודתות שונים, כי לא פנה המלך לקנאת הדת ורק שלום ממלכתו שוה לנגד עיניו תמיד.

זה היה מלך של צדק ומשפט. כמחונך בחצרה של אמו האיטלקית, המלכה בּאָנא, בין האיטלקים, הצטין במדות נעלות, הוא היה אדיש, מתון בהחלטה. וכשהיה פעם מחליט—אז עמד בדבורו. היה נאה דורש ונאה מקיים. נזהר בדבורו, ממעיט בשיחה, ומאמרו חדיד, לקוני ולתרתי משמע. הוא היה אומר: „הרספובליקה נעלה בעיני על חיי הפרטיים, אולם עם כל זה אשר הממלכה מבוסס דוקא על כבוד המלך". זה היה שליט שידע את נפש עמו והבין לנהגו לפי רצונו וכאות נפשו. ומשא נפשו היתה התאגדות ליטא עם פולין.

בנוגע ליהודים היה לבו טוב עליהם: עוד בהיותו יורש העצר נתן בש' 1534 (ב' 8 לח' מאי) גרמטה לקראי טראק, אשר על פיה נתנה רשות לקהלה להוציא מכללה את כל הממרה ומפר את חקי ישראל. *) ובש' 1536 נתן ליהודים הבטחה לשמר על כל החרויות וזכויות של בני המעמדות השונים, אשר גם היהודים הושוו אליהם.

וכאשר עלה על כסא המלוכה (בש' 1548) קים את הבטחתו זו ויאשר את הפריוילגיה הגנרלית של קזימיר יאגילון IV, ובאשורו זה אנו רואים את השקפתו החדשה של זיגמונד אבגוסט ביחסו אל היהודים. אין כאן יותר אותו השליט המעניק הנחות, כי אם מונרך קונסטיטוציוני, אשר קבל ע"ע ביחד עם שרביט הממשלה, גם התחיבויות שונות בנוגע לכל נתיניו בכלל וליהודים בפרט.

לפי השקפתו זו, מהוים היהודים אחד המעמדות של העם הפולני שנתן לו ע"י Pacta conventa התחיבות—במדה שוה כמו ליתר המעמדות—לשמר על כל זכויותיו ופריוילגיותיו העתיקות.

השקפה זו אפשר לחשב לאבן פנת חפוליטיקה של זיגמונד אבגוסט ביחס ליהודים. ואמנם בכל תעודות החקים הנוגעות ליהודינו, שהופיעו בימי מלכותו, נגלית אך ורק אותה רוח הליברליסמוס וחפש הדעות.

ואעפ"י שיחסו הפוליטי ליהודים עובר דרך עקלקלות ומלאה זיגזגים, בכ"ז חוט של חסד, טולרנטיות והומניות מתוח עליו, ואם

*) מס' האקטים של טראקסקי גראַדסקי סוד. מובא אצל ברשדסקי בס' „יהודי ליטא" עמ' 78, בהערה 12.

לפעמים נכרת המעטת זכויות המסחר של היהודים ע"י פקודות וגזרות שונות ע"ד כריתת חוזים עם העיריות – אין זאת רק באשמת המלך בלבד. כי באותו פרק זמן, בשעה שהיהודים ישבו רק בערי המלכים והנסיכים הגדולים, מתנהלת התחרות בין המלכים ובין השליכטה, ופעם נוטה הנצחון לכאן ופעם לכאן. משום זה רוב הגזרות חלו באותה תקופה. לפעמים היו מוכרחים המלכים, שהשתמשו עדין בשרידי השפעתם, לשמר על צרכי העירונים הנוצרים ולהגן בעדם בעזרת פקודות וגזירות שונות שכוננו נגד היהודים.

זיגמונד אבגוסט זכה אמנם את הקהלות בפריוילגיות ע"ד חפש המלאכה והמסחר, אולם מאידך גיסא עליו היה להתחשב גם עם דרישותיהם של המגיסטרטים, צוררי היהודים, והוכרח לפעמים לאשר גם את אותם החוזים שבין העיריות ובין היהודים ששאפו להקטין את זכויות מסחרם. וגם נתן לאיזה ערים פריוילגיה של „De non tolerandis Judaeis" (ע"ד אסור הישיבה ליהודים) וכפי הנראה גם קובנה היתה בתוכן.

אולם בכ"ז לא היו היהודים נדחקים בימיו על כרחם לתחומו של רובע מיוחד. ואפילו כשהחלה במחציתה של המאה הט"ז התבדלות היהודים מעל הנוצרים, גם אז לא התקים בליטא כל עקר „גיתו" במלא מובנה של מלה זו גם עד סוף המאה הי"ח, אעפ"י שהתבדלות זו נתחזקה הן ע"י חקי המלך והן ע"י היהודים עצמם. להפך, אנו מוצאים אותם מפוזרים בתוך תחומי כל העיר ברחובות וברבעים שונים, כפי שמוכח מהרויזיה של יהודי ליטא מש' 1769, כמו בוילנא ובמינסק.

יוצאת מן הכלל היתה כנראה קובנה בתור בעלת פריוילגיה ע"ד אסור הישיבה ליהודים.

אולם בכללו של דבר הראה מלך נאור זה, שהיה במדה ידועה גם חפשי בדעות, אותות של חבה ואהבה לנתיניו היהודים. הוא הגין הגנה נמרצה על מעמד הסוחרים מבני ישראל, ויאסר במקומות אחדים לכונן ירידים בשבתות, בכדי שלא לגרם להם הזק. ובזה בא לקים מה שנאמר בפריוילגיה של ויטובט: „ואל תחללו את מועדי בני ישראל!".

בימיו קרו בליטא מקרים לא טהורים של עלילות דם ולחם מגואל. זה היה מעשה העירונים הנוצרים, ששוללו היכלת לבשל שכר ומ"ד למכירה הודות להחכרת מסי המשקים לבני ישראל ובקנאם את קנאתם ליהודים שנואי נפשם, שאפו להנקם בהם ע"י עלילות נמבזות. אולם זיגמונד אבגוסט הגין על הנרדפים ובטוב לבבו בא בכל פעם עם הספר ויוציא למטרה זו גרמטות מיוחדות חדורי אהבת האמת ויבטל את העלילות לגמרי. וכאשר האדון פשירמבסקי העניש את יהודי חלם שנאשמו בעון חלול „לחם הקדש", גער עליו המלך בנזיפה עצומה.

ורק כהופיע היזואיטים, תלמידי לאיאלא, בא השינוי לרעה וגרמו צרות רבות ליהודים. אז נולד הסטאטוט הליטאי השני שניתן בסוף ממלכתו, הינו בש' 1566 שהביא גזרות רבות על ראשי היהודים.

ככה, לדוגמא, נאמר בסעיף הי"ד, כי ליהודים אסור להחזיק עבדים נוצרים, ובזה בטל לגמרי את העבדות ששררה עד אז. גם אסר על היהודים לשאת שלשלאות של זהב ולפאר את אבנטיהם וחרביהם באבנים טובות ועל נשי היהודים פקד שלא תשאנה תכשיטי כסף וזהב ותחת זאת תעדנה על ראשיהן מצנפת עשויה מארג צהוב או מן הדומה לו.

אולם בכלל כאמור דאג גם לנתיניו היהודים. וגם האבטונומיה היהודית מיסודו של אביו הלכה בימיו הלוך והתפתח. הוא הגביר את השלטון האבטונומי של הקהלות וגם זכן (בש' 1551) בזכות לבחר להן רבני הגלילות, מבלי היותן זקוקות לאשור מוקדם מאת המלך. לשופט היהודי כלומר: הבויבודה, אסור היה להזמין את היהודים לדין מחוץ לעיר מושבם, והטעם, כי צריכים היו להשפט דוקא בנוכחותם של „זקני ישראל", אשר אצלם היו נשמרים פנקסי הפסקים.

היהודים העמדו בנוגע לדין ומשפט בשורה אחת עם השליכטה. וכאשר מנה המלך בש' 1561 את סטניסלב דובוינה לסטרוסטה בפינסק וקוברין עם אותן הזכויות שהיו לקודמים לו, זכהו ביפוי כח לשפט גם את השליכטה, גם את היהודים בשתי הערים הללו וסביבותיהן וגם הרשות לשים עליהם כסף ענושים.

ובנוגע לעניני היהודים בינם לבין עצמם זכות המשפט נמסרה רק לזקני היהודים, שהיו נבחרים ע"י בחירה חפשיח מדי שנה בשנה; אבל לבעלי הדין היתה הרשות להגיש קובלנא על פסק דינם לפני הבויבודה. וכאשר פנו אל זיגמונד בעלי הדין מנדל ויצחק בארדאווקא בנוגע לפסק דינו של הרש"ל מאוסטרהא ודייניו, נתן המלך את הסכמתו עליו (בש' 1568).

אולם בכ"ז הלך בפרט ידוע בדרך המלכים הקודמים מהמאה הט"ז ויעש גם הוא הבדל בין היהודים „השיכים למלך" ובין היהודים הנכנעים לבעלי האחוזות, הינו „משלמי הצינש". והנה על יסוד הקונסטיטוציה הסיימית (מש' 1539) חדלו המלכים מקחת מסים מאת יהודי בעלי האחוזות, אולם ביחד עם זה השתחררו מחובתם להגן עליהם. עקרון זה מבורר די צרכו בדקרט של זיגמונד אבגוסט: „היהודים היושבים באחוזות ירושה של האפרתים —נאמר שמה— עומדים ביחוד תחת רשותו של בית דין הפאטרימאנאלי (זה של בעלי האחוזות)", וההשגחה המלכתית שבתחלה פרשה כנפיה על כל היהודים, החלה מראשית המאה הט"ז להצטמצם רק ביהודים היושבים בערי המלך.

בימי זיגמונד אבגוסט התפתחה החכירות אצל היהודים במדה שלא היתה עד אז. הוא מסר לכמה וכמה יהודים, ביחוד ליהודי בריסק, חכירות מחכירות שונות. וכאשר התאוננו לפניו אצילי ז א מ ו ט (בש' 1559) על החוכרים היהודים וברצותם, כי החכירות תמסרנה בידיהם, לא נמנעו גם מעולל עליהם עלילות, כי במרמה הם עושים, וגם הציעו להתחיב להכניס לקופת הממשלה את אותם הסכומים, אשר מכניסים החוכרים היהודים — השיב המלך את פניהם ריקם. וכאשר מסר בש' 1556 ליהודים חכירת הכנסות הממשלה בקרמניץ, הינו מכס המסחר, בתי המרזח והטחנות, הודיע: „כשם שאיננו רוצים להמעיט את הכנסות אוצר ממלכתנו, ובדאגנו להפך להגדילה ולהגבירה ע"י העלאת תשלומי דמי החכירות, ובראותנו, כי בכמה מערינו, חצרותינו וגלילותינו גדלו הכנסות המכס וחכירת המשקים ע"י החכרתם ליהודים ועדין הן הולכות הלוך וגדול — מקוים אנו, כי הנוצרים בראותם זאת עוד יוסיפו עליהם כהנה וכהנה".

מזה נראה, כי אעפ"י שהפיסקליות היתה עקר כונתו בכ"ז חשובה העובדא, כי לא שם לב לעלילותיהם של הנוצרים על היהודים ולא נתן אמון בם.

ובנוגע ל ק ו ב נ ה הנה אשר זיגמונד אבגוסט בש' 1547 את פריוילגיותיה הקודמות, וכפי הנראה מתעודה מש' 1550, הנמצאת בארחיון המרכזי שבוילנא, שמשה קובנה כבר בימים ההם מרכז אדמיניסטרטיבי („הוואָלאָסט הקובנאית").

מן היהודים ישבו כאן עפ"י רוב פקידי בית המכס בלבד, ואמנם בחק ע"ד מס הקהלות שיצא בי' 2 לספטמבר 1566 נאמר, כי המס על הקהלות השניות במדרגה, הינו נובוהרדוק, סלונים, ליכוביץ, קלצק וטורץ–,הושם באופן כללי, ו א ל י ה ן נ ס פ ח ו ם מ מ ו נ י ה מ כ ס („pisari poborovije") מ ו י ל נ א ו מ ק ו ב נ ה. („דאָקומענטי אי רעגעסטי" ח"ב 249 №, מובא אצל ברשדסקי בספרו „יהודי ליטא" עמ' 347).

יא. המוכס דוד שמרילוביץ, הרוקח דוד, והרב טודרוס מקובנה.

בימי זיגמונד אבגוסט לא רק שהמשיך להתקים עסק החכירות, אלא גם עלה מעלה. הממשלה היתה מוסרתו בעד סכום ידוע לאנשים פרטיים בתור זכות מונופולין לגבית המכסים השונים ועפ"י רב לידי היהודים, שהתמחו במקצע זה למאד.

ואם עד הנה שמענו רק אודות חוכרים יהודים בקובנה, הנה בימי המלך הנוכחי, זיגמונד אבגוסט, פוגשים אנו חוכרים יהודים גם ב ז א מ ו ט. ביניהם לקחו מקום בראש היהודים מבריסק, השותפים אברהם דלוגאטש, יצחק בראדאווקי, ד ו ד וליפמאן *) בני שמריהו ויוסף בן שלום (יעסקא שלעמיטש), אלה

---

*) הוא נזכר בין יהודי בריסק, אשר פנו בהשתדלות לפני המלך זיגמונד אבגוסט בי' 20 למאי 1568.

שקבלו עסק התכת המטבעות וחכירת מכסי הגבולים בזאמוט ואח"כ גם חכירת מכס הגבולים בוילנא. ובש' 1565 קבלו יצחק בראדאווקי עם שותפיו דוד בן שמעריל ואברהם דלוגאטש גם חכירת בית המכס בפאדליאשי, מינסק ועוד מקומות הרבה. גם מסר להם המלך חכירות של בשול שכר בבעלסק, נארווא וקלעשצל.

בש' 1558 נתן המלך לדוד שמרילוביץ ויוסף בן שלום חכירת מלח ושעוה ומכס הגבול בקובנה על שלש שנים בתנאים טובים, הינו במחיר 3000 שאָק גרוש בימי שלום, ובימי מלחמה לשלם רק 2000 שאָק.

בש' 1562 חדש המלך שוב את החכרת מכס הגבולים בזאמוט לדוד בן שמעריל ויוסף בן שלום ואברהם דלוגאטש על עוד ג' שנים.

החוכרים הללו ישבו עפ"י רוב בבריסק. ובזאמוט החזיקו פקידים יהודים ממונים על פיהם. גם המשרתים הללו השתמשו בזכויותיהם של אדוניהם ע"ד אי זקיקתם למשפט בי"ד העיר דוקא, כי אם למשפט המלך.

רק מעט ידוע לנו ע"ד המוכס דוד, מלבד מה, שאחרי שרפת בריסק הגדולה מש' 1567, בא גם הקציץ ר' דוד שמעריליץ ללשכת הסופרים של המלך וימסר מודעה, כי נשרף גם ביתו הגדול עם כל חפציו וביניהם גם כתבים שונים עם פריוילגיה מאת המלך על הקרקעות שלו בבריסק ועל חכירות המכסים שנמצא אצלו בתורת פקדון.

גם פוגשים אנו אותו בתור שולחני בוילנא. וזה הדבר: היהודי מבריסק יונאס פתח בית שולחני בוילנא, ויהי כאשר לא ספק לו ממונו די צרכו לעסק הלואותיו, קם ויקח לו לשותפים את יהודי בריסק אברהם דלוגאטש ומנדיל יעקובוביץ. אולם גם ממונם הם לא הספיק. אז עבר כל העסק לידי דוד שמרילוביץ ומנדל איסאקוביץ. ויהי כאשר צר היה גם לגבירים הללו, הוכרחו למשכן את החפצים אצל החוכרים מבריסק, חמיה ומשה למשפחת רובינוביץ. בין יתר היהודים מקובנה מעונה זו, והידועים לנו, הם:

הר וקח דוד מקובנה, הנזכר בתעודות העתיקות

ביחס עם משפטו, שהיה בינו ובין משה יאכימוביץ מעיר ליאכוביטש (בי' 20 לאוקטובר, ש' 1559).

יש שמפקפקים אם בכלל היה תושב קובנה, ומשערים, כי רק במקרה נמצא אז כאן. בכל אופן אין להחליפו על הרוקח דוד מקזמירז', פרור קרקוי, בנו של הרוקח הידוע ר' מתתיהו קאלהורה, שנשרף על קידוש השם לרגל ויכוח עם נזיר דומיניקני. אולי בא מחו"ל בין האורחים הרבים שבאו לקובנה, וביניהם נמנה גם הרופא אנטוני שנייברג, זה שחי בליטא בימי זיגמונד אבגוסט וגם תאר בכתב את קובנה בצבעים מזהירים עפ"י טבעה וטיב אנשיה.

ו ד ה ר ב ("Doctor") ט ו ד ר ו ס מ ק ו ב נ ד ה נזכר ב„מטריקה ליטובסקיה" (בחלק המשפטים סי' 41, דף 120) לרגל התלונה שהגיש לפני בית דין על נוצרי אחד, ושמו אמברוזיוס בילדוקע, מוילנא, שהכהו ופצעהו וקוסקא (יקותיאל?) נחומוביץ מקובנה, שהיה בא כחו של טודרוס, עשה פשרה עם הנוצרי שישלם קנס שני קופ גרושים.

מי הוא זה ה„דוקטור" טודרוס, אי ברור לנו. אמנם בתעודות הליטאיות מהמאה הט"ז הרב מכונה עפ"י רוב בשם „דוקטור". *) אולם היתכן ששמש כאן בתור רב אב"ד קובנה, בשעה שעקבות הקהלה טרם נראו בה? יותר עולה על הדעת, כי הוא היה הראש או זקן הקבוצה (לא הקהלה) היהודית בקובנה. ראש כזה, או „סניור", שהיה בא כח היהודים כלפי הממשלה, הוכתר בתאר "Doctor„ שהוראתו בלטינית—„מלומד". וכשם שגם את הרבנים תארו לפעמים בתאר זה, בכן יש כאן מקום לטעות.

באחד הסטאטוטים, הקראקובי, הכי עתיק, נאמר בסעיף 3, כי הסכסוכים ודין ודברים של היהודים בינם לבין עצמם נחתכים ע"י „Doctores et seniores Judaeorum". באופן כזה התנהלו הקהלות כבר במחצית הא' של המאה הט"ז ע"י ה„דוקטורים", אשר קראו להם רבנים וגם „פרפקטים", או ע"י „הסניורים", שנתמנו לכל ימי חייהם, עפ"י הצעת זקני העדה ולפעמים גם בלעדה. על

*) לדוגמא, הרב ר' יוסף בר' משה אב"ד בריסק (בערך 1546), נכדו של מיכאל יוזיפביץ, נשא את התאר „דוקטור" ועוד הרבה כמהו.

הסניוראט היה מוטל למלא אחרי דרישותיו הפוליטיות של אוצר המלוכה, ומיסדו היה המלך סיגמונד הזקן ו. כבר באוניברסל שהוציא בש' 1514 ע"ד התמנותו של ר' מיכאל יוזפוביץ הידוע, שלמעשה לא היה רב, רק ראש היהודים, הוא מכנהו בתאר „דוקטור של המשפט העברי", כלומר: הממונה לפרש בעניני ממונות. וככה נקרא, החל מזיגמונד ו, מיסד האבטונומיה היהודית בליטא, „הראש" או הרב בכל קהלה וקהלה. זיגמונד רצה לזכות אותו בכח של שופט ודין ולהעמידו בשורה אחת עם הכמר הקתולי. גם היה רצונו של המלך, כי, בתור עוזר או סגן להרב, ימצא בכל קהלה וקהלה „סניור" או כמו שקראו לי „ראש הקהל". אשר יהיה האחראי בעד הכנסת מסים מדויקת. ואמנם הגרמטה שהגיש למכאל מכילה בסופה סעיף הנותן לו רשות לבחר ביהודי מומחה בדיני ממונות ושיקרא בשם „דוקטור". עליון על כל קהלות המדינה הושם רב המדינה או הרב הכולל, כדוגמת הבישוף, והמלך בעצמו היה בוחר ב„סניור הסניורים", הינו „בראש המדינה".

ולאו דוקא רב או ראש הקהלה היה נקרא בשם „דוקטור", כי לפעמים היה מכתר בתאר זה גם בעה"ב סתם. לדוגמא, חוכר הכנסות המלך, יצחק בן נחמן מלמברג הידוע, שהיה רק סוחר וקבלן, נשא ג"כ תאר זה.

גם הקצין ר' שמעון גינצבורג (הוא אבי משפחת גינצבורג דסמפורסת) מכונה בתאר „דוקטיר" בספרו של ההיסטוריון הפולני, ת. ציאצקי, אם גם כידוע לא נמנה בין הרבנים והיה רק סוחר, בעל עסקים גדולים. בכן התאר „דוקטור" נעשה לפעמים נרדף לשם הכבוד בלבד.

עפ"י רוב היה מוצאם של יהודי קובנה מטראק הסמוכה, אשר שתיהן עמדו בקשרי מסחר מוצקים זו עם זו. לדוגמא, באקטים של ה„מטריקה הלי אית" מש' 1554 נמצאת גם מסירת מודעה מהיהודי הטרוקי א ב ר ה ם ד נ י א ל ו ב י ץ (כנראה בנו של החוכר דניאל הנ"ל), ושם נאמר: היות כי דסוחר הקובנאי יאנוש שפיל משכן אצלו כלי כסף וכלי זהב שונים ולא

פדם למועד המיועד, בכן עוברים כל החפצים הללו לרשותו של המלוה.

היוצא מדברינו, כי גם בימי זיגמונד אבגוסט גרו יהודים בקובנה, אבל מספרם היה דל וזעיר ובלתי מספיק ליצירת קהלה. והראיה, כי בפקודת המלך מש', שכ"ג—1563, האומרת, כי עפ"י הצעת „זקני ישראל" הוא קובע מס הכולל ליהודי ליטא במדת ארבעת אלפים שוק גרוש, במקום י"ב אלף גרוש הקודמים, אף לא בא זכר קובנה בין הפקודים, וגם וילנא חסרה בה, בשעה שקהלות גרודנא וטראק נמנו שמה.

IV תגברת המסחר והתעשיה בקובנה ושאיפת היהודים לישובה.

א. מימי סטיפאן באטורי עד חרבן העיר ע"י מלחמת מוסקבה.

(1575—1655)

הודות לעלית המצב הכללי אחרי האוניה הלובלינית בליטא בכלל ובקובנה בפרט באה גם הטבה במצב מסחרה, ביחוד במסחר החוץ, שהתנהל דרך דנציג עפ"י רוב ע"י הסוחרים האשכנזים והפולנים גם יחד.

רשומת לב מיוחדת הקדיש המלך סטיפאן באטורי (1575—1586) לגורל קובנה, ובעשותו הכנות למלחמתו באינפלנטיה, ערך כאן בעזרת חרשי המקום גשרים פונטוניים למעבר החילות.

הרבה הועילה להתפתחות קובנה גם השתדלותם של צירי בסיים הממלכתי, כי עלתה בידם להשיג רשיון מאת הקונסטיטוציה

הסיימית לכונן כאן בית אוצר ראשי לסחורות, שישמש מעין בורסה, וגם לסל דרכים מקובנה לפרוסיה וואמוט.

הודות לתקנות אלה נעשתה קובנה למרכז מסחרי, לתל שהכל פונים אליו, ופה החלו להיעד סוחרים מכל קצוי ארץ.

הנה כי כן היתה קובנה בסוף המאה ה XVI לעיר מרכלת ראשית, לקריה הומיה ובעלת תעשיה, כאחד כערכי אירופה. גם נתן בה חפש הדת למעוטים הדתיים, כמו לנוצרים האורטודוכסים, ככה גם ללותרנים, ורשות לכולם לבנות להם בתי מסגד ותפלה. אז נוסדו כאן גם בתי דפוס שונים, בש' 1584. והעיר קובנה צהלה ושמחה.

באותו זמן בערך התישבו כאן הרבה בני חו"ל, ביהוד גרמניה, אשר השיגו על יסוד המשפט המגדבורגי זכויות עירוניות שונות, והעיר קיבנה מלאה בתי חומה ומסכנות לרוב. כאן התישבו גם השליאכטאים מחוסרי הקרקע, מאלה שיצאו בדימוס, ורצו לבלות סה את ימיהם במנוחה ושלוה. והם ביחד עם הסוחרים, האורחים מחו"ל ופקידי הרשות הפיחו רוח חיים ותנועה בעיר.

בעלותו על כסא המלוכה אשר סטיפאן באטורי את הפריוילגיה הגנרלית, הכוללת את כל אותן הזכויות שזכו בהן היהודים בזמן בין הזמנים, הן על יסוד הפריוילגיות העתיקות והן על פי ההחלטות שהוכנסו לתוך הסטאטוט הליטאי הקודם. וליהודי גרודנה נתן בוארשא בששי לח' מרס שנת 1578 גרמטה, ובה הוא מזכיר ע"ד אשורו של הפריוילגיה הכללית ליהודי ליטא הנשמרת בקהלת בריסק. ובשנת 1579 פנו אליו יהודי טראק בהשתדלות, כי יצוה להעתיק מלטינית לרוסית את הפרוילגיה של זיגמונד I הזקן, למען יבינו בה הכל.

למלך של חסד זה, אשר שם לו נר לרגליו את הפתגם: „כקטן כגדול משפט אחד לשניהם", עלתה כמו ליחר מלכי הדינסטיה היאגלונית להחזיק נכון את שווי המשקל בין דרישותיהם של היהודים ובין התנגדותם של ערי הנסיכים הגדולים.

כעת אחרי נצחונה של השליכטה באוניה הלובלינית, בשעה שהיהודים חדלו מהיות רק נתיני המלך בלבד, נהפכה השליכטה

מצוררת היהודים לאוהבם וידידם. ובזה מתבאר, מפני מה נתבטלה תיכף עפ"י פקודת המלך ולא נזכרה יותר החלטת הסיים מש' 1538 ע"ד חובת היהודים לשאת על בגדיהם עגולי ארג אדומים או צהבים גם כובעים ממראה צהוב. ויש אומרים, כי המלך החזיר שוב ליהודים את זכותם לשאת חרב על ירכם. גם הסעיפים הצוררים של הסטאטוט השני לא נזכרו יותר בסטאטוט השלישי מש' 1588.

בתור תוצאה של האונידה הלובלינית, השיגו יהודי ליטא, החל מש' 1569 (בפולין הקדימו עוד מש' 1558), את הרשות להתישב בכל מקום, כמובן עפ"י הסכמת אדוני האחוזה או אותו מקום שרצו להתישב בו.

וכשם שרובן של הערים העתיקות בליטא ובפולין, וממילא החשובות ביותר, נחשבו לקנין המלכים, לפיכך באה ההתישבות ברוב המקרים עפ"י רשיון המלך.

כאשר החלו לבשל מלח בליטא, ולמטרה זו נוסדה בקידאן בית מבשל, נתן סטיפאן באטורי בי' 17 לח' מאי 1578, פריוילגיה להשר, „המלך הלגנדרי" הידוע, שאול וואהל מבריסק, — זה אשר היו לו עסקים גדולים עם המלך והאפרתים ואשר החזיק אצל הממשלה חכירות שונות של יערות, מלח, מכסים שונים ומס המכס — פריוילגיה להוציא מלח מן המכרות וגם זכות מונופולין למכרו בכל ליטא. מזכיריו ומשרתיו היהודים ישבו בבית תעשיה זו בקידאן וכאן הטעינו את המלח בחביות וישלחוהו על פני המים דרך הנימאן, הבוג והויסלה עד ווארשא, טהארן ודאנציג. עסק חכירה זו התקים בידי השר שאול כשנתים, ובי' 20 לח' מרס 1580 עבר לידי שלשת יהודי בריסק אחרים. (עין „יידן אין פולין" לפר' מ' בלבן, עמ' 28).

סטיפאן באטורי, אשר נתן ליהודים חסות והגנה הגונה ומספיקה, הוא הוא, אשר בימיו השתכללה והשתלמה בצורה גמורה ההסתדרות של השלטון היהודי האבטונומי. בטוי נכון לעובדא זו אנו רואים בסדר החדש שנעשה בענין גבית המסים. בידוע, היה מס הגלגלת, שהונהג בראשונה בש' 1549, נגבה

לכתחלה מכל קהלה וקהלה לחוד. כמובן שלשטה זו חסרה הנוחיות הדרושה. משום זה החליט הסיים הפולני בש' 1580 למלא את ידי שר הכספים שיבא במו"מ עם באי כח היהודים בדבר קביעת סכום כללי למס הגלגלת. וועד המדינה יעשה אח"כ בעצמו את החלוקה הדרושה לפי המדינות.

באופן כזה במקום ההתפלגות וההתפרדות באו ההתרכזות וההתאגדות, והשבלים הבודדות היו ע"י זה לגוף אבטונומי מוצק ומאוחד.

ב) ראשית ההתחרות בין הסוחרים הנוצרים בקובנה ובין היהודים מטראקי.

במחציתה השניה של המאה הט"ז (XVI) נעשו התקוממיותיהם של העירונים הנוצרים בליטא כנגד היהודים למעשים בכל יום (והנה בפולין הקדימו עובדות אלה להופיע כבר במחצית הא' למאה זו).

לסוף נצחו העירונים, כי עלתה בידם להגביל את ישיבת היהודים בתחומי רחובות קבועים, שימצאו דוקא במרחק ידוע מן מרכז העיר ומן השוק, גם לבלי הרשות הישיבה ליהודים חדשים מקרוב באו. ובקובנה חל איסור זה בש' 1579. והנה אם גם בכלל הגין סטיפאן באטורי על היהודים וגם נתן להם בהרבה מקומות אגרות מחסה, בכ"ז היו מקומות, אשר צדד להפך בזכות העירונים והסוחרים הנוצרים בדרישותיהם לרדף את היהודים מסבת התחרותם. לדוגמא, הוא הרשה לסוחרים מקובנה ומקרולבץ שבפרוסיה בפריוילגיה שנתן להם (1576) למכר מלח דוקא לסוחרים נוצרים ולא ליהודים. גם אשר בוילנא ביום ו' לח' יולי 1579 את התקנון של חבורות האומנים (צעכן־רעגלאמענט) שבפולניה, המרחיק את היהודים מתוכן, וקבע גם בעד וילנא מספר מסוים של אמנים יהודים בחבורת הסנדלרים.

והנה בנוגע ליהודי קובנה: כידוע, הנה למרות התנגדותם של העירונים הנוצרים, שנמצאו תחת השפעת האגודה ההנסית, בכ"ז היו באים לכאן במאההט"ז יהודי טראק לסחר בה, אעפ"י שהסוחרים הנוצרים קבלום בפנים זועפות. ע"ז מעידות תעודות רבות הנוגעות לתקופה זו. עקר המסחר היה אז

בתבואות והעצים. אולם אסור הישיבה בקובנה הפריע בעדם. לפיכך פנו יהודי טראק בש' 1579 בהשתדלות לפני המלך, כי יבטל את רע הגזרה. סטיפאן באטורי מלא את בקשתם ויצו להרשות ליהודי טראק את הכניסה לקובנה. אולם למעשה לא היה לפקודה זו שום ערך ממשי. אז הגישו בש' 1589 בקשה שנית בשם כל יהודי טראק ובשם ראש הקהלה אהרן שלומוביץ, בדבר רשיון הישיבה בקובנה. הפעם נענה להם המלך מתוך יתר רצינות ויתן צו להנסיך אלברכט רדזיויל, כי יגן על יהודי טראק בבואם לקובנה ואל יתן לסוחרים הנוצרים להפריעם במסחריהם. בשעת המגפה האיומה שסערה בזאמוט בשנות 89—1588 (עיין לעיל עמ' 47) ואשר בשבילה הוכרחו תושבי הערים לנוס ולבקש מפלט ביערים ושם נלכדו בפחי הרעב — עברה כוס התרעלה גם על תושבי קובנה, ועצומים היו בה חללי הרעב מחללי הדבר.

אז התאונן שלטון העיריה בגרודנה לפני המלך זיגמונד וואזא III על היהודים, כי קונים הם דגן ותבואות בשוקי גרודנה ובעירות וכפרים הסמוכים ומובילים אותם דרך הנימאן לקובנה ולקרולבץ ומשם הם מביאים בחזרה מליחים ומלח.

בתור תשובה ע"ז נתנה בש' 1601 פריוילגיה ע"ש המגיסטרט הגרודנאי, ובה נאמר, כי בשים אל לב את התרוששותם של התושבים הנוצרים ובהתחשב עם המנהגים השוררים בליטא, במקום אסור ליהודים המסחר הסיטוני בתבואות ושאר סחורות, מלבד עסק המרוחות והמסחר הפעוט בסחורות גלנטריה, שרק הם בלבד הותרו להם—לפיכך מוזהרים יהודי גרודנה באזהרה חמורה לבלי שלח יותר את ידם במסחר סיטוני בתבואות, מליחים ומלח.

הנה כי כן נקצץ מבתחלה אותו הנסיון הדל שנעשה מצד הסוחרים היהודים לקשר יחסי מסחר בין גרודנא ובין וקובנה.

וברצות המלך זיגמונד וואזא להיטיב את מצב הסוחרים העירונים בקובנה, נתן צו בש' 1609, האוסר על סוחרי חו"ל את המקח וממכר בכלל בכל מיני סחורות הן בסביבות קובנה והן בגלילה, ורק בעיר גופא הותר להם המסחר ודוקא עם סוחרי קובנה, והעובר על זה יחרם רכושו למלך. למטרה זו טרחו בקובנה השגחה מכסית מיוחדת.

עד כמה חשובה היתה אז קובנה לא רק במובן כסחרה, כי אם גם במובן תעשיתה—נראה מזה, כי בסים הוארשאי מש' 1613 הוצעה הצעה לפני עירית קובנה להזמין חרשים בברזל ונחשת לתעשית מגנים ושלטים שונים.

באותו זמן בערך הוקף ככר השוק בקובנה (מקום שוק הדגים אח"כ) בבתי חומה נהדרים למאד. גם על ככר העיריה התנוססו אז בתי פקידות יפים, וגם הרטושה נתקנה ושוכללה ברוב פאר והדר ע"י הנסיך אלברכט סטניסלב רדזיויל, שצוה בש' 1638 לחזק את בדקיה.

גם הסוחרים, וביניהם הגרמנים, הקימו בתי חומה יפים ברחובות היוצאים ממקום אשד הנהרות והם: רחוב הבורסקים, פאָוויליייסקא „ופנת האשכנזים". ועל גדות הויליה והנימאן הוקמו בתי תפארת, שבהם הסתדרו הפקטוריות: ההולנדית, האנגלית, הפרוסית והשבדית עם בתי מסכנות ובתי אוצר שונים.

גם בית המכס הראשי נמצא אז בקובנה. ככה עלתה קובנה בהתפתחות מסחרה ותעשיתה למדרגה חשובה למאד. לתור הזהב זה, שהחל מימי המלך סטיפאן בטורי, הושם קץ ע"י מלחמת מוסקבה, ביום 8 לח' אבגוסט, שנ' 1655, כי אז נבקעה העיר לפני חילותיו של הצר אלכסי מיכאילוביץ, שהבעירוה באש והפכוה לעי מפלה.

המחנות הראשיים התעכבו בקובנה רק כחדש וחצי ויעברו הלאה לבריסק ורק גרניזון אחד נשאר כאן. אולם בש' 1660 שוב נכבשה קובנה, ואז נסו תושביה לקידאן, אשר, בתור אחוזת הנסיך בוהוסלב רדזיביל, ידיד מוסקבה, נצלה מן כבוש רוסיה. והנה כאשר רצו תושבי קובנה לשוב לבתיהם, לא נתנום וגם רדפום על עמדם ביחוסים עם קובנה.

יותר משש שנה וחצי ארך הכבוש, ורק ביום 28 לח' אפריל שנ' 1661, עזבו צבאות רוסיה אוז ליטא וקובנה בכללה, הודות לאמץ לב מפקדי ליטא, פאץ וכפיגא.

אז באה הרוחה לתושבי קובנה: הממשלה שמה לב לחרבן העיר ותשחרר את תושביה ממסים וארנוניות. גם נתנה בש' 1665 פריוילגיה, המרשה לתושביה לקחת חנם קורות מיערי הממשלה

לברק הבתים ולהקמת הריסותיה. והעיר קובנה החלה להתנער מעפר שפלותה.

ג. ר' בער סג"ל, ר' יחיאל סג"ל וחתנו.

בפרק זמן זה הם נזכרים פעמים אחדות בפנקס מדינת ליטא: בפרטיכולי ועדי המדינה (משנות 39—1634)—ר' בער סג"ל מקאָוונא*), ובפרטיכלים (משנות 55—1650)—ר' יחיאל מקאָוונא**) עם חתנו ***).

מענין הדבר, כי הם מופיעים כאן בתור משלמי מסים גבוהים. וזאת אין להעלות על הדעת, כי שלמו בתור באי כח הקהלה, כי הלא קהלה טרם היתה אז בקובנה. מלבד זה, הנה בשעה שהענין נוגע אל הקהלה אינו מזכיר פנקס המדינה שמות אנשים פרטיים, כי אם את הקהלה סתם, כי רק עם המוסד נשא ונתן ועד המדינה ולא עם אנשים פרטיים.

ולמה היה להם בכלל לשלם תשלומין גדולים בערך כאלה? יוכל היות כי קבלו מאת ועד המדינה פריוילגיות ידועות, ששלמו

---

*) בתקנה רצ"א מועד שצ"ד נאמר: „עלה ונגמר מעמד ופשר עם הקהל דק"ק ווילנא אודות קהלות וישובי סביבות ק"ק ווילנא, חוץ יושבי סמארגאן וטראקא ור' בער סג"ל מקאָוונ'", בדבר סכומו וגלגולת, דהיינו: המה יגבו להם כל סכומות וגלגולת מיושבי סביבות ק"ק ווילנא, חוץ מסמארגאן וטראקא, ומחמת זה יתנו הקהל דק"ק ווילנא סכום ששה שקלי' ולכל גליל ארבעה שאקלי'. נעשה מהיום עד שיהי' נעשה סכום חדש". בתקנה שפ"ח מועד שצ"ט נזכר בין החובות, כי „ר' בער מקאָוונ' חיב לקופת המדינה כ"ה זהוב".

בתקנה שצ"ט הוא נזכר בין החיבים למדינה: ר' בער מקאוונ' א' אדום". ובתקנה ת' בין החובות להמדינה: „ר' בער מקאוונא מ"א זהוב וחצי".

**) בתקנה תפ"א מועד ת"ו נאמר ע"ד הסכום שנעשה: „ק"ק ווילנא שמנה ושמנים שוק לי' כד"ג, עוד ז' שאק עבור אנשי זאמוט מלבד סמארגאן ומה"ר יחיאל מקאָוונ'. הלאה נאמר ע"ד סכומו: ר' יחיאל מקאָוונא נ' זהוב".

בתקנה תפ"ב נאמר ע"ד סלוק החובות: „סביבות ווילנא מלבד סמארגאן ור' יחיאל מקאוונ' ג' ז' (ג' זהוב).

ובתקנה תקכ"ה מועד תט"ו ע"ד החובות נאמר: ר' יחיאל מקאָוונ' חוב ישן כנרשם בועד טבת תיב"ל (תי"ב לפרט) קל"ב זהו, עוד מאה ושלשים וארבעה סכומות וחצי ושלשה פאוורא טנ'ש ועשרים סאדימנס עם רווחי' שבע מאות ועשרים ושמנה זהו' חי"ג פו".

***) בתקנה תקכ"ו מועד הנ"ל ע"ד חובות המדינה לאחרים נאמר: לחתן ר' יחיאל מקאוונ' קרן תשעה מאות זהו' ורווחי' ע"ז קיבל בחודש ניסן תיד"ל ק"ז".

בעדן במיטב כספן, כאותו מעשה שמצינו בקהלת קוברין, שעשתה חוזה עם אחד ושמו מיכל איציקוביץ, ששלם לקהלה אלף זהוב לשמנה שנים, ותמורת זה שחררתה הקהלה אותו ואת יורשיו מכל המסים הן של הקהלה והן של הממשלה. גם נתנה לו רשות הישוב והמסחר בשוק או באיזה יוריסדיקציה אחרת שירצה.

וכשם שמלבד מס הגלגלת התקים עוד מס פאדימגע (לפי מספר ארבות העשן, הינו: מס הדירות), שאָס—המלך (מס מבתים ומנכסי דלא נידי סחם לטובת המלך) ופאוואראטני (מס הגירוש), משום זה מובן, כי על יהודים יחידים כמו ר' בער סג"ל, ר' יחיאל סג"ל וחתנו וכדומה, היה להכניס תשלומים גבוהים מן הבתים ושאר נכסי דלא נידי.

הנה כי כן רואים אנו, כי במשך המאה ה XVI לא התקים בקובנה ישוב יהודי נכר וגם לא נברא אף במאה ה XVII, ורק יהודים בודדים נמצאו בה זעיר שם, זעיר שם.

ד. יאהאן סאבעסקי וגזירתו כנגד היהודים.

(1673-1699)

באמצע המאה ה XVII הסתבכה הרספובליקה הפולנית במלחמה איומה עם מוסקבה. באותה עונה קמה תנועה ספרטית בליטא שנתמכה ע"י השברים, שעברו דרך ליטא לפולין. המלחמות הללו לא רק שהחריבו את שתי הארצות האלה, כי אם גם גרמו למפלתו של המלך יאן קזימיר ורדתו מן כסא המלוכה (1669).

בש' 1673 עלה על כסא המלוכה יאן סביסקי, אשר בכלל היה לבו נוטה אחרי היהודים *). בכ"ז, כאשר ראה את קובנה בחרבנה כשנחרבה ע"י חילות הרוסים עם השבדים, קם ויוציא פקודת אסור

פ ר פ ר א ו ת

*) בין היהודים נפוץ הפתגם: „זהו כבר מימות המלך סביסקי", בכדי לסמן איזה ענין עתיק למאד. ואכן זכרו של מלך זה נחקק עמוק בזכרון העם, ביחוד בגליציה, במקום שהראה ליהודים את חסדו תמיד. מה שאין כן בנוגע ליחסו אל יהודי קובנה.

הישיבה ליהודים *) (בש' 1682) ויאשר את הפריוילגידה של הנסיך אלכסנדר מש' 1592 ועוד פריוילגיות אחרות האוסרות על היהודים להתישב בקובנה, בקוותו, כי ע"י זה יביא עזרה לנוצרי קובנה. ואמנם אלה האחרונים לא עיפו ולא יגעו במלחמתם עם היהודים ושאיפתם לבסס מעמדם בקובנה.

לכתחלה התקים בקובנה אסור הישיבה כללי: ליהודים וגם לבני חו"ל, וזה נשנה בהרבה פריוילגיות, אז בא המלך סביסקי ויעש הבדל בין יהודים ובין הסוחרים מחו"ל, כי רק לאחרונים בלבד התיר את הישיבה.

ה. התפשרות היהודים עם הנוצרים.

(בראשית המאה הי"ח.)

כאמור, היו שערי קובנה סגורים בפני היהודים גם בסוף המאה הי"ז, ורק החל מראשית המאה הי"ח בא שנוי במצב זכויותיהם.

כמובן לא נעשה זה בלי ויתור גדול מצד היהודים, כי הנה בחוזה שנחתם בין היהודים ובין עירוני קובנה ואשר על פיו הותר ליהודים לגור בה וגם להתעסק שמה בעסקים שונים—, הופרש תנאי זה, כי על היהודים לשלם מכיסם החלק החמשה עשר מכל מסי העיריה וארנוניותיה.

אין כל ספק, כי השתתפות גדולה כזו בהכנסת המסים לא התאימה כל עקר ביחס פרופורציונלי למספר האוכלוסים השונים, כי הלא בראשית התישבות היהודים שמה היה מספרם קטן למאד. ורק הודות לזאת, שהעירונים הרויחו כאן, בקמצם בהוצאותיהם הם על חשבון היהודים, הותרה להם הישיבה.

פרפראות

*) כפי שמסר לי מר ש. כ—ב היתה נמצאת בביתו בין הנירות שנשארו מירושת אבות גם פריוילגיה זו, שהיתה תבניתה כעין תבניתו של ספר. אולם נגנבה ממנו בימי המלחמה העולמית והגרושים ע"י אחד מקרוביו.

ו. התחדשות הרדיפות.

כמובן אותו החפש לא בא בתור תוצאה מתוך השקפה ליברלית אנושית, אלא נולד על יסוד אוטיליטרי ותועלת זמנית.

לפיכך, כאשר בא שנוי במצב העירונים או הודות לאיזו השפעה חיצונית מצד איזה פקיד או החברה ביחסם הרע ליהודים —התעוררה שוב אותה ההתקוממות הקודמת נגד מתחריהם היהודים השנואים.

משום זה, כאשר נאבדו אחרי כן תעודות החוזה ע"ד ההתפשרות, הרימו עירוני קובנה שוב את ראשם. הם חדשו את רדיפותיהם הקודמות נגד היהודים ויחלו להעיקם ולהצר להם כמקדם.

V התפתחות הקהלה בקובנה.

א) המצב במחצית הא' של המאה הי"ח.

אם עד הנה מצאנו רק את עקבותיהם של יהודים בודדים בלבד, אשר לא יכלו ולא הספיקו ליצור קבוץ קבוע בעל צורת קהלה עם האטריבוטים האופיים שלה—הנה בתקופה הנוכחית, שאנו דנים בה כעת, כבר הספיקו השבלים הבודדות להתאגד ולהיות לגוף צבורי שלם, ל ק ה ל ה, עם סמניה המיוחדים לה, הינו בית תפילה, רב מנהיג העדה, אלופי הקהל וכו' וכו'.

מעטות הן הידיעות ע"ד חיי קהלת קובנה ומוסדותיה אז, אעפ"י שהיהודים גרו בה משכבר הימים, כעדות „מגלת קובנה" (עיין בהוספה בסוף הספר) אודותה, היא „עיר העליזה וקריה המעטירה גרו בה אבותינו ואבות אבותינו מימי עולם ושנים קדמוניות".

יש לשער, כי ראשית התפתחות הקהלה חלה בעשירית השניה למאה הי"ח, אחרי אשר שקטה הארץ בכלל וקובנה בפרט ממהומות המלחמות.

כידוע, התלקחה בראשית המאה הזו מלחמת שבדיה הנודעה בשם „מלחמת הצפון הגדולה" (1700–1715), וצבאות השבדים בדרך עליתם לפולין, תחת הנהגת מלכם קרל הי"ב בראשם, התפרצו לקובנה, ביום 24 לח' דצמבר 1701 וילכדוה. אקופציה זו שארכה רק ג' חדשים המיטה שואה רבה על העיר.

אמנם לא התעכבו החילות כאן זמן רב וגם ע"ד התפרצויות אחרות לתוך העיר במשך 15 שנות המלחמה הזאת אי ידוע לנו, בכ"ז המצב הפרוע של שעת חירום בכל המדינה לארכה ולרחבה לא היה בכחו ליצר תנאי התפתחות של קהלה. ראשי תנאי הארגון וההסתדרות הם המנוחה והשקט, ותנאים כאלה באו כתומם רק כתום המלחמה.

ואמנם הקונסטיטוציה של הסיים הפולני־ליטאי מש' 1717 ופקודות המלך, פרידריך II אבגוסט, (1697—1733) השונות הקלו מעט את עול החרבן והטיבו את מצב העיר, ואז הונח מעט גם לתושבי קובנה. בש' 1726 בא המלך לעזרת העיר וימסר לרשותה את ההכנסה מארנוניות מיוחדות אחדות, בכדי שתוכל לפרע קמעא קמעא את חובותיה לאוצר הממלכה.

אולם לא הספיקה קובנה להתנער ממצבה השפל, ואסון חדש בא עליה כשוד משדי, זוהי ה ת ב ע ר ה ה ג ד ו ל ה שהתפרצה בעיר בש' 1731 והחריבה אותה כמעט לגמרי. מבתיה שלא רבו בלאו הכי במספרם נשארו רק כעשיריות אחדות ביחד עם בית התפלה הלותרני. זמן רב רבצה העיר תחת סבלות חרבנותיה: סוחריה התפזרו לכל עבר ורוח, מחסני הסחורות הגדולים התרוקנו ועמדו שוממים. נוסף לזה באה עוד צרה אחרינה: הגרמנים אחדו אז ע"י תעלה את הפריגל עם הנימאן ובזה העבירו את כל מסחר קובנה לקניגסברג.

בש' 1733, כעלות על כסא המלוכה פרידריך אבגוסט III (1733—1763), נסה לאשר את זכויות קובנה וגם להגן על סוחריה נגד ההתחרות של ערים אחרות. אולם כל זה היה בלי תועלת, כי בטל המסחר והופר המקח וממכר, ורק חורבות ושרידי בתים שרופי אש נשארו בעיר. וכאשר עברו דרך קובנה בש' 1750 חילות רוסיה שהלכו, תחת הנהלת שרי הצבא אפרקסין ופערמאר, לפרוסיה (בימי מלחמת שבע השנים) ובראותם את חורבות העיר, קמו ויהרסו

לגמרי כמה וכמה בתי חומה שרופים וחרבים ומלבניהם עשו להם תנורים לאפית לחמם, צדה לדרכם.

אמנם מלכי פולין התאמצו לקומם את העיר מחרבנה וגם זכוה בפריוילגיות שונות. גם הסימים באו לעזרתה ויחליטו החלטות בנוגע להקמתה ולבנינה, אבל לשוא כל התאמצויותיהם: אין איש בא לקובנה, כי אפס בה עובר ושב ובטל המשא ומתן. ורק כעזב צבאות רוסיה את העיר החלו להופיע כאן היהודים וגם קנו את שרידי החורבות ויחדשו שוב את ישובה.

ב. הרב ר' עזריאל.

הרב ר' ע ז ר י א ל במוהר"י 1) אבד"ק קאָווני 2)—זה היה הרב הראשון בקובנה בתקופת התיסדות הקהלה, אשר נשאר זכרו מלפני זה מאתים שנה. הוא היה מחותנו של הרב ר' ש מ ו א ל ב ר' א ל ק נ ה 3), ששמש ברבנות בהרבה קהלות ז א מ ו ט ובספרו „מקום שמואל" (אלטונא 1738) הוא נושא ונותן אתו בדבר הלכה 4). שמה מובאות שאלות ממחותנו הרב ר' עזריאל, והרב ר' שמואל משיבהו ומכנהו: „ה ר ב ה ג ד ו ל נ"י ע"ה (עוקר הרים) פ"ה (פאר הדור) ה ח כ ם ה כ ו ל ל וכו' א ב ד"ק ק אָ ו ו נ י בגליל עליון דק' הוראדני". ונמצאת בס' הנ"ל גם תשובה ממנו.

מזה אנו למדים עד כמה גדול היה כחו בתורה וחכמה, עד כי זכה לתארי הכבוד כאלה, כי בימים ההם חזון ההפרזה וההגזמה

---

1) כנראה, במוהר"י—במורנו הרב ר' יהודה, אחרי כי גם בנו נקרא בשם זה (עין הלאה).

2) כדאי לציין את האורתוגרפיה של השם קאווני כאן וכן אצל בן גילו המ"ץ ר' משה וכן גם הר' ר' „הלל מקאווני" (עין להלן) וכן ר' בער סג"ל מקאווני „ר' יחיאל סג"ל מקאָווני" הנ"ל, ולא „קאוונא", כפי שכנוה במקרים אחרים ובמקום אחד גם בפנקס המדינה.

3) הוא היה ממשפחת תאומים, נולד באלטונא בש' תי"ח (1658) ונפטר בש' תק"ב (1742) והיה רב, חוץ מזאמוט גם במיטוי. מלבד מחותנו הר' ר' עזריאל, התחתן גם עם הרב דפומפיאן. בספרו „מקום שמואל" נמצאת גם שאלה מקראו. חבר עוד ס' „אתרא דשמואל" [כ"י]. הוא היה תלמידו של מהר"מ פרוטנברג.

4) עין שו"ת „מקום שמואל" הסימנים: א', ט"ו, י"ח, י"ט, כ"ה וכו'.

בתארים טרם נפרץ בארץ, ואי רגילים היו עדין לפזר תהלות ותשבחות לכל רב ודאין, ולו גם ננית, כי מפי מחותן יצאו הדברים האלה.

גם מוכח מזה, כי קהלת קובנה נכנעה אז במובן האדמיניסטרטיבי לגליל העליון דהוראדנא, אשר פרש אז את כנפיו גם על הישובים, אשר מעבר לנימאן, (עין הלאה בנוגע לוילימפול).

עד אימתי ישב הגר ר' עזריאל על כסא הרבנות בקובנה ומה פעל ועשה בחייו, חסרים פרטים. יש יסוד לשער, כי בהדלדל הישוב היהודי בקובנה ובהבטל הקהלה לרגל השרפה הגדולה בש' תצ"א (1731), עזב גם הוא את העיר.

אשתו, הרבנית הראשונה בקובנה, היתה מגזע יחש מפיאר, העולה ביחוסו לפי המסורה עד לדוד המלך ע"ה *). הרב ר' עזריאל היה ראש למשפחת רבנים מפוארה בזאמוט.

בנו הרב יהודה ליב היה אבד"ק פלונגיאן וככה חתם בש' תקמ"ב בפנקס שקוד: „ר' יהודה ליב בר' עזריאל אב"ד פלונגיאן" וגם הסכים כ"ו אדר תקצ"ו על הדפסת ש"ס ווילנא **). וכשם שהמדפיסים כנוהו אז בתאר „הישיש", מן ההכרח לשער, כי נולד בראשית המאה הששית בערך. הרב ר' יהודה ליב היה לפני פלונגיאן רב בקראז ואחריה בטלז (עין „תולדות ישיבת היהודים בקורלנד").

זה היה רב מפורסם בגלילו והיה נחשב למומחה לפשר פשרות ודיני תורה מסובכים בערי סביבתו. בימי זקנתו, בערך תקצ"ה,

---

*) היא היתה בת הגאון המפורסם ר' ארי' ליב בהגאון ר' יעקב בהגאון הר' נפתלי בר' אשר אלטשולר בעהמ"ח „אמרי שפר", ס' מועיל לדרשנים [לובלין, שס"ב]; ופירוש על נביאים וכתובים בשם „אילה שלוחה" [מלוקט מכל המפרשים בקצור מופלג עם באור המלות ע"פ דקדוק וקצתם בל"א] [קראקא שנ"ה, ועוד מהדורא].

ואחיה ר' יוסף היה אבי הצדיק ר' דובער, אבי הרה"ג ר' זאב וואלף אלטשולר אב"ד לוצין בעהמ"ח „זבד טוב", „ושפת הים".

**) המדפיסים אספו אז הסכמות מהרבה גדולי הדור לראיה, כי יש להם הרשות להדפיס שסי"ן בדפוסם ואין בזה משום הסגת גבול של מדפיסי סלאוויטא, שטענו, כי יש להם מונופוליה ע"ז.

הוזמן ע"י הגאון ר' הירשלי ברודא מסלאם לפשר סכסוך עצום, ולמרות זקנתו המופלגת לא נמנע מהשתתף עם „הדין השני", ר' אלינקי קרטינגר, שהיה עדין עוד נער קטן, אחרי אשר הג"מ ר' הירשלי הציגהו לפניו והמליץ עליו, כי הוא „עלוי" ובעל הגיון נפלא. (מובא ב„מכתב מאליהו").

הג"מ ר' ליב כנה א"ע בשם המשפחה „זיו", כנראה לרגל פקודת המלכות בש' 1804 להקרא בשמות משפחה.

בישבו בפלונגיאן הרביץ הג' ר' יהודה תורה לפני תלמידים שונים, שביניהם נמנו, מי שהיה אח"כ לגביר ובעל בנק מפורסם ובשנות החמשים למאה הי"ט אחד מנגידי קובנה, ר' שלמה פיינבערג מיורבורג, *) (אדותיו בפרטיות בח"ב), ביחד עם בנו של הג' ר' ליב הגאון החכם ובעל מזג טוב, הרב ר' גרשון מנדיל זיו, מי שהיה אח"כ לאב"ד בפלונגיאן על מקום אביו ואח"כ בטבריג עד יום מותו בש' תר"ס, והגאון מרן ר' יצחק אלחנן ז"ל החליף אתו מכתבים—, הוא אבי המשכיל טוביה מבירז, שהמליץ במכתב על ס' „אוצר נחמד" לנ' האפמאן בני דודו היו הגאון ר' עזריאל אב"ד בירז והגאון ר' משה בעהמ"ח „מחשבת משה", אבי הרב החכם המפורסם מוהר"ר זאב וואלף, חותנו של הר' משה יעקב הלוי זבדיה משאועל בעהמ"ח „מעין גנים" על התורה (עיין בהקדמת ספרו). ובשבלי נמצאים מיוצאי המשפחה הזאת עד היום.

ג. הרב ר' משה (א)

קרוב לזמנו של הג"מ ר' עזריאל היה „מ"ץ בקאָווני" הרב ר' משה, ובמקום אחד נקרא אב"ד קאוונא. הוא היה בנו של הרה"ג ר' אליהו המכונה חסיד (נפטר ת"ע), דין וגבאי דק' וילנא **) (חתנו של הרב ר' פתחיה בהגאון בעל „באר הגולה"). הג' ר'

*) הג' ר' ל י ב היה מודע לאבא הגביר ישראל פיינבערג ובלי עצתו לא נעשה בבית האחרון שום דבר. ע"י הגאון ר' לייב נתפרסם בבירז פינברג ר' אלינקי הנ"ל ונתקבל אח"כ למנהל העניינים בבנק שלהם.

**) נבחר אל ועד המדינת תנ"ה וחתום בפנקס המדינה „ר' אליהו בהג"מ משה קרעמער מווילנא".

אליהו חסיד היה אבי זקנו של הג' ר' שלמה זלמן, אבי הגר"א מוילנא, כי בנו של ר' אליהו, והוא ר' בער, היה אבי ר' שלמה זלמן. בכן היח המ"ץ ר' משה דוד זקן להגר"א מוילנא. הג' ר' אליהו חסיד היה בן הגאון המקובל ר' משה קרעמער, שהיה אב"ד ור"מ בוילנא ונפטר שמה ביום ב' מרחשון תמ"ח, בן מו"ה דוד ז"ל.

להמ"ץ ר' משה היו עוד שני אחים: ר' צבי הירש ור' בער, אשר בנו בתים בישראל, כי ר' דובער היה, כאמור, אבי אביו של הגר"א.

אין כל ספק, כי הג"מ ר' משה יצא מקובנה לוילנא אחר השרפה בש' תצ"א, אחרי כי בש' תק"ח (1748) כבר אנו מוצאים אותו חתום בפנקס דצדקה גדולה בוילנא על פסק מיום ו' אב תק"ח בצירוף הראב"ד דוילנא מבית דינו של הגאון מו"ה יהושע העשיל ז"ל. ובש' תקכ"א (1761) נבחר ר' משה ביחד עם רבני בריסק, פינסק וסלוצק לנסע לועד המדינה (עין „קריה נאמנה" עמ' 134). כל זה מעיד על חשיבותו וערכו.

הרב ר' משה מת בוילנא אחרי שנת תקכ"ה (בדיוק אי ידוע זמן פטירתו) וקבורתו על יד אחיו הרב מוהר"ר צ ב י הירש (אביו של הרב הגביר ר' אלי' פעסעלעס, מחותנו של הגאון ר' דוד קצנלינבויגן אב"ד קידאן), ומצבה אחת לשניהם:

מה טוב ומה נעים, שבת אחים יחד
בני הרב החסיד מו' א ל י ה בהגאון
מו' משה ונכדו של „באר הגולה" *) ה"ה
הרב מו' צ ב י ה י ר ש י"נ ער"ח סיון;
שנת תקכ"ה
והרב מו' מ ש ה י"נ י"ב טבת.
(„קריה נאמנה" עמ' 127)

*) הלא הוא הגאון ר' משה רבקה"ש [המובא לעיל עמ' 44] ואשר אבן מצבתו נתגלתה בלי משים [בפברואר 1933] מתחת לאדמה, בשעה שהקימו קיר חדש באחד מבתי היהודים בוילנא.

VI תקופת הגיטו.

(1753—1795)

א. חיי היהודים בקובנה במחצית הב' למאה זו.

דרך החיים של הקהלה היהודית בקובנה – מתחלת בריתה בראשית המאה הי"ח ועד קץ ממלכת פולין בסוף המאה הנ"ל–לא היתה סוגה בשושנים כל עקר; להפך: היא מלאה עמל ויגון, מתלאות ומהתלות.

לא הספיקו עדין להטשטש עקבות החרבן והשואה, שהמיטו עליה התבערה והקרבות–והנה פרעניות חדשות מקרוב באו, והפעם לא צרת הכלל סתם, כי אם מצוקת היהודים בלבד. ואכן חיי הקהלה היהודית בקובנה במשך יובל שנים זה מלאים עינויים ורדיפות, גירושים וטלטולים, משפטים וסכסוכים עצומים. וכדי בזיון וקצף.

אחרי חרבן העיר ע"י השרפה הגדולה מש' תצ"א וע"י צבאות רוסיה, שעברו דרכה בש' 1750, החלה העיר להתנער מעפר שפלותה ולחדש את ימי נעוריה כקדם. כאמור, תיכף הופיעו לכאן שוב היהודים וירכשו להם במחירים נוחים וזולים את שרידי הבתים ופליטי המפלת; גם מגרשים עם שדות קנו להם, והעיר קמה לתחיה, צמיחה ופריחה: הבניה הלכה לה בצעדים מהירים וקלים, ובמקום החורבות התראו שוב בניינים גדולים ויפים.

אולם כל זה היה כקוץ ממאיר בעיני הנוצרים העירונים, חדורי הקנאה והשנאה. ויחלו לחבל תחבולות ומזמות, כיצד להפטר מן היהודים, זעומי נפשם, ולגרשם מן העיר, בידעם נאמנה, כי שטר הפשרה הקודם כבר אין בידם.

ביחוד חרה אפם בם על אשר עברו הפעם גבול ויצאו מתחום הגיטו הקבוע (אעפ"י שהוא נעשה ע"י עצמם וברצונם הם ולא עפ"י החק) ומוגבל בסיטואות, הנמצאות בסביבת חומת המבצר, וגם נסו להתפזר על פני רחב כל העיר.

ב. הגירושים ומלחמת היהודים בעד זכויותיהם.

לא עברו כשלש שנה מיום שובם, והנה מטרת העירונים הנוצרים הושגה, כי בש' 1753 הובאה קובלנתם לפני בית דין הממלכתי בוארשא, והתוצאה: לא רק שנאסר על היהודים, עפ"י פקודת המלך, לגמר קניות חדשות —, אלא גם הוכרהו עפ"י פסק בית הדין לעזב את כל מגרשיהם ובתיהם שרכשו מכבר ואפילו אלה שנמצאו על אדמת המבצר, והסטרוסטה הקובנאי, סירוף, קבל צו עם יפוי כח להוציא גזירה זו אל הפועל. ולא עוד, גם הכניסה לקובנה ליהודי ערים אחרות הוגבלה, ורק לימי השוק בלבד הותר להם לבא.

אולם הודות לטוב לבו של הסטרוסטה הומתק מעט מר הדין, ורוע הגזירה כאלו נוטל ממנו עוקצו, כי הוא הושיב את היהודים על אדמתו הוא, היא „אדמת הסטרוסטה", אשר עליה לא חל האיסור, על היותה נכנעת ליוריסדיקציה אחרת, זו של המלך.

חמת העירונים לא שככה, אלא שמעתה לא היתה לאל ידם לעשות רעה ליהודים, רובם עברו אל אדמת הסטרוסטה, ורק מיעוטם התישב מעבר לוויליה, בוילימפול, שהיתה אז אחוזת הנסיך לבית רדזיויל.

זהו הגירוש הראשון מש' תק"ג (1753) אשר עליו מרמז בעל „מגלת קובנה" בדברים הללו: „כעת הראשון (כלומר: הגירוש) זה שלשים שנה (צא מכאן, מש' תקמ"ג, שנת כתיבת המגלה, ל' שנה, הרי לפניך—תקי"ג) הקל, כי לא נגרשנו ממצרים כולה רק מאדמת גבול השייך לאנשי המקום הרעים, ונתישבנו בגבול הנקרא חצר המלך יר"ה *), וזה אחד מן המקומות שהחזיק המועט את המרובה". זה מתאים למנהג הגיטות, אשר בהם ישבו היהודים צפופים ודחוקים במקום צר מהכיל.

ודוקא באותו פרק זמן נראו נצני ההתפתחות בקובנה: חיי השלום במדינה בכלל, שקמו מש' 1750 ואילך, משכו לקובנה הרבה אוכלוסין. העיר החלה לקומם את הריסותיה ותחדש שוב את פניה. סביב מגרש השוק (הוא מגרש הדגים) הופיעו על תלי החורבות

*) כלומר: עברו מרשות היוריסדיקציה של העיריה לרשות היוריסדיקציה של המלך.

VI תקופת הגיטו.

(1753—1795)

א. חיי היהודים בקובנה במחצית הב' למאה זו.

דרך החיים של הקהלה היהודית בקובנה – מתחלת בריתה בראשית המאה הי"ח ועד קץ ממלכת פולין בסוף המאה הנ"ל–לא היתה סוגה בשושנים כל עקר; להפך: היא מלאה עמל ויגון, מתלאות ומהתלות.

לא הספיקו עדין להטשטש עקבות החרבן והשואה, שהמיטו עליה התבערה והקרבות–והנה פרעניות חדשות מקרוב באו, והפעם לא צרת הכלל סתם, כי אם מצוקת היהודים בלבד. ואכן חיי הקהלה היהודית בקובנה במשך יובל שנים זה מלאים עינויים ורדיפות, גירושים וטלטולים, משפטים וסכסוכים עצומים. וכדי בזיון וקצף.

אחרי חרבן העיר ע"י השרפה הגדולה מש' תצ"א וע"י צבאות רוסיה, שעברו דרכה בש' 1750, החלה העיר להתנער מעפר שפלותה ולחדש את ימי נעוריה כקדם. כאמור, תיכף הופיעו לכאן שוב היהודים וירכשו להם במחירים נוחים וזולים את שרידי הבתים ופליטי המפלת; גם מגרשים עם שדות קנו להם, והעיר קמה לתחיה, צמיחה ופריחה: הבניה הלכה לה בצעדים מהירים וקלים, ובמקום החורבות התראו שוב בניינים גדולים ויפים.

אולם כל זה היה כקוץ ממאיר בעיני הנוצרים העירונים, חדורי הקנאה והשנאה, ויחלו לחבל תחבולות ומזמות, כיצד להפטר מן היהודים, זעומי נפשם, ולגרשם מן העיר, בידעם נאמנה, כי שטר הפשרה הקודם כבר אין בידם.

ביחוד חרה אפם בם על אשר עברו הפעם גבול ויצאו מתחום הגיטו הקבוע (אעפ"י שהוא נעשה ע"י עצמם וברצונם הם ולא עפ"י החק) ומוגבל בסטאות, הנמצאות בסביבת חומת המבצר, וגם נסו להתפזר על פני רחב כל העיר.

היתה ג"כ כחגא בעיניהם וכצנינים בצדיהם. הם לא נחו ולא שקטו ויגישו שוב קובלנא ויעוררו גם השתדלות לבלתי הרשות להמגורשים להתישב בסביבת קובנה במרחק של שלש פרסה מן העיר.

אולם זאת הפעם לא עלתה בידם, והיהודים נאחזו בפרור החדש *). כאן לא בטלו יהודי קובנה ברוב יהודי המקום וגם את עניני קהלתם נהלו לחוד. גם חברה קדישא מיוחדת ליהודי קובנה התקימה על יד הח"ק של עדת וילימפול **).

ובמקום הפנקס שנשרף בשרפת קובנה נתקן פנקס חדש, בש' תקכ"ב, זהו קרוב לזמן התישבותם בוילימפול, והוא הפנקס השני הקים עד היום.

זכרה של קהלת וילמפול ודוקא מאותה שנה, תקכ"א, שנת הגירוש השני, בא גם בפנקס מדינת ליטא לרגל הדין ודברים עם הקהלה הראשית, הוראדנא (עין להלן).

בראש ההשתדלות לפני המלך ושריו ע"ד ביטול הגזירה עמדו שני האחים מבית הלוי א ב ר ה ם ומשנהו הרב דוילימפול מ ש ה ס א ל א ו ו י צ י ק, הנזכרים לשבח במגלת קובנה; היא המגלה שחוברה ל ז כ ר ה נ ס ש נ ע ש ה ל י ה ו ד י ק ו ב נ ה, ביום ג', א' לח' אדר שני שנת תקמ"ג (1783), ולפי העדאת עדים, היתה נקראת בביה"מ הישן בקובנה בשושן פורים מדי שנה בשנה לאות הודאה על תשועת ישראל.

ג. משפחת סאלאוויציק (א).

בני משפחה זו מוצאם היה מבריסק, כעדות הפנקסים העתיקים, שבהם הם נזכרים ככה: „האחים הנגידים המפורסמים

*) לפי דברי המגלה, התנפלו ראשי העדה ביום הכתר לפני המלך סטניסלב אבגוסט ומשנהו אלכסנדר סאפייען בבקשת תחנונים, ואלה מלאו רחמים על האומללים ורחמום.

**) בפנקס הח"ק של וילימפול מוצאים אנו בין ההתמנויות השונות גם נאמן לח"ק דקאוונא לש' תקכ"ז 1767, וגם בתקנות הח"ק מש' תקכ"ט מדובר ע"ד קלפי לקהלת קובנה לחוד. ומזמן מאוחר קובנה לא נקובה יותר בשם לחוד, זהו מעיד, כי הנהלת קהלת קובנה נשארה ספרטית עד 1769. מכאן ואילך קובנה אינה נזכרת יותר בין ההתמנויות.

משה ואברהם מבריסק׳. יוכל היות, כי באו לקובנה ביחד את אביהם ר׳ יצחק סאלאוויציק תיכף אחרי ש׳ 1750, כשהופיעו הנה יהודים שונים לקנות מגרשים ריקים ושרידי החורבות. ע״ד עשרם מעידה העובדא, כי יכלו להרשות לעצמם תענוג גדול שכזה-לבנות את בית הכנסת הגדול הישן בווילימפול *), אשר נבנה ושוכלל על צד היותר טוב, הודות לעזרתם, בש׳ תקל״ב (1772). (עין להלן).

מלבד זה הוציאו האחים מכיסם סכום עצום שנתנוהו בתורת הלואה לקהלת קובנה לצרך הוצאות ההשתדלות ע״ד בטול גזרת הגרוש. (עין הנוספורת בסוף הספר).

ואלה תולדות משפחת סאלאוויציק:

יצחק הוליד את אברהם ואת משה. ראש המשפחה, ר׳ יצחק סג״ל **) בהר״י (בהרבני ר׳ יוסף) נזכר במגלת קובנה וגם בפנקס בהתמנויות כלליות—הינו לקובנה ולוילמפול ביחד, החל מש׳ תקכ״ב, היא השנה שאחרי הגרוש, ואשר בה חדשו גם את הפנקס כנ״ל. בשנה זו נתמנה ר׳ יצחק בתור ב״ג (במקום גבאי) ועלה בכל התמנות והתמנות, שהיתה נעשית בחוהמ״פ מדי שנה בשנה, מעלה מעלה, עפ״י סדר הדרגות: תקכ״ג נתמנה בתור ג״ח (גבאי חודש); תקכ״ד—בתור ר״ח (רואה חשבון); תקכ״ה נתמנה כבר בתור גבאי ח״ק דקאוונא. וכן הוא נמנה בין אלופים הגבאים בהתמנויות מש׳ תקכ״ח ותק״ל.

בהתמנות תקל״ג רשום בתור בורר „האלוף הראש הקצין מוה׳ יצחק במו׳ יוסף סג״ל״.

כדאי להעיר, כי התאר „קצין״ הוא יוצא מן הכלל ברשימות ההתמנויות שבפנקס, וזה מעיד גם על ערכו וחשיבותו בקהלה.

גם בנו הבכור אברהם הנ״ל נמנה בהתמנות כללית תקכ״ב בתור ר״ח. ובהתמנות נשים נזכרת גם אשתו בתור ר״ח „האשה חגה אשת מו״ה אברהם״. תקכ״ג הוא נמנה בין הגבאים

*) יש אומרים, כי לא בנוהו מחדש, רק חזקו את בדק הבית הקודם וגם שכללוהו. אבל זה לא נכון. ראשית: ישנה גבית עדות על הבנותו על ידיהם בנין חדש; והשנית גם הסברא מחיבת ככה, ידן כי קודם לכן, הינו לפני הגירוש, לא יכל היה להמצא בנין רם ונשא כזה בווילימפול, בשעה שמספר יהודיה היה אז פעוט ודל.

**) הוא היה נקרא גם בכינוי סג״ל, ידן כי על בית הלוי נחשב (סג״ל ר״ת סגן לויים), ולכן נזכרו בפנקס בכינוי זה גם יוצאי חלציו.

דק׳ קאוונא וגם בין המתעסקים, ותקכ״ז–בתור גבאי שמשים דקאוונא. תקל״א הוא ב״ג ותקל״ב (שנת בנין ביהכ״נ) הוא כבר גבאי חודש.

בין הבוררים להתמנות תקכ׳ב הכללית מוצאים אנו בין החתומים גם את „נתן נטע במוה׳ יצחק סג״ל״. כנראה הוא בן שלישי לר׳ יצחק סאלאוויציק. הוא נתמנה אז בתור ש״ח (שמש חודש), בתקכ״ה–בתור ר״ח, בתקכ״ח, תקל״א ותקל״ב הוא נמצא כבר בין הגבאים. גם נמצאת חתימתו על תקנות הח״ק מש׳ תקל״ו.

ד. הרב ר׳ משה סאלאוויציק ומפעליו.

זה היה מנהיג ושתדלן מטפוס בני דורו, האחים נחמנוביץ מלבוב. הוא ראש וראשון בקהלה, בתור רב ומנהיג העדה, הוא ביחד עם אחיו בנה את ביהכ״נ הגדול בוילימפול, כאמור, והוא היה מראשי המשתדלים ע״ד בטול גזירת הגירוש, כדברי המגלה: „ויעמוד משה בשער המחנה מחנה ישראל ויאמר מי לה׳ אלי לעמוד לעזרת ה׳ בעזרת ישראל״.

הודות למרצו הרב ולהתאמצותו הבלתי פוסקת הובא ענין הגירוש עד לפני בית המשפט העליון בווארשא, והתוצאה היתה כי הטריבונאל הועיד למטרה זו בש׳ 1766 קומיסיה מיוחדת, בכדי לחקר ולדרש את מצב הדברים די צרכם. על הועדה הוטל גם לברר ולקבע את מרת הנזק, אשר סבלו היהודים מסבת השריפה והגירוש. ותמורתו הוטלה על העירונים להשיב ליהודים הניזוקים בשלימותה.

אולם ראש העיר פראזער, צורר היהודים, לא ידע שלו ויתחכם לדחות את זמן החקירה ודרישה הבלתי רצויה לו עד לאין סוף וגם התאמץ לבטלה לגמרי.

ברם גם ידי השתדלנים לא רפו: בש׳ תקמ״א (1781) הגישו שנית בקשת קובלנא אל בית המשפט בשם ראשי הקהל דוילימפול, והנסיך רדזויל, אדוני הפרור הזה, עמד לימין היהודים ויתמך את בקשתם.

לבסוף נצחו המצוקים את הערלים, כי בירת

המשפט החליט באותה שנה להעניש את ראש העיר, הוא פראזער, ראש המערערים והמסיתים, והעוזרים על ידו בענש של מאסר לשבועים וגם לשלם כסף ענושין לטובת היהודים שסבלו.

ובנוגע לעצם הדבר יצאה פקודה לערך את החקירה ודרישה תיכף ומיד, בלי שום דחוי.

כנראה הוצאה הפעם החקירה אל הפועל, אחרי כי בש' 1782 יצא הפסק מאת בית המשפט העליון בווארשא, כי העיר קובנה מחויבת לשלם ליהודים תמורת ההפסד שגמרו להם—סכום של 15.000 זהוב על מנת לפרעם בתשלומין לשעורים במשך של שנתים ביחד עם הוצאות הדין והמשפט.

וליהודים הורשה להתישב שוב ברחובותיהם, רחוב הארמון („זאמקאווע") *) ורחוב הויליה („פאוויליייסקא") **), גם צריכים להשיב להם את בתיהם, ורשות בידם לבא לקובנה בלי מפריע בימי השוק לסחר בה, גם מותר להם לבא אל העיר לקנות צרכי אכל נפש.

על יסוד החלטת בית המשפט העליון פסק שופט הגליל, כי בתי היהודים שעל אדמת הסטרוסטה תפסו את שני רחובות הנ"ל וכי הבתים עם חצרותיהם עוברים לרשותם בתור קנין כספם.

אז שבו יהודי קובנה אל אחוזתם, ויתנחלו שוב ברובע המיוחד המיועד להם.

והנה על השתדלות זו הוציאו האחים סאלאוויציק סכום גדול מכיסם בתורת הלואה.

לפיכך כאשר נסדרו עניני שתי הקהלות (עין תעודת האחוד „בנוספות") בעזרת הרב שהוזמן לכאן, והוא הגאון בדורו מו"ה משה שלמה הלוי אב"ד וילקומיר (תלמיד הגר"א ז"ל), תקנו גם תקנה זו והיא, כי כל חבר וחבר של קהלת קובנה מחויב לסלק את חלקו בחוב זה עפ"י הערכת השמאים שנועדו למטרה זו. ומי אשר לא תשיג ידו במזומן, יחויב לתת שט"ח בטוח לזמן של חדש ימים, וכל מי אשר לא ימלא את חובתו—יפסיד את כל זכויותיו שהיו לו בקובנה הן בנוגע לקניניו כמו בית ומגרש והן בנוגע

*) הוא נמשך מן המבצר, שעל שפת הויליה, ועובר בין צדי בית החולים העברי וביה"מ הישן ויוצא אל שוק הדגים.

**) נמשך מן שפת הויליה ועובר על פני החזיות של בית החולים וביה"מ הישן, והיו תוצאותיו במגרש הראטושא.

לחזקת ישוב בכלל. גם נתנו תוקף לתיקון הנ"ל ע"י הטלת חרם על העובר על הפקודים ועל מי, אשר ישאנו לבו להשתדל בעצמו ע"ד זכות ההתישבות בקובנה, וכן על כל מי שיתישב שמה טרם סלקו את חלקו בחוב הנ"ל.

יתר פרטי תולדותיו יבא להלן *)

ה. ר' שמואל הקטן **), מחבר „מגלת קובנה".

הוא היה יליד או תושב וילנא מקודם ומשם עבר לקובנה ושמש כאן בתור מ"מ וסופר הקהל ואח"כ אחרי הגירוש, התישב בווילימפול ***). בכ"ז היה נוהג לחתם גם אז „שמואל הקטן מוילנא", ע"ש עיר מגורו הקודמת.

הוא היה אדם גדול ומכובד. ע"ז תעיד העובדא, כי השתתף בש' תקכ"א (היא שנת הגירוש) באסיפת מדינת ליטא, לחתום רביעי על כתב המדינה בנוגע להעמדת קהלת מיר ברשות עצמה בתור קהלה מיוחדה, שאינה תלויה בדעת חמש הקהלות הראשיות (בריסק, פינסק, הוראדנא, סלוצק, וילנא).

---

* בהתמנויות אנו מוצאים אותו תקכ"ה בתור ש"ח (שמש חודש), תקכ"ו רשום בין הבוררים „משה במוהר"י סג"ל". בהתמנות תקכ"ז הנאמן לקאוונא משה בהר"י. בש' תקל"ב הוא נאמן בח"ק דווילימפול במקום הרב המגיד ר' אורי זק"ש. החל מש' תקכ"ח אין התמנות מיוחדת לקובנה, רק מתקנ"ד (1794) מוצאים אנו כבר שוב התמנות לקובנה לחוד. ובתקנ"ו—בהתמנות קאוונא: "הרב הנגיד מו"ה משה במו"ה יצחק סג"ל" ואשתו ה ר ב נ י ת בתור נאמנת לח"ק דנשים נבחרה בתקנ"ז ותקנ"ח.

גם בהתמנות תקס"ה מוצאים אנו בין הגבאים את הרב מו"ה מ ש ה במוהר"ר סג"ל מקאוונא.

** נוהגים היו היראים לחתם מתוך עניוות בצרוף תארי הענוה: „אני הדל באלפי מנשה", „אני הצעיר", „זעירא דמן חבריא" וכדומה. ובכנוי „הקטן" השתמשו ביחוד הרבה גדולים, אשר שמם שמואל, כמו ר' שמואל הקטן מרבני ליווארנא, בעהמ"ח ס' „דבר שמואל"; שמואל הקטן בר' משה פנחס, בעהמ"ח „בית שמואל" על ד' טורים ועוד כמוהם. ובזה הלכו בדרך התנא ר' שמואל הקטן, אשר כנה את עצמו ככה מתוך ענוה לעומת שמואל הנביא, כידוע.

ביחוד השתמשו לרוב בתארי הקטנה מתוך ענוה סופרי הקהל, כמו משה שור ליבערלס, סופר הקהלה בקראקא, „היה חותם „משה שור ולא אדם" . . . וכמהו רבים.

*** בפנקס הח"ק מוצאים אנו בין הבוררים מש' תקכ"ג את האלוף שמואל בהר"י (בר' יצחק"). בתקכ"ד נתמנה בתור ר"ח, ובתקל"ב—הוא ש"ח.

א ש ת ו ח נ ה נזכרת בפנקס פעמים אחדות: בתקכ"ה נתמנתה בתור ר"ח לנשים בח"ק דווילימפול, בתקל"ב לגבאית נשים וכן בתק"ס. וזהו פרט היוצא מן הכלל וגושט מן המנהג המקובל.

ביחוד התפרסם הודות למגלת קובנה, שחבר לרגל המאורע הכי חשוב, והוא שיבת יהודי קובנה לקנם וכנם.

ר' שמואל הקטן הי"ד בעל לשון צחה ושנונה, ע"ז תעיד אותה המגלה: סגנונה הוא מקראי, טבול ומתובל במליצות מקראיות מוצלחות ומצטין בחדידות וחריפות מצוינה. גם ידע לקלע מקלעת מפסוקים או משברי פסוקים שונים, באופן אשר האחד מתחיל, במה שהקודם לו גומר. ומשתמש הרבה במדת „לשון נופל על לשון" וגם בהשמעות לתרי אנפין.

אף ידע פרק בשיר, כעדות שני השירים שבראש המגילה ובסופה (הראשון הוא אקראסטיך מהמלים „מגילה חדשה", „שמואל הקטן מוילנא", והשני—מהמלים „קוונא חזק", המביע את געגועי הפיטן לגאולת ישראל ושיבת ציון).

זה היה ספרא רבא, תרתי משמע, כי מלבד עבודתו הספרותית הנ"ל התעסק גם במלאכת סופר סת"ם. ע"ז יעיד הסידור העתיק „סידור כל בו" הכתוב על קלף ונמצא אח"כ בזמן מאוחר בביהכ"נ בבריסק ועליו היה רשום שם הסופר „שמואל הקטן מוילנא".

וכפי הנראה, מגלת קובנה האוריגינלית, שהיתה ג"כ כתובה על קלף, אף היא מעשה ידיו הוא.

ע"ד גדלו בתורה מעידה העובדא, כי פנו אליו בדבר הסכמות. ואמנם הסכים בש' תקמ"ג (היא שנת כתיבת המגילה) על הס' „באר אברהם" על שו"ע י"ד להרב אברהם דב בער אב"ד ארשא (שקלאוו תקמ"ג) וחתם שם „שמואל מוילנא".

שמו היה נודע בשערים *) ונשאר חקוק עמוק בזכרון העם.

פרפראות

* ע"ד פרסומו מעידה עובדא התולית זו. בימיו חי בוילימפול עוד איש אחד ושמו שמואל. הוא היה מצלצל במצלתים (צימבאליסט) וגם השתתף בכלי שירו, בין מקהלת מנגנים אחרים, בחגיגת ביהכ"נ בוילימפול בש' תקל"ב. והוא היה קטן ממש, פשוטו כמשמעו, והיו קוראים לו „שמואל דער קליינער". בכן שני יוסף בן שמעון נזדמנו בפונדק אחד.

ומעשה שהיה בנכדו של האחרון, שהשאיר בוילימפול את אשתו ושני ילדיו וילך לנוד למרחקים. ויהי כבואו לדינאבורג, התחפש לרוק, ובערמומיותו נסה להשתדך מחדש. ויתהלל ברב חכמתו ביחוסו הנעלה, כי הוא מצאצאי ר' שמואל הקטן המפורסם, ודודיו הם אישים רמי המעלה, בענצע החזרוני וחיים החזרוני... נזדמן בדינאבורג באותה שעה סלבודקאי אחד, ויפנו אליו וישאלו את פיו אודות המדובר. ויען ויאמר להם: אמנם הוא איננו שקרן גמור, כי הגיד לכם את האמת למחצה: אמנם זקנו היה שמואל הקטן, אבל לא בעל מגלת קובנה, כי אם זה המצלצל במצלתים, ודודיו הם מן הידועים אצלנו, בענצע „חזיר" וחיים „חזיר"...

רבים התגאו, כי הם מיוצאי חלציו. גם המ"ץ בקובנה ר' א י צ ל י א ר נ ו ב ס ק י התיחס אליו וככה רשם בשער ספרו „יד יצחק" ומתארו שם בשם „הרב הצדיק" וכו'.

וימת שמואל זקן ושבע ימים וישאיר אחריו בן יחיד ושמו יוסף, ככתוב על מצבת בתו הנצבה בביה"ע בוילנא: „צפורה בת הצדיק המופלא מהור"ר יוסף בן יחיד להזקן המופלא המפורסם מהור"ר שמואל הקטן זלה"ה מ"מ דק"ק קאוונא".

בש' תקס"ד הוא חתום בפנקס (וגם חתום על תקנה אחרת משנה זו) בעצם ידו ממש „שמואל הקטן מוילנא" על התקנה דלמטה בנוגע לסלוק החוב הגדול שחבתה הקהלה לרגל בנין בית המרחץ.

וזוהי התקנה:

העתק מגוף הכתב עלה במוסכם הנעשה ב"ך ניסן שנת תקסמ"ך לפ"ק בהתאסף יחד אלופי הגבאי' ובעלי התמנות דח"ק ג"ח ש"א לפקוח ולעיין בעסקי הח"ק שלנו ואחרי שראינו שצורכי הח"ק שלנו מרובים הם ואף שת"ל כבר נגמר . . . בנין בית המרחץ של חומה, ת"ל עשינו עדיין מלאכות ועבודת פנימיות הנצרך עודנה לבית המרחץ ולבית הטבילה הנ"ל אשר בלאו הכי אי אפשר, וביותר שהנושה אין לקחת את החוב עצום שלו ואין שום מראה מקום אף לסילוק הרווחים המגיע לנשה שלשה שנים ואף שמכבר שעבדו כל אלופי ח"ק שלנו המחצה מכל הכנסות הח"ק שלנו לתוקף פרעון החוב הנ"ל מחמת שעסקי החברה שלנו כקדירה דבי שותפי *) ואין מאסף ואין מקבץ וכל אחד מקיל עצמו להתפשר עם מי שמוטל לפניו (צ"ל: מת) ליקח ממנו שט"ח או גם ח"י חלק וערבות ואף מאנשים שאינם בטוחים וכל אחד משמיט א"ע מלבייש לחבירו שלא לקבל לבטוח ומכש"כ מי הוא מחויב לנגוש ולרדוף אף עם איש בטוח שיסלק המגיע ולריב בחנם על ריב שאינו שלו ולגדור זאת הסכמנו יתר כל בעלי התמנות דהאי שתא הח"מ שמהיום והלאה אינם רשאים הגבאי' ולא הח' אנשים להתפשר עם מי שמוטל עליו עכצש"ת יהי' מי שיהי' כ"א על מזומן או עכ"פ משכנות חפצים שיהיו שווין בשופי הסך שיעלה במוסכם

---

* רמז על אחוד שתי הקהלות, קובנה וסלבודקה.

כל הח"ק או השמנד"ה אנשים דווקא ולא יקובל ע"ז שום ערבות כלל אעפ"י שט"ח מבטוחים גדולים יהי' מי שיהי' בכדי שלא לבייש לשום אדם ויהי' כל אפין שווין בזה—אך באם שיראו הח"ק או הח"א (ח' אנשים) שמהראוי ליקח סך גדול ועל שעתא בעת שנפשו עגומה עליו אי"א (אי אפשר) לעלות מזומן ואף שוה כסף על סך כזה—אזי רשות ביד הגבאי' להתפשר ע"ז האופן היינו ליקח מזומן או משכנות שיהי שווין בשופי עכ"פ סך עשרים אדומי' רענדלך, ועל המותר רשות בידם ליקח שט"ח מבטוח לפי ראות עיניהם לפי העת והזמן אבל לא ח"י חלק—וכל זמן שלא יומסר ליד הנאמן המזומן או משכנות שיעלה במוסכם כל הח"ק או הח"א כשלא יהי' המוסכם יותר מסך עשרים אדומי' וכשיהי' המוסכם יותר מסך עשרים אדומים כל זמן שלא יומסר ליד הנאמן הכסף או השוה כסף עד סך עשרים אדומי' והשט"ח בטוח על סך המותר שיעלה במוסכם הנ"ל אין רשאי שום גבאי חודש ואף לא כל הגבאי' להתחיל בשום עסק מהתעסקות צורכי הב"מ (בר־מינן) ר"ל יהי' מי שיהי' הן מעירינו ר"ל והן שהובא הב"מ מחוץ לעיר וכל אחד מאנשי הח"ק שלנו יכול לעכב בדבר הזה כל הנ"ל נעשה באסיפת כל הגבאים ובעלי התקנות ושארי בעלי התמנות דהאי שתא במוסכם כולנו לטובת הח"ק שלנו ונעשה ביו' שבת קודש בך' ניסן דהאי שתא תקסמ"ך לפק"ק ווילי'פאלן ואמרנו וחתמנו היו' יו' ג' ך"ו ניסן תקסמ"ך לפק"ק הנ"ל.

כל הנ"ל העתקנו מגוף הכתב כתיבת יד הנאמן הרבני הראש מוה' מ א י ר במהו' יצחק והחתימו"ת עליו ארבעה גבאים במקום גבאי וזקן אחד שני רואי חשכונות שני בעלי תקנות ועוד ח"י אחד מהח"ק הנ"ל והח"י של בעהח"ת הנ"ל ניכר לן היטב גם הכתב של הנאמן הנ"ל ניכר לן ולאות ולראי' באנו עה"ח היו' יו' א' בך' תמוז תקסמ"ך דלת.

נאו' שמואל הקטן מווילנא.

ונאו' יוסף בלא"א כמהו' מרדכי (?) זצ"ל.

ו. ר' אבא סאלאוויציק ומשפטו.

מן ה„עשרה הראשונים" שעלו לקובנה מגלות וילימפול היה, ביחד עם נאמן הקהלה, ר' וועלוויל נעוויאזשער (אביו של העסקן הידוע ר' הירשל נעוויאזשער) גם חשוב העדה, ר' אבא סאלאווייציק.

זה היה אחד מנכבדי קובנה ומקצינידה, סוחר אמיד ובעל נכסים רבים. בתור אחד בעה"ב ההגונים ותורני נכבד, התחתן עם רמי היחש והמעלה.

את בנו השיא לבת הגביר הנכבד, ר' צבי הירש זלקינד *), ואת בתו נתן לאשה לחרה"ג המפורסם מו"ה ישראל ז"ק זקהיים (שהתיחס להשר שאול וואהל) **) והוא הבן הב' „להר' המופלג שר ונגיד בישראל" הג"מ משלם זלמן ז"ק אבד"ק פאקראי (עיין לעיל עמ' 76), אשר לבסוף עזב את הרבנות ויתישב

*) מחותנם של הגביר ר. אלכסנדר זיסקינד שחור מדוברובנה, הגביר ר. יואל סירקין ממיר והגאון ר. יחזקאל לנדא ראב"ד בווילנא.

**) ואלה תולדות הר' ישראל זקהיים: בנו הנגיד המופלג מר בן-ציון ז"ק גר בקובנה, ושם מ"כ. ולו היו שלשה בנים ובת אחת:

א) הרב המופלג מו"ה משה נתן גר בקובנה, הוא אבי הרה"ג חו"ב מ' אברהם זקהיים אבד"ק לייפון ואח"כ בוואליא (פ' גרודנה) [חתנו של הגאון מ' הלל דוד הכהן טריוואש, אבד"ק ווילקי בזאמוט], הוא הוא שהמשיך להו"ל את הקבץ האורטודוכסי „הפסגה", אחרי מות חותנו עורכו וגם חבר ספרים אחדים ובנו הוא הד"ר ירדני—זקהיים, מי שהיה מנהל הגמנסיון העברי בוילקובישקי ומיסד בית הספר למלאכה שעל ידו, מו"ל החוברות „דברו עבריתו" וכעת גר באה"ק.

ב) הרב המופלג מו"ה חיים צבי זקהיים גר בקובנה.

ג) המופלג מו"ה אשר יעקב זקהיים גר בקובנה.

בוילנא. ישראל זקהיים שחי בקובנה, בסוף המאה הי"ח ובראשית המאה הי"ט, היה מן הראשונים שקראו להם בשם המשפחה זקהיים *)

ר' אבא סאלאוויציק נתפרסם ביחוד הודות למשפטו, אשר גרם להתרגזותם של עירוני קובנה מחדש ולהעמדת השאלה בדבר זכויות היהודים בקובנה שוב על הפרק. וזה דבר הסכסוך שפרץ בינו ובין הנוצרי בארטמאנסקי, אשר חב לו סכום כסף ידוע:

בית המשפט פסק בש' 1785, כי ביתו של בארטמאנסקי, הנמצא מחוץ „לתחום היהודים", עובר לרשותו של סאלאוויציק תמורת החוב ונחשב לקנין כספו, כל עוד שהלוה בארטמאנסקי לא יפרע לו את חובו, אולם בתנאי, כי לסאלאוויציק אין רשות לגור באותו בית או להשכירו ליהודים אחרים, אולם הוא מחויב לעשות בו את התיקון הנחוץ.

בש' 1790 הגישו נוצרי קובנה לפני בית הדין קובלנא על סאלאוויציק על אשר נהל—לפי דבריהם—מסחרים באותו בית. בשעת החקירה באר ס' כי השכיר את ביתו לנוצרי, בית הדין חזר ופסק, כי הבית הוא קנינו של ס' אולם הדגיש שוב את התנאי הקודם, כי אסור הן לס' עצמו והן ליהודי אחר לגור שם. והוא הדין בבתים האחרים העומדים מחוץ לתחום היהודים, לא לסחר בהם ולא להחזיק שמה שום סחורה שבעולם. ואם ס' יעבור על זה, אזי תחרם סחורתו לטובת העירונים הנוצרים.

ברור, כי נקודת הכבד של שאלה זו היתה באיסור ההתישבות ליהודים מחוץ „לגיתו".

פסק דין זה עודד את רוח העירונים הנוצרים ויעיזו לפנות שוב בדרישה לגרש מחדש, באמצעות השלטון הצבאי את היהודים מתוך עצם העיר וגם להחרים את סחורותיהם. אולם בית המשפט נוכח, כי יצאה שגיאה מלפני השליט, יען כי לא לגרש את

---

*) וחתנו היה הרה"ג ר' חיים יעקב שפירא מ"ץ בקובנה, אבי הרה"ג ר' דוד שפירא בעהמ"ח „בגדי שרד" (כ"י) והחו"ב מו"ה זלמן שפירא בקלוריה, (עין בפרטיות להלן בפרק הגאון ר' „ליבלי שפירא").

• לכתחלה היה ידוע רק שם המשפחה ז"ק בלבד וכנראה, מסבת פקודת המלכות (1804) המחיבת להקרא בשמות משפחה, שנו אחדים מיוצאי המשפחה הזאת את הכנוי ז"ק לזקהיים. אולם טעות היא בידי בעל המאמר באנציקלופדיה היהודית ברוקהויז עפרון, בערך ז-ק, האומר כי ישראל זה היה הראשון שהחל להקרא בכנוי זקהיים, הלא ידוע עוד שני לו מעונה זו, וזהו הרב הקצין המפורסם מו-ה יעקב זקהיים, ראש דיין וגבאי בראזינאי, מובא ב„דעת קדושים".

כל היהודים היה עקר כונתו, בשגם שלא הזמין את מי שהוא בתור בא כח מצד היהודים בכדי לשמע גם את חות דעתם הם. לפיכך נמנע בית המשפט מלצדד בזכות העירונים והשתדלותם. גם נתן טעם לשבח, כי אי ידוע לו, אם בכלל יש ליהודים בתים בתוך העיר גופא.

מזה נכר, כי אמנם עברו היהודים מתחום מושבם וירכשו להם בתים גם ברחובות סמוכים אחרים, זולת זאמקובה ופוביליסקא וגם ישבו בהם. התפשטות זו באה בתור תוצאה הכרחית משאיפת היהודים שבסביבת קובנה להתישב בה לרגל ענינים מסחריים. גם טעם אחר היה כאן, והוא כי הנוצרים עצמם עמדו בקשרי מסחר שונים עם היהודים.

בש' 1792 הוגשה שנית קובלנא עם מחאה אל בית המשפט הגלילי בקובנה נגד ע ב י ר ה זו של היהודים, ה ע ו ב ר י ם מתחום מושבם לעצם העיר.

אולם הפעם באה הקובלנא מצד היהודים גופא—מקהלת קובנה. זו האחרונה מחאה כנגד זה, שהנוצרים מוסרים את בתיהם לרשות היהודים באותם הרחובות, אשר הישיבה אסורה להם. אי ידוע מה גרם לקהל הקובנאי לצאת במחאה כזו בשעה שהדעת נותנת להפך, כי עליו היה להגן על זכות חברי הקהלה. יש לשער, כי רצון הקהל היה למנע בעתיד סכסוכים חדשים עם העירונים, שעלולים היו להתפרץ מסבת עברם על האיסור. מעין זה מצינו בפנקס מדינת ליטא תקנה כ"ו, אשר על פיה הקהלה מחויבת להזהיר את הפריץ המלוה או הסוחר הנכרי לבלי לתת כסף למי שאינו בטוח, בכדי למנע ע"י זה מכשול בעד אחרים.

ואולי גם מטעם זה: לקהל יותר קל היה לגבות את המסים מאת היהודים שגרו בתוך הרובע המיוחד והקבוע, מלגבות אצל אלה הפזורים על פני רוחב כל העיר.

או אולי היה כאן נימוק דיפלומטי בלבד: להראות לעיני בית הדין, כי לא היהודים זקוקים לצאת את התחום, כי אם, להפך, שכניהם הנוצרים הם המה הזקוקים ליהודים.

אולם בקרוב בא שינוי גדול בליטא בכלל ובמצב המשפטי של יהודי קובנה בפרט לרגל מפלת מלכות פולין וחלוקתה בפעם השלישית, בש' 1795.

סוף כל סוף נשאר הבית בידי ר' אבא סאלאווייציק. זה היה אחד הבתים הכי עתיקים בקובנה, שעמד בפנת רחוב היאנובי ורחוב היאטקובי הישן (דויקשא כעת) *) ובו כונן „קלויז" הוא הראשון לבתי התפלה בקובנה שאחרי הגירוש (מלבד בית המדרש הישן) והתקים כאן כששים שנה בערך (1810-1870), עד מפלת הבית, והיה נקרא „סאלאווייציקס קלויז", על שם מיסדו, עד יומו האחרון. גם „בית החולים" נוסד בבית זה בש' 1807 בערך, והוא אבן הפנה לבית החולים הקובנאי הגדול **), המוסד הראשון ממין זה בכל ליטא.

הנה כי כן נתקים בבית זה הכתוב: „אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה".

ז. הרב ר' יוסף סאלאווייציק.

היה בן להרב ר' משה הלוי סאלאווייציק הנ"ל ומלא את מקום אביו אחריו בתור אב"ד קובנה. ובפנקס הח"ק אנו מוצאים מש' תקנ"ז (1897) בתור במקום גבאי דקאוונא את מו"ה יוסף בהרב מו"ה משה סג"ל. זה היה כנראה טרם עלותו על כסא הרבנות.

הרב ר' יוסף היה חתנו השלישי של גאון הדור ר' חיים וואלאזשינער, כי לקח לאשה את אשתו רעלקא, בזיווגה הראשון. הוא מת בדמי עלומיו והשאיר אחריו בן ***), הוא ר' יצחק זאב

---

* בית זה, שעמד על תלו כמאתים שנה בחצרם של יורשי גליקמאן כעת נחרב והתמוטט מרוב ישנו בש' 1870 בערך, ובשעת מפלתו נהרג אחד מצאצאי סאלאווייציק, שהיו קוראים לו „סאלאווייציק הצהוב".

** לכתחלה בשעת הוסדו נמצאו בו רק 10 מטות בלבד ועמד תחת השגחתם של חחובש רוף ורופא נוצרי, כי רופאים יהודים, מלבד מומרים אחדים, לא היו עדין בנמצא בכל ליטא.

חבל על שאבד בימי המלחמה העולמית פנקס בית החולים „וספר הזהב" שלו, שבו היו רושמים לזכרון מבקריו רמי המעלה.

***) כנראה בנו השני הוא אליהו צבי בר' יוסף הלוי סאלאווייציק, זה שהו"ל את ס' „תולדות אדם" (מהדורא חדשה, והוא קצור תולדות הג' ר' זעלמעלע, דודו זקנו, אחי הג"ר חיים מוואלאזשין — דאנציג תר"ה) — אולם אליהו סאלאווייציק, מי ששנה ופרש ואח"כ החל לחלם ע"ד „דת עולמית" (זיווגם של התנ"ך, תלמוד וברית חדשה) ואשר למטרה זו פרסם בשעתו „קול-קורא" (נעתק גם לצרפתית ולפולנית) וחזר עם תורתו זו על כמה אומה ולשון—הוא כנראה בנו של הג"מ ר' יצחק זאב סאלאווייציק, [אודותיו בח"ב].

סאלאווייציק (ר' איציק וועלוויל הרב מטעם הראשון בקובנה, אשר תולדותיו יבאו בח"ב), הוא אבי גאון הדור ר' יוסף בער סאלאווייציק, ר"מ דוואלאזין ואב"ד סלוצק ובריסק, בעהמ"ח „בירת הלוי" (ג"ח־שו"ת ודרוש) וס' „חידושי בית הלוי", הוא אבי גאון הדור ר' חיים סאלאווייציק אב"ד בריסק.

אחרי מותו של הרב ר' יוסף סאלאווייציק נשאת האלמנה רעלקא להרה"ג המפורסם ר' משה הכהן מנישווזע, שהיה ידוע בשם „ר' מאשקע ר' ארציגס". ממנו נולד לה בן והוא הרה"ג ר' יענקעלע מוואלאזשין, הוא אבי הגאון ר' זלמן סנדר שפירא, הגאב"ד ור"מ בקריניק, אשר בנו הרב הגאון ר' אברהם דובער כהנא שפירא שליט"א, בעהמ"ח „[illegible] אברהם", הוא הגאב"ד הנוכחי והרב הראשי בקובנה.

ח. זאלקינד הורוויץ.

מבעד לערפלי התקופה האפורה של ירידת פולין במחצית הב' של המאה הי"ח; תקופה עטופת חשך, צל־מות ואי סדרים, ערבוביה וסכסוסי מפלגות; תקופה של מחנק ממלכתי ושעבוד פוליטי, שעת משבר מדיני וכלכלי גם יחד; ימי ההרגשה של סערת הכליון ההולכת וקרבה — מבעד לענני תקופה זו גם קוי השחר שזרחו על שמי מערב אירופה נדמו רק ככתמי דם ואש בדמדומי הערב על פני הרקיע השטוח ממעל למדינה זו, במזרחה של אירופה.

ובשעה שבארצות המערב זעזעו כרוזי האמנסיפציה את היהודים עד היסוד, נסחו אל זרם החרות בפולין הדוויה רק יחידי סגולה בלבד.

העם היהודי בכללו, טבול בראשו ורובו בחייו הטרדיציונליים ומלא דאגת קיומו הכללי והפיזי, פשוטו כמשמעו, היה חסר אונים וחדל כח.

מתוך חשכת תקופה זו ספוגת צער עולמים ושנאת עמים, חדורת ענויי הגירושים והטלטולים של עם „בזוי" ובזוז, משולל זכויות אנושיות הכי אלמנטריות, תזהיר כלבנת הספיר דמות

דיוקנו של אותו האדם הגדול, הלוחם הנלהב בעד זכויותיו של עמו הנרדף והמעונה, העומד בראש שורת לוחמי החפש והדרור האנושי בכלל ובעד עמו בפרט, זה שרשם דף מזהיר בתולדות האמנסיפציה של עם ישראל, הוא בן־קובנה, זאלקינד הורוויץ, בן דורו של יהודי יליד זאמוט אחר, הוא בערעק יאסעל עוויץ (נולד בקרטינגן), שניהם נלחמו בעד החרות ושניהם משכו שכם אחד בעול ההתפרצות נגד הפידיאליכמוס, שעבר עליו כלח. אולם בשעה שבערעק נלהם בשדה קרבות ממש כאחד הגבורים אמיצי הלב בעד חפש ארץ מולדתו פולניה המדוכאה—היתה להורוויץ מטרה אחרת לגמרי—חרותו של העם היהודי בתור חלק האנושיות הכללית.

בשעה שהראשון שאף להקריב ראשונה קרבן דמו וחלבו בעד המולדת בשכר הזכויות לעתיד לבא — קם השני ופסק, כי יש לנו תמיד הזכות לדרש את משפטנו בכל עת ובכל שעה בלי תשלום גמול מוקדם מצדנו, אך ורק יען כי אנשים אחים אנחנו כולנו, וכמונו כמוהם, כולם שווים ליתר בני האדם.

שניהם על קרקע ליטא גדלו ושניהם ינקו מלשד שדמותיה ואת אוירה שאפו, אולם התבגרותם ועלית נשמתם דוקא על אדמת צרפת, הפורקת עול הפיאודאליסמוס, התגלמה ונהיתה.

שונים היו דרכיהם, אולם ממקור אחד יצאו ואל נקודת אור אחת כוננו—היא חרות ואנושיות בתור שכר בעד אהבת המולדת מסירות נפשם בעדה; פטריוטיזמוס וציויזמוס היו חרותים על דגלם! אלא שזה הטעים והדגיש את הראשונה, וזה — את האחרונה.

וזה על זה השפיעו, וזה מזה למדו והשכילו. אותה התמונה המבריקה מש' 1789 בצרפת, בשעה שגם היהודים — וזלקינד הורויץ היה אחד מהם — נמנו בשורות הגברדיה הלאומית, כ"כ עודדה את רוח בערעק הכביר, עד כי קם ויאזר הרבו על מתניו ויעמד בראש הלגיון היהודי שיצר למען הלחם בעד חרות ארץ מולדתו, פולניה — ליטא.

כאמור, זלקינד הורויץ, גודל בקובנה, אותה הקהלה, אשר עיד בשחרותה טעמה את טעם הגלות המר והנמהר, וטלטולים ונדודים רבים היו מנת גורלה.

ואולי דוקא משום זה שנתחנך בימי נעוריו בעיר זו שטלטלה אז את יהודיה לא טלטלה גברו, כי אם טלטלה של חיה טורפת—, אולי דוקא משום זה שעל גבי אבותיו חרשו חורשים רעה, האריכו לענותם בסבלותם — נעור בנשמתו העדינה וברוחו הרגש אותו הרגש האנושי העלוב והמדוכא, שתבע בחזקה את תיקונו.

זכרונות הילדות זעזעו את נימי נפשו של אותו נדיב הלב, אחרי כן בימי בגרותו. הודות לתנאי עלבון אלה התפתחה בו אותה תכונת האדם האמיץ והגא השואף לחיי כבוד ודרור, לחיים בלי בושה וכלימה, חיים של חברים שווים בחברה האנושית הכללית.

מתקופת גידולו, חינוכו והתפתחותו וע"ד אותם הגילגולים שהתגלגל דרכם וההרפתקאות שעדו עליו עדי הגיעו למדרגה השכלתית גבוהה—ידועים לנו רק פרטים בודדים בלבד. וזאת לדעת כי באותה תקופה עלוטת הערפל בעולם בכלל ובליטא בפרט—לרכש השכלה רחבה ועשירה לא היה מן הדברים הבאים בהסח הדעת.

זלקינד הורוויץ נולד בש' 1740 *). עוד בילדותו הצטין בחשקו הרב ללמודים ולא נסוג אחור מפני שום מכשול ואבני נגף. מחוסר אמצעים עזב את בית הוריו ויעש דרכו לברלין, בכדי להסתופף בצל "שר ההשכלה" בימים ההם, הפילוסוף מ. מנדלסון. במשך שבתו בברלין החודע אל אישים רמי המעלה, מהמצוינים שבדור ההוא. משם עבר לצרפת, לננסי ומינץ, וכאן היה לתלמידו של רבה, הגאון בעל ה"שאגת ארי ה" **) ויעש חיל, כאחד מתלמידיו המובהקים.

אולם דרך הפלפול לא הרוה את צמאונו לדעת. כבעל הגיון ישר ושכל בריא לא מצא סיפוק לרוחו, השואף למעשים כבירים, בסבכי

---

*) באנציקלופדיה היהודית ברוקהויז עפרון נאמר בערכו, כי נולד בלובלין. אבל ההיסטוריונים מעידים, כי הוא מקובנה, וככה נזכר גם בהרצנזיה ע"ד ספרו של לילינסקי "בערעק יאסעלאוויץ" "ביעווריייסקאיא סטארינא".

אולי יש לבאר סתירה זו ככה, כי הוא אמנם נולד בלובלין, אבל משם עברו אח"כ אבותיו ביחד אתו לקובנה.

**) הוא נתקבל שמה לרב בש' 1765, ובין תלמידיו נמנה גם גדליה רוטנברג, מי שהעתיק בעדו את חידושיו.

החילוקים ובנפתולי הפלפולים *). הריח של „פלפלא חריפתא" היה לו לזרא.

בש' 1786 בערך עבר לפריס. וכשם שלא הבין צרפתית, הוכרח לסבל שמה עוני ומחסור. ויתפרנס ממסחר בבגדים ישנים ובשעות הפנויות התמכר ללמוד הצרפתית. וכאשר החברה הממלכתית למדע ואמנות במינץ פרסמה בש' 1787 התחרות אודות חבור על הנושא: „היש אמצעי לעשות את יהודי צרפת ליותר מועילים ומאושרים?" — המציא לה באבגוסט 1787 בין יתר תשעת המשיבים גם זלקינד את תשובתו, שיצאה אח"כ לאור בספר מיוחד בשם „Apologie des Juifs" וזכה לפרס בעדה. תשובתו, כמו עוד השתים תשובות שנתכבדו בפרסים, נוסדו באופן אחד ושוה: שלשתן בנויות על יסוד השטה הרציונאלית ונשענות על הזכויות הטבעיות של האדם באשר הוא אדם. ואת סבת קלקולם של היהודים הם רואים בעברו המעציב ובהשפעת הגלות. אולם בכלל היה תזכירו של הורויץ מבוסס בהרבה עובדות מוכיחות וראיות חותכות למדי.

ביצירתו זו כבר הראה זלקינד את כחו וגבורתו הסרכסתית. בין יתר הדברים כתב: „החברה הנוצרית, המציעה התחרות בדבר פתרון השאלה ע"ד הטבת מצב היהודים, נמשלה בעיניו למלך קרל V, אשר צוה את עמו להתפלל בשלומו של האפיפיור, בה בשעה שבעצמו החזיקהו עצור במבצר".

חבורו עשה בשעתו רושם כביר ויעורר ויכוח נמרץ בעתונות, וקלערמאן—טאננער, מגינם של אמנסיפציה היהודים הידוע, הגיד עליו: „דברי היהודי מפולין כדברי הפילוסוף".

בש' 1789 נפנתה משרת משגיח על כתבי היד בלשונות המזרח שבספריה הממלכתית בפריס. הורויץ המציא אל המיניסטר

*) גם רבו בעל „שאגת אריה" היה מתנגד לפלפול, שהיה נהוג בימים ההם והיה ידוע בשם „חילוק", אשר מטרתו היתה לחלק חילוקים עפ"י דרך הפלפול, לפי שטה מסוימה, ביז כמה וכמה ענינים וסוגיות שונות. הגאון ר' אריה ליב גינצבורג, שהיה מן הגאונים היורדים לעמקה של הלכה, השתמש בפלפול רק כמו בכלי שעשועים בלבד, למען חדד בו את שכל התלמידים. ואלה דבריו: „כמה שיזהר האדם בכל מה דאפשר שיהיה עיקר הפלפול באמתה של תורה, מכל מקום אי אפשר שלא יערבב בו דברים שאינם לאמתה. ואין כדאי משום זה לרשמם בספר, כי את הכל ישא רוח ואין זה אלא הבל" (בהקדמה „לשאגת אריה" ח"א. ספד"א. תקט"ז.)

את סזרו וגם העיר את תשומת לבו על תנאי עבודתו, כי כתבו בלי הכנה מוקדמת ראויה, כשם שקבל את חנוכו בסביבה של בורים ודלים. הודות להמלצתם של אחדים מבעלי השפעה, נמנה הורוין בתור מזכיר–מתרגם על הספריה. משכרתו היתה דלה: בס"ה 900 פרנק לשנה. ויחי גם אח"כ חיי עני, בכ"ז לא נמנע לתת לצרכי צבור ביד רחבה ועד כדי רביעית ממשכרתו נתן במתנה לטובת קפת העיריה. בימי המהפכה של 1789 נעשה לעוזרם הפעיל של העתונות היומית וינהל תעמולה לטובת שווי זכויות היהודים, בניגוד לרבני צרפת.

ביחוד הצליחה בקרתו העזה נגד הקלריקלים, ועל כולם נגד האבאט מארי *). וכאשר החליטה האספה המכוננת להחרים את נכסי הכנסיה, הידה הורוין לאחד מחסידיה של דעה זו. כמובן לא נמנעו הכמרים מהתנפל עליו על הכנסו בעיבי הקורה של „ענינים האינם נוגעים ליהודים" כל עקר.

מאמריו ביחס עם ויכוח זה חריפים לפעמים יותר מדי לפי מושגי הימים ההם, ועם זה חדידים ומכוונים למטרתם. הוא היה מיחידי העתונאים בעתונות הצרפתית והכי חשוב שביניהם. מאמריו בעתונים הרדיקליים של פריס (כרוניקה דע פריס ועוד), בחתימת „Polonais", עשו רושם כביר בסגנונם החריף ושנון, שהיה בו מעין סגנונו הסרכסתי של בערנע.

ואחרי אשר דחתה „האספה הלאומית" את שאלת היהודים, ערך הורוין מכתב בעתון הנ"ל (ב 22 לפברואר 1790) ובו הוא מבקש בטון התולי את „בעלי הפלפול מכל הדתות למיניהן" לתרץ לו קושיה חמורה זו, שאינה נותנת לו מנוח: מחד גיסא, הוא, עורך הטורים, נשבע „שבועת אזרח", כי יהיה נאמן לקונסטיטוציה, הבנויה על היסוד, כי הזכויות הן לבני אדם; מאידך גיסא, אינה נותנת החלטת האספה הלאומית להודות בזכויות אזרח בעד אלה המתפללים בלשון הקודש ואשר לאסונם נולדו מחוץ לתחומי בורדו

---

* זשאן סיפרען מארי, כומר ועסקן פוליטי (1746–1817) היה בא כחה של הכמריות הליאוניה באספה הלאומית (1789–91) ומלא תפקיד של מנהיג המפלגה המונרכיה–פיאודלית. הוא התנגד בכל כחו נגד שווי זכויות היהודים וטען כי זהו מן הנמנע, יען כי היהודים אינם בני אדם סתם, כי אם אומה בורדה וחשיבה מיוחדה לגמרי.

או אביניון (ערים בדרומה של צרפת, אשר שמה הושוו היהודים בזכויותיהם קודם לכן).

וכאשר החלו הכמרים הקתולים להסית ביהודים, על היותם רגזים לרגל הדקרט המחרים את נחלאות המנזרות,—פרסם אז הוריץ מאמר התולי למאד, שבו הוא מבקש מהמומחים לאותו דבר להסביר לו, להבור וחסר דעת, איזה „פרטים פיסיקליים ומוסריים בתולדות הטבע של הכמרים".

הוריץ היה לא רק נאה דורש, כי אם גם נאה מקיים. הוא נמנה בין יהודי פריס הנלחמים בעד שווי זכויותיהם בעזרת הקמונה הפריזית, זוהי מועצת העיר, אשר השפעתה היתה גדולה וחשובה. והיה בין מאת היהודים שהתנדבו להכנס בשורת הגברדיה הלאומית בצרפת, תיכף אחרי הלכד המבצר בסטיליה.

וביום 28 לינואר, לש' 1790, בה בשעה „שהאסיפה הלאומית" דנתה בשאלת היהודים בדרומה של צרפת, התקים באולמה של הקמונה הפריזית חזיון נהדר ונפלא: דפוטציה גדולה של יהודי פריס, ובראשם חמשים גברדיים־לאומיים נושאי הציץ בעל שלשת הצבעים במצנפתם, וביניהם גם זלקינד הוריץ, הופיעו לפני האסיפה הקומונלית עם דרישה ממנה להתיצב על צד היהודים ולהגן על זכויותיהם.

הוריץ דאג וחשש מאד ג"כ לגורלה של פריס במקרה, אם תשאר בלי גברדיה מסודרת ומאורגנת כדבעי.

אולם גורלו הפרטי היה כגורל יתר תלמידי חכמים בימים ההם, אחרי אשר אבדה לו משרתו בספריה, החל להתפרנס בדוחק, מהוראות בלמודי הלשונות, מסבת עניו ומרודו ומראהו החיצוני המדוכא לא השתתף באספת נדיבי העם היהודי בשי 1806.

בכ"ז הועדה, שעליה היה לערך החלטות בעד הסנהדרין פנתה אליו לעתים קרובות, באופן בלתי רשמי, לברר לדה ספקותיה, בהכירה את רחב ידיעותיו הן במדעי היהדות והן במדעים הכלליים.

הוריץ חבר גם ספרים הרבה בפילילוגיה.

וימת בשם טוב בפריס בשנת השבעים ושתים לימי חייו (1812) ויקבר שם.

הנה כי כן יש לגלגל זכות לקובנה ע"י זכאי זה, אחד מטובי בניה, שנלחם מתוך זכות המוח והרגש בעד זכיות אחיו המדוכאים והמעונים.

VII. ווילִיאמפאל.

א. התפתחות הקהלה בסלבודקה ורבניה.

קהלת ווילִיאמפול *) היא אחת הקהלות העתיקות בליטא זאמוט **). קשה לקבע בדיוק את זמן התהוותה, יען כי נסתתמה עדותה. בית העלמין הישן, שיכול היה להוכיח ע"י מצבותיו העתיקות, נחרב לגמרי בימי בנין המבצר הקובנאי בשנות התשעים למאה העברה ***). ומפנקסיה דהעתיקים נשאר כיום רק

---

* ככה הוא שמה ההיסתורי מימים קדמונים וככה היא נקראת באופן רשמי גם היום. והוראתו—עיר הוילִיה (פאל ביונית—עיר) ע"ש הנהר וילִיה, העובר לרגליה. אולם מזמן גירוש קובנה ואילך היתה נקראת בשם הסלבי— סלבודקה, הינו פרור בסלבית. כנראה משום שאז שמש בתור פרור לפליטי קובנה. וככה היא נזכרת בפעם הראשונה בפנקס מדינת ליטא מש' רקכ-א.

**) ע"ד עתיקות ישובה מעידה עובדא זו: כידוע קים בווילימפול עוד כיום בית תפלה הנקרא „אבא חאצקעלס קלויז", ע"ש מיסדה ר' אבא יחזקאל (לא כמו שמובא „בעיר וילנא"—שמשון—אבא חאסעס), נכד הגאון המקובל ר' שמשון אסטראפאליער, שנהרג עק"ה בגזירת ת"ח. לנכדו של ר' אבא יחזקאל ושמו שמשון היה בן ושמו שלמה זלמן, ולו נולד בערך בש' תקמ"ח (1788) (ונפטר בש' 1873) בן והוא הגאון ר' מרדכי אליעזר קאוונער (בעהמ"ח „קרני ראם—חדושים על פסחים ושבת.) יוצא מזה, כי מהאחרון עד ר' אבא יחזקאל ארבעה דורות. ואם נחשב כ' כ' שנה הדור, הלא יעלה, כי אבי המשפחה, ר' אבא יחזקאל, נולד בש' ת"פ בערך, ובנין הקלויז יחול אם כן במחצית הב' של המאה הי"ח.

***) הממשלה הרוסית, בבנותה את הסוללה המבצרית (פארט) התשיעית על יד „הר לינקובה" הנודע (זהו אחד ההרים הכי גבוהים סביב קובנא, ומרגלא בפומא דסלבודקאיים לאמר בהתול: „כבר האיר היום על ההר הלינקבואי", כלומר כבר השעה מאוחרת בבקר) המשתרע לצד מערב מסלבודקה, בגבולות בית העלמין הישן,—הרסה אותו לגמרי. כמובן ע"י הריסה זו נשברו לרסיסים ונחרבו כמה וכמה מן המצבות העתיקות, שבכתן היה לספר לנו הרבה, הרבה ע"ד עברת של הקהלה... ורק אחדות מהן בלבד

הפנקס הישן השני של חברה קדישא דוילימפול ודקובנה *). מכל מקום יש יסוד לשער, כי קהלת וילימפול נוצרה בש' תקכ"א, הינו אחרי גירוש קובנה והתרבות אוכלוסיה על ידו. זאת אומרת קהלת וילימפול נבנתה מחרבנה של קהלת קובנה. אם אין ראיה לדבר, זכר לדבר: בפנקס הישן השני הנ"ל נמצאת בראשיתה רשימה מש' תקכ"ב ושם נאמר, כי הפנקס נתחדש לרגל שרפת הפנקס הקודם. זמן התחדשות הפנקס ושריפתו של הקודם מקביל אל זמן חרבן קהלת קובנה ע"י הגירוש והשריפה.

עוד ראיה לדבר: התקנה מש' תקכ"א בפנקס המדינה **)

העברו אל ביה"ע החדש. הסתפקו רק בזאת שהעבירו את עצמות הקבורים למקומות מיוחדים, וגם זה לא כולן, כי הנה בשנות העשרים למאה זו, בבנות הממשלה הליטאית בית מחסה לילדים בקרבת המקום הזה, שוב נתקלו החופרים בגל עצמות גדול, פליטת העבר, ויעבירון יהודי סלבודקה גם אותן לבי"ע החדש.

*) השתמר עד היום פנקס ישן אחד של ח"ק ג"ח ש"א דוילימפול. למעשה הוא מחובר מג"ח: א) החלק הראשון הוא העתקה מפנקס אוריגינלי שנאבד בודאי והתחלתו מש' תקכ"ב. בראשיתו נאמר, כי „הפנקס הישן נאבד בשעת השרפה". כנראה הכונה כאן על פנקס דק' קובנה, שנאבד לרגל הגירוש והשריפה בש' תקכ"א. ב) החלק השני של הפנקס הנוכחי מתחיל מתקמ"ה וסיומו בש' תק"ס—ג"כ העתקה. ג) והחלק השלישי מתחיל מש' תקס"א והוא אוריגינלי. יוצא מזה, כי היו שלשה פנקסים: הראשון הנשרף, השני שנאבד ונשארה העתקתו. והשלישי האחרון הוא המקורי. כנראה, אחרי שריפת הפנקס הראשון היו נזהרים ומשום זה עשו אז בשעתה העתקה מפנקס השני שנאבד, והיא היא שעמדה לנו אחרי אבדן גם זה.

לשבח יהודי ליטא בכלל ושל קובנה־וילימפול בפרט כדאי להגיד, כי הם הבינו עפ"י חוש אינסטינקטיבי, לשמר עד כמה שאפשר את הפנקסים הישנים. ספר לי בע"ה אחד, אשר אצלו היה שמור הפנקס הנ"ל, כי בגלותו בגלות רוסיה בימי המלחמה העולמית, שמרהו כבבת עינו ונשאהו אתו לכל מקומות נדודיו, וגם אח"כ בשובו לליטא ובהתפרץ, ממוך לביתו התבערה הגדולה בסלבודקה (1919) היתה תחלת מעשהו לרוץ ולהציל מן המוקד את הפנקס הישן יחד עם „עצי החיים" של הכסף מן הקלויז השמורים עמדו.

**) וזהו תכנה של התקנה תתקנ"ב: ע"ד שתבעו האלופים הרוזנים נגידים ראשים וקציניים דק"ק הוראדנא את המשולחים דגליל קידאן בדבר הישובים שאחורי הנהר ניעמן, וגם אודות הכתב שהי' ביד הרוזנים דק"ק הוראדנא מוער האמסק שתבעו את הגליל קידאן הנ"ל, הן בדבר גוף המכירה והן בדבר סכום וגלגולת עד היום דלמטה, יצא מאתנו

לרגל הסכסוך שפרץ בין הקהלה הראשית הוראדנא ובין הקהלה הגלילית קידאן בדבר הישובים שמאחורי הניעמאן בכלל וק"ק סלאבאדקא בפרט *)· וזה דבר הסכסוך: ק"ק הוראדנא טענה, כי מה

הרבנים הגאונים המתאספים למדינה רבא: שהישובים הנ"ל שייכים לגליל קידאן הנ"ל לחלוטין ולצמיתות עולמין, והמכירה הי' מכירה גמירא בתוקף כל שטרי מכירות דנהגו בישראל לכל תוקף ועוז. ובדבר שתבעו הרוזנים קציני דק"ק הנ"ל עבור סכום וגלגולת מהישובים הנ"ל עד היום דלמטה פטורין גליל הנ"ל, ואין להרוזנים דק"ק הנ"ל שום טו"מ על הגליל הנ"ל מחמת טענות הסכום וגלגולת הנ"ל מהישובים הנ"ל. ואודות ק"ק סלאבדקא הסמוך ונראה לק"ק קאוונא יצא מאתנו, שיקום כפי הפשר שהי' בין רוזנים דק"ק הוראדנא ובין גליל קידאן הנ"ל, דהיינו נתינת מסים וארנוניות וכרגא דמלכא וכן לענין משפטים שיתהוו בק"ק סלאבאדקא בענין טשאפווי הכל שייכים לרוזני ק"ק הוראדנא לחלוטין ולצ"ע (ולצמיתות עולמין), ולענין רת"ש ושאר משפטים יהי' מה שיהי' שייכים לראשי מנהיגים דק"ק קידאן והגליל יצ"ו. ובדבר שתבעו הרוזנים דק"ק הוראדנא את המשולחים דגליל הנ"ל אודות סכום וגלגולת שלקחו ע"ע מק"ק סלאבדקי הנ"ל וטענו המשולחים הנ"ל שמעולם לא לקחו מק"ק סלאבדקי שום סכום וגלגולת, בכן יצא מאתנו שהנאמן מרוזנים דק"ק הוראדנא יכריז כרוז בבהכ"נ דק"ק קידאן בעונש שבועה באם לקחו סכום וגלגולת מק"ק סלאבדקי במשך הנ"ל ושטר מכירה, אזי מחויבין להחזיר עד פ"א (פרוטה אחרונה) ליד הרוזנים הנ"ל, וזמן הכרזה הנ"ל הגבלנו זמן עד ר"ת אדר תקכב"ל. ובפירוש הותנה שבאם לא יבא הנאמן דק"ק הנ"ל עד זמן הנ"ל, אזי פטורין גמורין להגליל קידאן מרוזנים ק"ק הוראדנא הנ"ל מעונש שבועה, ושאין ביד הרוזנים הנ"ל לשלוח עוד לק"ק הנ"ל להכריז. גם בפירוש איתמר שאין רשאים הרוזנים דק"ק הנ"ל לשלוח הנאמן מיום א' סליחות עד אחר יוה"כ להכריז שום כרוז בק"ק קידאן.

כ"ה יצא מאתנו הרבנים הגאונים ומפורסמים המאוה"ג אב"ד דקהלות ראשיות לכל תוקף פסד"ג. ולאות ולראי' חתמנו, היום יום ד' ו' תמוז תקכא"ל בהתאספות לוועד קודש מדינה רבא פק"ק סלוצק יצ"ו.

נאום... (כנראה כאן חסרה חתימת הרב דבריסק)

ונאום משה יהושע הלוי הורוויץ חונה בק"ק הוראדנא

ונאום ישראל איסרל חונה בק"ק פינסק

ונאום שמואל הק' חונה ק"ק ווילנא

ונאום ישכר המכונה בער חונה פק"ק סלוצק.

*) דוגמא לזה אנו רואים בסכסוך ועד מדינת ליטא עם ועד ד' ארצות בנוגע לערי הגבולין שבסביבת טיקטין·

שמכרה לקידאן את הזכות לגבות את המסים מהישובים הנ"ל אין למכירה זו שום כח, מפני איזה טעם ידוע, ובכן על קידאן ל ח ד ל מ ע ס ק המסים ולהשיב לה את הכנסתה זו. והנה תביעה זו נמשכה עוד מזמן ועד אסיפה קטנה בחאמסק (מחוז פינסק) בחרף תפ"א (1721) והובאה לפני הועד האחרון בסלוצק (תמוז תקכ"א), היא שנת גירוש קובנה. זהו בנוגע לישובים הנ"ל בכלל, ומה שנוגע בפרט לסלאבאדקא טענה קהלת הוראדנא, כי קידאן גובה ממנה מסים שלא כדין.

תקנה זו אף בהשספה ראשונה אומרת: דרשני!

א) מפני מה הוציאו את שאלת סלבודקה מתוך השאלה הכללית של כל הישובים שמאחורי הניעמאן ובאו בנוגע אליה בתביעה מיוחדת?

ב) ומפני מה תביעה זו נגעה דוקא בסלבודקה לחוד ולא בקובנה? אולם הבעיות הללו תתורצנה והכל יבואר לנו באר היטב אם אך ננקט כלל זה בידינו, כי שנ' תקכ"א היא שנת הוסד הקהלה בסלבודקה. ואז יצויר לנו ציור זה: המעשה היה בש' הגירוש. והנה קובנה, כאשר עמדה קהלתה על תלה, היתה נכנעת אל הקהלה הראשית הוראדנא (כמו שמצינו לעיל: "ק"ק קאוונא בגליל העליון דק' הוראדנא"), ואת חלקה במסים היתה מכנסת ל"תוך קפת הקהל בהוראדנא. כעת, אחרי הגירוש, כשרוב יהודיה עברו לסלאבאדקא, חששה הוראדנא פן תוסיף קידאן לגבות את המסים מסלבאדקא, אשר מלאה החרבה, כי למעשה היא מעתה מלאת תושבי קובנה, כמו שהיא נוהגת עם יתר הישובים שמעבר לניעמאן, על יסוד זכות המכירה שיש ל"ה עליהם. באופן כזה עלול"ה קידאן לקפח את ה"כנסת ה"וראדנא. בכן אפוא אין כל פלא, כי באה בטרוניא על סלבודקה, כי הלא יש לתביעתה בנוגע אליה בסיס אחר, מה שאין כן בנוגע ליתר הישובים שמעבר לניעמאן. ומשום זה נגעה התביעה רק בסלבודקה ולא בקובנה, כי זו האחרונה הלא עמדה עד הגירוש ברשות הוראדנא. ומפני טעם זה הדגישו בטענתם: "ק"ק סלאבאדקא הסמוך ונראה לק"ק קאוונא", כלומר: הלא הן סמוכות זו לזו, ובכן דין סלאבאדקא צריך להיות כדין קאוונא, אשר כידוע היתה נכנעת אל הוראדנא, ובזה יתבאר ג"כ ה"שינוי בטענותיהם: הוראדנא טענה", כי קידאן

גבתה עד הנה מסים מסלבודקה שלא כדין, וקידאן ענתה ע"ז—לאו! כלומר: מקהלת סלבודקה שלא התקימה עד הנה כל עקר, הלא לא יכלה לגבות, ואם גבתה ממנה, גבתה בתורת ישוב, וממילא כדין.

ע"ז הוציא הועד את פסק דינו, והוא: א) בנוגע לישובים בכלל הנה מכירת הזכות היא מכירה גמורה, וממילא יש דרשות. לקידאן לגבות מהם את המסים: ב) ובנוגע לסלבודקה נעשתה פשרה כזו: בנוגע למסים דהיא שיכת להוראדנא, כדין קהלת קובנה מקודם, ובנוגע לרח"ש, כלומר: למינוי רב, חזן, שוחט, היא תלויה בדעת קידאן.

ובזה מתבאר מפני מה סלבודקה נקראת כאן ק"ק ולא ישוב, יען כי ע"י גירוש קובנה נהפכה מישוב לקהלה.

ואלה תולדות התפתחותן של הקהלות בכלל: בראשית בראה הקהלה המטרפולין את הישובים הסמוכים. התהוותם של הישובים על יד הקהלות במאות הי"ז והי"ח באה הודות לחכירות, שמסרו האפרתים בעלי האחוזות ליחידים, כמו בתי מרזח ושאר מחיות שונות, באמצעות הקהלה, שהיתה בדרך זו „שולחת את פארותיה" לכל עבר, ביחד עם זה השגיחה „הקהלה—האם" שישארו הישובים תחת חוג השפעתה בתור בנות קהלה (סוב־קהלות).

ככה היה הסדר בדרך כלל, ובנוגע לוילימפול שקד פרוצס זה להעשות עוד יותר מסבת סמיכותה לקובנה. הודות לנגישות השונות שפגשו היהודים באחרונה במשך המאות הט"ז והי"ז הוכרחו יהודים בודדים להתישב מעבר לוליה, בוילימפול. זו האחרונה לא היתה קנין המלך, כי אם אחוזת האפרתים או הנסיכים, ובתור קנין פרטי אפשרה בנקל את השתרשותם והתאחזותם של היהודים על אדמתה. בעליה של וילימפול, כמו רדזיביל, ויטגנשטיין ועוד היו מחכירים למתישבים מלבד האחוזות גם מגרשים שונים תמורת דמי חכירה שנתית (צינש).

והיהודים, שבאו הנה, בשעה שכל השטח של וילימפול כעת היה עוד מכוסה יער, היו מן המתחילים בבנינה, כי הם נגשו ל ב ר א את היער ו ל ב ר א ישוב יהודי. לאט־לאט מופיעים כאן בתי עץ קטנים, אשר מספרם הלך ברבות הימים הלוך וגדול, גם סללו דרך לרחוב *) ויניחו בזה את היסוד להעירה.

*) מקביל אל זרם הוליה, הוא „רחוב המטבחיים" („סקערדי קאלא", כעת).

בינתים נתרבה מספר היהודים בקובנה, ויוכרחו להנפץ על פני כל העיר. התפזרות זו פגשה בהתנגשותם של העירונים ביחד עם המגיסטרט בראש. וכשהחלו האחרונים להציק להם ולהצר צעדיהם, ויהודי קובנה נאלצו לקחת את מקלם ותרמילם, אז רמזה להם המושבה הקטנה שמעבר לנהר וקראה להם: נודדים, הנה כר נרחב לפניכם, באו ורשו את הארץ!

בתנאים כאלה התפתח מושב יהודים זה, ובבחינה זו שמש הפרור וילימפול מעין גיתו לנרדפי העיר. עוד בימי הגירוש הראשון מש' תקי"ג התישב כאן מספר קטן של המגורשים, והנה בא הגירוש השני הגדול—והביא לוילימפול את כל יהודי קובנה. אז עלתה על הפרק שאלת ארגון הקהלה במקום החדש.

וככה היתה דרך גידולן של הקהלות בימים ההם: „הישוב" הנכנע אל הקהלה הסמוכה הולך הלוך וגדול וביחד עם זה נוצר הרצון ההכרחי להשתחרר מעול האפטרופסות של הקהלה־האם ולצאת בתור קהלה עומדת ברשות עצמה ובלתי תלויה בדעת הקהלה המטרפולין ובראש וראשון לקחת לה רב לעצמה, לבנות לה בית עלמין משלה וכהאי גונא גם יתר המוסדות הנחוצים לקהלה באשר היא קהלה.

מומנט זה נראה בדברי ימי וילימפול תיכף אחרי הגירוש. אז פרץ הסכסוך בין הוראדנא וקידאן, כמובא לעיל, ונגמר בזה, כי קהלת וילימפול העמדה תחת שתי רשויות של הקהלות האלה.

לכתחלה לא היתה רשות לוילימפול לקחת לה לעצמה רב רשמי הבלתי תלוי בקהלת קידאן. אותו „הרב" שנהל את עדתה לא היה מוכתר בתאר אב"ד, כי אם בשם „הרב המגיד" כלומר עובדתו היתה רק להגיד איזה שעורים או לדרש דרשות לפני איזה חברות *), אבל למעשה מלא תפקידו של רב לכל פרטיו ודקדוקיו.

אולם מצב דברים זה לא ארך הרבה, כי בקרוב בא שנוי פוליטי כביר, שערער עד היסוד את מוסדות האבטונומיה היהודית בליטא. כעבר שנים מועטות, באה פקודת המלכות מש' תקכ"ו

* לפי התקנות רשאי היה להקרא בשם „רב אב"ד" רק הרב הגלילי בקידאן, ורבני הישובים והעירות הקטנות היו נקראים בשם „הרב המגיד", גם בצייקישאק, שעל גליל קידאן נחשבה, היה נקרא הרב הגאון המקובל ר' הירשל בר' שבתי, אחד מרבניה הראשונים. (נפטר בערך ת"ר) רק בתאר „הרב המגיד".

(1766), שבטלה את שלטון האבטונומיה לגמרי, בהרסה את עמוד התוך שלה—גבית הסכומים באמצעות ועדי המדינה.

אז נתפרדה החבילה שקשרה את הקהילות זו לזו וחברתן יחדיו, כי מלאה סאתן. אז מ ל א ה ש ע ת ן של הקהלות הקטנות התלויות בדעת הקהלה הראשית: הן נתקו את מוסרות המטרופולין ותשתחרנה ממנה לגמרי. וקהלת וילימפול, כמו יתר הסוב־קהלות, יצאה לרשות עצמה, בתור קהלה בוגרת ובת־חורין.

ב. הרב מנחם מנדל סג"ל.

מי היה רבה הראשון של וילימפול תיכף אחרי הוסד קהלתה בתקכ"א, אי ידוע לנו. אולם אם בפירוש לא איתמר, מכללא איתמר, כי זה היה הרב המגיד מנחם מנדל סג"ל, אשר זכרו בא בפנקס הח"ק דרך אגב, בחתימות בנו ר' מ ש ה, ועל פיהן מוכח, כי בש' תקכ"ב היה אביו הרב עדין בחיים, ובש' תקל"ו כבר בין המתים נחשב.

כי הנה בין הבוררים של ח"ק בוילימפול לש' תקכ"ב אנו מוצאים את חתימת בנו: „משה בהרב מנחם מענדל סג"ל". ועל התקנות של ח"ק מש' תקל"ו כבר חתום „ר' משה בהרב המגיד ר' מנחם מענדל זצ"ל".

ג. הרב המגיד ר' אורי זק"ש.

הוא נתקבל כנראה לרב בוילימפול בש' תקכ"ב אחרי הקודם. כי הנה בפנקס השני מוצאים אנו בהתמנות הח"ק כאן לש' תקכ"ב (לשנה זו כאמור אין התמנות מיוחדת לקובנה) בתור נאמן את „הרב המגיד מוה' א ו ר י ז " ובתור נאמנת לנשים „אשת הרב המגיד מרת פ ע ר י ל " *). גם בין המתעסקים בח"ק דוילימפול משנה זו אנו מוצאים: „ר' א ו ר י ב מ ו ה ר " א ס ג " ל ", וכנראה הוא הוא.

*) בתקכ"ג היא נתמנתה לנאמנת בח"ק לקאוונא ובתקל"ז לגבאית בח"ק דוילימפול.

משנות תקכ"ג, תקכ"ד ותקכ"ה כבר ישנה בפנקס התמנות מיוחדת לקובנה ובה מוצאים אנו שוב את הרב המגיד ר' אורי. אולם החל מש' תקכ"ז לא נבחר יותר. ורק בהתמנות תקל"ב לח"ק דוילימפול פוגשים אנו שוב, כי בתור נאמן נבחר „הרב המגיד", אבל הוא מאן לקבל התמנות זו. ואלה דברי הפנקס: „הי' י' ב' י"ד סיון תקלבית לפק"א אנחנו אלופי הבוררי' באנו להודיע באשר שאנחנו בוררים עשינו את הרב המגיד דקהלתינו *) נאמן בי' חהמ"פ תקל"ב והרב המגיד באותו היום לא הי' בביתו, וכשבא הרב המגיד לביתו מחל את הנאמנות מכמה טעמים הכמוסים ועד עתה לא הי' נאמן בכן עלה במוסכם אצל כל הח"ק ובפקודתם שמחויבי' אנחנו אלופי הבוררים לעשות נאמן מחדש ומינו החתיו עפ"י ברירה כשרה לקבל את הראש מוה' מ ש ה בה' יצחק **) להיות נאמן כתיקון ולראי' באנו עה"ח הי' י' הנ"ל פה ק"ק וילי'פאלן.

נאו' ישראל בר' מרדכי זצ"ל
ונאו' יעקב בהר"ן זצ"ל
ונאו' (מקום חלק)
ונאו' אלעזר בר' יחזקאל זצ"ל"

פירושים כנראה כאן מיותרים. רק בשנות תקמ"ג ותקמ"ד מוצאים אנו שוב בין אלופי הבוררים את הרב המגיד מוה' א ו ר י במ' א ב ר ה ם וכן בהתמנות תקמ"ז לח"ק דוילימפול אנו מוצאים אותו ברשימת הזקנים ובהתמנות תקמ"ח בתור רואה חשבון את הרב המגיד מו' אורי'. אולם יותר לא נזכר בהתמנויות. בש' תקמ"ה הוא חתום בראש הרבה חתומים על התחלת הפנקס שנתחדש אז ***)

---

* בכל ההעתקות הבאות כאן מתוך הפנקסים אנו משאירים את האורתוגרפיה האוריגינלית בלי שום שינוי, למען ישאר לזכרון אופן ישר הכתיבה בימים ההם.

**) הוא הרב ר' משה סאלאוויציק הנ"ל.

***) ושם נאמר: בכן אנחנו ח"מ ביררנו את עצמנו ויקבלנו עלינו להיות ח"ק ג"ח של אמת ולהתעסק בקבורת מתים ובכל עניני צרכי מתים וכו' כמבואר בתקנות וגם קבלנו על עצמינו לבקר חולים ולהתענות יום אחד בשנה היינו יום ט"ו כסליו בכל שנה ושנה כל הנ"ל קבלנו על עצמינו כמו שהי' מבואר ב פ נ ק ס י ש ן דח"ק ג"ח ולראי' באנו עה"ח היו' ב' ק"כ ניסן לפרט ב"ל"ע ה"מ"ו"ת וחרפת עמו יסיר מעלינו.

נאו' אורי בלא"א מו' מוה' אברהם ז"ק מווילנא.
ונאו' שמואל במוה' יחזקאל.

וזה מה שידוע לנו מתולדותיו:

הרב ר' אורי זק"ש, רבן של סלבודקה וקובנה, היה חבר להגר"א מוילנא, בעת למדו בקידאן אצל רבה הגאון ר' משה מרגליות (בעהמ"ח „פני משה" על הירושלמי ועוד ספרים).

אביו של הרב ר' אורי היה הגאון הצדיק הגביר המפורסם מוה' אברהם *) (טייץ זאסלבר) זק"ש, אשר בא לוילנא מהונגריא והיה מראשי ארבע הארצות ופרנסיהן. נמצא חתום שלישי על כתב הרבנות של הגאון מ' שמואל אב"ד האחרון דק' וילנא, מש' תק"י.

בנו של הר"ג ר' אורי זק"ש היה הרב ר' צמח, אבי הרב מתתיהו, אבי הגאון החכם מו"ה צמח זק"ש ספרא ודיינא דק' קידאן והגליל ואח"כ מ"ץ ואב"ד בזאגר, הוא אבי הסופר החכם, לוחם ההשכלה בזאמוט, ר' שניאור זק"ש, שנולד לו בקידאן ז' סיון תקע"ו.

ד. הרב ר' משה סאלאוויציק הנ"ל.

הוא נתקבל כפי הנראה לרב העדה בוילימפול בש' תקל"ב אחרי בנותו את בית הכנסת הגדול. כבר ראינו לעיל, כי הקודם לו הרב ר' אורי זק"ש נעדר בהתמנויות מתקל"ב עד תקמ"ג. הזמנים הללו מקבילים עם זמני בנין בית הכנסת ושיבת יהודי קובנה מגלותם. בכן יש לשער כי הודות למפעלו הכביר של הרב ר' משה סאלאוויציק—הוא בנין ביהכ"נ—עלה לגדולה ונתקבל, מתוך הכרת טובה, לרבה של וילימפול. בפרק זמן זה (תקל"ב—תקמ"ג), כששקעה שמשו של הרב המגיד הקודם זרחה שמשו של זה. ולהפך, כאשר ירד הרב ר' משה מכסאו, תפש הרב המגיד שוב את מקומו הראוי לו.

*) הוא בן הסר הצדיק ר' שניאור, אשר היה לשר הכספים בהונגריא ונהרג שמה אח"כ על קידוש השם. משום זה החלו בניו לחתם את עצמם אחרי פטירתו בכנוי המשפחה זק"ש, שהוא ר"ת: זרע קדש, שניאור. הוא היה נין ונכד להשל"ה.

1] לפי הסמנים עולה תקמ"ה.

2] כנראה מרומזים בזה הגירושים וההחרפות שסבלו יהודי קובנה.

ביהכ"נ נבנה כאמור בש' תקל"ב כעדות הפרט של הכתבת ואהי לכם למקדש, *) שהיתה חרותה על מבוא הבית.

את חנכת בית הכנסת חגגו ברב פאר והדר בתפים ובמחולות, כיאות לעדה חשובה, שזה מקרוב, לפני כעשר שנה, טעמה את טעם הגלות המר וכעת זכתה לקומם לה בית מקדש מעט, מלאת תקוה, כי גדול יהיה כבוד הבית האחרון מן הראשון.

וזה דבר הבית: מדתו היתה ענקית—ארכו, רחבו וגבהו העידו על מעוף דמיונם של בוניו. הוא נבנה לבנים שלמות גדולות וכבדות, ועבי קירותיו היה כאמה ומעלה. בתוך תמכו את תקרתו הגבוהה עמודים גבוהים ועבים, כתבנית בית הכנסת הגדול בוילנא, אשר בכלל נדמה אליו בהרבה פרטים. ספון הבית היה מצויר ציורים שונים נחמדים למראה, מעשה ידי אמנים להפליא. ועל כתליו היו חקוקים מזמורי תהלים ותפלות שונות, גם עמוד ארון הקדש היה מעשה צעצועים נפלא ונהדר למאד.

בית הכנסת התקים יותר ממאה שנה עד שריפתו בשרפת וילימפול הגדולה בש' תרנ"ב, כי אז היה גם ביהכ"נ למאכלת אש, ורק קירותיו החזקים עם שני דופני עליתו לצדדין, בעלי צורה פירמידאלית, מרקיעת שחקים, נשארו קימים. גם בחרבנו הוסיף בית הכנסת העתיק לעמוד על תלו עוד כארבעים שנה והתנוסס עד יומו האחרון כמצבה ענקית חיה על גדולת קובנה ויליאמפול בימים ההם **) (תמונתו—בח"ב). זר של אגדות מסכימות הכתיר את הבנין הנפלא, המרומם הזה. יש אומרים, כי בנאים איטלקים בנוהו, ואמנם בזמן מוקדם מעט, הינו בימי כטיפאן באטורי, לא נמצא ארדיכל מומחה בכל ארץ פולין. וכשהיו זקוקים לבנות איזה בית תפלה, אזי היו עפ"י רוב פונים לבנאי איטליה.

---

*) כפי הנראה, לא היו מנוקדות האותיות ו' מן ואה"י, המ' וד' מן „למקדש". ע"ד אמיתות הפרט הזה, תקל"ב, העידה הכתבת שהיתה חקוקה בעמוד ארון הקדש הנהדר, אשר נשאר כאוד מוצל מן השרפה ונמצא כעת בצורה קצוצה בקלויז ז"ץ בוילימפול. וגם זמן השנה, שהיה חקוק על תקרתו של בית העשיל הקצב הנמצא סמוך לביהכ"נ ונבנה באותו זמן, יעיד על זה.

**) גם המלחמה העולמית לא נגעה בו לרעה, ורק חלק ממשעניו החיצוניים מצד הויליה התרופף והתמוטט בחרף 1919. לדאבוננו לא דאגו הקהלות—מאיזו סבה שהיא—לשמר עליו, להחלימו ולהחזיקו, למען ישאר לעד לעד נאמן לימים עברו, ויקומו ויהרסוהו לגמרי ויבנו על תלו את בנין הת"ת כעת.

גם דבר שרפת הבית ענדה פנטסית הילדים באגדה מלבבת*) בית הכנסת שמש הרבה ימים לבית־ועד לחברי הקהלה, ובו היו מתאספים לאסיפות שונות. גם קבוץ בני־תורה מיסודו של רבה הגאון ר' אלינקע קאלישער, אותה „הישיבה הקדומה" בסלבודקה, מצא לו כאן קן, בין כתליו, וקול יעקב הגדיל שאון בו, בתוך אולמו הנרחב.

מלבד השתתפותו בבנין ביהכ"נ הגדול, לקח הרב ר' משה סאלאווייציק חלק הגון בבסוס יתר המוסדות, כפי שתעיד הרשימה דלהלן בפנקס בנוגע לדאגותיו אודות בנין החומה לבית הרחצה שהוקם אז.

ואלה דברי הפנקס.

עלה במוסכם באספות כל ח"ק ג"ח ש"א באסיפות כולם בשפה אחת, איך שע"ד הוצאות בנין חומה בית המרחץ ובית הטבילה דפה קהילתנו יצא שעולה לסך עצום וכבר לווהו אלופי ח"ק הנ"ל סך מסוים מערל פאן גערלינג, כפי אבליג (אבליגאציע) בח"י (בחתימת יד) אלופי ח"ק הנ"ל, הוסכמה באספות כל הח"ק הנ"ל שמהיו, והלאה יהי, שייך כל הכנסות ח"ק נ"ל חצי לצורך פרעון חוב הנ"ל ולצורך הוצאה שיהי, נצרך מקום לבנין הנ"ל, וחצי השני מכל הכנסות הנ"ל יהי, שייך לסיפוק הוצאת שחל על ח"ק הנ"ל מאז ומקדם, וג"כ הוסכמה באסיפת ח"ק הנ"ל באסיפות כולם שמהי, והלאה מחויבת כל אשה ובתולה ליתן מטבילתה הראשונה הסמוך לנשואין שלה ויהי, טבילתה פה קהילתינו יצ"ו לא פחות מאחד זהב פוליש, אף שאין להם שום נדוניא, ואותן שיש להם נדוניא במזומן או בשוה כסף אם רב ואם מעט מחוייבת ליתן למאה חצי פרעצינט, כי שיודע או שיברר כמה עולה הנדוניא הנ"ל, ואין רשות לכל אחד מח"ק ואף לא לכל ח"ק הנ"ל לוותר מחוק הקצוב הנ"ל אף פ"א, וקבלו עליהם אלופי הקהל ליתן תוקף עוז לבעל מרחץ הנ"ל או למי שיהי, ממונה ע"ז לגבות החוק הקצוב הנ"ל בלי שום דיחוי כלל וכלל, ודמי טבילה

---

*) היא שמשה נושא למ שורר נ. י. גוטליב במאמרו „אף די פליגלען פון פאנטאזיע" באיד. שטימע 3441 №

הקבוצה הנ"ל וכן מחצה משארי הכנסות הח"ק השייך לצורך בנין הנ"ל יופרש פעם בפעם לאיש אחד שיהי' מיוחד לזה מח"ק הנ"ל ברב שיהי' שמור ת"י לצורך פרעון חוב הנ"ל ולצורך בנין הנ"ל.

כל הנ"ל עלה במוסכם באסיפת כל הח"ק ג"ח של אמת כולם בשפה אחת הי' יו' א' ד' תמוז תקנוואו לפ"ק פה ק"ק וילי' פאלי'.

נאו' מ ש ה ה ל ו י מקאוונע, (חתימת ידו האוריגינלית ברורה) מזה נראה, כי נשאר כל העת (גם בתקנ"ו) בווילימפול ולא עזבה ביחד עם יתר שבי הגולה. אולם יותר לא נזכר אח"כ בפנקס. סמוך לאותו זמן אנו מוצאים בפנקס הרשמות הללו:

ביו' ג' כ"ו אלול ת ק ס " ב עלה במוסכם שמהיום והלאה ינתן מקופת הח"ק של ג"ח ש"א להרבני המפורסם מוהי' א ר י ' ל י ב במה' נ ת ן מפה אחד זהב בכל שבוע ושבוע ולראי' באנו עה"ח בפקודתם צ ב י ה י ר ש נאמן דח"ק בפה

וגם ע"ד בנו של המגיד המפורסם ר' ח י י ם ר ו מ ש י ס ק ע ר:

ביום שבת קודש ב' ימים לחודש מנחם אב תקס"ו עלה במוסכם שמונה אנשים כשרים מח"ק ג"ח ש"א שהנגיד מה' צ ד ו ק במ' ח י י ם ר ו מ ס י ס ק ע ר שלם ד"ק בעד זוגתו מאה רובל כסף בלי שום חנינה (?) *)

כ"ד הכותב בפקודת הגבאים ובפקודת השמונה אנשים צ ב י ה י ר ש בר' מ ש ה זצ"ל נאמן דח"ק.

ד. הרב המגיד אריה ליב.

הוא היה בנו של המ"מ דוילנא המפורסם הג"מ ר' יחזקאל פייוויל (בעהמ"ח ס' „תולדות אדם") וחתנו של הנגיד המצוין ר' העניך נעוויאזשער מקובנה.

הוא נזכר בפנקס פעמים אחדות ביחס עם משכרתו. ואלה הן הרשימות הפנקס:

---

*) דמי הקדימה נתקבלו כנראה ע"ח תשלום חבר; „בלי חנינה"—כפי הנראה הכונה שאין להחבר רשות לבקש אח"כ הנחה מהמחיר הקבוע.

„אור ליום ו' עש"ק ט' כסלו תקעי"ן לפ"ק עלה במוסכם הח"ק באסיפת י"ג אנשים במוסכם כולם ליתן לקופת הקהל לצורך שכירות הרב המגיד מ' א ר י' סך ארבעה זהובי' פויליש בכל שבוע *). ולראי' באנו עה"ח אנחנו הגבאי' יום הנ"ל.

נאו'

ונאו' מאיר במור"י ז"ל.

ונאו' אביגדור בר' זאב וואלף זצ"ל.

אחרי כן מוצאים אנו רשימה זו:

„הן היום דלמטה באסיפת ח"ק ע"פ ח"א (ח' אנשים) כתיקון נידון ע"ב (עלה במוסכם) הנ"ל שמהיום והלאה יותן הד' זהו' הנ"ל להרב המגיד נ"ל לידו ממש. בהיות שנתברר לפנינו שזה משך שבועות אין דורש ואין מבקש אותנו מאלופי הקהל נידון הד' זהו' הנ"ל וכבו' נתן לה"ה מגיד הנ"ל מאלופי הקהל שכירותו בשלימותו לבד הד' זה' הנ"ל לבד השלשה רובל שהבטיחו אלופי הקהל להרב הנ"ל ואתחזק אתחזק הנ"ל ומי הוא מחויב לריב ריב שאינו שלו בקדירה דשותפי *) וכולם מנגד יעמודו לכן עלה במוסכם כל ליתן להרב הנ"ל לידו ממש ולראי' באתי עה"ח בפקודתם יום ש"ק ואמרתי וכתבתי משם גבאים.

נאו' מרדכי באהרן צמח נאמן דח"ק ג"ח יצו.

הלאה רשום בפנקס:

עלה במוסכם באסיפת הח"ק כתיקון בדבר הע"ב שבנייר הדבוק הנעשה אור יום ט' נסליו תק"ע שיותן מקופת הח"ק שלנו לקופת הקהל, לצורך שכירות הרב המגיד דפה ארבעה זה' בכל שבוע ואח"ז מבואר בע"ב באותו דף שהנה שהארבעה זה' הנ"ל יותן להרב המגיד הנ"ל לידו ממש וכהיום נתהוו טענות ות' (ותביעות) לפני בד"ץ בין אלופי הקהל דפה ובין הח"ק שלנו בנידון ארבעה זה' הנ"ל ע"כ באסיפה רבה דח"ק למען השלום בכדי שלא יבא הפסד מרובה לקופת הקהל וכ"ש להרב המגיד בשכירותו שמהיום והלאה יותן מקופת הח"ק לצורך סיפוק הרב המגיד עוד נוסף שני זה' בכ"ש (בכל שבוע) בס"ה יסולק מקופת

*) זהו בערך 30 סנט אמריקני.

*) רמז על שותפות שני המוסדות, הקהל והחברה קדישא.

הח"ק שלנו ששד"ה זה' בכ"ש ומסך הנ"ל מגיע לסלק שלשה זה' בכל שבוע לקופת הקהל בפיוס עבור ארבעד"ה זה' שע' (שעברו) עפ"י ע"ב הראשון ושלשה זה' מהסך הנ"ל יסולק להרב המגיד בכ"ש ג"כ בפיוס שעפ"י ע"ב השני ימשך מסילוק ששה זה' הנ"ל בכ"ש עד כלות משך כתב מגידות שיש להרב המגיד מהקהל *) ואסיפה דפה—ונידון הארבעה זה' שמגיע עדיין מקופת הח"ק לצורך שכירות הנ"ל מעבר יסולק מקופת הח"ק לקופת הקהל לבדם בלי שום ניכות זולת הערך עשרים רובל שכבר קיבל הרב המגיד ע"ח ד' זה' העבר יחשב לנכיון ע"ח ד' זה' שמגיע להסהל מעבר רק שלא יוגרע מחמת זה שום גירעון בשלשה זה' דלהבא וכן לא יוגו"ע בזה שום גירעון על שכירותו שמגיעין לו מאלופי הקהל מקופתם.

כל הנ"ל נעשה כתיקון באסיפת ח"ק דשתי הקהלות היום אור יום ד' ד"ה שבט ולראי' חתמתי בפקודתם.

מרדכי במו"ה ר' צמח נאמן דח"ק.

והנה עד כמה שאפשר לקרא מבין השטים של הרשימות קשות הפירוש האלה, יש לברר את עצם הסכסוך ככה:

הנה נוסף לשכירות הרב המגיד הקבועה בסך של ג' רובל לשבוע, החליט הקהל פעם לתת לו בתור הוספה עוד ד' זהובים לשבוע, והחלטה זו בכתב חוברה אל הפנקס בתור „ניר דבוק". וגם נהגו כבר לשלם לו הוספה זו, והמנהג הזה הוחזק כבר. המקור לזה היתה קפת החברה קדישא, על יסוד החלטתה מט' כסליו תק"ע. הוספה זו ביחד עם השכירות היתה נתנת להרב המגיד באמצעות הקהל. אולם ברבות הימים חדלו אלופי הקהל לפנות אל הח"ק ולדרש את חלקה. הם לא התענינו יותר בהוספה, יען כי מאנו לתתה להרב.

בראות הח"ק, כי אין דורש ואין מבקש מידם מן הקהל, מפני כי אין מי שירצה לריב ריב שאינו שלו, וכי אם ימסרו את הד' זהובים לתוך קפת הקהל, יש לחשש שמא לא ימסרו לידי הרב

* ככה מוצאים אנו בפנקס מדינת ליטא תקנה מועד שפ"ג אשר עפ"י היו הרבנים מתמנים רק לג' שנים. וכן ידועה העובדא עם הרב דגליל פינסק, אביגדור בר' חיים, הידוע במלחמתו נגד החסידים בסוף המאה הי"ח, שהיה ג"כ רב למשך זמן קבוע, וכתום הזמן היתה רבנותו מתחדשת בכל פעם ופעם.

כלל, קמו ויחליטו שוב למסר את הד' זהובים הנ"ל ישר לידי הרב, בלי אמצעות הקהל. מסבה זו נתהוו טענות ותביעות מצד הקהל נגד הח"ק. הקהל טען, כי הוספה זו איננה קבועה, כי אם ארעית וממילא בלתי חיובית. בכן מוטב שישארו הד' זהובים בקפת הח"ק לטובת צרכים אחרים, והח"ק להפך צדדה בזכות הרב וטענה בהשענה על יסוד עדים נאמנים, כי הד' זהובים נתנה מפורש בתור הוספה לשכירות הרב הקבועה, וגם יש לו להרב כבר חזקה ע"ז. בינתים הפסיד הרב, והקהל רצה אף הוא להרויח כאן. אז הובא הסכסוך לפני בית דין. האחרון חלק את התביעה לשנים: ללהבא ולשעבר. וזה מה שפסק: בנוגע להבא—על הח"ק לתת מדי שבוע בשבוע סך ששה זהובים, אשר חציו ילך לקפת הקהל על יסוד החלטתה הראשונה מס' כסליו וחציו יהיה לטובת שכירות הרב על יסוד החלטתה השניה. ובנוגע לסלוק החוב לשעבר, שהח"ק לא מלאה את חובתה לשלם את הד' זהובים במועדם—יצא פסק ביה"ד: כי על הח"ק להכניס לתוך קפת הקהל את כל החוב בשלימותו, אחרי נכיון עשרים רובל, אשר הרב קבל על חשבון זה קודם מקפת הקהל.

כפי הנראה מתוך דברי הרשימה זו, שמש הרב המגיד לשתי הקהלות קובנה־וילמפול ביחד.

הרב ר' ארי ה ליב נולד בערך במחציתה של המאה הששית (תק"נ בערך) *) ונפטר בוילנא בש' תרכ"ו, כבן שבעים בערך. והשאיר אחריו בן ושלש בנות **).

וזהו נוסח מצבתו בביה"ע בוילנא:

פ"נ הרבני המופלג הצדיק המפורסם
איש ענף עץ אבות מגזע היחוס חו"נ
שמו נודע בשערים מוהר"ר ארי' ליב

---

*) אחיו הצעיר הנקרא ר' משהלי דעם מגידס נולד בש' תקנ"ה.

**) ואלה תולדותיו:

א. בנו הר"ר פייוויל, מת בוילנא כ' סיון תר"ל.
ב. חתנו, בעל בתו האנא, היה דיין בק' דושאט.
ג. חתנו ר' ברוך וואלף גארפינקעל, בעל בתו עלקא, היה רופא בק' ליאן.
ד. חתנו מיכאל בהר' אברהם מרדכי רבינוביץ מוילנא, בעל בתו פרומה.

בן הר"ר יחזקאל פייוויל מגיד מווילנא
נפטר בש"ט ח' כסליו תרכ"ו. תנצב"ה

ו. הרב ר' יעקב ווילנער.

אחריו כנראה היה דיין בוילימפול הרב ר' יעקב במוהר"ר דוב בער המכונה ר' „יעקב ווילנער". בספרים תארוהו בתארים אלה: „חכם גדול, מהנדס ובעל חשבון מופלא". גם אחיו היו מצוינים *).

הרב ר' יעקב היה מבית דינו של הגאון מוהר"ר יהושע העשיל אב"ד וילנא, ונמצא חתום בפנקס דצדקה גדולה דשם על פסק מיום ז', ה' לירח סיון תק"י (1750), בצירוף הרב יסו"ד. משם נתקבל אח"כ למ"ץ ביילימפול. והנה, כשם שבפנקס דוילמפול נמצאת חתימתו עוד מש' תקפ"ד, יוצא, כי היה כבר אז זקן מופלג, ולו גם נניח, כי בשעת חתימתו בש' תק"י בוילנא היה רק ב עשרים, מכל מקום היה כבר בתקפ"ר בן צ"ד שנה.

בפנקס הח"ק מוצאים אנו את חתימתו על תקנה זו: „אור ליום ג' י"א שבט שנת תקעדל"ת (1814) עלה במוסכם שמ"א (שמנה אנשים) בצירוף כמה אנשי חבורה להיות שהרבני מו"ה שמואל בר' מו"ה אלי' במוהר"ר משה מיושבי בית המדרש דפה קהילתינו **) והאיש ההוא נצרך ומך בפרנסתו לכן יותן לו מהיום והלאה מקופת הח"ק נדבה סך שני זהובים פולש בכל שבוע ושבוע ולראי' באתי עה"ח אור ליום ג' הנ"ל בפקודת אלופי החבורה קדישא.

נאום אברהם יעקב במהו"ר דוב זצלה"ה נאמן דח"ק. גם על מינויו למ"ץ של הבא אחריו, מוהר"ר ברוך סג"ל, הוא חתום בשנה הנ"ל. יותר לא בא זכרו בפנקס.

*) והם: א. הר"ר ר' משה, חתנו של הג"מ ר' צמח אב"ד פרען.
ב. ר' יצחק זעלקא, מופלג בתורה ובעל מדות מצוינות. נפטר תקע"ו.

**) הנה כי כן כבר בימים ההם חיה מנהג הפרושים.

ז. הרב ר' ברוך סג"ל.

הוא היה מ"ץ בוילימפול אחרי הקודם. וזה מה שאנו מוצאים אדותיו בפנקס:

„נעניגו ראשינו לבקשת אלופי ראשי נגידי וקציני מנהלי עדת ישורון אלופי הקהל דקהלתינו יצ"ו להשתתף עמהם בדבר מצוה ליתן להם שני זהובים פולש לשכירות הרב המופלג מוהר"ר ב ר ו ך ס ג " ל שנתמנה למ"ץ פה קהלתינו בלי נדר ולא לחובה רק כל זמן שיד הכנסת החברה משגת כל נ"ל עלה במוסכם אלופי הגבאים בצירוף בעלי התמנות דהאי שתא חתמתי בפקודתם יום ז"ך שנת תקעדל"ת לפק"ק ווילום פאלי".

נאום א ב ר ה ם י ע ק ב במוהר"ר דובער זצ"ה מווילנא נאמן דח"ק גח ש"א.

זוהי הפעם הראשונה שאנו מוצאים בפנקס את שם ההתמנות „מ"ץ", יען כי עד הנה היו ידועים רק בשם הרב המגיד או „הרב" סתם. כפי הנראה נתקבל בתור מ"ץ עוזר על יד הרב ר' יעקב הקודם.

ח. המ"מ ר' אברהם אבלי רוזאניש.

בפרק זמן זה בערך חי כאן המ"מ ר' א ב ר ה ם א ב ל י, מוצאו מלבוב ונתקבל למ"מ ב ו י ל י מ פ ו ל מפאלאצק, אשר גם שם כהן באותה כהונה. מזה אות, כי קהלת הראשונה עלתה על זו האחרונה. מוילימפול נתקבל אח"כ למ"מ במינסק וחי שמה בימי הג"מ ר' ישראל היילפערין מרא דאתרא שם.

ר' א. א. היה מגזע יחש מפואר. מוצא משפחתו רוזאניש 1) הוא מספרד, ומשם נפוצה על פני ארצות שונות: כמו אשכנז, ליטא, אוסטריא ותוגרמה.

אבי אביו, ר' י ש ש כ ר (בערוש) רוזאניש בן הגאון בעל „פני יהושע" היה אבד"ק פודהייץ 2), נפטר כ"ב למרחשון

---

1) גם ראזינס, ראזינש, ראזאנים, ראזאנוס וראזאנוש.

2) והיה חתן ר' ארי' ליב מבוטשאץ, שהיה מנהיג המדינה בגליל לבוב וכל המדינות השיכות אליו, והיה ידוע בשם „ר' ליבוש

תק"ה (1744) והשאיר אחריו שני בנים 1). בנו הבכור הוא הגאון מו"ה צ ב י ה י ר ש רוזאניש, שהיה מקודם אבד"ק באלחוב (תק"ל) ואח"כ בלבוב 2). בעהמ"ח „רשע שטות"—חידושים ופלפולים עם חידושי אביו (לבוב תק"ס), ונפטר כ"ז כסלו תקס"ה 3). אשתו הרבנית ושמה י ה ו ד י ת החזיקה זמן רב בלבוב בית דפוס, שבו נדפסו הרבה ספרים מתקמ"ט עד תק"ד. הג"מ ר' צבי הירש הוא אבי המ"מ ר' אברהם אבלי דינן 4).

ר' א. א. היה גם נכדו של הגאון המקובל, הנסתר ר' א ב א ה ח ס י ד מקראז. הוא היה אחד המחברים הפוריים למאד והשאיר אחריו כמאתים חבורים 5) ורובם נשארו בכ"י אצל ש"ב הר' פסח הכהן פינפער מו"צ בוילנא (אחי בעל „דברי יצחק"). מהם נדפסו רק שנים: א) „ז כ ר ו ן א ב ר ה ם",

---

ראש מדינה". שלשלת יחוסו פרש בנו ר' זכריה מענדיל מבוטשאץ, הנקרא ר' מענדל פאדהויץ, בספריו „מגורת זכריה" (פפר"א תקל"ו) ו„זכריה משלם" (שם תקל"ט) — שניהם חידושים.

1) בנו השני היה הרב מפאראטקוב, חתן הג"ט יצחק הורוויץ אב"ד אה"ו.

2) ואלה הן הסכמותיו מלבוב: על „גבולות בנימין" (תקמ"ט), „אהבת דודים" (תקנ"ב); „טהרת הקדש" (תקנ"ג); „הלולא דפסחא" (תקס"ד); ובבראד הסכים על הספר „של אורות" (תקנ"ב) ועוד. ועפ"י רוב הסכמתו היא הראשונה.

3) טעות היא בידי החושבים שנת פטירתו — תקס"א, כי הלא ישנה הסכמתו מתקס"ד.

4) ב„אוצר ישראל", ערך „רוזאניש" נאמר: „מרוזאניש שבאשכנז נודעים ר' ברוך (ברש) רוזאניש ובניו ר' יששכר רוזאנים וכו' ור' צבי הירש רוזאניש וכו' בן אחיו ר' אברהם אבלי רב הכולל במינסק", ובולו מוקשת. כפי הנראה ערבב כאן את הפרשיות וצ"ל „בנו" במקום „בן אחיו", כמו שטעה אגב בתארו בתור „רב הכולל". בכה טעה גם בראש המאמר, יען כי יששכר היה בן הגאון בעל „פני יהושע", ובנו הוא ר' צבי הירש.

5) בעדות ש"ב יצחק בן חיים הכהן פינפער מקאוונא בהקדמת ספרו „דברי יצחק" (וילנא תרמ"ג), אולם במה שכתב שמה, כי המ"ט ר' אבלי „הוא בן בנו של זקן אבי ר' אבא החסיד מקראז" טעה, יען כי כפי הנראה היה לא בן בנו כי אם בן בתו.

פי׳ על הגדה ש״פ (וילנא תרנ״ט) 1); ב) „מ ח ז ה א ב ר ה ם״ על מוסר (וילנא תרכ״ב), הוגה ונסדר ע״י נכדיו. גם נדפסו לקוטים מכ״י של המ״מ ר׳ א. א. בס׳ „דברי יצחק״ הנ״ל. הג׳ ר׳ אבלי היה דרשן נפלא, כעדות בן־דורו הג״מ ר׳ משה שמואל פינעס ראב״ד במינסק 2) והג״מ ר׳ גרשון תנחום אב״ד שם 3) בהסכמותיהם על הס׳ „מחזה אברהם״ הנ״ל.

במקום אחד מצאתי: „הרב החסיד המוכיח המפורסם מוהר״ר לייזר (?) מ״מ בקאוונא ובמינסק, כאשר הציקוהו ההסידים, וינס מפניהם אל חצר השר יהושע צייטלין בשקלוב, מקום מפלט ותורה לרבים מיחידי סגולה״ (בערך תקע״ב). כנראה בר׳ אברהם אבלי דינן הכתוב מדבר, יען כי לא נמצא בשום מקום ע״ד ר׳ לייזר מ״מ בקאוונא ובמינסק, ואף גם בס׳ „רבני מינסק וחכמיה״ לא בא נכרו.

וזאת לדעת, כי באותה העת כבר החלו החסידים לפרש את רשתם בסלבודקה וקובנה ולצודד נפשות. וכידוע עלתה בידם למשך בחרמם גם את א. מ א פ ו הצעיר אז (בפרטיות בח״ב). כנראה המ״מ ר׳ אבלי, בתור מתנגד נמרץ ומוכיח ודרשן נלהב, קם כנגדם, והם רצו לנקם את נקמתם ממנו, ויוכרח לברח. ואלה תולדות המ״מ ר׳ אברהם אבלי: בנו הרב צ ב י י ה ו ד ה, רבה של שידלובה (זאמוט), נפטר בפסח תר״י, בש׳ הנ״ב לחייו, והשאיר אחריו שני בנים: הר׳ ברוך מ נ ח ם והר׳ מ ש ה א ב ר ה ם מראסיין, ששמש מ״מ באניקשט (עיין לעיל עמ׳ 72). אלה הם

---

1) ובהקדמה לספר זה כתב נכדו, כי נשאר מזקנו בכ״י הספר „נחלי דבש״, „אמונת אומן״ (נמצא בכ״י בספרית המוזיאום האסיאטי בפט״ב), „ארחות יושר״, „בית מועד״ (הספדים) ו„לב טוב״ (על ח״מ).

2) ואלה דבריו: „נהירנא כד הוינא טליא והוי כולי עלמא רהיטי בשבתא ובריגלא לשמע נעימות חכמה ומוסר השכל במשל ומליצה מפה קדוש של הרב המאוה״ג הדרשן המפורסם מו״ה אברהם אבלי מ״מ דפ״ק וישארי קהלות״.

3) הוא אומר שם: „נוראות נפלאתי בשמעי דברים יוצאים מפי קדשו וברוח צח שפתיו הטיף נאמותיו למקהלות רבבות עם בפ״ק״.

גם הג״מ ר׳ יחזקאל פיבל מ״מ בוילנא הפליג מאד בשבחו כעדות בנו המ״מ ר׳ זלמן זאב בהסכמתו על הס׳ ז״א הנ״ל.

נכדי הג"מ ר' אבלי, שהוציאו לאור את שני ספריו הנ"ל.

בוילימפול-קובנה שמש ר' אבלי בערך תק"ע (1810).

מש' תקע"א אנו מוצאים את חתימתו בפנקס ח"ק דוילימפול ביחס עם ד"הסכסוך, שפרץ שם לרגל בורר אחד שלקח לו עטרה לעצמו. וזוהי תקנת הפנקס:

„הן היום טענו לפנינו אלופי בוררים אשר הונף ואשר הורם מקלפי בחה"מ פסח דהאי שתא תקע"א לפק"ק בנידון התיקון ח"י (התקנה הי"ח מתקנות הח"ק) המבואר בנייר דף השמאל, אשר רצה בורר אחד לעשרת עצמו גבאי בחוזק יד אף שלא בהסכם שארי בוררים או רובם, ויצא מאתנו לתקף פס"ד שאין שום בורר בעולם יכול ליטול שום התמנות בעולם מקטן ועד גדול אם לא שיסכימו עמו עוד שני בוררים דהיינו רוב דיעות בצרוף דעת עצמו

זאת חקרנוה כן הוא חוק ולא יעבור ולמען לא ירבו המחלוקת כתבנו וחתמנו להיות למשמרת ולאות ולראי, אשר יצא מאתנו עפ"י דת ודין

יום ו' עש"ק ב' דחהמ"פ שנת תקע"א לפק"ק וילי' פאל

נאו' אברהם אבלי במוהר"ר צבי זלה"ה

ונאו' פסח במר' שמעון זצלה"ה

ונאו' יצחק במר" צבי הירש זצלה"ה.

כנראה ישב ר' אבלי בוילימפול עד שנ' תקפ"ד. ומכאן נתקבל לדרשן במינסק, עפ"י עצת הלוחם נגד החסידות, הגאון ר' חיים מוואלאזין, זה שסמך ידו עליו. יתר פרטי חייו ומפעליו אי ידוע לנו. המ"מ ר' אברהם אבלי נפטר במינסק ביום ה' לטבת תקפח (1827).

ט. ר' אלינקי ראגאלער 1) (1794—1839)

רבה של וילימפול זה נולד בנישטוט-סוגינד (מחוז טבריג) בש' תקנ"ד ונפטר בקאליש בש' תר"י, בש' הנ"ה לימי חייו.

1) תולדותיו הלא הן כתובות בארוכות בס' „תולדות אליהו" לבן אחיו הרב ר' א. ל. פרומקין הנ"ל. כאן תבא רק תולדה קצרה ממה שנוגע לענייננו עם תוספת פרטים שלא באו בס' הנ"ל.

ראשית למודו וחנוכו קבל מאביו הגאון, הצדיק האמתי ר' יענקלי „נייישטאטער" 1). כבן י"ג השיאהו אביו אשה, אשר אתה ראה חיים עד יומו האחרון. הגאון ר' אלינקי הצטין בשכל זך, עמוק וחריף, בהשגה מהירה, בשקידה עצומה ובתכונות נפשיות מאד נעלות. הודות למעלותיו אלה זכה לעלות למדרגת אחד הגאונים המובהקים שבדורו.

רבו היחידי היה אביו, וכתום ילדותו לא ידע יותר מרב ומורה אחר, כהגר"א בשעתו 2). זה גרם למקוריות שטתו בלמודים. היות שכל ימיו למד מעצמו, ותורתו נקנתה לו רק מתוך עמל ויגיעה רבה, לוטש שכלו ויתברר ויתלבן. בעודנו צעיר היו כבר הש"ס ורוב הפוסקים שגורים על לשונו. תלמידו הג"מ ר' י ע ק ב א ל י ה ו (עין להלן) העיד עליו, כי חזר בחייו על הש"ס יותר מד' מאות פעמים וכי בקיאותו היתה כעין בקיאותו של „השאגת אריה" ובפלפול וסברא היה דומה להגאון ר' עקיבא איגר ז"ל 3)

---

1) מצד אביו היה מגזע „בעל הלבושים" וה„חכם צבי", ומצד אמו התיחס אל בעל „מגלה עמוקות" ואל הג"מ ר' דובער אב"ד פלונגיאן, ראש משפחתו, אשר גם הגאון ר' ישראל סלאנטער היה מיוצאי חלציו מצד אביו. ובקולקציה של מר נ. לידסקי ראיתי זוג תיקי כסף ל„עצי חיים" („רמונים" בשו"ת) ועליהם חקוקה כתבת זו: „זאת נדב הרב הג' דק"ק פלונגיאן זי"ע מהר"ר דוב בער בן מהר"ר שעפטל".

2) רק קנה לו כאן חבר נעלה הוא ש"ב הגאון ר' יעקב מ"ץ בשבלי ואב"ד בויסק, בעהמ"ח „זכרון יעקב", שלמד אתו בבחרותו בגישטוט בשקידה עצומה, בחסידות, פרישות, בקדושה וטהרה, כעדות נכדו בהקדמתו לס' הנ"ל.

פרפראות

3) ר' אלינקי הוקיר מאד את הגאון ר' עקיבא; ספר לי מחו' הרב ר' ישראל ליב ברודא מפה כי כאשר נודע לר' אלינקי ע"ד בא ר' ע"א ללומזה לרגל חתונת בתו, קם וילך רגלי מסלבודקה ללומזה ויכתת את רגליו מרחק של ל' פרסה ויותר, בכדי לקבל את פני הגאון, מופת הדור, וליהנות מזיו תורתו. מאז נקשרו נפשותיהם זו בזו. והגאון ר' עקיבא היה מחבבו והיה דורש מדי פעם בפעם בשלום אותו „האברך המצוין מסלבודקה" ע"י סוחחי עצים מליטא שהיו באים לעירו, לפוזן. ונמצא מחבר אחר, ר' אברהם מסטאוויסק שצרר את נשמות שני הגאונים הללו בצרור החיים הנצחיים, בהספידו אותם יחדיו בספרו „רשפי קשת" (קניגסברג, חש"ד),

הוא היה בעל הגיון ישר ויאהב ביחוד את הפשט הפשוט ואת הקצור הנמרץ, התמצית 1). הודות לזאת מצטינים גם כתביו בצמצום המחשבה, ברכוז הרעיון וברמיזא לחכימא 2). הוא לא משך את ידו גם מלמוד הדקדוק ויחבב את „התלמוד לשון עבר", אעפ"י שבני דורו רעמו אז פנים על מחברו, בן זאב. כבעל הגיון היה גם דבורו הגיוני וקצר וישם לב גם להידור החיצוני של כתב ידו. אביו שהיתה לו יד גם באשכנזית ופילוסופיה, הביא לו בילדותו קונקרדנציה לטינית עם ספרים אשכנזים, וילמד מהם את השפות הללו.

ר' אלינקי הדגיש על הנחיצות ללמד את התנ"ך; הוא היה אומר, כי כל מי שלא למד כתבי הקדש בבהרותו, הרי זה נשאר קרח מכאן ומכאן. ועל תלמידיו צוה ללמד תנ"ך עם פירוש רש"י בלבד, ובזה הלך בדרך הגר"א. בנידון זה היה בשעתו יוצא מן הכלל, יען כי רוב הלומדים אז בזאמוט שגו בסבך הפלפול ובדקדוקי לשונות של רש"י, מבלי שים לב אם תצא מזה הלכה למעשה. דרכו היתה מעין דרך הרמב"ם. וזאת היתה שטתו של ר' אלינקי: א) לבכר את הפשט; ב) לצרף למוד תורה שבכתב ללמוד תורה שבע"פ (כשטת הגר"א, ובה הלך גם בעל „רביד הזהב", רבה של זאגר); ג) להקדים למוד התנ"ך ללמוד התלמוד.

בבחרותו התעמק גם בחכמת הנסתר, וראשית כלליה קבל

לקיים מה שנאמר: „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו".

1) וכן כתב בצואתו: „ולכן אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בת"ת לשמה, ומסיק שמעתתא אליבא דהלכתא ולא לדרך הפלפול לבדו כ"א בקצרה מה שנוגע להלכה בדרכי הראשונים וכו' ולא לפנות לדרכי החריפים הגדולים".

פרפראות

2) שמעתי מאת הרב דמתא בשמו באור המאמר באבות (פ' ד') „ואל יבטיחך יצרך שהשאול בית מנוס לך שעל כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה נולד וכו'" — באופן זה: לא תוכל להצטדק על חטאותיך מפני מיתתך. כי הנה אם תרצה ללמד זכות על עצמך בזאת שעל כרחך אתה נולד ובכן על כרחך חי, ולא בך האשם אם נוצרת בשר ודם העלול לעונות ופשעים, אחרי כי שלא ברצונך נולדת ולא ברצונך הנך חי — אז יבא יום המות ויטפח על פניך; כי הנה גם על כרחך אתה מת, ובכן אם אין ברצונך למות, הלא יוצא כי בדיעבד הנך רוצה לחיות, לפיכך הנך אחראי בעד מעשיך. וזוהי כונת המאמר הנ"ל.

מהגאון ר' א ב ר ה מ ' ל י, בעל „מעלות התורה", אשר חי אז ג"כ בנישטוט. אח"כ נסע לישיבת וואלאזין, בכדי להשתלם בחכמה זו, והגר"ח בעצמו קבע לו עת ללמוד זה. אבל ר' אלינקי לא מצא בו שום חידוש ויעזב את וואלאזין כעבר שנה וחצי. ידיעתו בקבלה היתה גדולה 1) ובעזרתה וסד שטה חדשה ברזי המעשרות וגם שאף למצא תלמידים מקשיבים אליו בחכמה זו.

ראשית רבנותו היתה ב ש א ט 2) ואח"כ ב ר א ג א ל י [תקפ"א־תקפ"ד] (ועל שמה נקרא אח"כ „ר' אלינקי ראגאלער"), ומשם נתקבל בש' תקפ"ד (1824) בוילימפול, שהיתה אז עיר של חכמים, וסופרים, קהלה חשובה בת ש ש מ א ות מ ש פ ח ות ויותר, ורוב גבירי קובנה גרו בה עד שנ' תר"ב בערך. אמנם שכירותו כאן היתה, כמנהג הימים ההם, קטנה – רק שני רו"כ לשבוע, אולם לעומת זה עמד לימינו לסעדו אחר מגבירי קובנה ונכבדיה, ר' מ א ר ק ע ל קדישסאן (עין להלן), כי הקציב תמיכה להרב מכספו כסף שכירותו. כאן ישב הג' ר' א. על כסא ההוראה כט"ז שנה.

ר' אלינקי, אשר ראה מטרת חייו בהפצת התורה וכבר בעודנו צעיר בימי רבנותו הראשונה בשאט הספיק לקבץ סביבו הרבה בחורים מצוינים ויגיד שעור לפניהם – מצא לו כאן בוילימפול

---

1) הערותיו באו בשם „היכלות הזהר" בסוף הס' „תקוני הזהר" (וילנא 1882) וב„ספרא דצניעותא" עם באור הגר"א (וילנא תקפ"ח); גם בין כתבי הג"מ ר' שמעון זרחי חברו בישיבת הגר"ח, נמצאה תשובתו בקבלה; וגם בין הכתבים, שנשארו ביד בנו הג"מ ר' יהושע, היו מעניני הקבלה.

פ ר פ ר א ו ת

אבל ר' אלינקי מתוך ענותנותו לא הודה על ידיעתו זו. — פעם שאלהו קרובו, ר' אליהו מערקיל: „האמת הדבר מה שהושבים את בבודו ל„מקובל?" — ע"ז ענה הגאון: אמשל לך משל. למה הדבר דומה? לאדם שנוסע מקובנה לפטרבורג (והימים ללא פוסתה, טלגרף ומסה"ב). קודם לכן מתאמץ הנוסע להשיג בהזדמנות עגלה העולה וילנאה. בוילנא ישתדל להשיג באופן כזה עגלה עד דוינסק ומשם עד פט"ב. הלא ארכה היא הדרך וממושכה! ועתה הגע בעצמך עד כמה הרחיק האיש ללכת, אם הספיק להגיע בדרכו לרומשישוק (כג' פרסה מקובנה) רק עד התחנה הראשונה פטרשון... ככה הגעתי אנכי בידיעותי בחכמת הנסתר..,

2) וע"ד רבנותו באניקשט עין לעיל עמוד 71 בהערה.

כר עוד יותר נרחב להגדיל תורה ולהאדירה. עול הצבור לא רבץ עליו כ"כ כעל יתר הרבנים בני דורו 1), וכנראה זה היה מוטל על עוזרו הרב ר' חנוך הענאך (עין להלן). בעה"ב היו מתלמידיו, שהכירו את ערכו הרם, והמון העם כבדהו מאד ויירא ממש ממוצא פיו. גם הגבירים פחדו מפניו בהכירם, שאין לפניו משוא פנים, וכל מעשיו ומחשבותיו הם רק לשם שמים, וידע כל העם, כי איש אלקים קדוש שוכן בקרבם. גם מראהו הנהדר והדרת פניו המלאים זיו ומפיקים נוגה צדו את לבות כל רואיו ויודעיו. אז יבצע ר' אלינקי את מחשבתו החביבה לו ביותר להקים כאן מרכז תורה גדול. זו היתה הישיבה הגדולה הראשונה בסלבודקה, מרכז הישיבות לעתיד. וינהרו אליו תלמידים מופלגי תורה מקצות הארץ. רבים מהם גדלו בישיבתו זו ויעלו מעלה ויהיו לגאונים אדירים ולמאורות בישראל.

ביניהם הכי מצוינים א) הג"מ ר' שלום טוביה, מבחירי תלמידיו 2), שהיה לאב"ד בשווינצאן, ב) אחיו הגאון נדיב הלב ר' אליה מאיר מראסיין; ג) הגאון החריף והשנון ר' משה יצחק אב"ד פוניבז ועוד קהלות בעל „הגהות הש"ס" ועוד; ד) הגאון ר' אברהם שמואל אב"ד ראסיין בעה"מ „עמודי אש"; ה) הגאון ר' גרשון תנחום אב"ד מינסק בעל „אילנא דחייא"; ו) הגאון הצדיק ר' נחומקי יפה מהורדנא; ז) הגאון ר' מרדכי אלישברג (עיין להלן); ח) הג"מ דוב מרדכי וישוביאנסקי 3), חתן אחיו של ר' אלינקי, הצדיק ר' שמואל קעלמער 4); ט) הג"מ ר' יעקב אליהו סג"ל, ממלא מקום רבו אח"כ (עין להלן); י) הג"מ ר' יהושע העשיל

---

1) ואמנם בפנקס הח"ק לא נמצאה אף פעם חתימתו על איזה תקנה מתקנותיה.

2) הוא אבי העסקן ב„כולל" הג' ר' ברוך ברודא מקובנה, חותנו של הגאון ר' ליזר טעלזער ואבי משפחת ברודא בקובנה.

3) הר' ד"מ בר' מאיר מלוקניק היה אבי הנכבד ר' הירשל יענקל טוב מראסיין, שהשאיר אחריו בכ"י חבור על דקדוק.

פרפראות

4) יותר מארבעים שנה לא טעם שום דבר ממאכלי בשר, ויצטין במדות נעלות. כחצי שנה היה מורה בקובנה לילדי אחד מגבירי'ה. והנה אירע מעשה, כי בבואו על שכרו קבל מכתב בקשה מאלמנה אחת ע"ד

לעווין, בעל „עליות אליהו"; יא) בן אחותו של ר' אלינקי, הגאון ר' דוד רגנשבורג. הוא הוכנס לישיבת דודו כבן תשע, ויצטין כאחד העלויים, ובגדלותו נהל בעצמו ישיבה בסלבודקה. אח"כ נתקבל לרבן של וינדוי, שאד ופאפעליאן; י"ב וי"ג) בניו של ר' אלינקי, הג"מ ר' יהושע אב"ד קלעצק וניישוועז והג"מ החריף ר' דוד מהלוסק; י"ד) הג"מ ר' מיכאל דוב בעהמ"ח „אגודת אזוב" אב"ד פטריקוב. ויש שמחשבים בין תלמידיו גם את הג"מ ר' צבי ברי"ט הלברשטט, מי שהיה אח"כ למו"צ בקובנה.

גם שמש אותו כתלמיד הג"מ ר' אליהו בר' זרחי, רבן של ציטיביאן ואקמיאן, שהיה נחשב לבעל מופת נפלא ומפורסם בכל הסביבה בתור רופא חולים בעזרת סגולות ותחבולות שונות.

בולימפול ראה ר' אלינקי חיים של אושר וכבוד: תלמידיו החביבים עטרוהו סביב לשלחנו, וזה היה כל תענוגו. הוא היה מתמיד גדול 1), ולמרות טרדותיו המרובות לרגל הישיבה ועסקי הצבור, שם לילות כימים ממש ויהגה בתורה בלי הפוגות בביהכ"נ הגדול; ולפעמים גם בלילות חרף הקרים לא פסק פומיה מגירסא כט"ו שעות רצופות. התעמקותו בתלמודו היתה כ"כ גדולה, עד כי כאשר פעם נכבה נרו בשעת למודו, לא חש בזה ויוסף לשנן ע"פ בחשכה.

הוא היה רחוק מהתפארות וזחיחות הדעת. פעם עבר דרך ווי"פ הגאון ר' אברהם בעל „משכיל לאיתן", שהיה מפורסם בבקיאותו וחריפותו, ויבקר את הגאון, ויפלפלו שניהם. במרוצת הדברים שאל את הגאון ע"ד מקום איזה ענין שנעלם ממנו, וכאשר ר' אלינקי מצא תיכף את המבוקש לגודל תמהונו של השואל, עשה

פרפראות

נדוניא לבתה, וימהר וישלח לה את כל כספו ולא השאיר לעצמו אפילו להוצאות דרכו.

1) ע"ד שקידתו היו מספרים גוזמאות, ונשארה חיה בזכרון הדורות הבאים. פעם טיל על הגשר המוביל ולימפולה הגאון מרן ר' יצחק אלחנן ז"ל ביחד עם אחד האברכים מן הפרושים. במרוצת השיחה הרים הגאון את ידו לצד „הגי" ויאמר: הלא על מדוכה זו ישב הגאון ר' אלינקי ראגאלער ויחדש את חידושיו והריץ את תשובותיו לקצוי ארץ...

ר' אלינקי א"ע כאלו אינו שם לב לזה ויסיח את דעת חברו מן הענין. לעומת זאת היה בעצמו מכבד בני תורה מאין כמוהו. וכשהיו מתאספים בביתו בני ישיבתו בחג הפורים לבשם מעט ולבדח את דעת רבם, היה הוא בעצמו מחלק להם כבוד, ביחוד לבקיאים ולמצוינים שבהם. ובכלל אם ראה את מי מהם, כי ברכה בו, לא היה נמנע גם מכלכלו ומפרנסו די צרכו. הוא היה לתלמידיו ממש כאב רחמן, ואף הם חבבוהו ויוקירוהו למאד. ר' אלינקי היה מוקיר רבנן מאין כמוהו וישתדל לרומם קרנם בכבוד בעיני סביבתם, למען יוטב להם בזה. ואמנם להרבה רבני העירות וסתם אברכים לומדים גדל ערכם והוטב מצבם החמרי, הודות לכבוד שר' אלינקי חלק להם ביד נדיבה.

הודות לצדקותיו וקדושתו של ר' אלינקי, אשר פניו קרנו בקרני הוד, היו רבים פונים אליו על כל צרה שלא תבא. וכספרים הרבה מעשיות ע"ד הצילו ממות כמה וכמה חולים אנושים בעזרת תפלותיו וברכותיו. והימים ימי קמיעות וסגולות מסגולות שונים, אבל ר' אלינקי לא נתן אמון בם ומעולם לא התעסק בקבלה מעשית וגם התנגד לה התנגדות גמורה.

ר' אלינקי לא החזיק א"ע לדרשן ונואם. ובעצמו העיד, כי בימי רבנותו הראשונה בשאט הי"ה מפחד לעלות על הבימה, פן לא יהיה לו מה להגיד, וישתמט מדרשנות עד כמה שאפשר. אולם בימי שבתו בראגאלי ובוילימפול', אשר שם כבקהלות יותר גדולות, היה אנוס אל הדבור והי"ה מוכרח לפרקים לדרש ברבים—,נסה את כחו ולאט לאט עשה חיל גם במקצע זה.

כידוע היתה וילימפול תמיד אחוזת אפרתים שונים 1)

---

1) אחדים מהם כבר נזכרו קודם ואחריהם בזמן היו הנסיך האהענלאהע, וויטמברג, רומאנוב ועוד. היהודים היו חוכרים אצלם מגרשים לבנין בתים. ובכדי להיות בטוחים, כי הבתים יעמדו תמיד על מכונם וגם המגרשים ישארו בידי בעלי הבתים—, הונהג „הטשינש", שהובא לליטא מאירופה המערבית ומפולין. על פיו נשאר „הפריץ" לבעל האדמה הרשמי, אולם ל„טשינשעוויק" היתה רשות להשתמש במגרש לצמיתות, כלומר: למכר את זכותו לאחר, למסרו בירושה וכדומה, ותמורת זאת עליו היה רק לשלם את „הטשינש", מס לא גדול בערך.
לאט לאט התפתחה וילימפול הודות למרצם הרב של אובלוסיה

ועברה הרבה פעמים מרשות לרשות. בימי ר' אלינקי היתה שיכת להגרף ויטגנשטיין, ואליו היו נשואות עיני הסלבודקאיים. פעם נודע להם, כי הרוזן יבא הנה לבקר את אחוזותיו. ויקראו לאספה, וראשי הקהלה החליטו להגיש לפניו אגרת ברכה, למען יעשה להם בחסדו איזה הנחת. ובימים ההם אגרות כאלה היו כתובות לטינית, כי בזה כבדו את פני המבוקשים. ולשפה זו נזקקו אז רק יחידי סגולה בלבד, כמו כמרים, רופאים וכדומה, וגם אלה רק במדה מצומצמה מאד.

וכשם שראשי הקהלה לא רצו למסר עבודה זו לאחר, פנו אל רבם ר' אלינקי, שחשבוהו בתור ידען „בלטינית", כי על כן קונקרודנציה רומית בידו, וגם נסה לעיין בה בשעה שלא יום ולא לילה! ר' אלינקי נפתה לדבריהם ואחרי רוב עמל חבר את אגרת הברכה, אשר חשבה למוצלחת. והנה מאפו תלמידו, שהיה מבקרו לעתים תכופות, בא אז לביתו, ויקדמהו ר' אלינקי בשמחה ויאמר: הלא אתה מאמין בלבבך, כי הנך הידען ברומית, הבה ונוכח! הא לך, תלמידי, את האגרת שחברתי ועתה נסה נא להגיד לי מה כתוב בה! מאפו נתן עיניו באגרת, אולם לא הבין בה מאומה. הרב חשב, כי מאפו הוא הבור, אולם מאפו באר לו, כי אגרת זו מחוברת ממלים רומיות בודדות בלבד, שאין להן שום קשר דקדוקי ויחס הגיוני. אז הודה ר' אלינקי על האמת לפני תלמידו זה ויבקשהו לחבר בעצמו אגרת זו. וימלא מאפו את בקשתו באופן מוצלח (אגב, זו היתה יצירתו הספרותית הראשונה). האגרת נמסרה להרוזן, ותמצא חן בעיניו למאד ויהללה באזני ראשי העדה ויודה להם על דבריהם הטובים.

עם כל זה שמע הגאון ר' אלינקי יצא למרחוק. וכאשר נזדמנו בלייפציג בש' ת"ר בשעה שנתרוקנה משרת אב"ד בקאליש

היהודים, ומחיר הקרקע הלך הלוך וגדול. אז נולדה תשוקה אצל הפריצים וחובריהם לגזל מאת היהודים את זכות „הטשינש". וזה היה נעשה לפעמים באופן גם מאד. בכל הזדמנות שבאה לידם היתה הנהלת האחוזה מוסרת להם בעל כרחם איזה „נירות", שבהם לא נזכר כבר ע"ד טשינש, כי אם ע"ד חבירה פשוטה, שיש ביד המחביר להפקיעה מידם בכל זמן. ורק הנבונים ידעו להשתמר מערמומיות זו, אבל התמימים היו נכשלים ונופלים בפח הקנוניה.

העיר, סוחרי קובנה עם סוחרי קאליש, ויודע להם אודות הגאון המצוין הזה, נתנו עיניו בו ויציעו את הדבר לפני ראשי הקהל שמה, ור' אלינקי נתקבל בכבוד לרבם ומנהיגם.

כאן ישב ר' אלינקי על כסא הרבנות כעשר שנה ויוסף גם פה לקבץ סביבו תלמידים מצוינים ולחדש לפניהם את חידושיו, אולם במקומו החדש נתון היה בתוך תנאים אחרים לגמרי, כי עול הצבור וטרדות הקהל המיטו את אכפם עליו הרבה יותר מכפי שהיה בוילימפול. משום זה לא מצא ר' אלינקי סיפוק רוחני מחייו כאן וירבה להתגעגע אל וילימפול ואל ישיבתו החביבה לו. ומזמן לזמן, כאשר גברו עליו הגעגועים, היה עוזב את שאון העיר קאליש והמונה ונוסע לקובנה—וילימפול לנוח שמה מטרדות הצבור ולהחליף כח ע"י התעמקות בתורה בלי מפריע ולהתראות עם תלמידיו וידידיו הרבים.

ר' אלינקי הצטין בחריפות שכלו ובעינו החודרת ובוחנת כליות ולב 1).

בשבתו בקאליש תקן תקנות רבות וגם בטל איזה מנהגים המקודשים בעיני ההמון וביניהם א) את ההליכה לתשליך ביחוד באספות עם בכרכים; ב) ואת קידוש הלבנה בחוץ. גם תקן תפלה קצרה להנצל מתבערה 2).

בש' תר"ד פנה אליו הג"מ ר' צבי הירש לעהרן מאמשטרדם, כי יעמד בפרץ וינקא קנאת ד' נגד המתקנים בדת, שקמו אז ויקהלו לאספה רבה בברסלוי ע"י המנצח בתיקונים הד"ר גייגער הג' ר' אלינקי ענהו במכתב ארוך (שנדפס בספרו „יד אליהו"),

---

פרפראות

1) ומעשה שאירע פעם בבואו כדרכו מקאליש לקובנה, וינהרו אליו רבני הסביבה לבקרו ולהשתעשע אתו בדברי תורה, ובין הבאים היה גם רב צעיר אחד מהעירה פ., אשר הפליא להראות את כחו בתורה. ר' אלינקי הבין בו תיכף, כי כל תלמודו אינו אלא לשם יהירות בלבד. ויהי כצאתו שאל את הנצבים על ידו, מה טיבו של עובר זה. וכאשר ענו לו, כי אינו מדקדק הרבה, אז הגיד ר' אלינקי כי אחריתו תהיה מרה. וכך הוה. לבסוף הקדיח את תבשילו ברבים, ועדתו התרחקה ממנו, ויוכרח להיות נע ונד, וסופו היה רע ומר.

2) האגדה מספרת, כי כל ימי שבתו בקאליש לא ידעו משום שרפה, ותיכף אחרי פטירתו פרצה שם תבערה עצומה שהחריבה את רובע היהודים.

ועצתו היתה לבלי לצאת למלחמה נגדם ברעם ורעש, כי זה לא יועיל, כי אם יזיק, ולהפך נחוץ לדבר אתם בדברי שלום, בדברים רכים, ולהוכיחם עפ"י ראיות הגיוניות, כי אין תורת משה נתנית להשתנות.

אגב בזה אנו רואים את אחת מתכונות נפשו העדינה.

ר' אלינקי נמנע מן הפרסום ומשך את ידו מתת הסכמות למחברים, ורק אחדות מהן בלבד ידועות לנו 1). ר' אלינקי ברח מן הכבוד, וכל מעשיו היו בצניעות. הוא היה אומר: „את הכבוד שנאתי תכלית שנאה, כי כלו חנף", וכן כתב בצואתו לבניו (נדפסה בספרו הנ"ל) „כי כל השבחים הבל ורעות רוח, כי אין שום אדם המשבח עומד להמשובח בעת צר לו ח"ו, כפי שראיתי בעיני, אשר כל הכביד והשבח שמכבדים העולם את האדם הוא ממש כארס נחש ועקרב". גם צוה לבניו, שיתרחקו מן המותרות, ואל ירבו להתקשט בתכשיטים ובגדים נאים יותר מדי, לבל יעוררו בזה קנאה בין האומות.

ליהודים שעבדו בצבא בקאליש הראה ר' אלינקי חבה יתרה ויכבדם וינשאם על פני אחיהם, ורבים מהם היו גם מאוכלי שלחנו. ודרכו היה להדגיש את חובתנו כלפי חילינו העובדים לטובת יתר התושבים והצלחתם.

בשנות ימיו האחרונים שאף ר' אלינקי להסתלק לגמרי מן הרבנות, למען יוכל להתמכר כולו לתורה ולעבודה. אולם המות הפיר את מחשבתו. ביום ב' למרחשון תר"י ע ל ה א ל י ה ו בסערה השמימה. וקבורתו בקאליש על יד קבר רבה בעל „מגן אברהם" (נוסח מצבתו נעתק בס' „תולדות אליהו").

ואע"פ שצוה לפני מותו שלא להספידו, בכ"ז היתה זאת כגזירה שאין רוב הצבור יכולין לעמוד בה. וכהגיע השמועה הרעה ע"ד הסתלקותו עד לקובנה וסלאבודקה, קראו תכף ראשי העדה לאספת עם גדולה, והגאון ר' י ש ר א ל סלאנטר ש"ב ויתר תלמידיו ומכבדיו הרבו תאניה ואניה ויבכוהו ויספדוהו כהלכה וכראוי לגדול הדור זה.

---

1) ואלה הן: מוילימפול תקצ"ה על ש"ס ווילנא ו„טורי אבן" ותקצ"ז על „גבורות ארי"; ומקאליש תר"א על הס' „זרע קדש" (הגש"פ).

ר' אלינקי השאיר אחריו ארבעה בנים מצוינים וארבע בנות [בנו הבכור הג"מ ר' יהושע (תקע"ח—תקמ"ז) אב"ד קלעצק ונישעווע] והרב ר' חיים, רבה של רעווילי, היה נכדו, גם הגאון ר' יוסף ליב בלוך ר"מ דטעלז התיחס לר' אלינקי מצד אמו, גם משפחת פיבלזון מזאמוט מתיחסת אליו.

מלבד ספרו המצוין רב הכמות והאיכות „יד אליהו" (כולל ק"כ תשובות הלכה למעשה שנלקטו ונסדרו ע"י בנו הג"מ מ' דוד מהלוסק הנ"ל) באו חידושיו באלה הספרים א) ב„עיטור סופרים" להרב קוק (ח"א תרמ"ב) הובאה שאלה ממנו; ב) בס' תלמידו הג' ר' גרשון תנחום „אילנא דחייא" הרבה מחדושי רבו; ג) בס' „מעין חיים" להג"מ ר' בעריל סרעדניקער תשובתו בענין חליצה; ד) ובספרו של הקודם „באר חיים" באורו של ר' אלינקי על „הללויה הללי נפשי"; ה) „בכנסת הגדולה" (תרנ"ד) בענין תפלה בצבור; ו) ובס' „זכרון שמואל" להרב דיאסווען הובאו ג"כ בסופו חידושי תורה ממנו.

י. הרב ר' חנוך הענאך איטעלסאהן.

רבה של ווי"פ, כנראה בימי הקודם, ועוזרו. הוא היה בן להגאון ר' אליעזר פרוזינער ווילקובישקי 1) (נפטר בדויג תרט"ז) בן הגאון ר' חנוך הענאך אב"ד קאלוואריע וזבלודונה 2) בה"ג היסו"ד מוילנא, שהתיחש עד להתנא ר' חנינא בן תרדיון.

שם משפחתו איטלסאהן הוא ע"ש אמו מרת א י ט א בת הג"מ ר' מרדכי מרגליות, אשר היתה מפורסמת בין חכמות נשים והיתה בקיאה בדיני חנ"ה לכל פרטיהם ודקדוקיהם ביחד עם כל דעות הפוסקים האחרונים, הט"ז והש"ך 3). הג"מ ר' חנוך הענאך

---

1) הגאון ר' יהודה בברך אב"ד סיוני בעל „נימוקי הגרי"ב" היה בן אחותו. הצדיק ר' אליעזר דויגער למד תורה לשמה בקלויז הגר"א בוילנא. וחתנו הרב ר' שמואל איסר הכהן היה בהשתדלותו לר"מ בישיבת ר' מילא.

2) אחד מכ"י בשם „משפחת החנוכי" נמצא בשעתו אצל נכדו הג"מ ר' ח"ה דינן.

פ ר פ ר א ו ת

3) פעם הבריעה בין שני הגאונים, ש"ב הג"מ ר' משה יצחק

אב"ד וילימפול הצטין בישר הגיונו והיה גם ידען בתורת הלשון 1). וזכה לזקנה מופלגת, עד כי קמו עיניו מראות ולפיכך כנוהו בשם „ר' העגאך סגי נהור". וכשם שישב על כסא הרבנות בוילימפול כמה וכמה שנים וזכר לעת זקנתו את בעה"ב, כשהיו עדין קטנים, לפיכך היה מכנם תמיד „ילדי".

ה ג"מ ר' ח"ה היה פקח גדול ונבון דבר 2).

פ ר פ ר א ו ת

אביגדור אב"ד קובנה והג"מ ר' אברהם שמואל אבד"ק ראסיין, שפלפלו עם בעלה הג' ר' אליעזר הנ"ל. ותרא, כי עצמה המחלקת ביניהם, ותקם ותעד בשם חותנה הג"מ ר' ח"ה אב"ד קלוריה הנ"ל, כי הכריע בדין זה כדעת הט"ז נגד דעת הש"ך, שהלך בנידון דידן בשטת הרא"ש. ותשקט המריבה ביניהם. היא מתה זקנה בת צ"א שנה ותמצא מנוחתה ב מ ע ר ע י ן.

1) ע"ז יעיד באורו על המאמר בירושלמי (כלאים פ"ט, ה"ד), בתובות (פי"ב ה"ג): „ר"מ אידמיך לי' בעסי' אמר אמרין לי' לבני ארעא דישראל הא משיחכון דידכון. אפי' כן הבו לי' על כיף ימא שנא'". פירושו: ר' מאיר נפטר באסיה (הקטנה) ויצו לפני מותו להגיד לבני ארץ ישראל: — „זהו משיחכם", כלומר ע"י אמתלא זו יתירו להכנים את ארונו לארץ. מה עשו? — נתנוהו על חוף הים, מה שנחשב כאלו נקבר בארץ; וזהו דחוק לפרש, שרבי מאיר יקרא א"ע למשיח. והנה הג"מ ר' ח"ה הויליאמפאלי באר, כי רבי מאיר הולך לשטתו (ב"ב, בבלי נו.; ירושלמי שביעית פ"ו, ה"א) במחלקתו עם חבריו שסוברים, כי לעתיד לבא כשיתוספו על ארץ ישראל הקיני, קניזי וקדמוני תחשב גם אסיה על א"י, ור"מ חולק עליהם. לכן כשהלך למות, אמר: „אמרין לי' לבני ארעא דישראל — הא משיחכון דידכון הוא". כלומר: לפי דבריכם הלא אסיה שלכם היא (ושיחכון הוא מל' שיח ושיג כנמצא בירושלמי במקום אחר „על שיחתי' דפלני'"). אפילו כן, בכדי לצאת גם את דעתו שאסיה אינה א"י, הבו לי' על כיף ימא — אשר המקום ההוא ודאי א"י.

2) בסלבודקה חי אז שואב מים ידוע שקראוהו „הקדר" על היותו שזוף השמש ושחור כאחד הקדרים. והיה חשוד בעבירה על הרברה השמינית... ומעשה שהיה שאצל פלוני אלמוני נגנב איזה סכום כסף, והחשד נפל על אותו „הקדר". בעל הגזל הזמינהו אל רב העיר, ר' חנוך העגאך. באו אל הרב. הג' ר' חנוך עומד משמים ותמה: מה אוכל לעשות כאן? בעצמי, לא עליכם, הנני סגי נהור... אולם לא הרחר הרבה ויקם ויפנה אל שואב המים ויאמר: אנו, ר' יהודי, הבה לי את הזהרת של ידך השמאלית. הלז נרעד ונפחד ויושט להרב את האצבע המבוקשת. הרב אחז בזרת וילחצה בכל כחו ויצעק: — גנב, גנב השב תיכף את הגנבה! — רבי, — דובב שואב המים בקול רועד — מאין הנכם יודעים, כי אני הוא הגנב?

הוא התחתן עם הר׳ חיים יעקב בר׳ יהודא ליב סלוצקי מוילנא בעהמ״ח ס׳ „נטעי נעמנים״ (מכיל דינים, וילנא תקצ״ו) והסכים עליו 1), ובשו״ת „עמודי אור״ נמצאת גם גבית עדות ממנו מה ששלח להג״מ ר׳ יחיאל העלער (סימן פ״ו) 2).

בפנקס ח״ק דסלבודקה אנו מוצאים את חתימתו על תקנה זו מש׳ תקפ״ח: „בדבר ההסכמה שנעשה מכבר שבכל שנה ושנה מורם מתוך הקלפי השמשים דח״ק חמשה ועשרים אנשים והמה יהי׳ מוכנים לשרת בכל עסקי הח״ק ומתוכם יורם מקלפי חמשה אנשים שיהי׳ משגיחים בעינא פקיחא בכל עניני שרות הח״ק והנה היום נעשה קלפי כד״ת והורמו מתוך הקלפי חמשה משגיחים אך שאינם פנויים לעמוד ולשרת מפאת שהמה טרודים בעסקיהם וטענו לפנינו ובקשו מאתנו להגיד להם כדת מה לעשות בענין המשגיחים שיעמדו לשרת בחריקיהו ויצא מאתנו שהזכות ביד המשגיחים למנית תחתיהם משגיחים אחרים מאותם השמשים שהורמו כערת עפ״י קלפי כנ״ל באופן שיהי׳ מיושרים בעיני אלופי הגבאים היינו שיהי׳ הגונים ופנויים להתעסקות השייך להח״ק בקיץ ובחורף ובאם שלא ימצא כל החמשה כנ״ל בתוך הקלפי דכעת אזי מחויבים המשגיחים עפ״י זכות שבידם לעשות ולברור אנשים הראויים לפי ראות עיני הגבאים דח״ק אף שלא

פרפראות

— יען, יען — השיב הרב בטון עשוי כרציני — אצבעך זו הרועדת גלתה לי את הסוד... והגנבה הושבה לבעליה.

1) ממעל להסכמה כתוב: „מליצת מחו׳ הרב המובהק חו״ב יר״א מרבים בקש״ת מו״ה חנוך העניאך מו״צ דק״ק ווי״פ הסמוך לקאוונו״. והוא חותם: „יום ב׳ ט״ז תמוז בא״ו שערי״ו לפ״ק (תקצ״ה) פה ווי״פ יצ״ו.
נאום חנוך העניאך בהרב מ׳ אליעזר״.

2) זהו מטבת תר״ד בנוגע להיתר עגונה אחת שנתעגנה מבעלה, ישראל ראשקעס בר׳ ליב חזן מוילימפול, „שברח מחמת מרדן והיה לבעל דרשן הדיוטי נודד״, ועדים העידו כי שב אחר כך לוילימפול ושם מת.

הג״מ ר׳ ח״ה חתום כאן עם עוד שני דיינים: הר׳ אלעזר בר׳ יהושע והר׳ שמעון בר׳ גבריאל הלוי.

יהי׳ מקלפי החדשה כל נ״ל יצא מאתנו ולראי׳ באנו עה״ח היום יום ב׳ א״ח דפסח תקפ״ח לפ״ק פה ק״ק ווי״פ.

נאום חנוך הענוך בהרב מוהר״ר אליעזר זלה״ה
(חתימת ידו ממש)

ונאום נחום 1) בא״א הרב מו״ה חיים זל״ה
ונאום ישעי׳ בא״א כמהור״ר יצחק״

להג״מ ר׳ ח״ה היו 2) שלשה בנים ושתי בנות:

א) הבכור הרה״ג הישיש חריף ובקי מו״ה אברהם יוסף איטעלסאהן, (חותנו של הג״מ המפורסם נפתלי אמשטרדם, אב״ד נובגורוד). ובנו אשר שמעיה איטלסון מוידז.

ב) הרב הגדול מו״ה אליעזר מאיר איטעלסאהן

ג) מו״ה אלי׳ צבי איטעלסאהן. חתנו היה הר׳ יהושע העשיל בר׳ נחמן סירקין מוילנא, נצר מגזע הב״ח. הוא אשר תמך ביד נדיבה את קרובו נחום בר׳ אליעזר זק״ש מטעלז, כאשר התעכב בוילנא לרגל הדפסת ספרו „לקוטי תורת אמן״.

ומנכדיו של הג״מ ר׳ ח״ה היו בקובנה מר איוועניסקי ורופא אחד.

יא) הדיין עקיבא בר׳ זאב וואלף קארפילש

הוא חתום ראשון בגבית עדות, מסיון תר״ד בנוגע להיתר עגונה (הנ״ל בפרק הקודם), שהמציא להג״מ ר׳ יחיאל העלער (ומובאה „בעמודי אור״ שם), אחרי אשר המ״ץ ר׳ מנדלי לא רצה להודקק לענין זה ומסר אליו ואל יתר דיני וילימפול את מכתבו של הג״מ ר׳ יחיאל העלער, יען כי לא הסתפק בגבית עדות הקודמת.

---

1) הוא כנראה הרה״ג ר׳ נחום ר״מ בקובנה ואב״ד בווי״פ סלאבאדקע, אשר נכדו, בן בתו אסתר. והוא הר׳ אליהו זלמן (בהר׳ הצדיק אברהם יצחק בהרב החסיד שלמה צבי דיכעש), שהו״ל את הס׳ „יסוד יוסף״ להג׳ יוסף יאסקע מדובנא (וילנא תרמ״א), מזכירו שם.

2) מחמשת אחיו התורנים של הג״מ ר׳ ח״ה הצטין ביחוד ר׳ אברהם אפרתי (ראש למשפחת אפרתי המפורסמת) שנפטר במערעץ תר״ך בן צ״ג.

גם מצאנו אותו חתום ראשון בפנקס של הה"ק על אישור ההעתקה של תעודת אחוד הקהלות שנעשה יום ה', ג' כסלו, תר"ח. הוא תלמיד ה„חתם סופר" ומובא בתשובותיו בח' אבה"ע. וכנראה הרה"ג ר' יעקב עקיבא מ"ץ בפרור „הר ירוק" בקובנה, מי שהשיא את בתו להסופר א. מ. לונץ מקובנה הוא.

יב. הג"מ ר' יעקב אליהו סג"ל הלוי.

הג"מ ר' יעקב אליהו בר' אורי' נמנה בין תלמידיו המובהקים של הג' ר אלינקי כנ"ל, וכאשר האחרון נתקבל לרבה של קאליש, עלה (בערך תר"ט) על מקום רבו בוילימפול, כי ר' אלינקי בעצמו בחר בתלמידו זה לכהן ברבנות ווי"פ. ומנוהו לרב עליהם, אעפ"י שהיה עדין צעיר לימים. מפני כבודו של רבו ומורו לא קבל הג' ר' יעקב אליהו את התאר „רב העיר" ויכנה א"ע בכנוי הצנוע „מו"צ" לעדת ווי"פ. הוא התחתן את אחי הג' ר' אלינקי—החסיד הצדיק ר' שמואל קעלמער הנ"ל (אבי הרב ר' א. ל. פרומקין, רבה של אלקסוט), כי את בנו הרב ר' הלל 1) נתן לאשה לבתו של האחרון, ושמה רבקה. בנו זה היה מצוין בתור ירא וגדול בתורה, צדיק ושקדן נפלא, אולם מת בעודנו צעיר, כבן כ"ה שנה, בעיר מגורו קעלם. גיסו של האחרון, הג"מ ר' ארי' ליב פרומקין, היה מתלמידי אביו, הג"מ ר' יעקב אליהו.

בנו השני הוא הנכבד בשעתו בקובנה, ר' משה סג"ל, שהיו קוראים לו „ר' משהל דעם רבס" (נפטר בערך תרמ"א). ויוצאי חלציו של הג"מ ר' י"א נמצאים עדין בסלבודקה וראסיין.

הג"מ ר' יעקב אליהו שמש ברבנות ווי"פ יותר משלשים שנה (מתר"ט עד תרמ"ב בערך) 2).

---

1) הג"מ ר' י. א. התיחס אל בעל „בית הלל" אב"ד קידאן, אה"ו וזאלקיעוו; ואצל נכדו ר' אורי בר' משה סג"ל, היה נשמר הס' „בית הלל" על התורה ממחבר הנ"ל (כ"י בפורמט גדול כתוב בכתב נקי וברור וראיתיו), וממנו קנהו ידידי חובב עתיקות, מר נ. לידסקי.

2) בש' תרל"ב אנו מוצאים הסכמתו על הס' „דברי חיים" (שו"ת ודרוש לר' ח. ז. וואלף) וחותם: „יעקב אליהו במוהר"א הלוי מסלאב". גם הסכים ביחד עם גאוני הדור, הג' ר' יוסף דובער סאלאוויציק

בפנקס הח"ק נמצאת חתימתו על אלה התקנות:

א) „בעת אסיפה קודם הקלפי הותנו אצלנו הח"ק רובם ככולם שאינם רשאים הבוררים לעשות יותר מחמשה ר"ח (רואי חשבון). והר"ח לא יהי' קרובים דאוריתא, ואם יעשו יותר ר"ח אזי המנוי בטל והר"ח רשאים להיות קרובים עם הגבאים. הגבאים לא יעשו קרובים דאורייתא, ואם יעשו הבוררים אזי בטל המנוי, והאחרון נדחה. הבוררים מחויבים לשמור הדרגות כתקון הפנקס יכול לוותר דרגה אחת ולא יותר, ובכדי שלא יהי' שום קטטות ומריבות בין הח"ק לזאת גזרנו אומר לקיום כל התיקון הלז.

ולראי' יום ב' א' דחוהמפ"ס שנת תר"ט פה וויל"פ

נאו' י ע ק ב א ל י ' בא"א מוהר"ר אורי' זצ"ל בפקודת הח"ק".

ב) „עלה במוסכם באסיפת הגבאים ואנשי ח"ק כתיקון ע"ד דמי קבורה מהנפטר החתן אברהם בר' שבתי שיותן בעדו ד"ק סך ארבעים רו"כ על זה האופן היינו שלושים רו"כ על בנין המקוה ועשרה רו"כ על כוסות לפסח 1) ומנה לא תזוע ולא יוגרע אף פ"א (פרוטה אחת) ואחד יוכל לעכב וע"ז נתן השלושים רו"כ ועשרה רו"כ יותן ביום א' הבעל לראי' באתי עה"ח בפקודת הח"ק יום ד' טו"ב אדר תרט"ו.

נאום י ע ק ב א ל י ' הלוי".

גם חתם ליתר תקף על תעודה בדבר שותפות הב"ע. זה היה בזמן מאוחר, אבל פרט השנה חסר שם.

גם הסמיך את הג"מ ר' אריה דוב וואלפערט אב"ד וילקי וגרינקישוק ואת הג"מ ר' נח ויינער אב"ד נובוגרוד (פ' לומזה), ואת הג"מ ר' שמואל ראַפאפארט [illegible] ראגאלע ואח"כ בספרינגפלד (אמריקה) ועוד רבנים.

והג' ר' יחיאל העלער, על הס' „כתוב לחיים" לא. ח. ממינסק (וילנא תרי"ח) וחתם: „יעקב אלי' בא"א מוה' אורי' הלוי החונה פ"ק סלאבאדקא ווי"פ". ובספר „יד אליהו" הנ"ל מובאה תשובתו של הג' ר' אלינקי אליו.

1) הכונה לחלקם לעניים בתור דמי ארבע כוסות.

VIII תקופת המעבר בקובנה.

א. השתדלות העירונים לפני השלטון הרוסי.

שאלת זכות הישיבה ליהודים בערי פולין – ליטא ד־ייתה תדיר נפתרת בכל מקרה ומקרה לחוד ולפעמים גם בתרי אנפין. מחד גיסא היו המלכים מעניקים ליהודים – תמורת איזה דורון – זכות ישיבתם; ומאידך גיסא היו שלטיני הערים, אשר שאפו להפטר מהתחרות – רוכשים להם, על יסוד חוזים ידועים, „פריוילגיות" לגרש את היהודים ולחסם בעדם את הדרך, ברצותם לשוב להתישב.

נטיה כזו גלו ערי פולין אחדות גם אח"כ, אחרי עברן לרשות הקיסריות הרוסית. האיניציאטיבה יצאה מאת עירוני קובנה, שהיו הראשונים להשתדלות.

בש' 1795 נחלקה פולין בפעם השלישית, וליטא עם זאמוט עברו לממשלת רוסיה[1]. עירוני קובנה, שלא הספיקו עדין להכהגל אל התנאים המדיניים החדשים, לא גלו בעת הראשונה שום רצון וחשק לחדש את מלחמתם כנגד היהודים. אולם כעבר זמן מד־, החלו לחשש, שמא תתן הממשלה החדשה רשות וחפש ליהודים להתישב בכל רחב העיר. ואמנם לחששם זה היה איזה יסוד: יען כי אם גם שלא ד־ייתה הממשלה הרוסית מאוהבי היהודים, בכ"ז החלה לעשות שינויים באותם החבלים החדשים, שעברו אלי־ה

---

1) אז נתחלקה „נסיכות ליטא הגדולה", עפ"י פקודת הקיסרית יקטרינה II, לשתי נציבות, הוילנאית והסלונימית. קובנה עצמה עברה לרוסיה, והחבל שמעבר לנימאן — סובלקיה — עברה לפרוסיה, וע"י זה נעשתה קובנה לעיר הגבולין.

בימי הקיסר פבל 1, בן יקטרינה, נשתנה שמן מנציבות לפלכים. ועפ"י פקודתו מ 12 לדצמבר 1796 חוברו שני אלה הפלכים לפלך אחד בשם „הפלך הליטאי" עם וילנא בראשה, וקובנה בתור אחת מערי מחוזותיה. בש' 1801 חלק הקיסר אלכסנדר 1 את ה„פלך הליטאי" לשנים: לפלכי הוילנאי והגרודנאי, וזאמוט נכנסה לתחום הפלך הוילנאי עם אלה המחוזות: טראקי, קובנה ראסיין, טעלז, שבלי, פוניבז, וילקומיר, בראסלאוו (אח"כ וידז ולבסוף נובואלכסנדרובסק). „פלך קובנה" נוצר אך בש', 1842, כאמור לעיל.

אחרי חלוקות פולין I, II ואשר היטיבו במדה ידועה את מצב היהודים.

תחת אשר בפולין נמצאו היהודים מחוץ לכל המעמדים — נספחו אצל הרוסים אל מעמד הסוחרים והעירונים. ואעפ"י שעליהם היה לשלם מסים יותר מהנוצרים, בכ"ז היה כאן מעין שנוי לטובה ורמז להשואת היהודים בזכויותיהם בבחינה ידועה.

ואעפ"י שבליטא נשאר אותו הסדר והמצב ההוקי, ששרר קודם בפולין, הן בכל החבל והן בערים בודדות, — כמו בתי הדין הגרודסקיים, פודקאמורסקיים, טריבונלים וכדומה וגם הפריוילגיות הישנות נשארו בתקפן — בכ"ז הרגישו העירונים הקובנאיים בנחיצות להזדרז בדבר ולהקדים בעוד מועד את השתדלותם ע"ד הגבלת זכויות היהודים.

הם לא הסתפקו ב„סטאטוס קוא" בלבד, כלומר, כי תשאיר הממשלה ליהודי קובנה את אותה הזכות, שהיתה להם במומנט מעברה של ליטא לרוסיה — הינו הרשות לגור בשכונתם המיוחדת —, אלא שאפו לשלל מהם גם זכות זו. ומשום זה בדקו ומצאו את הפריוילגיה הישנה, אשר בשעתה כמעט שנתבטלה ע"י החלטת בית המשפט הפולני.

בש' 1797 הגישו עירוני קובנה בקשה אל הקיסר פבל I ובה סמכו על הפריוילגיה הישנה שנתנדה מאת המלך הפולני סטניסלב אבגוסט, האוסרת על היהודים את הישיבה בקובנה. הלאה נאמר בבקשה, כי במהומת ימי המעבר חדרו היהודים לתוך העיר, למרות האיסור. מטרת השתדלותם היתה, כי הקיסר יקומם את החקים הקודמים ויגזר גזירות גרוש לכל יהודי קובנה וסביבתה, שוב בקשו, כי הוצאת החלטה זו אל הפעל תמסר לידי השלטון הצבאי וכי סחורות היהודים תחרמנה לטובת הנוצרים.

סמיכתם על הפריוילגיה הישנה פעלה את פעולתה, יען, כאמור, נשארו הפריוילגיות הקודמות בתקפן. אז צוה הקיסר פבל לשר הפלך הליטאי, לבולגאקוב, לתהות על ענין זה, בעיקר בנוגע לפריוילגיה: אם ישנה כזו או לא. ואם המצא תמצא, אזי לקימה בפעל.

בפקודה זו היתה כרוכה סכנה לאו דוקא ליהודי קובנה בלבד, כי אם גם ליהודי ערים אחרות הרבה, שנהנו מפריוילגיות

כאלה, יען כי לו התקים הגירוש בקובנה, אזי היה עלול לגרר אחריו גרושים אחרים.

שר הפלך דרש באורים הן מאת הנוצרים והן מאת היהודים. ואז נוכח, כי תביעת הנוצרים מבוססת על דקרט מש' 1790, אשר, כידוע, היה שלא כדת. משום זה חוה שר הפלך את דעתו, כי לדרישת עירוני קובנה אין שום בסיס ומן הראוי לדחותה.

באותה השנה הגיש שר הפלך הרצאה אל הגנרל-פרוקרור קורקין, ובה הוסיף מצדו, כי הרשות לקבל החלטה בנידון זה יש רק ל„בית דין החצרני" של פלך ליטא. ואמנם הענין נמסר לאותו בית המשפט, והוא מצא, כי ישיבת היהודים ברחובות זאמקובה ופובילישקה היא כדת וכדין. ביחד עם זה הכניס בית המשפט הלז איזה הגבלות דהיינו: כי אסור ליהודים להרחיב את בתיהם הישנים וגם לבנות חדשים, והכניסה לתוך העיר מותרת להם רק לשם קנית צרכי אכל נפש בשוק ולסחר בדה בירידים.

ובכדי להשגיח שבל יעברו היהודים על האיסורים הללו נועדה ועדה מיוחדת, אשר תפקידה היה לקבע את תחום מושבם של היהודים בתוך העיר. גם צוה בית המשפט להוציא מבתיהם בעזרת „הגאראדניטשי" (שר המחוז), במשך של 12 שבועות, את אותם היהודים שגרו בקובנה עצמה בבתי נוצרים, אשר עמדו על אדמה עירונית.

מה שנוגע לבתי העירונים, שעמדו מחוץ לתחום ואשר עברו לרשות היהודים על יסוד החלטת בית דין – פסק בית המשפט, כי אמנם מן הראוי היה להפקיעם מרשות היהודים, בכדי לשלל מהם ע"י זה את האפשרות לעבר את התחום. אולם כשם שהבתים עברו לרשות היהודים שלא ברצונם הם ורק בתורת אפותיקי בעד החובות שמגיעים להם מאת הנוצרים וגם בכדי למנע התרוששותם של היהודים לגמרי ושלא יורישום הנוצרים שלא כדין-החלט, כי על הלוים הנוצרים לפרע את חובותיהם ליהודים במשך של חצי שנה, ואז ישובו הבתים לבעליהם; ואם לאו, מחויב הצבור הנוצרי, בתור אישיות משפטית, לעשות ככה.

ולהבא הונהג סדר זה: כל יהודי, שישיג תמורת חובו ע"י פסק דין בית נוצרי, העומד באחד הרחובות האסורים ליהודים,

מחויב להודיע ע"ד זה אל המגיסטרט, ואז על הצבור הנוצרי לסלק ליהודי בלי שום טו"מ אותו הסכום שפסק לו בית הדין ולהפקיע את הבית מרשותו.

הנוצרים שחדשו שוב את הטענה הישנה כוונו בזה שתים: ראשית להפטר מהתחרות מסחרית. והשנית: לרשת את סחורות היהודים שהחרמו וגם את סכומי החובות שהם חבים להם. מפני זה לא שבעו רצון מהחלטת בית המשפט החצרני ויגישו עליה קובלנא. אולם בעיני היהודים להפך מצאה ההלטה זו חן, למרות מה שהאיסור לגור בכל העיר היה בעדם די מחפיר ומכלים. כרגילים לכל מיני גזרות ופרעניות, הסתפקו במועט וימנעו א"ע מבוא בתביעות יתרות.

ב. בטול הגזירות ומפלת הגיטו.

ואמנם פקודת הקיסר פבל, ע"ד הקמת הפריוילגיה הישנה בדבר הגבלת זכות הישיבה ליהודי קובנה, היתה בכלל לא לפי רוחו של אותו שליט, אשר בימי ממשלתו הקצרים (1796—1801), הספיק להראות ליהודים את כינותיו הטובות והצודקות.

ומעשה שהיה בקמנץ—פודולסק, עיר, אשר גם על יהודיה עברה כוס היגון, וזמן רב נמשך שמה הסכסוך בדבר זכות ישיבתם. והקיסר הנ"ל הוציא באותה שנה (1797) פקודה המתרת ליהודיה לגור שמה באין מפריע, כביתר הערים, על אף הפריוילגיה האוסרת שלה. ע"י פקודה זו הוגרע כחן של הפריוילגיות ממין זה. מובן, כי החלטה זו השפיעה גם על המצב בקובנה, כי קמה סתירה בין החלטת בית המשפט החצרני, המאשר את הפריוליגיה, ובין פקודת הקיסר בענין קמנץ המבטלת אותה.

בכן החלה האדמיניסטרציה העליונה לחפש מוצא ממצב מסובך זה. בש' 1798 התקימה שקלא וטריא בנידון זה בין הגנרל—פרקורור הנסיך קוראקין, ובין שר הפלך הליטאי, השר רעפנין. האחרון סבר, כי החלטת בית המשפט החצרני בקובנה מבוססת על דקרט נושן של בית משפט האסעסארים הליטאי מש' 1782, אשר בנוגע אליה אינה חלה שום קובלנא.

ומה שנוגע לעירוני קובנה, „הם—לפי דעתו—כולם, מלבד איזה סוחרים פולנים וסוחרי חו"ל, עניים מרודים ממש, וגירוש

היהודים עלול להמיט שואה וחרבן גמור על העיר. העירונים אינם יודעים בעצמם מה טוב וראוי להם והם רק מושפעים ע"י שנאה גסה קדומה, קלת הדעת וחסרת בינה".

וזאת לדעת, כי בימים ההם שאפה הממשלה הרוסית להפך את היהודים מתושבי כפרים לתושבי ערים, כלומר לעשותם לבני המעמד העירוני. הלא היא פקודת הממשלה (96—1794), כי יעזבו היהודים את הכפרים והישובים הקטניר ויעברו אל הערים. לפיכך לא שמה זמן רב שום מכשולים על דרך חדירתם לתוך הערים שבתחום המושב. להפך, היא עוד נלחמה נגד שאיפתם של הצבורים הנוצרים על מפתן המאה הי"ט לגרש את היהודים מן שלשת הערים קובנה, קיוב וקמנץ פודולסק.

באותה השנה (1798) הובא הענין עד לפני הקיסר בעצמו, והוא הוציא פקודה, כי יתנו מנוח ליהודים הגרים בקובנה, כי ישארו בעלי קניניהם וכי גם יותר להם להתעסק באין מפריע במסחר ומלאכה, בכל העיר.

בכן בטל ע"י פקודה זו הגיתו בקובנה, שהתקים יותר מיובל שנים.

כמובן היתה גם יד שתדלני היהודים באמצע, שהשתדלו לפני הפקידים העליונים והאפרתים ולא נחו ולא שקטו עדי הביאם את השאלה הסבוכה לידי פתרון זה.

ג. התחדשות ההתישבות של היהודים בקובנה.

שיבת המגורשים מוילימפול לקובנה כבר החלה בש' תקמ"ג (1783), תיכף אחרי הבטל האיסור, ונמשכה הלאה, למרות מה שפגשו לפרקים מעצורים על דרכם.

שתי הקהלות—הבכירה, וילימפול, והצעירה, קובנה—התחברו אז ויעשו אגודה אחת עפ"י חוזה מיוחד, אשר העתקתו מובאה בסוף הס', ב„נוספות".

על פיו אסורה היתה בגזרת חרם ההתישבות שמה בלי רשיון מיוחד ע"ז מאת אלופי הקהל. גם מחויבים היו המתישבים לסלק קודם את חלקם בהוצאות ההשתדלות, שהוציאו האחים

סאלאוויציק כנ"ל, במשך של ששה שבועות מיום חתימת החוזה, ואם כעבר תור זה, לא יסלקו אלופי הקהל להאחים הנ"ל את החוב, אזי הרשות להאחרונים עצמם לחת רשות ההתישבות בקובנה בלי רשיון מוקדם מאת הקהל – למי שסלק את חלקו בחוב הנ"ל.

גם אסור היה לקנות בית חדש בקובנה במשך ג' חדשים הראשונים, אם לא סלק קודם הקונה את חלקו בהערכה.

גם תקנו, כי אסור למכר לנכרי בית או מגרש בקובנה, והטעם שלא תהיה יד נכרי באמצע, על פי החוזה אסור היה לבני קובנה לעשות להם רב מיוחד או בית דין מיוחד, כי אם על הרב הראב"ד שישב בווילימפול היה לשמש את שתי הקהלות ביחד, ורק מ"ץ ושו"ב בלבד הותר להם לקחת, וזה דוקא עפ"י הרשאת ביה"ד בווילימפול. איסור זה זמנו היה מוגבל לעשר שנים (מתקמ"ג עד תקנ"ג), ואפילו אם יעלה מספר אוכלוסי קובנה עד למספר אוכלוסי וילימפול, אולם כעבר זמן זה, מותר יהיה לקחת להם רב ודוקא עפ"י הסכם מצד קהלת וילמפול.

גם חזן ושמש מיוחדים אי רשאים היו בני קובנה להחזיק לעצמם, כל עוד שמספר תושביה היהודים לא הגיע עד למספר תושבי וילימפול. ורק בשם „אונטר חזן" נקרא ושמש גם בתור „שמש" בית התפלה בקובנה. כן לא היה לו חלק ונחלה ברח"ש.

ורק בשני אלה הדברים בלבד הושוו שתי הקהלות בלי הבדל כל שהוא: א) בנוגע לזכות ההשתתפות בחכירות הקהלה לשני הצדדים: ב) בנוגע לכל ההכנסות וההוצאות, מלבד ההוצאות על הסטרוסטה והבויבודה ועל החזקת אנשי חיל.

גם הותקנה תקנה בנוגע לסכום של ט"ו אלפים זהוב פוליש, שמחויבים היו עירוני קובנה עפ"י הדקרט לתת בתור פיוס למגורשי קובנה. החלוקה נועדה מראש באופן זה: ח' אלפים ז' ילכו לטובת המגורשים, אשר נחרבו בתיהם בקובנה; אלפים זהוב יסלקו לאנשים פרטיים, שהלוו לקהל על מנת לפרע חוב לקאמיסאר; וחמשת אלפים ז' הנותרים יחולקו בין אנשים שונים שהוציאו על הוצאות המשפט הארוך והממושך.

לפי המסורה אסור היה עפ"י התקנות למתישבים בקובנה לבנות להם בית הכנסת, ורק בית תפלה, מעין קלויז או בית מדרש,

הותר להם ליסד. גם ביה"ע מיוחד אסור היה להם ליסד וישתמשו בביה"ע המשותף שבוילימפול (עד תרכ"ב, היא שנת הקמת ביה"ע בקובנה).

יש אומרים, כי הטעם היה „מפני מה יאמרו הגויים", בראותם את היהודים מתאחזים בקובנה כהוגן, מה שהיה למורת רוחם. ואמנם בעשרות השנים הראשונות להתישבותם היה יסוד לחששם זה. אולם מלבד הטעם האמור, היה עוד נימוק יותר חשוב, איקונומי, והוא בכדי לקמץ בהוצאות יתרות עד כמה שאפשר.

ד. ר' וועלוויל נעוויאזשער, בנו ר' הירשל והנסיונות שנתנסו בהם המתישבים.

היתר הישיבה היה כמובן חל רק על בעלי הנחלאות ברובע היהודים. אולם ההתישבות מחוץ לשני הרחובות המגבלים הירתה – עכ"פ בעשיריות השנים הראשונות למאה הי"ט – עפ"י ההכרח אי לגלירת 1). אולם כדרך יהודי הגולה ללכת במקרים כאלה בדרכו של יעקב אבינו, היו גם כאן נוהגים להשתמש בתחבולתו השניה.

לאט לאט היו „מתגנבים" לכאן אמיצי הלב שבהם ומתישבים לכתחלה ישיבה ארעית, שהיתה משתנית ברבות הימים לישיבת קבע, והכל בחסד „הדורון", שהיו מעניקים למי שצריך היה להעניק.

מראשוני בעה"ב החשובים שהתישבו באופן זה היה, מלבד ר' אבא סאלאוויציק הנ"ל, גם ר' וועלווילל

פרפראות

1) ומרגלא בפומהון דסלבודקאיים לאמר: „ביום גם גדי בל יראה ובל ימצא בקובנה, ובסלבודקה — אפילו בן־אדם" („אין קאוונע זעט מען בא טאג אַ ציג נוט, און אין סלאבאדקע קיין מענטשן נוט"). וזהו מפני כי יהודי סלבודקה היו ביום עסוקים בעסקיהם בקובנה; ובשם ששמה היתה הלינה אסורה להם, היו שבים מדי ערב בערב לבתיהם בסלבודקה. דוגמא לזאת אנו מוצאים בימי הבינים בקראקא, אשר שמה הותרה להם הלינה רק בפרורה קזמירז', ועוד כהנה ערים רבות במערב אירופה.

נעוויאזשער 1) הוא היה נאמן הקהלה. בכ"ז כשנפטרה אשתו ע"ה, והוא מאן לתת להח"ק את כל הסכום, שהקציבה בעד קבורתה, קנסה אותו החברה על העיזו נגדה, ועובדא זו רשמו בפנקס (שנמצא בשעתו אצל הרב מטעם ר' איציק וועלוויל. זהו הפנקס השני שנתחדש, אחרי מלחמת נאפוליאון, בש' 1813)

הוא היה בעל עסקים שונים, ויהי כאשר מלאו לו ששים שנה, קרא לבניו וידבר אליהם לאמר: „שש עשיריות שנים כבר עברו עלי — ועל השביעית להיות קודש לד', לכן הנני מסתלק מהיום ולהבא מכל עסקי!" אמר ועשה: ויקם ויתבודד בחדרו וישב על התורה ועל העבודה עד יומו האחרון.

הוא נולד תקנ"ב ונפטר בשיבה, תרל"ח, בש' הפ"ו לימי חייו.

בש' 1820 בערך הלשינו הנוצרים לפי הרשות, כי קם ישוב יהודי בקובנה שלא כדת. אז נשלח הנה מעיר הפלך, וילנא, חוקר דין, בכדי לתהות על קנקנם וקנם.

ויפנו המעונינים לר' הירשל נעוויאזר, בנו של ר' וועלוויל, שהיה ממכירי הפקידים, בבקשה, כי ישתדל לפני הפקיד השלוח, לבל יבולע להם. והנה ר' הירשל השתמש בעצה הידועה, והכל נשאר שריר וקים.

אולם כעבר איזה שנים הלשינו הנוצרים שוב (בערך 1836) לפני השלטון על היהודים ועל חוקר הדין גם יחד, כי הם שחדוהו כביכול בביתו של ר' הירשל. אז נשלח בפעם השניה פקיד אחר לחקר את הדבר. בחקירתו פנה גם לילדה בת שמנה 3) (בתו של ר' הירשל ואמו של ר' ש. מערקיל) להציל דבר

---

1) הוא הוא ר' בנימין זאב בר' יחיאל, אשר ביחד עם אליעזר ליברמן הקים מחדש (1813) את בית החולים בקובנה.

הוא אבי אבי אמו של ר' ש. מערקיל. מוצא המשפחה הזאת כמו המשפחה נעוויאזסקי, הוא בנראה מאחד הישובים שעל יד הנהר נביאזה. ושתיהן הסתעפו אחרי כן בקובנה וסביבתה.

2) ר' נתן מקידאן היה שקדן גדול ועבר ארבעים פעם על כל הש"ס; דרכו היה להשכים בכל בקר בארבע שעות וללכת להעיר את יהודי קידאן משנתם לקום לעבודת הבורא ולעסק בדברי תורה.

פרפראות

3) כשהיתה תינוקת בת ח"י שבועות מתה עליה אמה, היא אשתו

אמת מפי עדה קטנה זו, בתור מסיחה לפי תומה, וישאלה באידיש, אם ראתה בביתם את „הפריץ" הזה, בהראותו על חוקר הדין הנחשב בשחד שהלך אתו. וכנראה לא יצא כלום גם מחקירה זו. ר' הירשל נעווי'אזשערר היה מגבירי קובנה ונכבדיה וימלא את מקום אביו בתור נאמן הקהלה.

כחרד קיצוני, הזמין מוילנא לקובנה (בערך תר"ד) את הגאון ר' ישראל סלאנטר, למען הפיץ כאן תורה ומוסר בתור תבלין ותרופה נגד ה„השכלה", שהפיצו אז בקובנה וסביבתה הסופר א. מאפו 1) וסיעתו. (הם שמשו אח"כ לגבורי ספורו „עיט צבוע").

בש' ת'ו'ר'ה' (תרי"א), ככתוב על קיר הבית, בנה כאן ר' הירשל את הקלויז, שנקרא על שמו („נעוויאזשערס קלויז"), מקום הרביץ הגדרי"ס תורה ויראת שמים לכמה וכמה תלמידים מצוינים, שהרבה מהם ישבו אח"כ על כסאות הרבנות בזאמוט.

ר' הירשל היה בעל צדקה וחסד, וביתו היה תמיד פתוח לרוחה לכל דצריך, ובו התאגדו תורה וגדולה במקום אחד.

ר' הירשל היה גביר עצום. פתח בחנוות וסים במסחר חוץ. הוא היה שולח לפרוסיה ספינות טעונות תבואות ועצים. גם היה אח"כ לקבלן ונתעשר הרבה, עד כי השאיר אחריו במותו י"ג בתים מקנין כספו.

את הקלויז שבנה מהונו שכלל בכלי כסף מהודרים, כמו ציצים לספרי תורה, כתרים „לעצי חיים" ושני כדים בעד נטילת

של ר' הירשל, מיתה חטופה. וזה הדבר: באותה השנה (1827) החלו לקחת את הרקרוטים (חובת הצבא גברית ליהודים במקום כופר נפש בצורת מס גלגלת כפול הקודם, שהנהיג הצאר ניקולאי 1). ויהי כאשר ראתה בפעם הראשונה אותה התמונה המבהילה, כשיהודים צעירים מובלים גלוחי ראש למחצה ונסגרים בבית הקאזיאנע פאלאטע בקובנה, התחלחלה מאד ותפל למשכב ותמת, בהשאירה ילדה קטנה זו.

פרפראות

1) כשנפתח באותה השנה ע"י מאפו בית ספר עברי ממשלתי (ברחוב מאפו הנוכחי), הראשון ממין זה בקובנה רצה מאפו לזכות את ילדי ישראל מפרי עץ הדעת והיה לפעמים מזמין את הילדים, ביחוד של הגבירים, העוברים על ידו לסור לבית הספר. ככה ספר לי ר' ש. מערקיל, כי בילדותו נסה מאפו לצוד גם אותו, ולא עלתה בידו.

ידים לכהנים קודם הדוכן, אשר אחד מהם מצויר בציורים ותבניות שונות, והשני משובץ במטבעות עתיקות כעין „הבערלינקעס".

בתור נאמן הקהלה ושתדלנה, היו פונים לעזרתו על כל צרה שלא תבא. ופעם קרה מקרה אופי זה: בש' 1860 בערך היה הדבר, בקובנה גר חיט אחד ושמו צבי גרינברג. ויקר מקרהו ליסע ליפציגה ויעשה שמה כחדשים ובשובו הביא אתו הביתה חדשה — מכונת תפירה. ויהי כאשר הסתדר עם המכונה החדשה, גרם נזק רב ליתר חיטי קובנה ע"י הוזלת מחיר התפירה. אז קראו החיטים הניזוקים לאספה, צוחו ככרוכיא וצעקו צעקת גלימה על החיט המתחרה הגוזל לחמם, ויחליטו ללכת כולם לבית ראש הקהל, ר' הירשל, ולבקש מלפניו, כי ילך וישתדל לפני הרשות לאסר על החיט ג. את ההשתמשות במכונה, המקפחת פרנסת יתר החיטים...

כפי הנראה לא עלתה בידי חיטי קובנה „המשמרים" להסב את גלגל מכונת ההסתוריה אחורנית...

לעת זקנתו התבודד ר' הירשל, כמו אביו, ויעזב את ביתו וכל קניניו וילן בקלויז שבנה, ואגרופו למראשותיו. הוא מת זקן ושבע ימים כבן פ"ה שנה.

בכ"ז היתר הישיבה ליהודים בקובנה היה רק „די פקטו", אולם „די יורה" נשאר המצב כמו שהיה קודם.

הנוצרים העירונים גלו במלחמתם עם „עם קשה ערף", עקשנות מרובה עכ"פ במדה לא פחותה מזו של אנשי ריבם. ידיהם לא רפו, ויתאמצו בכל האמצעים להצר צעדי היהודים. גם עלתה בידם להקטין גבולותיהם, לכהפ"ח בכרחב, ובתכניות העיר, שנתאשרה בש' 1847 ע"י ניקולאי I, מסומנת השכונה, שבה הותר ליהודים לגור (על יד הרחוב היאנובאי).

מצב זה נמשך עוד זמן רב. ורק כאשר הוציאה הממשלה כרוז (בש' 1857) ע"ד שאיפתה „לאגד" את היהודים עם הנוצרים, עורר הגנרל-גוברנטור הוילנאי, נאזימוב, השתדלות לבטל את ההגבלות המעיקות בערי זיטומיר וקובנה, בכדי להיטב ע"י זה את מצבן. והתוצאה היתה, כי בי' 27 לאוקטובר 1861 אשרה הממשלה את חות דעתו של „הועד לסדור עניני היהודים", וההגבלות הללו נתבטלו לגמרי.

ה. השתתפות היהודים בעיריות והתנקשות העירונים בזכותם זו.

לפי החק החדש ע"ד הנהגת הערים, מש' 1785—אשר מטרתו היתה לאחד במקצע שלטון הערים את המעמדים השונים הנפלגים —הונהגו בכמה מקומות מוסדות עירוניים כלליים—ה„דומות", אשר לעומתן קבלו המגיסטרטים והראטושות הקודמים צורה של מוסדות מעמדיים בלבד.

והסינאט בעינו בקובלנות היהודים ותלונותיהם, החליט, כי גם בהמגיסטראטים והראטושות יבחרו היהודים, כמו בה„דומות", ביחד עם הנוצרים, בהתאם למספר אוכלוסיהם בעיר. כלל זה התפשט לאט לאט גם על פלכי פולין, בעלי צבורים יהודים גדולים, שנתחברו מחדש לרוסיה.

זו היתה זכות גדולה ליהודים, לפי מושגי הימים ההם, יען כי המוניציפאליטעט מלאה אז תפקידים שונים, אדמיניסטרטיביים וגם משפטיים.

אולם היהודים בפלכי ליטא כאלו נשכחו לגמרי ע"י החק הזה ונמצאו לכתחלה במצב של יוצאים מן הכלל.

ורק בש' 1802 נתקבל בוילנא אוקאז מהסינאט הקובע כללים חדשים ע"ד בחירת היהודים שבתחום המושב במשרות עירוניות שונות. וכתוצאה מזה צוה שר הפלך הצבאי בעינגסען לערך את הבחירות הנחוצות, ופקודה זו נתאשרה גם ע"י שר הפנים. יחס כזה ליהודים הקים סערת מחאה כבירה בין הנוצרים הוילנאים, שהיו הראשונים לערעור. הם עם הבורמיסטר בראשם פנו בי' 1 לפברואר 1803 בהשתדלות לפני הקיסר לבטל את הבחירות. וכנראה הסיתו למחאה וערעור גם את העירונים מגרודנה ומקובנה. וטעמם ונימוקם עמם, כי ע"י השתתפות היהודים במוניציפאליטט יוגרע אמון הצבור אליה.

נוצרי קובנה בקובלנתם נתנו עוד טעם נוסף אחר, והוא: „הלא על שלחן בית הדין מוצג „הצלם", והיהודי החבר בבית המשפט לא רק שלא יביט בצורת הפסל, עוד יוסיף לחשב מחשבת פגול עליו. בכן במקום יושר המשפט המבוקש, עוד ילעגו לחק הנוצרי". הנימוקים הללו והדומים להם התראו בעיני השלטון

הרוסי כצודקים וכנים. השתדלותם פעלה את פעולתה, ופקודת הסינאט מש' 1803 בטלה את זכותם בבחירות.

אולם אחרי מרד הפולנים (1831) בא שינוי. הממשלה הרוסית אחזה אז בתחבולות שונות להחליש את השפעת הפולנים בחבל הליטאי, ואחת מהן היה הרשיון ליהודים להבחר במגיסטרטים ובשלטוני הערים (החק מש' 1835). אלא שהגנרל־גוברנטור הליטאי הנסיך דולגורוקוב יצא במחאה נגד זה וגם נסה להרחיק את היהודים לגמרי משלטוני הערים.

ב 18 למאי 1836 אמנם יצא חק המרשה ליהודים להשתתף בבחירות העיריות, גם שליש מהפקידים הנבחרים במגיסטרטים יוכל להיות משלהם, בתנאי אם גם קודם לכן היתה להם זכות הבחירה.

אולם למעשה הלא זכות כזו חסרה ליהודי קובנה, כמו ליהודי יתר ערי ליטא — לפיכך אסר דולגורקוב עליהם להשתתף בבחירות.

אז קמה תנועה כבירה בין היהודים, ומחאות עפו מכל צד ועבר. נתהוו חלוקי דעות, עד אשר ההק החדש מש' 1839 שם קץ לשאלה הדוויה הזאת, כי הוא אשר לחלוטין את זכות היהודים להשתתף בבחירות אל העיריות.

ו. נאפוליאון בקובנה ויחסו ליהודים.

בי' 2 ליוני 1812 הגיע נאפוליאון עם צבאותיו עד לוילקובישק וכאן פנה בכרוז מעודד לחילותיו הנכונים לעבר את גבולות רוסיה. ובאור ליום ה 13 לחדש זה כבר עברו במספר של 220.000 איש את הנימאן בעזרת שלשת גשרי פונטון, שהוקמו בין לילה בין פאנעמון ובין אלקסוט. גם על הוויליה הוקם גשר כזה בעד חיל הרגלים. נאפוליאון בעצמו התאכסן באלקסוט בבית גודלבסקי (רחוב וועוערי 25) והשגיח מאחד ההרים ש„בוואסיליוע" („לינקסמא דוואריס" כעת) על מעבר החילות דרך הנימאן. על ראש ההר הגבוה והמשופע הזה הוקמה לכבודו סכת עץ 1), ובה ישב

1) לפי המסורה ישב בה גם הסופר א. מאפו, וכאן יצר את יצירתו הרומנטית „אהבת ציון".

ורשם את תכניותיו ולוחותיו, כשהוא נהנה ומתפלא לפרקים על הדר הנוף ויפי הטבע במקום הזה. על הררי אלקסוט התבצרה הארטילריה הצרפתית, שהגינה על החילות העוברים. וכאשר כבש חיל נאפוליאון את קובנה, הוקם עוד גשר פונטוני בין אלקסוט וקובנה 1), ועליו עבר האמפירטור בכבודו ובעצמו, לכתחלה התאכסן במנזרה הקרמליטית ואח"כ בביתו של געריי על שפת הנימאן (במקום כעת האַמבולטוריה העירונית) 2). כדרכו של נאפוליאון לגייס את גויי הארצות הנכבשות על ידו, סדר וגייס גם כאן גדוד מעם הליטאים, בן 1900 איש, שהלך בעקבותיו, תחת הנהלת הכמר געדרייטיס. פלוגה זו שמשה סמל על אמון הליטאים לשאיפתם לשלטון עצמם וחרותם.

והנה כידוע, ראשון נכנס לפאנעמון דרך אלקסוט האימפרטור בעצמו, אשר התחפש למטרת ריגול באוניפורמה פולנית.

ויהי כאשר חיל הרוסים, הקוזקים, שהתפשטו קודם על שפת הנימאן הימנית, החלו ליסוג אחור, התאמץ נאפוליאון להודע ע"ד מקום תחנותם ומצבם. נזדמן דוקא באותה שעה יהודי אחד, ויביאוהו אל הגנרל־שטב, שנמצא בחורשה נוכח שאנץ 3) ויצוו עליו לרגל חרש את הדרך מפטרשון עד רומשיסיק, אם ישנם שם חילות רוסים או לא. היהודי אנוס היה לשמע בקולם וילך בדרך, אשר צוהו, ויהי כעברו מרחק לא רב ויחפץ „להתחכם" ויאמר בלבו: „למה לי ללכת שמה ולהעמיד א"ע בסכנה. מוטב, כי אשקר, ואגיד להם, כי אמנם הלך הלכתי בדרך ההיא, גם חקרתי ודרשתי וכך וכך מצאתי, כי הלא מי יוכל להכחישני ולהוכיחני על פני, כי שקר דברתי". אמר ועשה: וישב כעבר זמן מה אל הגנרל שטב, לכתחלה נבהל ונפחד ממראה עיניו: אטו מלתא זוטרתא, כשמנים גנרלים עטרוהו, סבוהו, אולם כרגע הבליג על מבוכתו ויתגבר

---

1) אגב, גשר פונטוני היה בשעתו דבר חדש. ולפי המסורה גשרו של נאפוליאן הוא אבי הגשר הפונטוני בין קובנה ואלקסוט, שהתקים עד המלחמה העולמית.

2) יש שהיו קוראים „בית נאפוליאון" גם להבית העתיק שמאחורי המסגד הגרמני, שעל הנימאן, יען כי — לפי המסורה — התאכסן גם בו.

3) גם עד היום מכנים את חגבעה שבחורשה החיא בשם „גבעת נאפוליאון".

כארי ויספר להם, כי מצא ככה וככה. תיכף שלחו מן השטאב להודיע מזה את הקיסר בעצמו. נאפוליאון התענין תיכף עם הענין ויצו לדב׳ א לפניו את היהודי הלז. הרצים הריצוהו כהרף עין. והנה היהודי המדוכא הופיע לפני „מלך מלכי המלכים" בכבודו ובעצמו. ויהי כאשר שמע נאפוליאן את דבריו, כי הלך וחקר ומצא אשר מצא, קם וישאלהו: „איך עברת את הנחל הפלוניז?" (במקום אחד אפשר היה לעברו ברגל, ובמקום אחר משתמשים במעברה שעליו). היהודי נבוך ולא ידע מה לענות. כראות הקיסר, כי רמאי לפניו, קם בחרי אף וילך נרגז הנה והנה. כעבר רגע עמד ויפן אל היהודי בקול עוז ויאמר: „לפי חקי הצבא אחת דתך להמית. אולם כשם שזה צעדי על אדמת רוסיה ואין ברצוני לטמא תכף את ידי בשפיכות דמים — הנני מוחל לך הפעם ובמקום עונש מות עונך יכופר במלקות בלבד 1).

לא עברו ימים מועטים והקיסר החולש על גויים הוכרח ליסוג אחור „מארץ הצפון" ולשוב בדרך אשר בה בא 2). אחרי קרב עצום שהתחולל בקובנה ביו׳ 2 לח׳ דצמבר אותה השנה, נסוגו אחור בחפזון ובאי־סדרים שרידי גדודיו, אשר הביאו חרבן גדול בעיר. החילים הרעבים והקפואים מקור התפרצו לתוך הבתים ויבוזום, וישדדו את החנויות ובבתים אחדים שלחו גם אש 3).

ולמחרת בי׳ 3 לח״ז הופיע בעיר החיל הרוסי ובראשו הגנרל פלאטוב. אז התאסף לכבודו במגרש הראטושה המון עם רב לקבל את פניו בתרועה וקול שמחה. והנה גם היהודים היו בין הבאים, ובראשם הלכה דפוטציה וספרי תורה בידיהם. בכדי להראות אותות אמונם גם הם לממשלה.

בימי מלחמה זו סבלה קובנה הרבה הן מחיל הצרפתים והן מחיל הרוסים: אלו ואלו שדדו ויבזו ויקחו מכל הבא בידם. ועקבות החרבן והעזובה נראו עוד זמן רב אחרי כן, במשך של עשרים שנה, עד אחרי המרד הפולני הראשון.

---

1) ספור זה שמעתי מפי ר׳ ש. מערקיל, ולו ספר איש נאמן, פיוול ווארשאוטשיק, אשר בעצמו הכיר את היהודי הזה.

2) לזכר מפלתו הציגה הממשלה הרוסית עמוד פאר גבוה, שהתנוסס על מגרש הראטושה עד כבוש הגרמנים במלחמה העולמית.

3) אז נאבד גם הפנקס חישן של קהלת קובנה, בשעה שהתושבים נמלטו.

ז. השתדלות יהודי קובנה לטובת יהודי חו"ל.

בש' 1824 יצא חק מאת ועד המיניסטרים, שנתאשר ע"י הרוממות, האוסר על יהודי חו"ל להתישב ברוסיה ישיבת קבע, ורק ישיבה ארעית בלבד הותרה להם. מלבד זה היה על הבאים מחו"ל לשלם מס. 19 זהוב פולני לגלגלת, והיה נקרא „געלייט צאָל" (גם „מס הכרטיס" או „מס המכס"). חק זה חל גם על יהודי רוסיה שהלכו לפולין.

והיהודים מקובנה, שהרגישו בצערם של הנעלבים יותר, בתור בני עיר הסמוכה אל הספר, עוררו בש' 1826 השתדלות לפני השלטון לבטל מס זה.

לרגל השתדלותם נתהוותה קורספונדנציה בין חברי „הועד היהודי", שהושיבה הממשלה. אמנם הפקיד דרוזשינין חוה את דעתו, כי כדאי וראוי למלא את בקשתם, בכ"ז השתדלותם נשארה מעל. ורק אח"כ בש' 1850 בטל המס המכביד הלז.

IX המוסדות והמנהיגים הרוחניים הראשונים בקובנה.

א. המוסדות הראשונים בקובנה.

I „מגידי תהלים"

עוד כעשרים שנה לפני בנין הקלויז ע"ש סאלאווייציק ו„בקור חולים" (הנ"ל עמ' 152) נוסדה החברה „מ ג י ד י ת ה ל י ם". זוהי ה ח ב ר ה ה ר א ש ו נ ה בקובנה שאחרי הגירוש.

המתישבים הראשונים בקובנה היו ברובם מהמון העם: בעלי מלאכה שונים, כמו סנדלרים, חיטים, טבחים וכדומה או אלה שעסקם היה מעסקי הנהר, כמו דיגים, הולכים ברפסודות, בעלי סירות ומחזיקי משוט; ואלה שהתעסקו בהעברת סחורות ממקום למקום וטעינתן ופריקתן, כמו עגלונים, רכבים סבלים וכדומה; גם רוכלים קטנים וסרסורים לא חסרו ביניהם. ובכדי לרוות את צמאונם הרוחני עמדו ויסדו חברה זו בש' תק"ן (1790), כפי שרשום על

השער של פנקס החברה 1). בראשית הפנקס נרשמו התקנות (כ"ז במספרן) ע"ד תפקיד החברה, זכויותיה וחובותיה וסדר בחירותיה וממוניה. הכנסת החברה היתה מתשלום מס שבועי (ואכער).

בין התקנות מענינת תקנה „דמוקרטית" זו: (ו) „בלע המות לנצח, משעת מיתה עד שיובל לבית הקבר יתפללו ויאמרו תהלים בקרן זוית מביתו, ויקח הגבאי ח"י מטבעות, ואף ח"י פרוטות מדמי המת, ויתן לצדקה בעת שנושאים אותו מביתו, לקיים מה שנאמר „צדק לפניו יהלך", ו א ם ד ל ה ו א ואין ידו משגת, י ק ח ה ג ב א י ח"י ג"פ (גרוש פולין) מ ק ו פ ת ה צ ד ק ה מח"ק מג"ת („מגידי תהלים") ויתן לצדקה בעד נשמת המת לעבור בשלום דרך המסטינים והמקטרגים".

מענינות גם התקנות הללו: (י"ז) „להתקבל בח"ק מג"ת אם ירצה אחד מקהלתנו להתחבר אלינו, אוי יקובל עפ"י בעלי התמנות ואין נצרך לכל הח"ק ובפחות משמנה אנשים דעות כשרות לא יקובל שום אדם לח"ק"; (י"ח) „כשיהי' נצרך לחדש בח"ק איזה דבר חדש אזי מהצורך שיצוה הגב"ח לאסוף כל הח"ק".

חג החברה היה ביום ב' דשבועות, כאמור בתקנה האחרונה הכ"ז: „ביום שני של חג השבועות אחר תפלת שחרית ומוסף הרשות ביד הגבאי לכבד את כל הח"ק מג"ת עם י"ש ולעקיך, כי זה חיזוק החברה, וביותר שאמרו תהלים כל הלילה, לכבוד דוד המלך ע"ה זכותו יגן עלינו ועל זרעינו א מ ן".

חברה זו התקימה על יד ב י ת ה מ ד ר ש ה י ש ן, ככתוב על שער הפנקס. גם בתקנה ב' נזכר אודות זאת: „ביום ש"ק בקיץ יתאספו החברא קדישא הנ"ל ב ב י ה מ "ד בשעה ב' אחר חצות היום ולאמר ספרי תהלים וכו', ובחורף יתכנסו כולם ב ב י ה מ "ד שלשה שעות קודם אור הבקר ולהגיד בבקר חסדו ואמתו".

II בית המדרש הישן.

מזה מוכח, כי כבר בש' תק"ן (1790) התקים ב י ת ה מ ד ר ש

1) לנגד עיני היה פנקס-העתקה מהאוריגינל, שנעשתה עוד לפני המלחמה העולמית.

ה י ש ן. בכן גם מוסד זה הוא מן הראשונים בזמן. אמנם ישנה גבית עדות, כי בנין החומה של בית המדרש הזה נבנה בש' תקפ"ד (1824), אולם מזה אין ראיה, כי לא התקים קודם ביה"מ באיזה בנין אחר.

ברבות הימים התרחב בנין ביה"מ ויגדל. משני עברי הפרוזדור (פאליש) היו „שטיבלעך", שבהם הסתדרו הישיבות של ר' משה'ל ושל ר' וועלווציק.

אח"כ בשנות 84-1883 הוסיפו עליו עוד שני יציעים: אחד מצד דרומית מזרחית ובו היה מלפנים „קלויז הדיגים" (אח"כ נבנה בעד האחרון בנין מיוחד בחצרו של ביהמ"ד ממזרחו), ובש' תרס"ב הסתדר כאן המנין של חברת „תפארת בחורים" שנוסדה אז, וכעת נמצאת כאן „ספרית הכולל" (מירושת הגירא"ס ובנו הגר"צ), וביציע השני מצד צפונית-מזרחית נמצאה בשעתה ג"כ ישיבה, זו של ר' מרדכי וואלפס. בחצרו של ביה"מ מצפונו נמצא בנין-עץ, ששמש מלון לבחורי הישיבה ולשתיתם תה-וקפה, ונשרף בש' 1824 מסבת אי זהירות בטפול עם מיחם. ולא הוקם שוב.

III „לומדי ש"ס"

בש' תקפ"ד, אחרי אשר נתרבו בעיר בע"ב „תורניים", נוסדה „ה ח ב ר ה ש " ס ", ככתוב על דף הכריכה של הפנקס: „זה השער: צדיקים יבאו בו פנקס מח"ק לומדי ש"ס דקאוו" נתיסד בשנת י ש " ר ל ב ב " ס (תקפ"ד). זה היה בש' בנין ביהמ"ד הישן כאמור, ואז למדה החברה במנין, ואח"כ הסתדרה בביהמ"ד עצמו.

„שער הפנקס מקושט יפה. וזוהי רשימתו הראשונה:

„אנחנו ח"מ באנו בקשרים בקשר אמיץ וחזק ובקשר של קיימא לארוח בחברת פועלי צדק בחבורה של מצוה איש באחיו ידובקון ולאחיו יאמר חזק ואמץ בתורה שבע"פ ללמוד בכל יום ויום תמידין כסדרן להיות אנחנו ח"מ לומדי ש"ס בכל יום ויום דף גמרא בצוותא חדא ובכינופיא על מקום קבוע פה בביהמ"ד דקהלתינו תיכף אחר תפילת שחרית לילך מחיל אל חיל אחר לימוד משניות להיות מעלין בקודש ממשנה לגמרא ולא יבוטל התמיד מהח"ק לומדי משניות ונהי' רצין לחיי עולם ממשנה לגמרא וכאו"א מאתנו

ח״מ נתחייבנו א״ע בלי נדר ובלי שבועה להיות כאו״א מאתנו ח״מ להשתדל בכל מאמצי כוחינו להתפלל דווקא בביה״מ להיות במקום רינה שם תהי׳ מחנים להתקרב זה אל זה מחנה אל מחנה והסדור הלימוד יהי׳ במקום קבוע הנ״ל איש ואיש ככל בינתו אשר חננו אלקים ולא ירבה בפלפולים בעת הנ״ל עד אחר גמר דף גמרא בכדי שלא יגרם ח״ו ביטול זמן הקבוע הנ״ל ולחזק הדבר קבלנו עלינו הח״מ ליתן כ״א לוואחר כפול ערכו אשר יערך א״ע בנדבת לבו. כפי הרשום בכתב אמת בפנקס הזה ורמי הוואחער הנ״ל יהי׳ מופרש ומובדל ביד איש נאמן אשר יהי׳ נבחר מאתנו ח״מ להיות משמרת ת״י לקני׳ חכמה לקנות ספרים הש״ס ומפרשים וגם אם יעלה על רצון א׳ אשר ידבנו לבו ליתן נדבה לצורך ספרים אזי יותן ליד איש נאמן הנ״ל ומה׳ . . . לגמור עלינו להיות זוכין ללמוד וללמד ונהי׳ מהעוסקים בתורה לשמה והתחלנו בעז״ה ממחרת יוה״כ העבר דהאי שתא תקפ״ד ונזכה לסיים הש״ס כולנו בחיים חרותים (ארוכים ?) ולתוקף הקיום בלי נדר ובלי שבועה באנו עה״ח היום יום ד׳ ר״ח טבת וואו דחנוכה שנת יש״ר לבב״ם לפ״ק פה ק״ק קאוונא יע״א.

נאום מאיר . . . (אולי המ״ץ ר׳ מאיר ?)

נאום אורי׳ בא״א הרבני כמהור״ר צבי הירש ברודא

ונאום יוסף במ׳ אליעזר ליפמאן ז״ל.

מספר תקנות החברה הוא כ״ד, ומא׳ עד י״ג הן מש׳ תקפ״ד, על התקנה הי״ד חתום: „ולראי׳ חתמתי יום ה׳ ב׳ דחוהמ״פ תקפ״ח פה קאוונא בפקודת הבעלי תקנות כאיש כרוך שלמה בלא״א מו״ה צבי הירש סופר דח״ק״.

בין יתר התקנות, שהן מזמנים מאוחרים, נמצאת גם תקנה מש׳ תקצ״ב (1831) המרמזת ע״ד מרד הפולנים הראשון 1), ואולי גם על המגפה שבאה אחריו, וזהו כתבה כלשונה:

---

1) אז כבשו את קובנה המורדים הרוכבים מן המחוז תחת הנהלת מפקדם פראזאר, בעזרת פלוגותיו של קוקיניצקי. הם התעכבו בעיר רק כשבוע ימים, עד אשר הופיע הגנרל הרוסי מלינובסקי ויפיצם. קוקיניצקי לוקח אז בשביה ואחרי הוכותו מכות אכזריות נידון למיתה.

כידוע, מאפו, שעבר אז דרך הגשר המוביל אלקסוטה, נמצא אז בסבנה ורק במקרה ניצל ממות.

„הנה לא נעלם מעיני׳ כל אחבי״ש עירבב וצוק העתים אשר חלפו ועברו כגלי מי׳ בסיבי סיבות ע״כ לא מלאנו ידינו לעשות חיל למלאות התיקון המבואר אשר הקלפי יהי בחוהפ״ס וכעת תודה לד׳ אשר אמר למלאך הרף ושב לשמש עלינו בטוב ע״כ נתאספנו יחד למלאות את התיקון ולעשות בעלי התמנות כתיקון אך ורק שלא ישמשו בקדושה עד זמן המעוד והמוגבל דכל שנה בנדר שיוחזר העטרה ליושנה אי״ה יעשו קלפי כשרה ואלו הבוררים שיצאו לפרוש ולראי׳ היום אור ליום ב׳ כ״ב תשרי חובתנו שנת ת ק ב ץ גלויתינו במהרה״.

ואלה הן אחדות מהתקנות של חברה זו:

„בהתאספו יחד אנחנו כל החברה הק׳ לומדי ש״ס עלה במוסכם כל הח״ק רובם ככולם לעשות משמרת וחיזק ללומדי הש״ס היינו שהתנדבו כל אחד מאתנו בל״נ שיסיתף (שיוסיף?) לקופת הח״ק דלומדי ש״ס הנ״ל מכל הלבשה גדולה היינו שיעלה יותר מרובל כסף אזי מחוייבי׳ לסלק כל איש מאנשי החברה קדושה שלנו לסלק מכל רו״כ כסף א׳ קאפיקע וזה דווקא מהלבשה גדולה[1] תפרים בכל והלבשה גדולה הוא נקרא זופיצע האלאט ודעלטע ופוטער עליון וכובעות וטלית—וזה עלה במוסכם הסכמנו אנחנו כל החברה הק׳ לאשר ולקיים בתורת חוב גמור—יחל החוב הנ״ל עד משך חו״מ פסח הבע״ל ואז יפוקח הדבר מחדש עפ״י רוב אנשי החברה הנ״ל אור ליום א׳ חיית ימים לחודש טבת ד ב ר ה ש ל ו ם (תקפ״ז) לפ״ק.

נאום חיים שלמה במוהרר״י סוראווסקי בפקודת כל הח״ק הנ״ל״.

„הן היום דלמטה האספו יחד אנשי ח״ק לומדי ש״ס לעיין ולפקח לעשות חיזוק הח״ק הנ״ל ועלה במוסכם מאנשי ח״ק הנ״ל רובם ככולם הגם שמבואר בתיקון ב׳ בפנקסינו הלז קנס לכל העובר ולא יבא להבהמ״ד דפה לזמן קביעות הלימוד את הדף גימרא וגם לא ישלימנו באותו יום ישלם א׳ ג״פ—והנה כהיום ראה

---

1) בימים ההם היו לובשים בגדים ארכים לאו דוקא הרבנים, כי אם גם בע״ב תורנים סתם, וכמעט שלא היה הבדל חיצוני ביניהם. ורק המון העם היה לובש קצרים.

ראינו אשר זאת הקנס הוא כבד מאוד להעמיס ואת עלינו וזה גזירה שאין רוב הצבור וכו' לזאת עלה במוסכם מאנשי ח"ק הנ"ל רובם ככולם להקל מעט הקנס—היינו באם שיעבור אחד מאנשי ח"ק הנ"ל ולא יבוא לבהמ"ד דפה ללמוד דף גימרא תיכף אחר תפילת שחרית שני פעמים בשבוע, אזי מחויב ליתן קנס לקופת החי"ק הנ"ל ארבעה ג"פ כל הנ"ל יצא מאנשי ח"ק הנ"ל אחרי אשר התאספו לעיין ולחזק בעסק החי"ק הנ"ל ולראי' באתי עה"ח יום ג' ב' דחוה"פ שנת תקפ"ז לפ"ק פה ק"ק קאוונא.

נאום... סופר דח"ק הנ"ל"

„הן היום דלמטה התאספו יחד אנשי ח"ק לומדי ש"ס רובם ככולם לעיין ולפקח בעצמות חיזוק החי"ק הנ"ל – והנה הגם שמבואר בעלה במוסכם דלעיל מנא להקל כובד המשא של הקנס מכפי שמבואר בתקון ב' בפינקסינו הלז אך אחרי שכעת ראה ראינו שבשביל זה בוטל התמיד מאנשי ח"ק הנ"ל מלבוא להבהמ"ד דפה ללמוד מידי יום ביומו – ורק הם מקילים על עצמם לבוא לבהמ"ד ללמוד פעם אחת בשבוע ובזה יוכל לבוא לידי הירוס ח"ו ולידי ביטול תורה – ולזאת עלה במוסכם מאנשי ח"ק הנ"ל אחרי אשר התאספו ב ח ד ר ה ק ה ל רובם ככולם שיוחזר העטרה ליושנה כפי המבואר בתיקון ב' ומזה לא יבוטל ולא יחסר – ואף שיבטל כאו"א אנשי ח"ק הנ"ל ולא יבא אף יום א' מימות השבוע ללמוד בבהמ"ד דפה כפי המבואר בתיקון ב' אזי מחויב לסלק כפי האמור בתיקון הנ"ל כל הנ"ל עלה במוסכם מאנשי ח"ק הנ"ל רובם ככולם.

ובאתי עה"ח אור ליום א' טוב אלול שנת תקפ"ז לפ"ק פה קאוונא".

„בהתאספו יחדיו אנשי ח"ק לומדי ש"ס לעיין ולפקח בעניני ועסקי ח"ק הנ"ל ואחרי העיון והפיקוח עלה במוסכם מאנשי ח"ק הנ"ל רובם ככולם הגם שמבואר בתיקון י"ג בפנקסינו ה"הלז שכל מי שירצה להתחבר לחברתנו הנ"ל להיות כאחד מאתנו הפוחת לא יפחות משלשה רו"כ וכהיום הסכמנו יחד אם יעל"ה ברוח אחד להתחבר לנו אזי לא יוכלו הח"ק לקבלו כ"א לכל הפחות

בהתנדבו על הח"ק הנ"ל דמי קדימה ששה רובל כסף ואחד יכול לעכב אור ליום ב' שנת תקפטית לפ"ק פה קאוונא.

נאום שמעון בא"א מהור"ר מיכל גארדאן במק"ס (במקום סופר) ח"ק הנ"ל.

„בהתאספנו יחד אנשי ח"ק לומדי ש"ס לעיין ולפקח על תקנות ח"ק הנ"ל הסכמנו יחד כולנו בדעה אחת הגם שמבואר בתיקון הקודם אשר אין שום איש רשאי להתקבל לחברתנו הנ"ל אם לא שיתן ד"ק (דמי קדימה) שישה רו"כ כהיום עלה במוסכם מכל אנשי החברה ק' הנ"ל אשר פחות מתשעה רו"כ ד"ק לא יקובל שום איש לחברתנו הנ"ל ואחד יכול לעכב אם לא שיהי' למדן מופלג ואיש תם וישר ויהי' מטה ידו אז נ"ר (נתנה רשות) ביד הח"ק הנ"ל כפי ראות עיני הח"ק הנ"ל רובם ככולם להקל לו מעט מזעיר בדמי קדימה אור ליום ג' ט"ז לחודש טבת ת ק ב "ן נאמנה.

נאום צבי הירש במו"ה יוסף מיקאוונא
בפקודת כל הח"ק נאום משה במו"ה יוסף"

IV „לומדי תורה"

בש' תקצ"ג נוסדה חברה חדשה „ל ו מ ד י ת ו ר ה", אשר מטרתה היתה ללמד שיעור בכל יום בין מנחה למעריב בדברי אגדה ו„חיי אדם" ואת פרשת השבוע מדי שבת בשבתו. ואלו הן התקנות שהעתקנו מפנקסה 1) שהבאנו כאן לזכרון ב„מליצותיהם" הנושנות:

למז"ט. נודע ביהודא ובישראל קדושת מעלת לימוד תורתינו הקדושה אשר היא חיותנו וחיות כל העולמות כולם וכבר מלאים מזה ירבו כמו רבו הפסוקים ודרז"ל המורים באצבע ומכריזים בקול כל זאת והנה כאשר ראה ראינו את כל זאת ונאמר בליבנו ומה נגרע מנחלת ד' ואנחנו מחשים וחיכינו עד אור הבוקר שיצמיח לכל אחב"י וטל אורות מטללי התורה ומצאנו עון חלילה לזאת הסכמנו אנחנו הח"מ אשר נדבה ליבנו אותנו לקרבה אל מלאכת

---

1) בראש הפנקס שני שערים מקושטים, והוא מכורך עור עב.

הקודש הזאת ואין זאת אלא תורה שבכתב כמו שדרז"ל והתורה זו מקרא, לקיים עלינו כמצווה עלינו בתורתינו הקדושה הסכת ושמע ישראל ודרז"ל עשו כיתרן החבורות להתחבר יחד בכנופיא אחת ללמוד מידי שבת בשבתו הפרשה השייך ליומא עם פרש"י ומדרש פרושין וגם שיעור בכל יום בין מנחה למערב או אחר תפילת ערבית בדברי הגדה ולא המדרש הוא העיקר אלא המעשה היינו ללמוד שיעור בחיי אדם למען נדע הדרך נלך בה והמעשה אשר נעשה, וגמרנו אומר להזיל כסף מכיסינו על זאת היינו ליתן כל אחד ואחד מאתנו דמי קדימה וגם וואחיר מידי שבוע בשבוע בכדי שיהא לנו מקום מוצא לכסף המצטרך לנו לקנות ספרים ולשכר לנו מלמד להועיל שיאמר לנו כל השיעורין הנ"ל תמידין כסדרן ומוספין כהלכתן, והי' בשבתות ובחגים יבואו כל אחב"י אנשי חבורתינו לשמוע דבר ד' בבית מדרשינו מפי הרב שלנו ולא יהיו עם ד' נפוצים על הערים[1] כצאן אשר אין להם רועה, וזה הוא אשר קבלנו עלינו בלי נדר ונקרא אל אל גומר עלינו וחפץ ד' בידנו יצלח ללמוד ולשמור ולקיים ככל דברי תורתינו הקדושה ולראי' באנו עה"ח.

היום יום א' ט"ו טבת שנת תקצגימל לפ"ק ק"ק קאוונא נאו' . . . נאו' . . . ונאו' מאיר במה' שמואל ספירא (עיין להלן).

כאן באות שתי רשימות מהמ"ץ ר' מנדלי, אשר העתקתן נביא להלן (עין ר' מנדלי).

מלבד זה עוד ארבע תקנות ע"ד הבחירות וההתמנויות, ע"ד קבלת חברים חדשים, וע"ד זמני השיעורים ותפקידו של הרב המגיד.

ואחרי י"ג סעיפי „ההתקשרות וההתנהגות" תבא רשימה זו: „בהתאסף יחד כל אנשי כנופיא וחבורה שלנו ראינו ועיינו בעינא פקיחא, היות שלזאת נעשתה החברה שלנו בכדי שלא יהי' אנשים הולכים נפוצים על ההרים ובראש כל חוצות כצאן אשר אין להם רועה הולכים בטלים מבלי עול תורה עליהם, לזאת עשינו החברה שלנו ונתמנה עלינו רב

---

1) ההרים, כנראה.

שילמוד ויאמר לפנינו שיעורין תמידים כסדרן היינו מזמן תפילת מנחה עד תפילת מערב וגם בשבת אחר חצות היום, ועכשיו ראינו בהשגחה שהרב יושב ולומד השיעורין בין מנחה למערב ואין איש מאנשי הח"ק שלנו שם על לב לאמר אילך לבהמ"ד לשמוע ד"ת מפי הרב שלנו, וכל איש ואיש מאנשי הח"ק שלנו פונה לדרכו והרב שלנו יושב ולומד בבהמ"ד ולומד השיעורין כ"א לעצמו.. 1) לזאת עלה במוסכם כולם וברצון כולם שיהי' אצלינו דגלים היינו שבכל יום ויום מימי השבוע יבואו החמישית מהח"ק לבהמ"ד שיעלו עפ"י קלפי לדגל שישמעו מפי הרב כשהוא לומד השיעוריו בין תפילת מנחה למערב ובאם שלא יבוא אחד מהדגל לבהמ"ד מחמת שאין לו פנאי לבוא או איזה מניעה אזי יתן שלשה גדולים פוליש להח"ק בעד הדגל שלו, אך אם בעל הדגל נסע לדרך או איזה אינס אחר פטור מהשלשה גדולים, כל הנ"ל נעשה במעמד כל הח"ק וברצון רובם ככולם ... עוד זאת ראינו ועיינו היות שעד עכשיו לא הי' הוואכר של כל אחד ואחד מהח"ק כי אם שני גדולים בכל שבוע ושבוע ועכשיו השגחנו שאין שני ג"פ מספיק להוצאות הח"ק שאם צריכין קרוב לחמשה זהוב בכל שבוע ושבוע לבד שארי היצאות היינו לקנית ספרים הצריכין להח"ק לזאת עלה במוסכם כולם שיתן כל אחד ואחד שלשה גדולי' פוליש בכל שבוע ושבוע דמי וואכר ולא לשנות והא' גדול שהוספנו עכשיו יהי' לו דין כשני הגדולים שהי' עד עכשיו היינו הגם שהאחד מאנשי הח"ק ישלם השני הג"פ במילואו ויהי' נח א זהב מהגדול שהוספנו עכשיו ולא ישלם קודם הקלפי אזי לא יניחו הפתקא שלו בקלפי ולרא' באנו עה"ח יום עש"ק א' דר"ח איר דשנת תקצגימל לפ"ק.

נאום במק"ל (במסירת קולמוס לאחר) ז א ב ב ן מ נ ח ם (עין בפ' ר' מנדלי).

ונאום שלום שכנא במהורר שמואל סג"ל

ונאום יהושע בן יעקב כץ.

הלאה עיד שתי תקנות מתר"י ומתרכ"ב.

1) כבר בימים ההם התעצלו לשמע דברי תורה...

ב. המ"ץ ר' משה השני [1]

זה היה המ"ץ הראשון בקובנה אחרי שוב יהודים מגלותם. מעטות הן הידיעות אודותיו, וגם חתימתו חסרה בפנקסי קובנה, ורק דרך אגב נודע לנו ממנו. וזהו מהקדמה לס' „אבות דר' נתן" עם הפירושים „שני אליהו" ו„בן אברהם" לאליהו בהרב אברהם מדעליאטין (דפוס וילנא והוראדנא תקצ"ג). שם אומר המחבר בין יתר הדברים: „אשר שמעתי מהדיין, המופלג הישיש י"ד מ"ו משה נ"י מקאוונע שהיה גם כן תלמיד הגר"א ז"ל, שעל גליון הש"ס מהגר"א לא היו כתובות כל ההגהות, אבל ר"ס (ר' סעדיה תלמידו) הנ"ל הראה לפני הנ"ל (לר' משה דינן) כל ההגהות, כפי שנדפסו עתה, כתובים בפנקס בפ"ע בכ"י ר"ס. אך מעוטי דמעוטי היו כתובים על גליון הש"ס מהגר"א בכ"י הגאון ממש".

מזה אנו למדים: א) כי זה האיש משה היה תלמיד מובהק להגר"א; ב) כי בתקצ"ג בערך היה עוד הישיש הזה בחיים. יוצא כי נולד בראשית המאה הששית בערך.

ג. המ"ץ ר' מאיר.

הוא שמש בתור מ"ץ בקובנה בימי רבנותו של הגאון ר' אלינקי ראגאלער, ונקרא בשם מ"ץ, יען כי למנהיגי קובנה הדתיים בימים ההם לא היתה הזכות לכנות א"ע בתאר רב אב"ד, כי אם בתור מ"ץ בלבד.

הוא היה בן להגאון הצדיק החסיד איש אלקי מוה' אריה ליב אבד"ק לידא והגלילי דהורדנא, בן הרב מו"ה אליהו ארקוס מקראקא, אשר אשתו היתה בתו בתו של המהרש"א.

אחיו של המ"ץ ר' מאיר היו: א) הג"מ ר' שמואל דייכעש דיין בוילנא, בימי הגאון ר' אבלי פוסבולר; ב) הג"מ ר' דוד אבד"ק איישישאק [2], שנפטר בש' תר"ך.

---

1) כנינוהו „השני", בכדי להבדילו מן המ"ץ ר' משה הקודם, שהיה דוד זקן להגר"א ונפטר בערך תקכ"ה.

2) הוא אבי הג"מ הישיש, ר' ארי' צבי דייכעש, מנכבדי קובנה, בעהמ"ח „זבחי תרועה", על תפלות ראש השנה (וילנא תרכ"ז) ונפטר כבן

בפנקס של חברה „לומדי ש"ס" הנ"ל חתום המ"ץ ר' מ א י ר ראשון תחת התקנה הראשונה מש' תקפ"ד 1) ע"ד יסוד החברה—„נאום ר' מאיר" . . . גם בין החברים הראשונים שנתנו ידם לחברה וחתמו לצדקה בעבורה תתנוסס חתימת „ר' מאיר מ"ץ דפה קאוונא, תקפ"ד".

ובס' „נטעי נעמנים" (דינים, וילנא תקצ"ו, עין לעיל עמ' 190) ישנה מתחת להסכמות רשימה זו: „גם אנכי קבלתי עלי בל"נ לקבל את הספר, אשר כונן במעשי ידי המחבר, וחפץ ה' בידו יצליח הכ"ד מ א י ר בא"א הרב הג' מוה' ארי' ליב זצלה"ה מ"ץ דק"ק קאוונ"י, זהו כנראה מקודם תק"ץ, יען כי נתק"ץ כבר ישב כאן על כס ההוראה המ"ץ ר' מנדלי, יתר פרטים אין אודותיו.

ד. המ"ץ ר' מנדלי

בערך תק"ץ נתקבל למ"ץ בקובנה הגאון ר' מ נ ד ל י בר' זאב וואלף 2) הוא היה מגדולי היחש, מיוצאי משפחתו של הגאון ר' משה זאב אב"ד טיקטין וביאליסטוק, בעה"מ „אגודת אזוב" ו„מראות הצובאות", אשר בפתח הס' האחרון מפורש סדר יחוס משפחתו העולה למעלה עד שלשים דורות רבנים וגאונים. ר' מנדלי היה גם קרובו של גאון הדור ר' אבלי פוסבולר 3). בתקצ"ה מוצאים אנו אותו בין המסכימים על ש"ס וילנא.

תשעים בשנ' תרנ"א, הוא אבי הג"מ ר' ישראל חיים דויכעש רב בדרשוניישאק, נוישטאט-שירווינט ואחר כך בליעדז, אשר חבר כבן י"ט את הס' „פרחי האביב" שו"ת, ושם הקדמת אביו, ועוד כמה חבורים ויוצאי הלצוו של הרא"צ עדיין נמצאים כעת בקובנה.

1) ואלה דבריו: „גם אנכי ראשון לצדקה המתנדבים בעם שני גדול פוליש בכל שבוע ושבוע עד משך שנה מהי' דלמטה היום יום וואו עש"ק יום אחרון דחנוכה שנתקפ"ד לפ"ק פה קאוונא בלי נדר ובל"ש (ובלי שבועה) נאום מאיר מ"ץ דפה קאוונא".

2) על תקנה אחת מהפנקס של „לומדי תורה" מש' תקצ"ג חתום במסירת קולמוס לאחר גם „זאב בן מנחם". כנראה הוא אבי ר' מנדלי, והראיה: ר' מנדלי בחתימתו שם מאותה השנה אינו מצרף ז"ל לשם אביו.

3) ובקבץ שו"ת של הג' ר' אבלי בכ"י נמצאת גם שאלה מהג' ר' מנדלי ושם נאמר: „מש"ב הרב המובהק החריף מ' מנחם מענדל במו'

ר' מנדלי שמש בתור מורה הוראה בקובנה בימי רבנותו של הג"מ ר' אלינקי ראגאלער בוילמפול, וכידוע אי רשאית היתה אז קובנה להכתיר את רבה בתאר רב אב"ד.

פעם בא ר' אלינקי מקאליש לקובנה ויתאכסן כדרכו בבית ידידו ר' מארקיל. אז הלך הג"מ ר' מ נ ד ל י ביחד עם הגאון ר' ש א ו ל ו ו א ל ף „חריף" 1) ועוד אחד מנכבדי העיר לקבל את פני רבם הקודם. ור' אלינקי עמד אז נשען והוגה בתורה, ולא העיזו הרבנים להפסיקו ממשנתו ויחכו עד הפנותו. בינתים הושיבם ר' מארקיל סביב לשלחן, ויתן לפניהם מגדנות ומטעמים וישוחחו יחדיו יותר משעתים, בקוותם, כי בין כך יגמר ר' אלינקי את שעורו ויפנה אליהם. ור' אלינקי, שהיה שקוע בראשו ורובו בלמודו, לא התבונן אל הבאים. אולם ר' מנדלי וחבריו לא חפצו להפריעו וילכו מבלי דבר דבר, בהבינם, כי שקידת ר' אלינקי העצומה היא שהסיחה את דעתו מהם.

בפנקס „לומדי תורה" הנ"ל ישנה רשימה מש' תקצ"ג, הכתובה כפי הנראה בעצם יד ר' מנדלי, וזהו תכנה:

ידוע מאמר חז"ל שלחו מתמן הזהרו בחבורה ובני חבורה זריזים המה איש את רעהו יעוררו מה לך נרדם קום ושמע דבר ד' כמאמר חז"ל הסכת ושמע ישראל עשו כתות כתות לתורה ומה טוב ומה נעים שבת אחים אלו בעלי מקרא כידוע מאמר חז"ל אח"כ כו' גם יחד וקול התורה 2) ישמע בבית מדרשינו בבית ד' יהלכו בחול וליל שבת קודש יתאספו עדרים עדרים עדרי קודש לשמוע דבר בעתו ויקדימו שמיעה לקריאות הפרשה של כל שבת ושבת

זאב וואלף מ"ץ דק"ק קאוונא" בענין אם מותר לישראל לעשות (קרי: להעשות) שליח לנכרי שיסחר עבורו מיני מתאים ונבלות וכו' — מיום א' וואו תמוז תק"ץ. ותשובתו אליו מיום ג' ח' תמוז, שאין להחמיר.

ובס' „עמודי אור" נדפס המכתב שבו פנה בש' תר"ד הג"מ ר' י. העלער להמ"ץ ר' מנדלי בבקשה לגבות עדות להיתר העגונה הנ"ל, אבל ר' מנדלי לא חפץ משום מה להזדקק לאותו ענין (אולי מחמת זקנתו?) וימסר את המכתב לדויני ווילמפול (עין לעיל ר' עקיבא קארפילש).

1) הוא הג"מ ר' שאול שפירא (תקס"ז־תרמ"ז), שעפ"י ההברה קבל את משרת הרבנות בספוטקין, כבן נ' וישב שמה יותר מל' שנה.

2) לשון נופל על לשון. וכן גם הלאה במקומות אחדים.

וגם יטו אזנם לשמוע מדרש ופירושים הפורשים מהבלי עולם ביום שבת קודש וירצו להבין דרכי ד' ותורתו בכן אמינא כל מן דין תמיכו לנא להתים ידי עושי מצוה ולחזק ידים רפות וברכה אחד לכולם להלומדים ולהמלמדים ולהשומעים עליהם יקויים אם תשמר כ' אז תצליח ואז תשכיל דברי המדבר לכבוד התורה ולומדי' יום א' ט"ו טבת שנת תקצגימל לפק פה קאוונא

נאו' מנחם מענדל במוהר"ז וואלף"

ואחריה באה רשימה זו:

„לאלומי מלתא אף ידינו תכון עמהם ה"ה אלופי ח"ק לומדי תורה הנ"ל וכבר בא עה"ח בהסכם הרב המאה"ג 1) מו"ה מנחם מענדל מ"ץ דפה קהלתינו וגם ראינו אשר עד הנה החברה הנ"ל מתאמצים א"ע ומקיימים לאסוף עדרים עדרים בכל יום בי' למשלו לשמוע תורה ה', וביותר בשבת קודש, לכן גם אנחנו אלופי הקהל מסכימים ומחזיקים ידי העוסקים במצוה רבה כזו בכל אופנים המבוארים ועפ"י תקנות ישרות הנעשים מכבר ומה שיעשו מחדש עפ"י ד"ת ובלעדם לא יעשה חבריה חדשה על אופן הנ"ל רק חחק הנ"ל המה בתקפם ובאופן שלא יעברו על תיקוני הקהלה וחוק הקיר"ה 2) ולראי' באנו עה"ה יום ב' לסדר וקראתם דרור בארץ שנת תקצזיין לפק פה קאוונא

כאן הרבה חתימות ולבסוף: נאו' משה אליעזר בלא"א מוהר"ר יצחק ריי"ט".

בש' תקצ"ב נולד לר' מנדלי בן בקובנה ושמו ר' אליעזר שמחה. ויהי כאשר בקר מונטופיורי בשהותו בקובנה בש' תר"ו את ביתו של המ"ץ ר' מנדלי, ויציגהו לפניו את ילדו זה, ויתפלא מונטופיורי מאד על כשרונותיו המצוינים, כי בעודנו בן שמנה התנכר, כי יהיה גדול בישראל.

הוא הוא הגאון ר' אליעזר שמחה רבינוביץ, שהיה לאחד מזקני גדולי הדור מלפנים ברוסיה והיה מפורסם לבעל

---

1) כפי הנראה הכונה כאן על הגאון ר' אלינקי, אשר ר' מנדלי זקוק היה להסכמתו בתור מ"ץ אצל הראב"ד דוילימפול-קובנה.

2) הד תקופת ניקולאי 1 עולה ובוקע מבין התבות הללו.

שכל חד וישר ולחריף ובקי אמתי; גם היתה לו יד בהכמה ומדע ובידיעת הלשונות 1) הוא שמש כיובל שנים ברבנות שדובה, סובלק, לומזה וקלוריה. בלומזה היה לו דין ודברים עם שר הפלך, שגרם לו הרבה צער: הסכסוך נמשך זמן רב והובא גם עד לפני הסינאט, ולבסוף זכה שר הפלך בדין, והג' ר' א' ש' הוכרח לעזב את לומז'ה. אז נתקבל לרבה של קלורידה. כשבועים לפני מותו שב ללומז'ה ושם נפטר בח' לאב תרע"א בש' השמונים לחייו 2).

הג' ר' אליעזר שמחה חבר הערות חשובות לס' „הלכות ארץ ישראל" המיוחס „לבעל הטורים" ונמצא בכ"י על קלף במינכן, יצא לאור ע"י בנו של הג' ר' א' ש', והוא הרב ר' יעקב ר ב י נ ו ב י ץ, שהיה מקודם רב ברדבילישקי [זאמוט] מתרנ"ט ואח"כ בעדינבורג [אנגליה], חבר הועד של „אגודת הרבנים באנגליה" ובעהמ"ח „בכורי יעקב" [דרוש], „שבחי יעקב" על [הגש"פ], „קול יעקב" (דרוש) ו„שם יעקב" (הלכה).

בנו השני של ר' מנדלי היה הר"ר נטע רבינוביץ.

חתנו האחד של הג' איש היה הג"מ הגביר הנכבד ר' בנימין דיסקין בהרב ר' זרח דיסקין, אחי הג"מ ר' יהושע ליב דיסקין אב"ד קובנה; וחתנו השני—הנכבד ר' אברהמל נעוויאזסקי בקובנה. גם בקלוריה נמצאים מיוצאי משפחתו.

הג"מ ר' מענדלי נפטר בערך תר"ט. אז נסה הג' ר' מרדכי אלישברג [עין להלן] לדבר על לב תושבי קובנה, כי יקחו להם לרב את רבם הקודם בוילימפול, הג"מ ר' אלינקי מקאליש, אשר חבב מאד את קובנה וגם נתן ע"ז הסכמתו, אולם לא היה ספק בידו, כי בינתים חלה ונסתלק לעולמו.

---

1) בהיותו בסובלק חבר בהשתתפותו של שר השוטרים המקומי ס' ברוסית ע"ד שמות היהודים.

2) הוא היה חתנו של הג"מ ר' ליב ראגאווער מחותנו של ר' איצלי וואלאזשינער, וגיסם של הג"מ ר' זלמן ראגאווער, אב"ד לאמזא (בן הקודם) ושל המצויין מקובנה, ר' יחזקאל יפה, חותנו של הד"ר האלצבערג.

ה. מונטיפיורי בקובנה.

בש׳ תר״ו כאשר בקר השר משה מונטופיורי בדרכו לפטרבורג את ליטא, היתה ק ו ב נ ה בין הקהלות המעטות, שזכו לקבל את פני „שרם של כל בני הגולה״ בשעתו.

כידוע עורר אז מסעו בלבות בני הגיתו הרגשות מהרגשות שונות: תקוה, כבוד, הכרת הערך התלכדו יחד ויעודדו את רוחם הנדכא. ויביטו על ז ה ה א י ש מ ש ה כעל גואלם ומושיעם מיד צר. ולאגדות העם אין קצה.

מזוין במכתב המלצה מאת המלכה ויקטוריה, שהאירה פנים אליו, התיצב מונטופיורי לפני ניקולאי I, הרודה באף על „גוי אחד בארץ״—לבקש מלפניו ולהתחנן אליו על עמו ישראל, כאלו שלחוהו.

גם הוד והדר חיצוני לא חסרו למסע נצחונו: לבושי שרד, אדרת ארגמן ברגעי ראיונו לפני השרים, מרכבה מקושטת בסמל משפחתו מעשה מקשה כסף עם הכתוב: „אם לא אעלה ירושלים וכו״. כל זה היה חמר די מספיק לאריגת הפנטסיה העממית.

בדרך שובו בא לקובנה ביום התשיעי לחדש מאי 1846. וזה מה שרשם השר ביומנו:

„אחרי אשר בקרנו את בית המדרש ואת בתי החסד בוילקומיר נסענו לקובנה. ב ק ו ב נ ה קדמו פנינו מאות אנשים, אשר החזיקו נרות דולקים בידיהם. הבית, אשר פנו לנו, היה מהודר מאד 1), וכל חדריו ואולמיו היו מלאים זיו ומפיקים נגה מאור נרות השעוה 2] הרבים, אשר דלקו בהם בבואנו. בעל הבית ואשתו שרתו לפנינו בעצמם״. ואשת השר, י ה ו ד י ת, רשמה בס׳ זכרונותיה, כדברים הללו: „מיום אשר יצאנו מאנגליה לא היו לנו מטות כאלה והרוחה כזו״.

בקובנה נתקבל מונטופיורי לראיון אצל שר הפלך קאַלקאַטין וינהל אתו שיחה בדבר ע ב ו ד ה ע ב ר י ת, הינו: שכירת פועלים עברים לתקון המסלות ההולכות ונבנות [כביש וילקומיר—פט״ב ועוד]. והפועלים העברים לא היו אז מפונקים לגמרי,

---

1) הכונה על בית הגביר הנכבד מרקיל.

2) יען כי נרות סטעארין טרם יהיו בארץ.

ותחת אשר הפועלים מעם הארץ דרשו בשכרם שלשים קופ. ליום, הסתפקו הראשונים בשכר של עשרים קופ. לעבודת יומם.

מונטופיורי עם שלישו, הד"ר לוי, בקרו גם את הקלויז מארקיל 1), אשר נבנה שנים אחדות לפני זה. שמה קבלום בסבר פנים יפות ויושיבום אצל ארון הקדש על מצעות כרים מרוקמים.

אף בקר את ביהכ"נ הגדול בוילמפול, וגם כאן נערכה לכבודו קבלת פנים נהדרה. גם את הג' המ"ץ ר' מנדלי בקר כאמור. וראשי העדה המציאו למונטופיורי בע"פ ובכתב ידיעות מפורטות ע"ד מצב היהודים בפלך קובנה בכלל. למחרת, בעשירי לח' מאי, עזב מונטופיורי את קובנה ויצא לורשה דרך קלוריה וסובלק.

כבוד השר היה יקר בעיני בני קובנה לא רק בחייו, בשעה שכבדוהו באורים, כי אם גם במותו. ויהי כאשר נודע להם ע"ד אסון העם בהלקח ממנו השר הגדול מונטופיורי, ויקראו לבכי ולמספד 2).

ו. הגאון ר' ליבלי שפירא.

הוא היה הראשון 3) שהוכתר בתור רב ואב"ד דקובנה 4), ועל רבנותו זו היה נקרא „ר' ליבלי קאוונער".

פרפראות

1) מספרים: זה היה יום חמישי בשבת, לעת תפלת שחרית. לפני קריאת התורה נגש למונטיפיורי השמש וישאלהו: אם בהן הוא או לוי, — לא, ענהו השר: לא הא ולא הא, ישראל פשוט אנכי...

2) גם נתקנה בקובנה תקנה זו: „לעשות מזכרת לפטירת השר משה מונטיפיורי שכל בית ישראל יתפללו בעד עילוי נשמתו לומר אחרי השלש תפלות ביום שחרית, מנחה, ומעריב את הקאפיטל צ"א „יושב בסתר עליון" ולומר אחר המזמור „קדיש". והמזכרת הזאת נתקבלה בבתי התפלה דקובנה כל הי"א חדש לאחר פטירתו ולאמירת הקדיש נבחר האיש המכובד ביותר ויש שנתנו נדבות לצדקה לזכותם באמירת הקדיש זה, וכה נתקבלה המזכרת הזאת אחר כך בכמה ערים בסביבות קובנה.

3) כאשר פנו את קברו לרגל בנין המצודה והעבירו עצמותיו מביה"ע הישן בוילימפול לביה"ע החדש בדקו ומצאו עפ"י המצבות וגם של ר' ליבלי בתוכן, כי הוא היה הראשון לתאר אב"ד.

4) בעל „שם הגדולים החדש" טעה בחשבו את הג"ט ר' ארי' ליב

הוא היה מצוין בגאונותו כבעל הגיון ובעל זכרון נפלא 1] ובתור עמקן ופשטן גדול 2]. עפ"י דרך הראשונים. עם זה הידר ידען גדול בחכמות ומדעים: בקבלה 3]. תכונה. הנדסה 4] וחקירה.

הוא היה תלמידו המובהק של הגאון הרציונליסתון ר' מ נ ש ה מאיליא 5]. וממנו קבל יסודי תורתו 6]. שזתו בהלכה היתה לאו דוקא לחדש. כי אם לחלק ולהשיג.

ברודא אב"ד קלוריה לאב"ד קובנה, ואחריו הלך גם בעל „תולדות ישיבת היהודים בקורלנד", וכנראה החליף את זה בזה.

1) על שאלת הג"מ ר' שלמה מרדכי ברודנא אב"ד סטוביץ אצל הג"מ ר' אריה רבינוביץ הומענער ממינסק (תלמידם של הג"מ ר' מנשה והג"מ ר' ליבלי) — „הלא על שניהם העידו, כי היו מצוינים בכח זכרונם; זכרונו של מי היה גדול ביותר?—ענהו: „אמנם לחגאון ר' ארי' ליב היה זכרון מצוין מאד, אך על הג"מ ר' מנשה המלצנו אנחנו תלמידיו, כי אין שכחה לפניו.

2) כשהיה מגיד שיעור הגמרא היה „הפלא ופלא" בבאורו. אחד מזקני קובנה העיד כי פעם שמע את שיעורו במס' נדרים עם הר"ן—והיה מצוין בתכלית ההצטינות, כי היה בפיו ממש „כדבש למתוק". הוא לא היה משאיר שום מקום לקושיות. ובזה הלך בדרך רבו הג"מ ר' מנשה האומר בהקדמת ספרו „העמק שאלה": „הנה בענין התורה שמתי לב לעיקר כונות כללותיה ומצוותיה וכו'. וכן בסוגיות הש"ס כל ענין לעמד על עיקר כללותיה ולא להשגיח העיקר על איזה שינוי לשון לתרצה ע"ד הפלפול לעיל פילא בקופא דמחטא. אלא מרוב שינויי לשונות שבסוגיא לעמוד על עיקר הסוגיא שממילא יבאו על נכון לא בדרך הדוחק רק שיהי' קושיה מעיקרא ליבא".

3) אומרים כי הוא הגיד פעם: „משמת הגר"א אין מבין בקבלה, ואם אומרים כי יש, אזי אני אחד מהם".

4) הוא היה אומר: „לו היו לי תלמידים מקשיבים, אזי הייתי מגיד לפניהם שעורים בתכונה והנדסה".

פרפראות

5) האגדה מספרת, כי בנעוריו היה ר' ליבלי חלבן בפרי. פעם נזדמן אצל הגאון ר' מנשה מאיליא. ויהי כראותו, כי ברכה בו, עצהו לעזב את עסקו ולקבוע עתים לתורה על שאלת ר' ליבלי: „ואם תאמר מה נאכל?" —ענהו הגאון שוב בעצה: „היה למלמד ותשתכר די מחיתך והיית גם פנוי לעסק בתורה". ר' ליבלי שמע לעצתו ויחל לקחת תורה מפי הג"מ ר' מנשה, ויהי לגאון בישראל. (זה שמעתי מפי ידידי הרב אלחנן אלטענברג ז"ל).

6) פעם שאל הג"מ מאיר משה, ר"מ ומ"ץ בסמארגאן את הג"מ ר' אריה הומענער הנ"ל: „מי מהם (הגר"מ והראל"ש) היה גדול יותר בתורה וחכמה?" ויענהו: „לא ראי התלמיד כראי הרב".

יסוד הבקרת החריפה לקח מקום בראש למודיו. ככה היתה דרכו גם בדרוש 1).

ר' ליבלי שמש ברבנות וואשילישוק, איליא, סמארגון, קלוריה וקובנה.

הוא היה לרב בסמרגון עפ"י המלצת רבו הנ"ל, אשר עוב את רבנותו שמה, אחרי ישבו בה כשנה ומחצה, על כי לא מצאה חן בעיניו הנהגת בני עדתו בין אדם לחברו, וימסרנה בתקפ"ט לתלמידו האהוב לו, הג' ר' אריה ליב שפירא, בהסכם כל בני העדה, בידעם, כי את אשר הג"מ יבחר, הוא נבחר.

ר' ליבלי ישב על כסא הרבנות בסמארגאן כשתים עשרה שנה בערך ונתחבב מאד על בני עדתו. ובשביל רבנותו זו היה לכתחלה ידוע בשם ר' „ליבלי סמארגאנער". בש' תר"ס נתקבל מקלוריה לאב"ד בקובנה, 2) וכאן הורה דת ודין כחמש שנה עד יום מותו.

---

1) כשהיה דורש בשבת תשובה או בשבת הגדול היה נוהג ג"כ לפי דרכו. היה תופש איזה תשובה מתשובות הגאונים והיה הולך הלוך והשיג עליה, עד בטלו אותה לגמרי.

פרפראות

2) ר' ליבלי היה אמנם שבע רצון מרבנותו הקודמת. אולם, כשם שהיה מטופל בבנים, לא הספיקה לו משכורתו הדלה — רובל וחצי לשבוע — די מחית בני ביתו. אז קרא לאספיפה ויציע לפניה להוסיף לו עוד 15 קופ' לשבוע. בני העיר נקהלו לאספיפה שניה, בלי נוכחותו של הרב, ויחליטו, כי לדאבונם אין ידם משגת להוסיף לרבם הוספה כזו.

באותה העת נפנתה משרת רב בקובנה. וכשם שזו האחרונה החלה אז להתפתח ולעלות מעלה מעלה, באו הרבה מגדולי ישראל וגאוניו לתפש את כסא רבנותה. בין הבאים היה גם ר' ליבלי. ראשי העיר שביניהם, היו גם מגדולי התורה, החליטו להזמין את הרבנים המועמדים לישיבת חכמים ולבקש מהם, כי יגידו לפניהם את חידושי תורתם. והיה הרב, אשר יצטין בחידושיו, הוא יבחר לרבה של קובנה. כך הוה. נתועדו הרבנים וישבו בראש השלחן. אולם ר' ליבלי, בתור רב מעירה קטנה לבוש מלבושים פשוטים, לא ההין וישב בקצה השלחן באחרונה. הרבנים הושבים בראשונה הגידו וחדשו מה שחדשו ויצאו מי בחילוקו ומי בפלפולו, כ"א כיד חכמתו הרבה. ויהי כהגיע תור ר' ליבלי ויציעו לפניו כי ידרש גם הוא, ענה בלחש: אינני יודע. כולם השתוממו ע"ז וישאלוהו: מהי כונתו. ויען:

הגאון ר' ליבלי היה סבלן בדעות. ע"ז תעיד עובדא זו:

בימים ההם חי בפיליפובה 1) הרב החוקר ר' חיים וואסערצוג [ר' „חיים פיליפאווער"] 2), שהיה כידוע מקיל גדול 3), ובזה עורר חשד כנגדו בעולם החרדים. ויקומו רבנים אחדים לרדפו וביניהם הגאון המקובל ר' יצחק אייזיק חבר מטיקטין, בעהמ"ח „בנין עולם", שהיה אז רב ואב"ד בסובלק, אשר פיליפובה קרובה אליה. יש אומרים, כי גם הג"מ ר' משה יצחק אביגדור [שהיה אח"כ לאב"ד קובנה], ששמש אז רבה של סייני הסמוכה לפיליפובה, הצטרף אליהם. ויתועדו יחדו וילכו להגאון ר' ליבלי להתאונן לפניו על העברין הלז ולהשיג ממנו כתב העברה מרבנותו.

להגאון ר' ליבלי כנראה נודע בעוד מועד, כי הרבנים הקנאים מתכוננים לבא אליו בנידון זה ויגד לבני ביתו, כי אם יבאו אליו הרבנים פלוני ופלוני, יגידו להם, כי הוא טרוד, עסוק

אמנם כן: אינני מומחה על פה. הבו לי גמרא ואגמר! על שאלתם: איזה? ענה: זהו לאו דוקא. וישימו לפניו גמרא מאשר מצאו. ויפתח ר' ליבלי בבאור מקום אחד קשה ברש"י, ותארנה עיני המסובים. אותו הפשט הפשוט שגלה ר' ליבלי לפניהם, כ"כ מצא חן בעיניהם, עד כי קמו ויחליטו פה אחד לבחר בו לרבם.

1) הרה"ג ר' חיים בהרב ר' שמשון אב"ד וישטינעץ (ומשום זה נקרא גם כן ר' „חיים וישטינצר") שמש ברבנות בכמה קהלות ונפטר בוישטינץ ח' אדר תרל"ה.

2) שמעתי כי הז'ורנליסטון הפוליטי „במאטען" הצרפתי, זויערוויין המפורסם, הוא מיוצאי חלציו.

3) ויצא כנגד הרמ"א בדין „תרתי לריעותא". הוא שמש פרוטוטיפ לרב מקיל ברומאן „הדת והחיים" לברודס, אשר גבורו האברך שטואל (דמות דיוקנו של ליליענבלום) לקח אותו לטופת.

פרפראות

ומספרים בשמו המלצה זו. הוא היה אומר: אני מקיל משום זה, יען כי. אם אפסק טרפה על שור כשר, אזי עלי יחיה בעולם העליון לשלם דמי הנזק לבעל השור, ומאין אקח אז כסף? אולם להפך, היינו אם אפסק על טרפה —כשר, והיה דיני להלקות, אזי אגיד: במטותא מכם! הנני לפניכם ותנו לי את חלקי כאות נפשכם...

גם מספרים, כי על מה שאמר הרמ"א (בשו"ע ח' „נטילת ידים" ובמחצורות האחרונות רשום, כי זה השמיטו), כי „תהולך ד' אמות בלי נטילת

באכילה, ולא יוכל לקבלם. כך הוה, וילכו הרבנים שוב לבית הרב אחרי הצהרים, ויגידו להם בני הבית, כי הרב ישן כעת שנת הצהרים.

ככה היה גם למחרת וגם למחרתים, ביום הרביעי קבל ר' ליבלי את פניהם, והנה אחרי הקשיבו לדברי טענותיהם, שאלם ואיך הנהגתו? [של ר' חיים פיליפובר]—ויענוהו: אמנם בכלל אין מה לערער עליו, יען כי היא ישרה: הוא שונא בצע, פרוש מכל תענוגי התבל; צם בהפסקות ואינו טועם טעם בשר בכל ימי השבוע מלבד בשבתות ויו"ט 1), ויושב לו יומם ולילה והוגה בתורה.

—אם כן—הפסיק ר' ליבלי את דבריהם—מה הנכם רוצים ממני? אמנם יש לכם הרשות לחשב עליו מה שתחשבו, אבל לדידי אי אפשר בשום אופן לתת לכם כתב להעבירו מרבנותו. הרי עיניכם רואות: חזרתם אחרי ימים אחדים רצופים, ומה ראיתם?—הפסקות אינני צם, הלא בכל פעם מצאתוני בשעת הסעודה. אוכל ושותה כבן אדם! גם לא ראיתם אותי יושב והוגה בתורה. להפך הייתם מוצאים אותי לפעמים כשאני ישן. יוצא, כי מה שאנו לומדים במשך השבוע, הוא לומד במשך היום, ומה שאנו אוכלים במשך היום, הוא אוכל במשך השבוע! בכן מה הנכם רוצים ממני?—כי אעביר מרבנות רב ירא וחרד כזה?—לא תהא כזאת בישראל! וככה פטר אותם בלא כלום.

ר' ליבלי היה בעל "המצאות" ותדודים, ולאחדים מהם עדין יש מהלכים בין העם 2).

פרפראות

ידים חייב מיתה", עשה ע"ז ר' ת. פיליפובר הערה זו: "והוא שהרג גם את הנפש".

1) הוא היה לבוש בגדים פשוטים כאחד העם, פרות כבשים בימות התרף ו"כאדאקל" (מעיל פשוט) בימות החמה. וכשהיה נזקק ללכת אל העירות הסמוכות, היה הולך רגלי. בימי חול נהג כויגיטיריאני ובשבתות וימים טובים היה טועם רק מאכל כבד מאותן הבהמות, שהוא היה מקיל בשאלותיהן.

2) הוא היה אומר: תאפיקורסים מפקפקים, אם יש אלקים בארץ. אולם אנכי אוכל להביא לתם ראיה מן הרמב"ם, כי יש. הלא כידוע היה

ר' ליבלי נהג את רבנותו ברמה. 1)

בימי ר' ליבלי החל כידוע רוח „המוסר" לפעם בקובנה, הודות להתאמצותו של מיסד שטה זו, הגאון ר' י ש ר א ל ס ל א נ ט ר. אולם ר' ליבלי היה כידוע ממתנגדי „הכתה החדשה" בישראל 2).

פ ר פ ר א ות

לו להרמב"ם משיג מומחה, הוא הראב"ד בעל ההשגות, אשר המימוני בעצמו מעיד עליו: „מימי לא נצחני אלא בעל מלאכה אחת", וכוונתו עליו, יען כי לא השמיט אף שגיאה קלה שבקלות שב„יד החזקה", מבלי שישיג עליה. והנה הרמב"ם בראש ס' „המדע" כותב: „יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש מצוי ראשון" וכו'. והנה לו היתה כאן איזה טעות או אי דיקנות האם היה הראב"ד משאיר אותה בלי השגה?...

ב) אחד המחברים פנה להג' ר' ליבלי בדבר הסכמה. ר' ליבלי הסכים, אולם חתם בריחוק מקום מעט מן עצם ההסכמה שנתן. על תמיהת המחבר: על מה ולמה ראה לעשות ככה? ענהו ר' ליבלי, כי הוא מוכרח לזאת, יען כי מדבר שקר תרחק...

ג) ישובי אחד התאוה דוקא להיות חתנו של הג' ר' ליבלי. כאשר הביע את רצונו לפני ר' ליבלי, ענהו האחרון ואמר: כי עפ"י דין אסור לו לקחתו לחתן, יען כי כידוע אסור לקחת חתן הנושא שם כשם החותן המוצע, והגמרא אומרת: „המשיא בתו לע"ה כאלו כופתה ונותנה לארי"... — בכן לשנינו שם אחד שוה — „אריה־ליב"..

1) פעם בשבתו בקובנה באו אליו עגלונים אחדים בטענה על הגביר דמתא, סוחר בתבואות, זה שהזמינהו לאב"ד קובנה, כי הוא רוצה לקפח את שכרם בעד ההובלה. ואותו היום ערב חג היה. ר' ליבלי לא הרהר הרבה וישלח תיכף את השמש בי"ד להגביר להזמינו לדין. אולם הלז לא בא. ר' ליבלי שנה ושלש והגביר עדין לא נענה. מה עשה ר' ליבלי? — הוא קם ויקח את כתב רבנותו וילך בעצמו אל הגביר. כראות האחרון בהופיע הרב בביתו, נבהל וישאל בחמשתומם את פיו לאמר: למה לו כל החרדה הזאת? — „באתי אליך" — ענהו ר' ליבלי — „להשיב לך את כתב הרבנות שנתת לי: אם הנך ממרה את פי, אינני רוצה להיות רב בעירך... פני הגביר חפו... יתיכף מלא את בקשת הרב להזקק לדין עם בעלי העגלות.

2) התנגדותו „לבית המוסר", שנוסד אז בקובנה, הדגיש ר' ליבלי בחדוד זה שהיה רגיל על לשונו: [redacted] נאמר „בית ישראל ברכו את ה', בית אהרן" וכו', „יראי ה' ברכו" וכו', ולא נאמר בקודם „בית יראי ה'" .. כלומר: יש מקום ליראים בודדים, אבל לא לכתה מיוחדת עם קלייזל מיוחד.

ר' ליבלי לא השאיר אחריו בכתובים חדושי תורה 1) ורק בס' „אפריון דוד" הובאו אחדות מתשובותיו.

הגאון ר' ליבלי היה בעל יחש רם ונשא 2) ויתיחס עד לרבנו הקדוש, וקבלה בידי בני משפחתו, כי יחוסם עולה עד חזקיה מלך יהודה.

הוא היה בן להרב מו' ר' זונדל אב"ד איוועניץ 3), שמת עול ימים והשאיר את בנו ליבל, ילד כבן שש. ויתגדל ר' ליבלי אצל אבי אמו גיטל (אשר מצד משפחה קבל את הכנוי שפירא), והוא ר' אליעזר אב"ד לובץ 4). וחמותו של ר' ליבלי היתה בת הג"מ ר' ארי' ליב שיק 5) בר' יום טוב ליפמאן שיק אב"ד וואשילישאק, בר' חנוך הענאך שיק אב"ד שקלוב, בר' שמעון שיק.

פרפראות

1) אמנם „במשנה ברורה" הלכות ס"ת מובא אודותיו, כי הוא בטל את המנהג לעמד בשעת קריאת „עשרת הדברות" בביהכ"נ בפ' [redacted] ובפ' „ואתחנן". והטעם, כי אז נראה, כאלו זהו העקר והשאר טפל. ומצא סמך לזה בברכות י"ב ע"א: „א"ר יהודה אמר שמואל אף בגבולין בקשו לקבוע כן, אלא שכבר בטלום מפני תרעומות המינין". כלומר: בקשו לקבע עשרת הדברות בקריאת שמע, אלא בטלו רצונם, מפני שלא יאמרו המינין לעם הארץ: „אין שאר התורה אמת, והראיה שאין קורין אלא מה שיצא מפי הגבורה ושמעוהו בסיני".

2) יחוסה של משפחתו נדפסה בס' „אנשי שם" לח. ברברמן, גם „במראות הצובאות", „בעין אליהו" לר' אלינקי שיק וב„אשד הנחלים"

3) ובמקום אחד נאמר: בן הג"מ ר' מנחם מנדל מלובין ובנראה היונו הך.

4) בהגאון ר' אריה ליב הקטן שפירא סו"ד דווילנא *), בעהמ"ח „נחלת אריאל", „ומעון ארזות" על מס' סופרים (דיהרנפורט, תצ"ב) „וקבוצת הכסף" (זאלקווא, תק"א), בהגאון ר' יצחק שפירא, בעהמ"ח „אלף המגן" (זאלקווא, תצ"ב), בהגאון מו"ה אליעזר, שחבר „פירוש הרא"ש" על העברונות (בכ"י), בהגאון רשכבה"ג מהר"ן (נתן נטע) שפירא — אשכנזי, בעהמ"ח „חבורי מהר"ן (כ"י), „אמרי שפר" (לובלין שנ"ז) [בנו ר' שלמה היה אבי הגאון המקובל ר' נתן שפירא בעל „מגלה עמוקות" „ומבוא שערים" (לובלין שנ"ז)], בהר' שמשון שפירא מהוראדנא.

5) אחיה: א) הג"מ ר' אברהם שיק בעהמ"ח הרבה ספרים, ובניהם „זרע אברהם" ו„אשד הנחלים" (באורים על מדרש רבה);

---

*) הוא שחבר „אל מלא רחמים" על הגאונים קדושי לבוב, ר' חיים ור' יהושע רויצעס, שדנום לשרפה ביום ה' ערב שבועות תפ"ח.

ר' ליבלי היה ראש למשפחת רבנים ענפה בליטא. לו היו ששה בנים מצוינים וחתן אחד, ואלה הם:

א) ר' מנחם זונדל שפירא, רבה של איליא. במותו נשאר אחריו יתום קטן והוא בנו ר' חיים יעקב שפירא, שנתגדל בבית זקנו הג"מ ר' ליבלי והיה אח"כ לד"ץ בקובנה על "ההר הירוק" [„בארגער רב"] 1).

ב) הג"מ ר' שלמה אב"ד פערם. נפטר ב' סיון תרמ"ו, ובנו ר' זונדל, הוא ששנה שם משפחתו לרבינוץ.

ג) הגאון החכם הכולל ר' נחם חיים אברהם שפירא, שכהן ברבנות סמרגון אחרי אביו 2) ל"ג שנה. נולד בערך

פרפראות

ובהקדמתו לס' זה כתוב: „גם אייחר ברכה לחתן אחותי הגאון החריף ובקי החכם הכולל מו"ה ארי' ליב אב"ד סמארגאן" וכו'; ב) המופלג מו"ה בנימין שיק; ג) המופלג מו"ה יחיאל שיק; ד) והמופלג ר' יו"ט שיק.

1) בסוף ימיו עזב את הדינות ויעל לארץ והיה לראש בית דין בירושלים ושם קבורתו. את משרת המ"ץ בקובנה מסר לבנו הג"מ הרב ר' דוד שפירא ועל מקומו בתור ראב"ד בירושלים עלה בעל נכדתו (בת המ"ץ ר' דוד), הג"מ הרב ר' פסח צבי פרנק, יליד קובנה, בן הנכבד ר' יודל פרנק, שהיה מראשוני העולים בקובנה בתקופת חבת ציון (אבי ר' תנחום פרנק בעל אחוזה „בחדרה"), אחי הנכבד ר' פייבל פרנק מאלקסוט, חותנם של הגאון הר"מ ר' מ. מ. אפשטיין ז"ל, אב"ד ור"מ דסלבודקה ואח"כ בישיבת חברון ויבל"ח הגאון ר' א. ז. מלצר אב"ד ור"מ בסלוצק וכעת בישיבת „עץ חיים" בירושלים, והג"מ הרה"ג ר' ברוך הורוין רבה של אלקסוט (יו"ר אגודת הרבנים בליטא) והג"מ ר' שפטל קרמר רב באמריקה. ר' פיבל פרנק, הוא שצוה לפני מותו לאשתו גאלדא ולבנו הנכבד ר' רפאל ז"ל לקחת לבנותיו חתנים מצוינים.

ועוד את היה להאחים פרנק, בעל אחוזה, והיה נקרא „דער אידישער פריץ".

2) פעם נסע ר' ליבלי מסמרגון לאיזה מקום וישאיר בתור מ"מ את המ"ץ ר' מאיר. זה היה איש נרגז ומחמיר גדול. והנה כשהוא יושב בביה"מ, נכנסה איזה נערה, שהיתה לה שאלה ע"ד תרנגלת. ר' מאיר אך הביט ויחלט תיכף: טרפה. באותו מעמד היה גם ר' ח"א, ילד בן י"ג. ויהי כשמעו את פסקו של המ"ץ, קם וירץ אחרי הנערה ויקרא אליה: ואני אומר לך, כי תרנגלתך כשרה. ואם אינך מאמינה בי, הנני מוכן לקנותה

תקפ"א ונפטר ד' אייר תרמ"ד, בן ס"ג שנה.

ד) הג"מ ר' ל ו י בעהמ"ח „בית לוי" [הלכה]. הוא גר מקודם בנישטוט־סוגינד (מכאן נמנה תרכ"א, בין הפרנומרנטין על „תאומי צביה"). הי"ד לאב"ד טרישיק ואח"כ לאב"ד בנו־בואלכסנדרובסק. מת בדמי ימיו בש' תר"ס.

ה) הגאון ר' ר פ א ל שפירא 1). נולד בסמרגון תקצ"ח. עד שנת הט"ו לחייו למד אצל אביו בקובנה ויצטין בכשרונותיו והתמדתו. הוא היה חתן הנצי"ב מואלאזין ויעזר לחיתנו בהערכת באורו על „השאלתות" והדפיס שמה גם את חידושיו. הרבה מחידושי

פרפראות

מידך. ר' מאיר נטר איבה על הנער החצוף הזה. ויהי כאשר ר' ליבלי שב מנסיעתו, וילך ר' מאיר ועוד מבעה"ב לקבל את פני רבם. העגלה עם ר' ליבלי טרם הגיעה העירה, והנה ר' מאיר בא ויקיפהו בטענותיו ותרעומותיו על נערו המעיז פנים. — הס, הס, במטותא ממך, הרגע נא, ענה לו ר' ליבלי. המתן מעט! האם כאן בעגלה, על רגל אחת, המקום לדין ודברים כאלה? עוד רגע, אבא אי"ה הביתה, אז נחקר הדבר ונראה. והנה באי"ר נח ר' ליבלי מדרכו, קרא לנער וישאלהו מה הדבר. הנער ח"א הציע לפניו את פרשת העובדא. וישאלהו ר' ליבלי, על איזה סמך התיר. ויען לו הבן: על יסוד מקום פלוני ביו"ד. — אם כך הדבר — ענהו ר' ליבלי — הנה הצדק אתך, אולם גם למלקות הנך ראוי... (געראכט בינזטו, אבער שמויסן קומט דיר).

הג"מ ר' ח"א, רבה של סמרגון, היה גם סוחר עשיר, ושכירותו היה מחלק לעניים. ולו היו שני חתנים: 1) הג"מ ר' תנחום גרשון ביליצקי, רבה של ישינובקה, אצל ביאליסטוק, בעהמ"ח „גנת ביתן" „וגנה חמד", אבי הרב הג' המצוין יצחק אריה ביליצקי, אב"ד מאלאט, שנפטר ט"ז אלול תרצ"ג. חתנו של הנכבד ר' יעקב קאנצעפאוויץ מסלבודקה, מי שהיה יוצא ונכנס בביתו של הגרי"ס והיו לו ארבעה חתנים רבנים מצוינים: א) הנ"ל; ב) הרב דשיקטין; ג) רבה של אוישישוק, הג"מ ר' שמעון ראזאוסקי וד) ורבה של סלונים, הג"מ ר' ליובציג פוין. 2) הג"מ ר' מנשה בן גיסו, הג"מ ר' משה שלמה אב"ד איליא צדיק תמים ושקדן. באשר נסתלק חותנו. קמה מחלקת בסמרגון. גבירי העיר נתנו עיניו בו. והמון העיר, עם ר' א. ל. ברודנא בראש, התנגדו אליו ויבחרו בהג"מ ר' חיים ליב ליטווין (העילוי מסוסנוין) לר"מ בבראד. אזי נפלגו הראשונים מעליהם ויתנו להם לרב את הג"מ ר' מנשה, ויתיחדו גם במנין וקלויז מיוחד. מסבת מריבתם כנום בשם ה„פולנים".

1) בנו הג"מ ר' יעקב כעת אב"ד ואלוזין ובנו השני הוא הרב ר' יצחק. חתנו — הוא הרב ר' י. ל. ריף אב"ד זאגר חדש.

תורתו נדפסו בספרים שונים, ובכ"י שו"ת וחקירות בהלכה. בש' תר"ל, בהתקבל מחותנו הגאון ר' דובער סולוביציק לרבה של סלוצק, נתקבל הוא לר"מ בואלוזין ושמש בכהונה זו עד תרמ"ב ואז נתקבל לרבה של נובואלכסנדרובסק על מקום אחיו הנ"ל ואת משרת הר"מ בואלוזי"ן מסר לחתנו הגאון ר' חיים סולוביציק (בריסקר). תרמ"ו נתקבל לרבה של בברויסק ותרנ"ט הוזמן לאב"ד, בואלוזין, היות שסגירת הישיבה גררה אחריה גם גירוש שני הרמי"ם הקודמים מפ', וילנא ויתקים גם אחרי אשר נפתחה הישיבה ע"י השתדלות נמרצה.

ו) הג"מ ר' משה שמואל שפירא 1). הוא נולד תר"ג. בו ט"ז היה כבר בקי נפלא. תרכ"ט נתקבל לרב ברמיגולה, ואח"כ לרבם של טרישיק, קורשאן, בברויסק (לאשכנזים), על מקום אחיו הקודם.

ז) חתנו של ר' ליבלי היה הג"מ ר' משה שלמה (בהר' ניסן אב"ד איליא), אבי הג"כ ר' מנשה דומ"ץ בסמרגון, כנ"ל.

רעו ועמיתו של ר' ליבלי היה הג"מ ר' שמואל באקשטער מלובטש, תלמיד הגר"ח מואלוזין. נפטר תרל"ו.

ואלה אחדים מחלמידיו של הג' ר' ליבלי: א) הרב ר' ארי' ליב בר' יעקב רבינוביץ מאיהומן בעל „באר היטב" (על התורה) וספר גדול עם חדושים ותשובות (בכ"י). היה גאון, חכם, תוכן ומהנדס. נתמנה למ"ץ ראשי במינסק; בן הנגיד ר' יעקב חלפן מוילקומיר, שהיה קרובו של ר' ליבלי; ב) הרב אלכסנדר וואלק, שנשאר יתום מאביו כבן ח"י; ג) ר' מרדכי סלומונוב מאיויניץ, אשר ר' ליבלי אספו לתוך ביתו, אחרי מות אביו והוא נשאר יתום קטן. ר' ליבלי, שהיה דודו, חנכהו והורהו עד כי היה לגדול בישראל. אז תמך הרבה בידי דורשי תורה ומדע וישתדל לשלחם

פרפראות

1) הוא השאיר אחריו כמו אביו ששה בנים וחתן אחד מצוינים. מבניו: א) הג"מ אבא ליב שפירא. נולד תר"ך באניקשט. תרמ"ו נתקבל לרבה של יזנא: תרמ"ח — של שרשובו; תרס"ח — [redacted] האשכנזים בויטבסק. חתנו הוא הג"מ ר' ברוך רבינוביץ אב"ד זירביץ, פ' מוהילוב; ב) הרב ר' חיים צבי שפירא, אב"ד לאפיץ ואח"כ בבברויסק אחרי מות אביו. נפטר בתמוז תרצ"ג.

לבתי מדרש המדעים. וביתו במינסק היה בית ועד לחכמים סופרים ומשכילים.

ר' ליבלי סמך גם את ידו על הרב ר' זלמן יעקל טיגר.

גם שמעון ישראל ג ר י נ ב ר ג מסמרגון היה יוצא ובא בביתו של הג' ר' ליבלי, וכאשר נדד אח"כ לאנגליה, לבירמינגהם, ונתעשר עשר רב, היה לבעל צדקות ומעשים טובים, וגם זכר עיר מולדתו עלה לפניו ואת ברכת רבו ומורו ר' ליבלי בלקהו ממנו ברכת הפרידה, ויפקדנה בש' תרכ"ט ברחמים וחסד ובצדקות לרוב, כנדבת ידו הרחבה („המגיד" שנה זו נומר 24).

הגאון ר' ליבלי נאסף אל עמיו ביום ה' י"ז שבט תרי"ד (1854) [„בעיר וילנא" נאמר תרי"ג]. מותו עשה בשעתו רושם גביר והרבנים בני דורו הספידוהו כהלכה וכראוי 1).

ר' ליבלי „קובנר" נשאר חי בזכרון העם עד היום בתור ענק תלמודי, גאון, חכם, בעל מדות ונוח לבריות.

1) גם נספדו הספדים עליו בס' „ציון לנפש" (יאהניסבורג, תרס"ז) לר' יוסף בהג' ר' יצחק איזיק חבר מטיקטין (ביחר עם הספדים על אבי המחבר ועל הג' ר' ליזר פרוז'ינר הנ"ל). גם בס' „שמע יעקב" (ליק תר"ך) לר' יעקב בר' צבי מ"מ ומ"ץ בנובאהרדוק בח"ג, המכיל הספדים ונקרא „אם יעקב".

רשימת המקורות, שמהם שאבתי חמר לספרי, עפ"י א"ב.

אהלי שם. אוה למושב. אוצר הספרות. אוצר הספרים. אוצר ישראל. ווילט (הוספה ל„איד. שטימע"). אידישע שטימע. איווא בלעטער. Geschichte der Juden א' מאפו (לבריינין). ארץ רוסיה ומלואה. דברי הימים in Polen und Russland. J. Meisl. לדובנוב (הדורות האחרונים). דברי ימי ליטא. דור רבניו וס:פריו. דורות האחרונים. דרייסיג דורות אידן אין פוילין. דעת קדושים.

המגיד. הפלס. התקופה ט"ז ועוד. זכרון יעקב לליפשיץ. זכרונות יל"ג עפ"י ש. גינצבורג. זכרונות לא. א. פרידמאן. „Žydai Lietuvoje" חמדת שאול. ידין אין פוילן לפר' בלבן. Pr. Janulaitis Jevreiskaja starina Jevreiskaja enciklopedija, Brokhauz-Efron. לוח אחיאסף. לקורות היהודים בליטא ופולין. לקורות ערי ישראל Kauno miestas Litovskije evreiji (המחברת ליובל קובנה, 1930) Naujas žodis. מאמרו של ביטשונאם. מאמרו של הר"ר ברוצקום (בנומר האלף לאיד. שטימע). מאמריו של ינאי. מדור לדור. מחברת היובל של ביה"ח בקובנה. מכתב מאליהו. מעין גנים. משא קרים. נחלת אבות. Misli izrailtianina. ספר היובל של פתח תקוה. ספר הפרעות. עיר וילנא. עיר תהלה. עמודי אור. ענף עץ אבות. פנקס מדינת ליטא. פנקס ניגער. Pamiatnieji knižki Kov. gub. (1893—99) קהלת משה. קריה נאמנה. ר בני מינסק וחכמיה. שם הגדולים לחיד"א. שם הגדולים לוואלדען ת ולדות הפוסקים. תולדות יצחק לליפשיץ. תולדות ישיבת היהודים בקורלנד. תולדות משפחת גינצבורג ועוד כמה וכמה ספרים ועתונים שונים.

ואלה הם הפנקסים שהשתמשתי בהם: פנקס החברה קדישא דוילימפול השלם. פנקס „לומדי ש"ס" בקובנה. פנקס „לומדי תורה" בקובנה. פנקס „מגידי תהלים" בקובנה. מלבד חמר ארחיוני שונה ורשימות עפ"י השמועות מפי אנשים נאמנים.

צד	שורה	במקום	צ"ל	צד	שורה	במקום	צ"ל
1	7	רש"נ נוסנבוים	ברשדסקי	47	10 בהערה	סיבב החובה	בקינה „בליל זה"
11	20	עלינקע	אלינקי	„	11 „	בשלול	בשלשול
14	14	בריבו	בריבוי	48	2 „	לקצת	(קרי: לקצות)
16	17	התשיעית	השמינית	55	21	ומאנגירד	ומאנגירד
17	1	אחרי	לפני	58	20	זאמוט	בני זאמוט
18	2 בהערה	בקור לנדע"מ	בקורלנד עמ'	„	23	אסקער־סאקען	אסטען—סאקען
21	2	אי איזה	אי אלו	59	6	אי איזה	אי אלו
„	24	והרחובות	והרחוקות	60	16	על זקנו של	על הש"ץ
23	9	המקום הריק	החלל			וכו'	מזאכלאב
24	4 בהערה	לבלי להתנפל	לבלי התנפל	„	20	יגם נכד הקדוש	והמחבר
27	8	הבן	בנו	„	26	1809	1749
28	13	ללממד	ללמד	61	3	תקס"ט	תק"ט
„	„	בישמאצו	בישיאצו	62	22	סרען	פרען, (בלבירישוק ויזנה)
„	4 בהערה	נמצא	נמצאו	63	6	פאמוש	פאמוש (גם בפושבטין ובוואשקי)
„	21 „	א' צרפתי אחר	אמנם היה, והוא רעו של ה„בית יוסף"	64	10	כונתו	כונתנו
31	5	(1415)	(1514)	„	2 בהערה	ואי איזו	ואי אלו
33	2 בהערה	אנציקלופציה	אנציקלופדיה	65	23	שיד „הראש"	שה„ראש"
34	8 „	שנמר	שנאמר	„	„	על העליוגה	ידם על העליונה
„	20	אי איזה	איזה	„	31	והתנונו	והתנון
35	1	ומאי איזה	איזה	67	15	להשיב	להחזיר
„	4	לא „ראש מדינה"	„ראש מדינה"	69	24	1704	1698
„	„	כי אם „ריש מתבתא"	—	71	23	אחרי: שור	יב) והג"מ ר' קלמן קרושבין
37	20	איזה	אלו	„	1 בהערה	עלינקי	אלינקי
38	11	אי איזה	איזה	72	2 „	(?)	אמנם באוטיאן
39	22	איזה	אלו	73	21	נהג	נהגו
„	27	התנגדות	ההתנגדות	75	8	תע"ג	תע"ד
40	22	שלחו היהודים	והיהודים שלחו	„	12	ת"ק, 1740	תס"ה, 1725
41	23	לעומת זאת שלחו אז	אז שלחו	„	2 בהערה	1704	1707
„	5 בהערה	אין אף אחד	מלבד הג"מ ר' אשר ג"ב אב"ד ויזון.	75	3 בהערה	בנו	נכדו
„	6 בהערה	אי איזה	אי אלו	76	4	ת"ק	תפ"ה
42	9	בקידאן	בויזון	„	5	תק"ה	תס"ח
„	„	אחרי כי היתה וכו'	—	77	8	ר' נחום	זהו אחר, והוא אב"ד קידן
42	12 בהערה	אי איזה	איזה	78	4	בן הגאון וכו'	כנראה זהו אחר
„	1 בפר־פראות	בהקדמת	בהקדמתו	„	18	בניסן	כ"ז אדר
44	17 בפר־פראות	כי לא	לא בטוי זה נמצא	„	21	הקטרנים	הקנטרנים
				80	1 בהערה	ואני	ואנכי

צד	שורה	במקום	צ"ל	צד	שורה	במקום	צ"ל
82	7	גיאוגרפין	גיאוגרפי	154	22	מסירות	ומסירות
„	12	הניאמ	הנימאן	158	4	רגזים	נרגזים
87	17	ויקח	ויקחו	163	16	באמצאות	באמצעות
91	3	החיש	חש	„	בהערה	„סקערדיקאלא"	„סקערדיקלא"
96	1	בכל המחוז	בכל הפלך	165	2	באמצאות	באמצעות
98	6	הפרוטוטיפ	הפרוטוטיפי	167	ההערות	במקום כאן	מקומן בסוף
101	11	מבקרנה	מבקרה		1, 2		העמוד הקודם.
„	29	שליה שליחם	שליחם של	„	12	מוהי	מוה'
103	5	ופוטביל	פוטביל	„	23	אריה ליב	ר' אריה ליב
105		בסמולנסק	וסמולנסק	173	12	מס'	מט'
„	31	האמיצים	האמידים	174	13	ב	בן
109	30	אחרי: אשר בה	ואח"ז נתמנה	175	12	גח	ג"ח
			לשר הכספים	177	13	נכרו	זכרו
110	15	אחרי: 1519	על פני אחיו	180	11	בבהרותו	בבחרותו
„	19	והיא החלה	ותחל	188	18	ווילקובישקי	מוילקובישקי
117	12	שהביא	ושהביא	189	2 בהערה	הזהרת	הזרת
119	1	היתה	היה		2		
128	26	עמדם	המצאם	190	14	למנית	למנות
134	17	(עוקר הרים)	(עמוד הימיני)	192	5	הוא·	הוא הוא·
„	„	(פאר הדור)	(פטיש החזק)	202	17	בחנוות	בחנונות
136	1	מסלאט	מסלאנט	204	16	נשכהו	נשכחו
145	11	השתחף	לא הוא, כי אם הג"מ שמואל אכ"ד האחרון בוילנא.	216	9	השיעוריו	השיעורין
				218	2	1)	—
„	12	לחתום	וחתום	„	5	תקפ"ד"	תקפ"ד 1)
150	24	באמצאות	באמצעות	219	1 בהערה 1	שעפ"י	שמתוך
152	19	אשתו	בתו	221	16	מנדלי	ר' אליעזר שמחה
„	3 בהערה	מוואלאזשין	מואלוזין, זקנו				
				„	7	איש	א"ש

	צד
כרך א.	
דברים אחדים	7
תכן הענינים (לקוי בחסר).	9
I מבוא	
ע"ד התישבות היהודים בזאמוט	
1. מה טיבה של זאמוט?	
א. גבולותיה.	12
ב. אפים של בני זאמוט.	13
2. מתי התישבו היהודים בזאמוט?	
א. הסבות שעכבו את התישבותם שמה.	17
ב. ראשית ישוב היהודים בזאמוט.	21
ג. ויטובט הגדול והפריוילגיה שלו.	22
ד. ר' משה הגולה (1529—1448).	25
ה. זאמוט בפנקס המדינה. התפתחות הישוב.	33
ו. עלית הישוב אחרי גזירת ת"ח.	37
ז. הרפתקאות שונות שעברו על זאמוט.	
I פורעניות מן הסוג הראשון.	46
II פורעניות מן הסוג השני.	48
א. מלחמות.	"
ב. מרידות.	51
ג. פרעות ועלילות	58
ד. הקהלות העתיקות בזאמוט.	64
כרך ב-ג.	
II קובנה	
א. תאור העיר ומצבה הגיאוגרפי.	82
ב. פרטים מתולדות קובנה בכלל.	
1. התקופה הלפני היסתורית (1280—1030).	85
2. תקופת מלחמות האבירים (1410—1280).	86
3. תקופת השלום (1795—1410).	91
4. תקופת בין הזמנים (1842—1795).	92
5. תקופת העליה (1915—1842).	"
ג. ידיעות סטטיסטיות ע"ד גידול הישוב היהודי בה.	94

	צד
III התפתחות העיר ויהודיה הראשונים.	
א. הפרחת העיר ומסחרה אחרי הנצחון בגרונבלד.	97
ב. קובנה בימי זיגמונד בן קיסטוט.	98
ג. קזימיר ויחסו ליהודי קובנה.	99
ד. המובסים דניאל ובניו.	102
ה. זאב ומיכאל.	103
ו. הרפאקציה בימי אלכסנדר. (1506—1492).	106
ז. אברהם יאזעפאוויץ.	108
ח. זיגמונד 1 והשינוי לטובה.	111
ט. השמאים היהודים בקובנה והמוכס אהרן נחומוביץ.	113
י. בימי זיגמונד אבגוסט. (1572—1544),	114
יא. המוכס דוד שמרילוביץ, הרוקח דוד והרב טודרוס מקובנה.	119
IV תגברת המסחר והתעשיה בקובנה ושאיפת היהודים לישובה.	
א. מימי סטיפאן באטורי עד חרבן העיר ע"י מלחמת מוסקבה (1655—1575)	123
ב. ראשית התחרות בין הסוחרים הנוצרים בקובנה ובין היהודים מטראקי.	126
ג. ר' בער סג"ל, ר' יחיאל סג"ל ותתנו.	129
ד. יאהאן סאבעסקי וגזירתו כנגד היהודים (1699—1673).	130
ה. התפשרות היהודים עם הנוצרים (בראשית המאה הי"ח).	131
ו. התחדשות הרדיפות.	132
V התפתחות הקהלה בקובנה.	
א. המצב במתצית הא' של המאה הי"ח.	"
ב. הרב ר' עזריאל.	134
ג. הרב ר' משה (א)	136

	צד
VI תקופת הניטו. (1753—1795).	
א. חיי היהודים בקובנה בטחצית הב' למאה זו.	138
ב. הגירושים ומלחמת היהודים בעד זכויותיהם.	139
ג. משפחת סאלאוויציק (א).	141
ד. הרב ר' משה סאלאוויציק ומפעליו.	143
ה. ר' שמואל הקטן, מחבר „מגלת קובנה".	145
ו. ר' אבא סאלאוויציק ומשפטו (עם תמונתו).	149
ז. הרב ר' יוסף סאלאוויציק.	152
ח. זאלקינד הורוויץ.	153
VII וויליאמפאל.	
א. התפתחות הקהלה בסלבודקה ורבניה.	159
ב. הרב מנחם מנדל סג"ל.	165
ג. הרב המגיד ר' אורי זק"ש.	„
ד. הרב ר' משה סאלאוויציק הנ"ל.	167
ה. הרב המגיד ר' אריה ליב.	170
ו. הרב ר' יעקב ווילנער.	174
ז. הרב ר' ברוך סג"ל.	175
ח. הם"ם ר' אברהם אבלי רוזאניש.	„
ט. ר' אלינקי ראגאלער (1839—1794)	178
י. הרב ר' חנוך הענאך איטעלסאהן.	188
יא. חדיין עקיבא בר' זאב וואלף קארפילש.	191
יב. הג"ם ר' יעקב אליהו סג"ל הלוי.	192

	צד
VIII תקופת המעבר בקובנה.	
א. השתדלות העירונים לפני השלטון הרוסי.	194
ב. בטול הגזירות ומפלת הניטו.	197
ג. התחדשות ההתישבות של היהודים בקובנה.	198
ד. ר' וועלוול נעוויאזשער, בנו ר' הירשל והנסיונות שנתנסו בהם המתישבים.	200
ה. השתתפות היהודים בעירות והתנקשות העירונים בזכותם זו.	204
ו. נאפוליאון בקובנה ויחסו ליהודים.	205
ז. השתדלות יהודי קובנה לטובת יהודי תו"ל.	208
IX המוסדות והמנהיגים הרוחניים הראשונים בקובנה.	
א. המוסדות הראשונים בקובנה.	„
I „מגידי תהלים".	209
II בית המדרש הישן.	210
III „לומדי ש"ס".	214
IV „לומדי תורה".	217
ר' משה השני.	
ג. המ"ץ ר' מאיר.	„
ד. המ"ץ ר' מנדלי.	218
ה. מונטיפיורי בקובנה	222
ו. ר' ליבלי שפירא.	223
רשימת המקורות.	234